

Жаҳон АДАБИЁТИ

Адабий-бадиий, ижтимоий-публицистик журнал

Alisher Navoiy Xose Ortega i Gasset **Janni Rodari** Anna Axmatova **Jeymys Joys** Jonatan Svift **Jorj Bayron** Ryunoske Akutagava **Fransua Rable** Edgar Allan Po **Vilyam Shekspir** **Frans** Tomas Eliot **Martti Larni** **Artur Rembo** **Gi de Mopassan** **Ivan Bunin** **Aflotun Dante Aligeri** **Chan Chhol** **Roa Bastos** **Mario Vargas Losa** **Isay Kalashnikov** **Anton Chexov** **Taduesh Dolenga Mostovich** **Fyodor Dostoyevskiy** Andreys Pumpurs **Fridrix Nitshe** **Viktor Gyugo** Ivo Andrich **Marsel Prust** **Mo Yan** **Aleksandr Veselovskiy** Ann Fillip **Abdulla Qodiriy** Roxelio Sinan **Andres Mata** **Moris Meterlink** Hermann Hesse **Oktavio Pas** Migel Otero Silva **Onora de Balzak** **Rikardo Miro** **Arastu** Tomas Mann **Ernest Heminguey** **G'afur G'ulom** **Gabriela Mistral** **Zahiriddin Muhammad Bobur** **Tetsuo Miura** **Erkin Vohidov** **Aleksandr Pushkin** Boris Pasternak **Premchand** Uolter de la Mer **Toni Morrison** **Miguel de Servantes** **Emil Zolya** **Muxtor Avezov** **Abdulla Oripov** **Iohann Gyote** Mixail Bulgakov **Mark Toutant** **Yan Parandovskiy** **Nelli Zaks** Bernard Shou **Chingiz Aytmatov** **Oskar Uayld** **Li Munyol** **Xose Marti** Patrik Modiano **Semben Usmon** **Homer** **Jaloliddin Rumi** **Grem Grin** **Emili Dikinson** **Oybek** **Lev Tolstoy** Migel de Karron **Herta Myuller** **Avetik Isaakyan** **Jan-Mari Leklezio** **Gabriel Garsia Markes** **Sharlotta Bronte** **Grant Motevosyan** **Lesya Ukrainka** **Rabindranat Tagor** **Sofokl** **Aka-uka Grimmlar**

Жамоатчилик кенгаши:

Муҳаммад АЛИ
Наим КАРИМОВ
Иброҳим ҒАФУРОВ
Низом КОМИЛОВ
Шуҳрат СИРОЖИДДИНОВ
Муҳаммаджон ХОЛБЕКОВ
Хуршид ДЎСТМУҲАММАД
Абдураҳим МАННОНОВ
Муҳаммаджон ҚУРОНОВ
Муҳаббат ТЎЛАХЎЖАЕВА
Баҳодир КАРИМОВ
Муҳиддин ОМОН

МУАССИСЛАР:
РЕСПУБЛИКА МАЪНАВИЯТ
ВА МАЪРИФАТ КЕНГАШИ

ЎЗБЕКИСТОН МАТБУОТ
ВА АХБОРОТ АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

Бош муҳаррир Шуҳрат РИЗАЕВ

Таҳрир ҳайъати:

Жалолiddин САФОЕВ
Амир ФАЙЗУЛЛА
Назира ЖЎРАЕВА
Алимурод ТОЖИЕВ
Дилдорхон АЛИЕВА
Алишер ОТАБОЕВ
Жамила АСҚАРОВА
Даврон РАЖАБОВ
Шаҳноза НАЗАРОВА

МУНДАРИЖА

НАВОИЙ САБОҚЛАРИ

- 3** А.НАВОИЙ. Чун кулар ёни... (Рус ва инглиз тилларига Г. Ярославцев, А.Буматова тарж.)

НАСР

- 8** Ж.-Д.БОБИ. Скафандр ва капалак. Қисса. (Рус тилидан Н.Усмонова тарж.)
- 32** Б.КАРТЛЕНД. Шарқона муҳаббат. Роман. Охири. (Рус тилидан Ш.Аҳророва тарж.)
- 77** Л.СИНЬУ. Ланьчжоудаги учрашув. Ҳикоя. (Рус тилидан О.Отахон тарж.)
- 97** Ф.ИСКАНДАР. Қарздорлар. Айниган зиёлилар ва аферизмлар. Ҳикоялар. (Рус тилидан Отаули тарж.)

ШЕЪРИЯТ МИНТАҚАЛАРИ

- 25** Е.ЕВТУШЕНКО. Шеърлар. (Рус тилидан А.Азим тарж.)
- 89** М.ЦВЕТАЕВА. Шеърлар. (Рус тилидан Г.Саидганиева тарж.)

ДРАМА

- 119** Т.ЖЎЖАНЎҒЛИ. Кўчки. (Турк тилидан О.Вейсал ўғли тарж.)

АДАБИЁТШУНОСЛИК. ФАЛСАФА

- 147** Л.МАССИНЬОН. Мансури Ҳаллож. Рисола. (Форс тилидан О.Давлатов тарж.)
- 185** Н.КАРИМОВ. Таржима санъати ва жаҳон адабиёти.
- 191** Ҳ.ЭРМАТОВ. Япониядан чиққан инглиз Кадзуо Исигуро.

ЭССЕ

- 164** Я.ПАРАНДОВСКИЙ. Сўз кимёси. (Рус тилидан М.Акбаров тарж.)

ЖАҲОН МАДАНИЯТИ ВА САНЪАТИ

- 194** В.ШКЛОВСКИЙ. Чаплин ва Эйзенштейн. (Рус тилидан Ш.Абдурасулов тарж.)

- 199** Тарихда бу кун
- 201** Муқовамизда
- 203** Таквим
- 206** Журналнинг русча ва инглизча мухтасар мазмуни

NAVOIY SABOQLARI

Алишер НАВОИЙ

(1441–1501)

ЧУН КУЛАР ЁНИ...

*Чун кулар ёни сўкулган жисми зоримни кўруб,
Йиглагайму ёни емрулган мазоримни кўруб.*

*Уйла гам даштида туфроқ ўлмишамким, ул тараф
Келмагай Фарҳод ила Мажнун губоримни кўруб.*

*Ҳажр ўти то ўртади кўнглумни ақлу ҳушу сабр,
Иттилар ҳар ён қорарган рўзгоримни кўруб.*

*Гурбат ичра мен ўлар ҳолатда деманг зинҳор,
Келса ногоҳон биров ёру диёримни кўруб.*

*Уйла мажруҳ ўлмишамким, қилмадилар туъма ҳам,
Айлаб итларга асар жисми фигоримни кўруб.*

*Соқийё, икки лаболаб жом ила тиргуз мени,
Даҳр эли андуҳидин муҳлик хуморимни кўруб.*

*Эй Навоий, даҳр бўстониға мойил бўлма кўп,
Ғам хазониға бадал бўлган баҳоримни кўруб.*

“Наводир уш-шабоб”, 56-газал

ЛУҒАТ

Уйла – гўёки, ўхшаш

Итмоқ – йўқолмоқ

Лаболаб – лиммо-лим, тўла

Туъма – озик, ем, луқма, овқат

Фигор – жароҳатли, мажруҳ

Соқий – май қуювчи, косагул; мажозан: пири комил, устоз

Муҳлик – ўлдирувчи, ҳалок қилувчи, ҳалокатли
Бадал – алмаштириш, айирибошлаш, эваз

Ғазалнинг насрий баёни

Дилнавоз ЮСУПОВА шарҳи

1. Менинг жароҳатдан чоки сўкилиб тешик ҳосил қилган зор жисмимни кўриб кулган ёр, атрофи емирилган мозоримни кўрса йиғлармикан?

2. Ғам даштида туфроқ кабиман, Фарҳод билан Мажнун ҳам менинг бу туфроғим чангини кўриб, мен томонга келмайдилар.

3. Айрилиқ ўти кўнглимни шундай ёндирдики, унинг тутунидан қорайган турмушимни кўриб, ақл, ҳуш ва сабр йўқ бўлдилар (йўқолиб қолдилар).

4. Агар бирор киши менинг ёру диёримдан хабар келтирса, бу ғариблик (мусофирлик)да мени зинҳор ўлар ҳолатда деб айтманг.

5. Шундай хаста ва мажруҳ ҳолатдаманки, ҳатто итлар ҳам менинг жароҳатланган ушбу жисмини кўриб, уни лукма ўрнида кўрмадилар.

6. Эй соқий, бу дунё ғаму аламларидан ҳалокатга юз тутган хуморимни кўриб, менга икки лиммо-лим тўла қадах билан жон бахш эт.

7. Эй Навоий, менинг ғам ҳазонига юз тутган ушбу баҳоримни кўриб, бу олам бўстониға мойил бўлма.

Ғазалнинг умумий мазмун-маъноси

Алишер Навоийнинг ошиқона мавзудаги ушбу ғазали услубан шарҳи ҳол йўналишида бўлиб, унда лирик қаҳрамоннинг ёр (маъшуқа) ситамларию ишқнинг ранжу машаққатларидан чеккан изтироблари баён қилинган. Ғазал матлаъсидаёқ ёрнинг шўҳ, жафокор ва бераҳм эканлиги, ошиқнинг эса ишқ ва ҳажр изтиробларидан афтодаҳол эканлиги англашилади. Навоий лирик қаҳрамон (айни дамда шоирнинг ўзи)нинг ишқ дарди ва ҳижрон ғамидан озурда жисмини шарҳлар экан, “ёни сўкулган” деган ташбеҳни қўллайди. Одатда бундай жумла кийим ёки либосга нисбатан ишлатилади ва кийимнинг чоки сўкилган ёки йиртилган бўлиши ошиқнинг ишқ ғамидан паришон ва телбанамо эканлигига ишора қилади. Шоир бу ўринда ушбу ғамнинг муболағали ва кучайтирилган тасвирини баён қилиш учун либоснинг эмас, балки ошиқ жисми (бағри)нинг сўкулганлигини таъкидлаётгани, бу орқали китобхон таҳайюлида ошиқнинг чокидан сўкилган кийимга ўхшаш жисми намоён бўлади.

Шоир шу ўринда жисмга нисбатан эзилган, мажруҳ ёки шунга ўхшаш бошқа бирор ифодани қўллаши мумкин эди, лекин унда ёрнинг мазах қилиб кулиши билан боғлиқ тасвир реаллашмай қолар эди, чунки бу ҳолат кулгудан кўра кўпроқ раҳм-шафқат ҳиссини уйғотади. Шоир ғазалда ёрнинг унга раҳм-шафқат кўрсатишини хоҳламайди: бу ғазалнинг кейинги байтлари, хусусан, 4-байти мазмунидан ҳам англашилади (биз бунга қуйироқда тўхталамиз). Иккинчи мисрада яна “ёни” деган сўз қўлланиляпти ва энди бу қабр ёки мозорнинг атрофи деган маъ-

нони ифодалаб келяпти. Байтдан англашиладиган савол маъносига кўра, ёр ошиқнинг жароҳатдан яраланган зор жисмини кўриб ўзини кулгудан тўхтатолмас экан, унинг ўлимидан сўнг атрофи емирилган қабрини кўрса йиғлармикан? Халқ орасидаги инончларга кўра, қабрнинг муайян қисмида ёриқлар пайдо бўлса ёки емирилса, қабр соҳибининг руҳи озорланаётган бўлади. Лирик қаҳрамон бу ўринда: “Агар ёр ўз ошиғининг қабрда азоб-укубатда ётганлигини ана шу ҳолат орқали билса, йиғлармикан?” – деган саволга жавоб излайди.

Кейинги байтда ошиқнинг ғам саҳросида туфроққа тенг бўлиб ётиши ва бу тупроқдан чиққан ғуборнинг шиддатидан ҳатто “ишқ султонлари” Фарҳод ва Мажнун ҳам ҳайратга тушиб, бу томонга келишга жазм эта олмаганликлари тасвирланганки, бу ҳолат лирик қаҳрамон ишқининг камолга етганидан (таъбир жоиз бўлса, Фарҳод ва Мажнун ишқидан-да юксакликка кўтарилганидан) далолатдир.

Айрилиқ ўти ошиқнинг кўнглини шундай ёндирганки, унинг тутунидан қорайган ҳаётини кўриб, ақл, ҳуш ва сабр ҳам уни ташлаб кетганлар. Ташхис ва муболаға санъатининг бетакрор уйғунлигидан вужудга келган тасвир аввалги байтнинг давоми бўлиб янграйди. Агар бундан олдинги байтда ошиқнинг ёнига Фарҳод ва Мажнун келишни ишташмаган бўлса, энди ақл, ҳуш, сабр ҳам уни тарк этадилар. Бу ҳолни тасаввуф фалсафаси билан боғлиқ ҳолда талқин қилсак, шундай манзара ҳосил бўлади: ошиқ ишқда шундай даражага етганки, энди унинг ҳолатини англашга ақл ожизлик қилади, ҳуш қолишга жой тополмай қолади, яъни ўз соҳибини тарк этади. Ошиқ руҳини бетоқатлик ва беқарорлик эгаллаб олади.

Навбатдаги байтда лирик қаҳрамон атрофдагиларга ёлвориб, унинг ёру диёридан хабар келтиришса, бу ғариблик (мусофирлик)да уни зинҳор ўлар ҳолатда деб айтмасликларини ўтинади. Ҳақиқий ошиқлар ишқ изтиробларини ўзлари учун илоҳий тақдир деб қабул қилганлар ва бошларига келган ҳар бир ранжу уқубатга таслимият келтирганлар. Ошиқнинг ўз ҳолини атрофдагилардан, одамлардан яшириши ишқ одобидан ҳисобланган. Байтда ғурбат (мусофирлик), ёру диёр тушунчаларининг келтирилишини мажозан Яратгандан айрилиқ билан боғлиқ ҳолда талқин қилиш мумкин, зеро инсон яратилганда унинг руҳи Холиқнинг нуридан вужудга келтирилган ва шу сабабли бу оламга келиб, айрилиқ (мусофирлик)да қолган бу рух ўз асли – Мутлақ рух олами сари тинимсиз интилади.

Ғазал лирик қаҳрамон шарҳи ҳолининг янада кучлироқ тасвири билан давом этади: ошиқ шундай хаста ва мажруҳ ҳолатдаки, ҳатто итлар ҳам унинг жароҳатланган жисмини кўриб, уни лутқа ўрнида кўрмайдилар.

Мақтадан аввалги байт риндона оҳангларда (шаклда) орифона мазмун касб этади. Унда лирик қаҳрамон соқийга мурожаат қилиб, ўзининг бу дунё ғаму аламларидан ҳалокатга юз тутган хуморини кўриб, унга икки лиммо-лим тўла қадах билан жон бахш этишини сўрайди. Савол туғилади: Нега бир эмас, иккита жом? Гап шундаки, бунда биринчи жом ошиқнинг хуморини (истак ва чанқоғини) қондириш учун хизмат қилса, иккинчи жом уни мастлик ҳолатига етказиши керак. Байтни ирфоний жиҳатдан талқин қиладиган бўлсак, илоҳий маърифатга чанқоқ солиқ пири комилга мурожаат қилиб, унга май қуйишни ва шу орқали мастлик ҳолатига эриштиришни сўраяпти. Тасаввуф намояндаси Хожа Абдуллоҳ

Ансорийнинг талқинига кўра, мастлик уч хил бўлади: 1) нафс мастлиги – ичкилик таъсири ёки нафсга хуш келувчи нарсалар (мол-дунё, куч-қувват, мансаб, зоҳир чиройи)дан ҳосил бўладиган мастлик. Ақл устидан ғалаба қилган ғафлат шароби туфайли нафс маст бўлиб, турли қабих амалларга сабаб бўлади. Бундай мастлик кишини гумроҳлик ва ҳалокатга етказди. 2) Кўнгил мастлиги – тафаккур орқали нарсаларнинг моҳиятига етиш ҳамда маърифат шаробидан сармаст бўлиш. 3) Руҳ мастлиги – фано босқичидаги суқр (беҳушлик) ҳолати (Алишер Навоий: қомусий лугат, 1-жилд). Навоий бу ўринда мастликнинг иккинчи ва учинчи турларини назарда тутяпти. Умуман олганда, Навоий ижодида май ва мастлик билан боғлиқ байтларнинг барчаси кўнгил ва руҳ мастлиги ҳақидадир.

Мақтаъ шоирнинг нидо санъати воситасида ўзига мурожаат қилиб, бу олам бўстони, яъни дунёга мойил бўлмаслик, кўнгил қўймасликни сўраб қилган даъвати билан яқунланади, зеро ирфоний маънода дунё солиқни йўлдан оздирувчи, ўткинчи гўзалликлари билан уни ўзига ром этувчи салбий куч бўлиб, шоир бунда ўзига мурожаат қилиш орқали ишқ аҳлини ҳақиқий мақсаддан чалғимасликка ва шунинг воситасида илоҳий неъматдан бебаҳра қолмасликка чақиряпти.

Ғазалнинг русча таржимаси Геннадий Ярославцев томонидан аслиятдаги каби 7 байт ҳажмида амалга оширилган. Таржимон ғазал мазмунини беришда тўлиқ муваффақиятга эриша олмаган. Ғазалдаги сўзларнинг ботиний маъноларини ҳис қилмаслик, зоҳирий маъноларнинг ҳам фақат бирламчи мазмунига эътибор қаратиш таржимадаги кўп байтлар мазмунининг ғализ чиқишига олиб келган. “Ёни сўкулган жисми зор”ни “рванье одежд на мне”, “ёни емрулган мазор”ни “могилу в стороне”, “бирова”ни “возлюбленной” сифатида таржима ва талқин қилиш шулар жумласидандир.

Ғазалнинг русча таржимаси

Таржимон – Геннадий ЯРОСЛАВЦЕВ

*Она смеялась всякий раз, рванье одежд на мне увидев.
Слезу прольет ли обо мне, могилу в стороне увидев?*

*В сосуд печалей и скорбей я превратился на чужбине.
Фархад, Меджнун подавят вздох, мой прах в чуждой стране увидев.*

*Огонь разлуки душу жег; терпение мое и разум –
Все, все покинуло меня, истлевающим на огне увидев.*

*Что я в изгнание изнемог и что дышу я через силу,
Возлюбленной не говори, ее в родной стране увидев.*

*И так был жребий мой жесток и вид мой был настолько жалок,
Что и собаки от меня держались в стороне, увидев.*

*Лишь ты бы, виночерпий, мог дать умирающему силы,
Его стремленье – жизнь людей, судьбу познать вполне – увидев.*

*Не увлекайся, Навои, цветущими садами мира,
В осеннем листопаде бед свой рок, а не в весне увидев*

Ғазалнинг инглизча таржимаси

Таржимон – Аидахон БУМАТОВА

*Since she laughs, my body that has on its side been torn, seeing
Would she cry, at least, my grave, eroded on its bourne seeing.*

*Sand in the desert of grief have I become, that towards it
Neither Farhod nor Majnun would come my dust forlorn seeing*

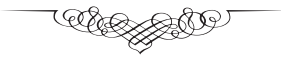
*Once blaze of parting burned my heart, all – wit, mind and patience
Abandoned my burned to rust life, one full of mourn seeing.*

*My agony in separation do never tell to one –
Who happens to come – her, reason of my concernseeing.*

*So wretched have I become that even houndsrejected having,
The meal of my flesh, my poor body from the hurts torn, seeing*

*Oh, thee, winebearer, pour two full cups and bring me back to live
From the sadness of the whole world me in fatal yearnseeing.*

*Oh, Navoi, be never fond of the orchard of the world,
Be warned my fallen spring under the autumn stern, seeing.*

Жан-Доминик БОБИ

(1952–1997)

СКАФАНДР ВА КАПАЛАК

Қисса

*Рус тилидан
Нилуфар УСМОНОВА
таржимаси*

“Скафандр ва капалак”нинг, дастлаб, кино вариантыни кўрдим. Бағоят таъсирландим. Дарҳол интернетдан асарнинг русча матнини топиб ўқидим. Қачондир вақт топсам, асарни таржима қилишни кўнгилга тугдим. Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети очилиб, жаҳон адабиёти фанидан дарс бера бошлаганимда эса, у ҳақда талабаларга бот-бот гапириб бердим. Бори – шу. Кунлардан бир кун асарни “Ўзбек-инглиз таржима” факультети талабаси таржима қилаётганини эшитиб, юки ердан кўтарилган инсондек хурсанд бўлдим. Кўришиб қолганимизда эса, “Таржимани тез тугаллаб олиб келинг, “Жаҳон адабиёти” журнаliga берамиз”, дедим. Мана, ниҳоят, асар кўлимизда.

Одатда, Ғарб маданияти, санъати ва адабиёти ҳақида гап кетганда, бир хушёр тортиб оламиз. Дунёқарашимиз, менталитетимиз ва тарбиямизга тажовуз қиладиган нимадир йўқмикан, деган ҳадик билан кутиб оламиз хабарларни. Лекин “Скафандр ва капалак”ни ўқиб тамомила ўзга хулосаларга келасиз: инсон Ғарбда ҳам, Шарқда ҳам барибир инсон эканига, уни бир нуқтага олиб келадиган муштарак жиҳатлари кўплигига иймон келтирасиз. Бунинг учун эса, шакллар тузоғидан эсон-омон ўтиб, инсонлик моҳиятига интилмоқ талаб қилинади, холос.

Француз журналисти ва драматурги Жан-Доминик Бобининг “Скафандр ва капалак” номли асари, аввало, чўнг бир изтироб, сўнгера эса худди шундай умидга йўғрилганлиги билан эътиборни тортади. Айни кучга тўлган, ҳаёт ва ижодда муваффақият қозониб келаётган 44 ёшли драматург сира кутилмаганда инсультга чалинади-да, тўшакка михланиб қолади. Лекин у таслим бўлмайди. Соғлом мия ва биттагина кўз ёрдамида ҳаёт учун курашади. Чунки қолган ҳамма аъзолар фалаж ҳолда: на қимир этади, на гапиради ва на овқат ея олади. Ишга яроқли биттагина кўзи орқали логопед ёрдамида дунё билан мулоқотга киришади. Бунинг учун алифбодан фойдаланилади. Логопед бир чеккадан ҳарфларни ўқиб чиқади, фалаж драматург керакли ҳарфга келганда ягона соғ кўзини юмади ва шу тарзда бир неча дақиқада биргина сўз ёзилади. Бемор шу тарзда асар ёзмоққа ҳам бел боғлайди. Ниҳоят, машаққатлар, жасоратлар

* Манба: www.royallib.com

эвасига асар дунёга келади. Битигини “Скафандр ва капалак” деб номлайди. Скафандр бу – сув остига тушиш учун кийиладиган махсус кийим, лекин бу ерда рамзий маъно касб этиб, инсон танасини, капалак эса руҳни англатади.

Асарни ёш таржимон Нилуфар Усмонова русчадан ўзбекчага ўғирди. Бу унинг илк салмоқли иши. Камчиликлари бўлиши табиий. Аммо Нилуфар келажакда ўз устида ишлайдиган, сакталикларни тузатишга жасорати етадиган умидли ёшларимиздан. Таржимадек машаққатли, аммо шарафли йўлда Нилуфарга омад, ўзбек ўқувчиларига эса француз драматурги Жан Доминик Бобининг “Скафандр ва капалак” асарини ўқиш завқини тилаб қоламиз.

Улуғбек ҲАМДАМ

Мукаддима

Оқимтир нур кўримсиз парда ортида тонг отаётганидан дарак бермоқда. Оёқ оғриғи, бош оғриғи. . . гўё скафандр бутун танамни сиқаётгандек азоблайди. Менинг палатам аста-секин зулматдан озод бўлмоқда. Менга азиз бўлган инсонларнинг суратларини, болалар чизган расмларни, кечагина ошнам Рубедан жўнатган миттигина велосипедчи ҳайкалчасини ва каравотим тепасидаги токчани томоша қиламан. Ярим йилдан бери шу каравотда ётавериш, ўзимни дунёдан узилиб қолган бир махлукдек ҳис қилар эдим.

Қаердалигимни англашим, ўтган йилнинг 8 декабрь жума кунида ҳаётим остин-устун бўлиб кетганини эслашим учун менга кўп вақт керак эмас.

Шу пайтгача мия сопи ҳақида эшитмаган эканман. Айнан ўша куни миямизнинг асосий қисми қандай эканлигини; мия ва асаб толаларининг қандай боғлиқлигини, юрак-қон томир тизимининг бузилиши юқорида айтилган мия сопини ишдан чиқаришини тушуниб етдим. Илгари буни мияга қон қуйилиши деб аташарди ва бундан одамлар шунчаки ўлиб кетаверишар эди. Жонлантириш бўлими асбоб-ускуналарининг ривожланиши бу азобларни енгиллаштирди. Тирик қолиш эҳтимоли бор, лекин сиз англосакс тиббиётида айтилган “locked-in syndrome”¹ига маҳкум қилинаси: бошдан-оёқ фалаж бемор ўз танасига қамаб кўйилади; у фикрлайди, лекин бу сезилмайди, ягона алоқа воситаси бўлиб фақат чап кўзини қисиш қолади. Қарангки, тақдир томонидан шундай илтифот кўрсатилгани ҳақида энг аввало билиши керак бўлган инсонга охирида хабар берилди. Мен йигирма кун ҳушсиз ётдим ва фожианинг залворини англашимдан олдин бир неча кун ноаниқлик гирдобида қолдим. Январнинг охирида, айнан шу Беркс касалхонасининг деразасидан илк тонг шуъласи тушиб турган палатада бутунлай ўзимга келдим.

Бу энг оддий тонг. Соат еттидан бошлаб ҳар чорак соатда вақт ўтаётганидан хабар берувчи кўнғироклар чалинади. Тунги оромдан кейин тўлиб кетган ўпкаларим шовқин билан яна ишлай бошлайди. Сарик чойшабни ғижимлаб олган қўлларим азоб беради, қизиғи, улар иссиқми ё совуқ, тушуна олмайман. Анкилозга² қарши курашиб қўл-оёқларимни ҳеч бўлмаганда бир неча миллиметрга чўзишга ҳаракат қиламан. Бу менинг қийналиб кетган тана аъзоларимга сал бўлса ҳам енгиллик беради. Скафандр оғирлиги камаяди ва хаёлларим капалакдек учиб кетади. Ҳали

¹ Locked-in-syndrome – тана фалаж ҳолатига тушиб қоладиган касаллик.

² Анкилоз – бўғимларнинг ҳаракатсизлиги.

қилиниши керак бўлган бир дунё иш бор. Осмонларга учса ёки замонлар аро кезса, Оловлар Маконига саёҳат қилса Мидас подшоҳининг саройига ташриф буюрса бўлади. Кейин суюкли ёрингизнинг қошига сездирмасдан учиб бориб, ширин уйқуга беланиб ётган юзини аста силаш мумкин. Самовий қасрлар қуриш, Олтин мўйнани қўлга киритиш ҳам мумкин. Атлантидани кашф қилса, болаликдаги орзулар ва улғайгандаги тушларни рўёбга чиқарса бўлади. Қисқаси, дам олиш учун чалғиса бўлади. Энг асосийси, нашриётдан келадиган вакилга бу саргузаштларни қандай қилиб қимирлай олмайдиган ҳолда ҳарфма-ҳарф айтиш усулини ўйлаб топишим керак. Хаёлан ҳар бир жумлани ўн марта қайта-қайта синчиклаб ўйлайман, айрим сўзларни олиб ташлайман, сифатлар кўшаман ва ўзимнинг тузган матнимни сўзма-сўз ёдлайман.

Соат етти ярим. Навбатчи ҳамшира хаёлимни бўлди. Белгиланган тартибга биноан у пардаларни очади, трахеостомани¹, осма дорини текширади ва телевизорни ёқади – яқинда хабарлар бошланади. Ҳозирча Фарбнинг энг чакқон қурбақаси ҳақида болалар кўрсатуви бўлмоқда. Мен ҳам қурбақага айланиб қолишни ният қилсаммикан?

Ўриндик

Бунчалар кўп оқ халатларни ҳали палатамда кўрмаган эдим. Ҳамширалар ва уларнинг ёрдамчилари, кинезитерапевт², психолог, эрготерапевт³, невропатолог, тиббиёт олийгоҳи талабалари ва ҳатто бўлим бошлиғи, бир гап билан айтганда, бутун касалхона шу муносабат билан йиғилган. Улар киришганда қандайдир нарсани каравотим томонга суришди, мен янги бемор келдимикан деб, ўйлабман. Бир неча кун олдин Беркка ўтказилдим, аммо мен билан ногиронлар аравачаси орасида қандай боғлиқлик борлиги ҳеч ақлимга сиғмас, тасаввур ҳам қилолмас эдим.

Менинг ахволимни ҳеч ким аниқ тушунтириб беролмасди ва тўсатдан, шунчаки тасаввур қилинган далилларга таяниб яқинда яна ҳаракатга ва тилга киришимга ишончимни оширдим. Менинг адашаётган ақлим кўп режалар тузар эди: саёҳат, ишқ орзулари, театр пьесаси ва мен тайёрлаган мевали коктейлнинг сотувга чиқиши. Фақат қандай тайёрланишини мenden сўраманг, уни унутдим.

Хуллас, улар шу заҳотиёқ мени кийинтиришди. “Бу кайфиятни яхшилайди”, – огоҳлантирувчи оҳанг билан гапирди руҳшунос. Ҳақиқатан, сариқ нейлон кўйлақдан кейин мен жоним билан яна катак кўйлақ, эски шим ва шаклини йўқотган свитерни кийган бўлар эдим, аммо буларни кийиш жараёнининг ўзи даҳшат. Сон-саноксиз тутқаноқлардан сўнг ниҳоят, менинг бўшашган, бўйсунмас танамга кийим кийгазишди, азоб чекишга мажбур қилишди.

Бу тайёргарликдан сўнг “маросимни” бошлаш мумкин эди. Икки киши елкам ва оёғимдан ушлаб, каравотдан кўтариб ўриндикқа олишди. Оддий бемордан ногиронга айландим, худди новиллеро⁴ тореадорга⁵ айланиб

¹ Трахеостома – нафас олиш учун ўпкага ўрнатиладиган асбоб.

² Кинезитерапевт – ишдан чиққан тана аъзоларини ултратовуш, уқалаш, шунингдек, турли жисмоний машқлар оркали даволайдиган шифокор.

³ Эрготерапевт – касаллик туридан қатъи назар, беморнинг ҳаракатланиш қобилиятини тикловчи шифокор.

⁴ Новиллеро – буқа жангидаги асосий қахрамон, ёш ўйинчи (исп.).

⁵ Тореадор – буқа жангидаги тажрибали ўйинчи (исп.).

қолган каби. Ўтирган ҳолатим тутқаноққа сабаб бўладими-йўқми, шуни билиш учун мени бутун қават бўйлаб айлантириб чиқишар, мен эса келажакдаги режаларим барбод бўлгани ҳақида ҳаёл суриб тик ўтирар эдим. Фақатгина бўйним тагига махсус ёстиқчани қўйиш қолди, чунки бошим тик туролмасди, худди африка аёлларининг бўйнида бир неча йил пирамида ҳолатида турадиган узуклар ечиб ташланганидек. “Сизга аравача тўғри келди”, – худди яхши янгилик айтаётган каби табассум билан гапирди эрготерапевт. Менга эса бу ҳукмдек эшитилди. Шу даражада ҳайратга соладиган ҳақиқатни эшитдимки, бу ҳақиқат атом бомбасининг портлашидан кейин пайдо бўладиган улкан кўзикоринсифат тутунга ўхшар эди. Жаллод қиличидан ҳам ўткир ҳақиқат.

Ҳамма кетди, учта санитар мени бирваракайига кўтариб ётқизишди. Менга улар гўё детектив фильмларидаги ҳозиргина ўлдирилган одам жасадини машинасининг юкхонасига тикаётган жаллодларни эслатди. Ногиронлар аравачаси бурчакда турар, устига кийимим ташлаб қўйилган эди. Энг сўнгги оқ халатлининг кетишидан олдин унга секингина телевизорни ўчириб қўйишини ишора қилдим. “Сонлар ва ҳарфлар” кўрсатуви бўляпти – отамнинг севимли кўрсатуви. Деразаларни эрталабдан бери ёмғир тўхтамай тикиллатар эди...

Ибодат

Алалоқибат ногиронлар аравачасининг ижобий томони ҳам бор экан. Ҳаммаси ойдинлашди. Мен бошқа ғаройиб режалар тузмайман ва сукут қасамёдидан дўстларимни “озод” қиламан. Улар бўлган воқеадан кейин мени ғамхўрлик билан ўраб олишди. Бу мавзу энди тақиқланмаган ва биз “locked-in syndrome” ҳақида бемалол муҳокама қилар эдик. Биринчидан, бу жуда кам учрайдиган касаллик. Бу касалликка чалиниш имкони супер лотереяда соврин ютиш имкони билан баравар. Беркда бундай касалланганлар иккита, бунинг устига касаллигим даражаси ҳали тўлиқ аниқланмаган. Мен бошимни буриш имкониятига эгаман, бу эса касаллик белгиларига номувофиқ. Беморларда айни ҳолат ҳаёти давомида узайиб бораверади, шунинг учун бу патология¹ етарлича ривожланмаган. Бир нарса аниқки, агар асаб тизимим яна ишга тушса, бу сочининг ўсиши тезлиги каби бўлади, яъни жуда секин. Шундай экан, бармоқларимни қимирлатишимга йиллар керак бўлар.

Аслида, кутилиши мумкин бўлган ўзгаришлар нафас йўлларида содир бўлади. Узоқ муддатдан сўнг меъёрий ҳолатда, ошқозон зонди ёрдамисиз овқатланиш, овоз найчаларини ҳаракатга келтирадиган табиий нафас олиш ва секин нафас чиқаришга умид қилса бўлади. Ҳозирча оғзимда доимо тўпланиб қолаётган сўлакни ютиш қўлимдан келганида мендан бахтли инсон топилмас эди. Тилимни танглайимнинг тубига тикиб, ютиниш рефлексини уйғотмоқчи бўляпман. Шунингдек, деворда осифлик турган халтачалардаги ладан² ўсимлигидан тановул қиламан. Бу совғани менинг тошларга сиғинувчи диндор, саёҳатчи дўстларим Япониядан олиб келишган. Улар мен учун ҳамма илоҳий руҳларга илтижо қилишди. Мен қандай қилиб бўлса ҳам бу хонада йиғилиб қолган руҳларни тартибга солишим

¹ Патология – касалликларни ўрганадиган илм.

² Ладан – ёқимли ифорга эга бўлган ўсимлик.

керак. Менинг шарафимга Бертон бутхоналарида шам ёқишганини ёки Непал ибодатхоналарида дуо ўқишганини билганимда, мукаддас сўзлардан кўзланган мақсадини бирдан англаб қоламан. Шундай қилиб, ўнг кўзимни камерунлик Марабунтага топширдим, айнан шу рухонийдан дўстим африка худоларининг менинг ҳаққимга дуо қилишларини илтимос қилди. Эшитиш қобилиятимга келсак, Бордодаги солих юракли рухонийлар биродарлик жамиятига суянаман. Улар мен учун доимо дуо ўқишади ва мен хаёлан уларнинг ибодатхоналарига учиб бориб, самоларгача етиб борадиган муножотларини тинглайман. Буларнинг ҳеч қайсиси ҳали натижа бергани йўқ, лекин бу жамиятдаги етгита рухонийни исломий мутаассиблар ўлдирганида қулоқларим бир неча кун оғриб юрди. Бироқ улкан, лойдан қилинган қалъалар, кум деворлар ва ҳатто Мажино¹ чегарасининг ҳимояси ҳам менинг қизчам Селестанинг уйқудан олдин Худога ўқийдиган дуосига дош бера олмайди. Мени ҳамма ёмон касофатлардан асраб турувчи дуо ҳақидаги ширин хаёллар билан уйқуга кетаман.

Чўмилиш

Саккиз яримда кинезитерапевт пайдо бўлади. Чиройли қомат, юзи Рим гўзалларининг сиймоси каби... Бриджит хасталикка чалинган қўлоқларимни мажбуран ҳаракатга келтириш учун келади. Бу сафарбарлик деб аталади. Бундай жанговар номлар озиб кетган “жангчилар” учун аталгани одамни кулдиради: 20 ҳафта ичида ўттиз килограмм вазн йўқотдим. Мазкур бахтсизликка учрашимдан бир ҳафта олдин парҳез тутишни бошлаганимда бундай натижага эришаман, деб ҳеч ўйламагандим. Йўл-йўлакай Бриджит айрим титрашлар яхшилик аломатимикин, деб текшириб кўради. “Кафтимни сиқиб кўринг”, – мурожаат қилади у. Баъзан хомхаёлларга бериламан, гўёки бармоқларимни қимирлата оламан ва бор кучимни йиғиб сиқиб кўраман. Лекин бармоқларим қилт ҳам этмайди ва Бриджит жонсиз қўлимни махсус тиргак ёстиқчага кўяди. Қувонарлиси, бош қисмимда ўзгариш бор: мен энди бошимни 90 градусгача бура оламан. Энди мен кўришим мумкин бўлган майдон кенглиги қўшни бинонинг тоmidан бошланиб, оғзимни ҳатто оча олмаган вақтимда ўғлим Теофил томонидан чизилган, тилини чиқариб турган ажойиб Миккининг расмига бориб тугайди. Бирмунча машқ натижасида оғзимга сўрғич тикишга эришдик. Рухшунос айтганидек, буларнинг ҳаммаси сабр-тоқат талаб қилади.

Муолажа юзни уқалаш билан тугайди. Юзим ҳеч нарса сезмайди, лекин айрим қисмларида ҳали асаб толалари тирик. Бриджит ўзининг илиқ қўллари билан юзимни силаётганини ўшандан сезаман. Сезувчи чегара оғзимнинг ярмидан ўтади, мен ярим чала табассум қила оламан. Бу табассум менинг ҳар доимги кайфиятимдан далолат. Мисол учун оддий ювиниш менда турли хил хиссиётларни уйғотади.

Гоҳида жуда ғалати туйилади, қирқ тўрт ёшимда мени ювинтиришади, ўгириб артишади ва йўргаклашади, худди эмизикли чакалоққа қарашгандек. Гўё болаликка қайтгандек бўламан. Ҳатто бундан завқ ҳам туяман. Аммо, баъзи кунларда буларнинг ҳаммаси дахшатли фожиалигини тушунаман ва санитар соқолимни олиш учун суртган кўпикка кўзёшларим

¹ Мажино чегараси – французларнинг Германия чегарасида 1929–1934 йилларда қурган ҳимояловчи тизим.

бирин-кетин оқа бошлайди. Ҳар ҳафталик чўмилишга келсак, бу нарса мени ҳам қайғуга солади, ҳам роҳатлантиради. Ваннага тўлдирилган сувга кираётгандаги ёқимли лаҳзалар кетидан ёқимсиз шалпиллаб чўмилиш келади. Авваллари ваннада узоқ ётардим – кўлимда хушбўй чой ёки виски, қизиқарли китоб ёки газета, ётган жойимда оёғим билан сувнинг ҳароратини ўзгартираман... Ўтмишдаги хурсандчиликларни эслаб, ҳозирги даҳшатли ҳолатимни англаб, кўнглим чексиз қайғуга ботади. Лекин ҳозир тўхтаб қолиш ноўрин. Совукдан титраган ҳолатимда ноқулай, қаттиқ гилдиракли столда палатамга олиб кетишди. Соат ўн яримда тайёр бўлиб, реабилитация хонасига тушиш керак. Тавсия қилинган ёқимсиз спорт кийимини рад этиб, “кечиккан талаба” кийимига қайтаман. Эски свитерларим чўмилиш каби қайғули хотираларни эсга соларди, лекин мен уларда ҳали ҳам давом этаётган ҳаёт тимсолини кўраман, бу ўзлимни йўқотишни хоҳламаслигимдан далолат эди.

Алифбо

Мен алифбо ҳарфларини жуда ҳам яхши кўраман. Қоронғи тунда, фақат телевизорнинг ёниб турган митти чироғигина кўриниб турган маҳалда, унли ва ундош товушлар мен учун Шарль Трененинг¹ фарандола² куйи остида рақсга туша бошлайди: “О, Венеция, афсонавий шаҳар, нафис хотираларимни сенда сақлайман...” Кўл ушлашиб улар палатамни кезишади, каравотим атрофини айланишади, дераза олдидан ўтиб, девор устидан юриб эшиккача боришади ва яна йўлларини давом эттиришади.

E S A R I N T U L O M D P C F B V H G J Q Z Y X K W

Тартибсиз кўринган бу хушчақчақ намойиш тасодиф эмас, буларнинг ҳаммаси моҳирлик билан ўйлаб топилган. Буларни алифбо деб ҳам бўлмади. Ҳар бир ҳарфнинг француз алифбосидаги қайтарилиш частотасига қараб ўрни бор. Хўш, “Е” ўзини биринчи бўлиб намойиш қилади, “W” эса энг охирида қолиб кетмай, деб навбатга эргашади. “В” эса жаҳл устида – уни “V” нинг олдига суриб қойишган, уларни тинмай адаштиришади. Мағрур “J” эса ҳайратда, нега уни бунчалик узоққа қўйишди, қанча жумлалар у билан бошланади-ку! “Н” ўрнини эгаллаб олишига йўл қўйган семиз “G” жаҳл устида кўринади, ҳеч бир-биридан айрилмас “Т” билан “U” эса яна бирга бўлиб қолганидан хурсанд эди. Бу тартиб катта аҳамиятга эга: мен билан суҳбат қурмокчи бўлганларнинг ишини енгиллаштиради.

Бу жуда содда тизим: менга ҳарфларни тартиб билан кўрсатишади (вариант “ЭСА...”), мен эса ҳамсуҳбатим ёзиши керак бўлган ҳарфга келганида кўзимни қисаман. Агар хато чикмаса, бирпасда сўз пайдо бўлади, кейин тушуниш иложи бор бўлган жумла ҳосил бўлади. Лекин бу – назария, ишлатилиш усули, изоҳли ёзув. Шунингдек, реаллик ҳам мавжуд – айримларнинг ваҳимаси-ю, ўзгаларнинг соғлом фикри. Бу кодли усул (хаёлларим таржимасини шундай аташади) олдида ҳамма ҳам тенг эмас. Бошқотирма ва скрабл³ ўйинларини севувчиларига енгилрок. Қизлар йигитларга нисбатан яхши удалайди. Айримлар эса тажрибаси мавжудлиги туфайли бу ўйинни ёддан билишади ва уларга ҳарфлар кетма-кетлигидан

¹ Шарль Трене – француз хонандаси.

² Фарандола – Франциянинг жанубида, Прованс шаҳрида пайдо бўлган, тез ва бир мақомда ўйналадиган рақс.

³ Скрабл – сўз ўйини.

иборат “муқаддас” китоб ёки гапларим ёзилган ёндафтарча шарт эмас. Аммо мени ўйлантирадиган нарса бу уч мингинчи йиллар этнологлари дафтарларни топиб олиб, агар бир бетнинг ўзида чалкаш ҳолда ёзилган “Кине ҳомиладор”, “Айниқса оёқларда”, “Бу Артур Рембо” ва “Французлар ҳақиқатан чўчкадек ўйнашди” каби ёзувларни ўқиб қолишса, қандай ҳаёлларга боришар экан? Хато тузилган сўзлар, тушиб қолган ҳарфлар, тартибсиз бўғинлар тушунарсиз чалкашликни ҳосил қилади.

Таъсирчан одамлар тез адашиб кетади. Паст овоз билан шошиб ҳарфларни теришади, тахминан бир нечта ҳарфларни ўзидан қўшади-да, натижада олдинги гапга қовушмайди: “Мен – нотавонман!” деган гапни ўқиб ажабланишади. Бир томондан бу фойдали бўлиб чиқади, чунки улар суҳбатлашиш масъулиятини ўз зиммасига олади ва бундай шошқалоқларни тезлатиш шартмас.

Мен кўпроқ мужмал жавоб берадиганлардан кўрқаман. Агар мен улардан: “Ишларингиз қандай?” – деб сўрасам, улар: “Яхши”, – деб жавоб беришади ва сўзни яна менга беришади. Улар билан суҳбатлашишда алифбо оловли тўсиққа ўхшайди ва янглишиб кетмаслик учун олдиндан 2-3 та савол ўйлаб қўйиш керак.

Меҳнаткашлар ҳеч ҳам адашмайдилар. Улар ҳар бир ҳарфни синчиклаб ёзишади ва гап тугагунича иборада яширинган маънони шошқалоқлик қилиб топишга уринишмайди. Қўшимча сўз қўшиш борасида сўз ҳам бормайди. Ишонч билан айтаманки, улар ўзбошимчалик билан “он” ни “чемпи” ни кетидан қўшишмайди, “мли” эса “ато” ни кетига улашмайди, “мас” қўшимчаси эса “туга” ёки “чида” нинг кетида пайдо бўлиб қолмайди. Бундай секин жараён безор қиладиган ҳолатга олиб келади, лекин тахмин қилишни яхши кўрадиган таъсирчан одамлар дуч келадиган маъно бузилишидан сақлайди. Масалан, бир куни кўзойнагимни олиб беришларини илтимос қилган эдим, улар эса мендан, астагина, кўзимга ойнак тикишимнинг сабабини сўрашди ва мен бундай ақлий ўйинларнинг ўзига хос жозибасини тушундим...

Император аёл

Францияда малика Евгения хотираси ёд этиладиган жойлар кам қолган. Ногиронлар аравачаси бемалол, беш қаторлаб юрадиган жой, шинамгина Берк касалхонасининг галереясида Наполеон III нинг рафиқасини бу ернинг ҳомийси бўлганини эслатувчи алоҳида бир кўргазма мавжуд. Бу кичкина музейнинг иккита асосий ёдгорликларидан бири бу оқ мрамрдан бунёд этилган, маликанинг бетакрор гўзаллигини ўзида ифодалаган ҳайкалдир. Малика 94 ёшида, айнан Иккинчи империя қулашидан ярим аср ўтиб вафот этган. Шунингдек, Берк вокзалининг бошлиғини ёрдамчиси “Корреспондент маритим” газетасининг муҳарририга императорнинг 1864 йил 4 майдаги ташрифи ҳақида қисқача маълумот бериб ўтган хати иккинчи ёдгорликдир. Маликага ҳамроҳ бўлиб келаётган ёш аёлларни, шаҳар кўчаларида бўлаётган тантанали намоишларни ва маликанинг номини улуғ деб биладиган касалхона беморларини тасаввур қилиб кўриш қийин эмас. Мен шу вақтгача бу азиз ёдгорликларга таъзим қилиб ўтиш имконини бирон марта ҳам қўлдан бой бермаганман.

Тахминан йигирма марта темирийўлчининг ҳикоясини ўқиб чикдим. Хаёлан ғала-ғовур кўтариб кетаётган маликанинг канизаклари сафига кўшилиб оламан ва Евгения бир бинодан иккинчи бинога ўтаётган дамда мен унинг малла рангли ленталар уланган шляпаси ва соябони кетидан, маликанинг ифоридан маст ҳолатда эргашаман. Бир куни мен журъат қилиб унинг оқ-пушти, кенг атлас тасмали кўйлаги бурмаларининг орасига бошимни яширдим. Бу дам шунчалик ширин, тонгги шудринг каби соф эди. Малика мени ҳайдамади. У менинг сочларимни меҳр билан силади ва худди невропатологимнинг шевасига ўхшаган испанча шева билан гапирди: “Ҳечқиси йўқ болагинам, сабр-тоқатли бўлиш даркор”. Бу инсон энди французлар маликаси эмас эди, энди у илоҳий тасалли берувчи, худди умидсизлик чоғида юпатувчи муқаддас Рита каби эди.

Кейин эса куннинг ярмига келиб, мен дарду ҳасратимни маликага баён қилаётганимда, орамизда нотаниш киши гавдаланди. Витринада бу одамнинг юзи кўринди, гўё диоксин моддали бочкага кириб чиққан одамга ўхшар эди: буришган оғиз, қийшайган бурун, патила сочлар, даҳшатга тўла нигоҳ. Бир кўзи тикилган, иккинчи кўзи эса жиноятчи Қобилнинг кўзи каби олайиб турибди. Мен бир дақиқа бу қорачикка тикилиб турдим, бу инсон аслида менинг ўзим эканлигини кейин англаб етдим.

Айни шу дамда мен эйфорияга¹ тушиб қолдим. Мен нафақат сургун қилинган, фалаж, соқов, ярим қар, барча дунё роҳатларидан маҳрум қилинган эдим, шунингдек, ташқи кўринишим ҳам даҳшатли экан. Кучли асабий кулгу мени қамраб олди. Агар инсон тақдирнинг сўнгги зарбасидан кейин буларнинг ҳаммасини ҳазил деб ўйласа, охири ҳалокат билан тугайди. Бошида Евгения менинг хириллашимдан ҳайратлана бошлади, кейин бу ғалати хурсандчилигим унга ҳам юқди. Биз кўз ёшлар пайдо бўлгунича тўхтамай кулдик. Шу пайт мусиқачилар жуфт бўлиб ўйналадиган куй чала бошлашди ва менинг шунчалик рақсга тушгим келаётган эдики, агар ўринли бўлганида Евгенияни рақсга таклиф қилган бўлар эдим. Биз плиткали полда гир-гир айланиб рақсга тушган бўлар эдик. Бўлган воқеалардан сўнг бу кенг галереяга келсам, маликанинг нозик табассум билан менга тикилиб турганини кўраман.

Чинечитта²

Опал соҳил бўйлари устидан шовқин кўтариб учадиган енгил самолётда Берк касалхонаси устидан учиб ўтаётганингизда кўнглингиз ғайриоддий ҳаяжонга тўлади. Касалхонанинг жимжимадор, жумбоқли кўриниши, Шимол уйларининг усули остида қурилган жигарранг ғиштли баланд деворлари сирга тўла, гўёки Ла-Маншнинг қумушранг суви билан уни Беркон шаҳридан узиб олиб соҳил бўйларига, юмшоқ қумлар қўйнига улоқтириб юборилганга ўхшайди. Энг чиройли деворларнинг юзида, шунингдек, пойтахт жамоат ҳаммомларида ва давлат мактабларида бир ёзувга дуч келасиз: “Париж шаҳри”. Бу касалхона Иккинчи Империя даврида об-ҳаво туфайли Париж касалхоналарида тузала олмаган касал болалар учун қурилган бўлиб, ҳудудий мустақиллигини сақлаб қолган. Яъни, сиз

¹ Эйфория – яхши, кўтаринки кайфият ҳолати.

² Чинечитта – Римдаги фильмлар суратга олинадиган шаҳар.

ҳозирда Па-де-Каледа бўлсангиз-да, ҳокимият қонунларига биноан, Сена соҳиллари бўйида ҳисобланасиз. Касалхона ичидаги чеки йўқ, бир-бирига уланиб, чалкашиб кетган йўлақлар ўзига хос лабиринт, яъни чигалликни ҳосил қилади. “Менар” беморини “Соррел” да йўлидан адашиб қолганини кўп учратасиз: машҳур жарроҳларнинг исмлари асосий жой номлари сифатида хизмат қилади. Кўзи даҳшатга тўла, онасидан жудо қилинган, бахтсиз боланинг қўлтиқтаёғига суяниб, фожиали оҳангда тинимсиз: “Мен йўқолиб қолдим!” деган сўзларининг кулокка тез-тез чалиниши эҳтимолдан холи эмас. Мен эса санитарлар айтишганидек, сорреллардан бириман ва йўлларда адашмайман. Лекин, мени олиб келаётган одамлар ҳақида ҳам бундай фикр билдириб бўлмайди. Йўлимиздан адашиб қолишимизни яхшилик сифатида қабул қилиш менга одат тусига кирди. Шу баҳона мен ҳали кўрмаган йўлақлар билан танишаман, янги инсонларни учратаман, йўл-йўлакай ошхонадан чиқаётган ширин ҳидларни сезиб ўтиб кетаман. Мен эндигина беҳушлик зулматидан ўзимга келаётган вақтлар мени ногиронлар аравачасида олиб кетишаётганда кўзим бир маёққа тушган эди. Биз зина томон бурилаётганимизда қаршимда пайдо бўлди: салобатли, мустаҳкам, ўзининг қизил-оқ чизиклари билан регби ўйинчисининг кийимини эслатар эди. Денгизчилар бирлиги рамзи, шунингдек, ёлғизлик ҳалокатига дучор бўлган касалхона беморларининг рамзи бўлган бу маёққа мен шу заҳотиёқ шайдо бўлдим. Биз ҳар доим кўришиб турамыз. Мен унинг ҳузурига тез-тез бориб тураман ва мени Чинечиттага олиб боришини сўрайман. “Соррел” биносининг кимсасиз айвонларини шундай атайман. Жануб тарафга қараган бу кенг айвонлардан ўзгача шоирона жозибага эга бўлган, кинофильм декорациясига ўхшаган манзара кўз олдимизда намоён бўлади. Берк атрофи электропоезд саҳнаси учун безатилганга ўхшайди. Бир нечта қум тепаликлар қадим Ғарб ҳақида тасаввурларни ҳосил қилади. Бепоён денгиз тўлқинлари эса шунчалик оппоқки, гўё сохтага ўхшайди.

Мен кун бўйи Чинечиттада вақтимни ўтказишим мумкин эди. У ерда мен замонлар аро энг буюк режиссёрга айланиб қоламан. Шаҳар томондан мен яна “Ўвузлик муҳри”¹ фильмининг биринчи саҳнасини суратга ола бошлайман. Соҳил бўйларида “Дилижанс”²ни яна тревелинг³ қиламан. Очик денгизда эса “Ой ёғдусида”⁴ги контрабанда иштирокчиларининг ҳужумини тасвирга оламан. Ёки бу мўъжаз манзаралар орасида йўқ бўлиб кетаман, шунда дўстимнинг музлаб қолган бармоқларимни аста силашидан бошқа ҳеч нарса мени бу дунёдан узилган кўнглимни қайтара олмайди. Мен – юзига қизил-кўк бўёқ чизилган, ақлдан озган, бошига портловчи динамит боғлаб қўйилган масхарабозман. Чарт этиб гугурт чакмоқ васвасаси хаёлларимга булут каби ўрнашиб олган. Кейин эса қуёш бота бошлайди, Парижга йўналтирилган сўнгги поезд ҳам жўнайди ва палатага қайтиш вақти келади. Мен қишни интизорлик билан кутаман. Иссиқ кийимларга бурканган ҳолатда кечгача шу ерда қолиб, қуёш ботишига, маёқ чироғини атрофга умид учқунларини сочишига термуламан.

¹ Ўвузлик муҳри (Touch of Evil, 1958 й) – америкалик Жорж Орсен Уэлс суратга олган фильм.

² Дилижанс – (Stagecoach, 1939 й) америкалик Жон Форд суратга олган фильм.

³ Тревелинг – ҳаракатланаётган ҳолатда фильмин суратга олиш.

⁴ Ой ёғдусида – (Moonfleet, 1955 й) немис режиссёри Франс Ланг суратга олган фильм.

Сайёҳлар

Урушдан сўнг Берк даҳшатли сил касали курбони бўлган болаларни қабул қилар эди, лекин ҳаммаси кейинчалик ўзгарди. Ҳозир у ерда кексалик офатлари, четлаб ўтиб бўлмайдиган мия ва тана фаолиятининг бузилишига қарши кураш олиб борилади. Лекин гериатрия¹ – бу ердаги хизматлар ҳақида маълумот берувчи шунчаки бир фрагментдир. Шунинг ўзидагина йигирматача беҳуш ҳолатдаги беморлар, ўлим дарвозаси қаршисидаги чексиз тун гирдобига тортилган бахтиқаролар бор. Улар ҳеч қачон палаталарини тарк этмайдилар. Ҳар бири шу ерда эканликларини билишади ва жамиятга заррача фойда келтира олмаётганлари уларнинг виждонини порра-пора қилади. Қарама-қарши томонда эса ақли заиф беморларни даволаш қисми жойлашган. Ёнида эса семизликдан азоб чекаётган беморларнинг паришон боқишларига дуч келасиз. Тиббиёт олимлари бу беморларнинг вазн ҳажмларини камайтиришга умид боғлашган. Марказда эса асосий “қўшин”ни ташкил қиладиган майиб беморлар жамоаси мавжуд. Улар спорт туфайли ёки йўл ҳалокатларидан, шунингдек, турли хил фалокатларидан жабрланганлардан ташкил топган. Беркка бу беморлар вақтинчалик тушиб қолиб, жароҳатланган қўл-оёқларини даволашади. Мен уларни сайёҳлар деб атайман.

Ва ниҳоят биз – қаноти синган кушлар, овози узилган тўтилар, бахтсизлик жарчилари, ўз инларини асаб даволаш бўлимининг боши берк йўлакчасини бурчакларига қурганмиз. Биз – доимо сукунат сақловчи фалаж беморлар, дарди бизникидан енгилроқ бўлган инсонларнинг кўнглида нотинчлик уйғотамиз. Мен буни яхши тушунаман. Бунинг гувоҳи бўлиш учун энг мос жой – кинезитерапия зали. Айнан шу ерга барча беморлар даволаниш учун келади. Бу ҳақиқатан Мўъжизалар кўчасига² ўхшар эди: шовқинли, ранг-баранг.

Қўлтиктаёқларнинг, протезларнинг тарақ-туруқи ва турли хил шовқинлар орасида сизга ҳар хил инсонлар учрайди. Мисол учун қулоғига зирак тақиб олган, мотоцикл ҳалокатига йўлиққан ёшгина эркек; йиқилиш туфайли жароҳатланиб, қайта юришни ўрганаётган юпқа кўйлакли кампир; метрода оёғини узиб олган дайди (ҳеч ким уни қандай қилиб бу кўргиликка йўлиққанини билмайди). Бу жамоа эътиборсиз ҳодимлар назорати остида қўл-оёғини кимирлатиб кўришга ҳаракат қилар, бу маҳал мени эса аста-секин вертикал ҳолатига келтиришаётган бўлишади. Ҳар куни эрталаб шу ҳолатда ярим соат тураман, қаддимни “тек” тутиб. Менимча, шу пайт мен Моцартнинг “Дон Жуан”ининг сўнгги сахнасидаги Командор хайкалига ўхшасам керак. Пастда эса одамлар ҳазил қилишмоқда, қулишмоқда, суҳбатлашишмоқда... Менинг ҳам шу хурсандчиликда иштирок этгим келади, аммо ягона қолган кўзим билан уларга қарашим биланоқ улар юзларини мендан ўгириб оладилар. Бирданига шифтдаги ёнғин хавфсизлиги учун ўрнатилган қурилмани томоша қилгилари келиб қолади. “Сайёҳлар” ёнғиндан жуда қўрқишса керак-да.

¹ Гериатрия – қарилик давридаги касалликларни ўрганувчи ва уларга даво қидирувчи усул.

² Мўъжизалар кўчаси – ўрта асрларда камбағаллар, жиноятчилар, хулқи бузуқ аёллар йиғилган айрим Париж кўчаларининг номи.

Колбаса

Ҳар куни вертикализация¹ сеансидан кейин санитар мени палатамга олиб келади-да, жойимга кўтариб жойлаштириш мақсадида ёрдамчиларни кутиб туради. Бу пайтгача эса аллақачон тушлик вақти келган бўлади ва санитар атайлаб хушчақчақ оҳангда “Ёқимли иштаҳа!” деб хайрлашиб кетади. Бу эса 15 августда Рождество² байрами билан табриклаш ёки иш кунини айна қизиган палласида хайрли тун тилаш билан баробар-ку! Саккиз ой давомида мен лимон шарбатининг бор-йўғи бир нечта томчиларини ютдим. Ярим қошиқ йогурт эса нафас йўлларимда йўқолиб қолишига сал қолди. Озиқланиш тажрибаси, бачканароқ номланган бу тажриба, самарасини бермади. Лекин хавотирга ўрин йўқ, мен оч қолмайман. Ошқозонимга уланган жигарранг, шишасимон зонд орқали менга етарлича озуқа етказилиб турилмоқда. Хотирамда сақланиб қолган битмас-туганмас таъм ва ҳид хотираларини ҳузурланиш учун уйғотаман. Кимдир маза қилиб овқат тайёрлай олади, мен эса синчковлик билан масаллиқларни танлаб, хаёлларимдан тайёрлайман. Хоҳлаган вақтда, ҳеч қандай оворагарчиликсиз овқатланишга ўтириш мумкин. Ресторандан стол буюртма беришга ҳожат йўқ. Қачонки ўзим овқат тайёрласам, албатта кўнгилдагидек чиқади. Бургундияликлар усулига биноан қовурилган мол гўшти, гўштлик шаффоф илвира ва меъёрида нордон шафтоли торти. Кайфиятга қараб ўзимни ўзим меҳмон қиламан: ўн икки дона чиғаноқ, пиширилган картошка билан чўчка гўшти, нордон карам ва бир шиша тилларанг, узоқ йиллар давомида сақланган гевюртс-траминер³, ёки оддийгина қовурилган тухум билан нон. Қандай роҳат! Тухум сариғи томоғимдан ўз илиғини таратиб ўтиб кетмоқда. Шунингдек, ҳазм қилиш билан алоқадор муаммолар ҳеч қачон юзага келмайди. Албатта, мен энг яхши маҳсулотлардан фойдаланаман: энг янги сабзавотлар, хозиргина тутилган балиқ, ёғлиқкина гўшт. Ҳаммаси қоидага биноан тайёрланиши шарт. Менга дўстим Труадан ҳақиқий сосиска тайёрлаш шартларини юборган эди, яъни уч хил гўшт бир-бирининг устига тахланган ҳолатда тайёрланади.

Шундай синчковлик билан мен йил фаслларини алмаштираман. Ҳозирда мен ширин қовунлар мазасидан баҳра олаяпман. Денгиз чиғаноғи ва қуш гўштини кузга заҳиралаб қўяман, агар уларни ейиш хоҳишим мени тарк этмаса, албатта. Чунки, шу кунларда негадир жуда ўзгача фикрлайдиган, мулоҳазакор бўлиб қолганман. Аввалига, узоқ вақт оддий овқатдан жудо бўлганим мени мушкул ҳолатларга солди. Мен очофат бўлиб қолдим. Ҳозирда эса хаёлларимнинг қайсидир бурчагида осифлик турган колбасани бемалол томоша қила оламан. Лион колбасасининг шакли нотўғри, жуда юпқа ва кўпол кесилган. Ширасини чиқариб чайнашингиздан илгарироқ тилда эришни бошлайди. Бу ҳузур ҳам муқаддас нарса, қирқ йиллик тарихга эга бўлган эътиқод. У пайтлардаги ёшимда мен ширинликларни яхши кўришим керак эди, лекин кўнглим кўпроқ колбаса маҳсулотларига тортар эди. Онам томондаги бобомга қарайдиган энага қоронғу Распай хиёбонига ҳар гал келганида болаларча ажойиб эркалик билан менга колбаса беришини сўрар эдим. Бу чевар аёл овқат борасида болаларга ҳам,

¹ Вертикализация – узоқ ётган ҳолатда даволаниш натижасида вужудга келган касалликларнинг олдини олиш усули.

² Рождество – христиан динида Исо пайғамбарнинг туғилган кунини нишонлайдиган байрам.

³ Гевюртс – траминер – винонинг номи.

қариларга ҳам жуда мурувватли эди. Шундай ташаббускор йўл орқали у бир ўқ билан иккита куённи урди: мени колбаса билан сийлади ва бобомнинг шундоққина ўлимидан олдин унга турмушга чиқди. Бу қутилмаган турмуш оиламиздагиларга унчалик ҳам хуш келмади. Менинг хотирамда фақат бобомнинг эллик франклик пулнинг юзида тасвирланган Виктор Гюгонинг жиддий кўриниши каби қарашлари сақланиб қолган, холос. Лекин ўйинчоқ ва китобларим орасига менга совға қилинган колбасани жинниларча тиқиб қўйганим яққол эсимда. Менимча, ҳеч қачон бундан-да мазалироқ колбасани ҳаётимда емаганман.

Фаришта

Сандринанинг оқ халатига қистириб қўйилган “Логопед” деган сўз “Фаришта” деб ўқилса муболаға бўлмайди. Айнан у менга кодлар орқали гаплашишни ўйлаб топди, акс ҳолда, мен бу дунёдан узилиб қолишим ҳеч гап эмас эди. Кўпчилик дўстларим мен билан код орқали суҳбатлашса-да, афсуски, касалхонада эса фақат Сандрина ва бир психолог докторгина шу йўл орқали мен билан алоқа қилишади. Шунинг учун менга оддий мимика усуллари билан тушунтиришга тўғри келади (кўз қисиш ва бош кимирлатиш). Одатда мен эшикни ёпишни, ҳожатхонадаги сув тушишини тўғирлашни, телевизор овозини пасайтиришни ёки ёстигимни баландроқ қўйишларини сўрайман. Аммо ҳар доим ҳам бу истакларимга эриша олмайман.

Ёлғизлик оламида ўтказган вақтим давомида мен бир нарсани тушундим, одамлар икки мақомда бўлади. Уларнинг кўпчилиги менинг хоҳиш-истакларимни тушунишга ҳаракат қилишади, қолган масъулиятсизроқлари эса мен уларга кўрсатишга ҳаракат қилаётган белгиларимни кўрмаганликка олишади. Мисол учун, тунов куни бир галварс мен кўриб турган Бордо-Мюнхен ўйинини ярмига келганда тўсатдан ўчирди-да, шафқатсизларча “Хайрли тун” деб чиқиб кетди. Ноқулайликлар, суҳбатлашиш имкониятидан маҳрумлик одамда тушқун кайфиятини яратади. Аммо, кунига икки марта Сандрина ўзининг қайғурган кўзлари билан хонамга назар ташлаши биланоқ ҳамма ёмон руҳлар атрофимдан ҳайдалади. Шунда кўримсиз скафандр азоби енгиллашади.

Логопедия – бу чексиз ҳурматга сазовор санъат. Француз товушларини юзага чиқариш учун тилимиз қанча ҳаракатларга келишини тасаввур ҳам қила олмайсиз. Ҳозирда мен “Л” ҳарфини талаффузида қийинчиликларга дуч келмоқдаман. Гўё ўз журналининг номини талаффуз қила олмаётган бечора муҳаррир. Омадим келган кунлари иккита йўтал хуружидан сўнг нафас олишим кучга кириб, бир нечта фонемаларни гапиришга уриниб кўраман. Туғилган кунимга яқин Сандрина алифбони дона-дона қилиб ўқишга ундади. Мен учун энг яхши туғилган кун совғаси шу бўлди. Хириллаган овоз билан сўзланаётган йигирма олтита ҳарфни эшитиб, ўзимни энди гапиришни ўрганаётган ғор одамидек ҳис қилиб кетим.

Айрим пайтларда машғулотиимизни телефон кўнғироғи бўлиб қўяди. Мен Сандрина орқали бирон-бир яқин одамим билан алоқага кириб ҳаётнинг бир лаҳзасини тотишга ҳаракат қиламан, худди учиб кетаётган капалакни тутиш каби. Қизгинам Селеста эса пони¹ устида сайр қилганини гапириб

¹ Пони – кичкина от зоти.

беради. Беш ойдан кейин унинг тўққиз ёшга киришини нишонлаймиз. Отам эса тўқсон уч ёшида оёқда туришнинг мушкулликларини мардларча енгаётгани ҳақида айтиб беради. Отам ва Селеста менга ғамхўрлик қилаётган энг суюкли инсонларим. Мен кўп ўйланиб қоламан, бу бир томонлама суҳбатлар уларда қандай таассурот қолдирар экан? Менга-ку таъсири катта, кўнглимни кўтариб юборади. Уларнинг меҳрга тўла гапларига сукунат билан жавоб қайтармасликни қанчалик хоҳлайман-а.

Айримлар бундай суҳбатларга дош бера олмайдилар. Агар Сандрина кулоғимга тутиб турган телефон гўшагига қаттиқ хўрсиниб кўймасам, мулойим Флоранс менга гапирмайди. “Жан-До, шу ердамисиз?” – хавотирланиб сўрайди Флоранс. Тўғриси айтганда, охири пайтларда ўзим ҳам бу борада шубҳалана бошлаяпман.

Сураг

Отамни охири марта соқолини олаётганимда кўрган эдим. Бу воқеа айнан мен фалокатга учраган ҳафтада бўлган эди. У касал эди, шунинг учун мен унга қарашга унинг Париждаги, Тюилри яқинидаги миттигина хонадонидан қолдим. Тонгда унга сутли чой тайёрлаб олиб, бир неча кун давомида уни ўсиб кетган соқолидан халос қилишга қарор қилдим. Бу воқеа бутун умрга эсимда қолди. Қизил наMAT ўриндиққа жойлашиб олиб, газетани бошдан-оёқ синчиклаб ўқиб чиқадиган отам унинг қариб кетган юзига “хужум қилаётган” устарага қарши мардонавор чидар эди. Озиб кетган бўйнининг атрофига кенг сочиқ ўраб ташланган, юзига эса кўпик қалин қилиб суртилган. Мен унинг томирлари кўриниб турган юз терисини шикастламасликка ҳаракат қилар эдим. Отам шунчалик чарчаган эдики, ўтирган жойида кўзлари юмилиб кетаётган эди. Ҳолсиз кўринишда бурун суяги ҳам бўртиб чиққан, лекин ёшлигидан сақланиб қолган ўзгача барно қомати ўз кучини йўқотгани йўқ. Қариларга хос бетартиблик ҳиссини уйғотадиган турли хил нарсалар хонада қалашиб кетган. Булар анча йиллар давомида йиғилиб қолган расмлар билан безатилган эски журналлар, ҳеч ким тингламайдиган пластинкалар, ғалати нарсалар ва катта ойнали рамкага солинган турли замонга тегишли расмлар. Буларнинг орасида денгизчилар кийимчасини кийиб олган отамнинг болаликда расми ҳам (урушдан олдин 1914 йил), от миниб тушган саккиз ёшли қизимнинг расми ҳам ва менинг кичкина голф майдончасида тушган оқ-қора расмим ҳам бор. Расмда мен ўн бир ёшдаман. Қулоқлар диккайган. Кўринишимдан сал аҳмоқроқ, итоаткор ўқувчига ўхшайман. Кўрсам, ғашим келади, чунки айнан ўша пайтларда учига чиққан дангаса эдим-да.

Саргарошлик ишимни битириб, ҳаётимнинг муаллифи бўлган отамга унинг севимли атирини сепаман. Кейин ҳар доимгидек “Кўришгунча” деб хайрлашамиз ва столининг остига яшириб қўйилган васиятномаси ҳақида бу гал ҳам бир оғиз сўз айтмайди. Шундан сўнг биз бошқа кўришмадик. Мен ўзимнинг Беркдаги касалхонамни тарк этмайман, унга эса тўқсон икки ёшида уйининг чексиз зинапояларидан тушишига оёқлари дош бермайди. Иккимиз ҳам бир йўсиндамиз – “locked-in syndrome” : мен – ўзимнинг “скафандрим”да, у – уйининг тўртинчи қаватида. Энди ўзимни ҳам эрта-лаблари соқолимни олишмоқда. Бир ҳафта ичида ўсиб кетган соқолимни тиббий ходимлардан бири олаётганида хаёлимга бирдан отам келади.

Умид қиламанки, ўша куни мен булардан кўра сартарошнинг вазифасини эҳтиёткорроқ бажардим.

Вақти-вақти билан отам менга кўнғироқ қилиб туради. Меҳрибон қўл қулоғимга тутиб турган телефон гўшагидан отамнинг озгина қалтироқ босган овозини эшитаман. Ўз ўғлингга кўнғироқ қилсанг-да, у ҳеч гапир-маса қийин бўлса керак. У менга голф майдончасида тушган расмимни ҳам юборди. Аввалига мен тушунмадим, нима сабабдан у бундай қилди? Бу савол агар кимнингдир хаёлига расмнинг орқа томонига қараб кўриш фикри келмаганида жавобсиз қолган бўлур эди. Шу пайт дам олиш кунларининг бирида содир бўлган воқеалар эсимга тушиб кетди: шамол эсиб турган ғамгин бир жойга тоза ҳаводан нафас олиш учун оилавий бордик. Ўзининг текис, чиройли ёзуви билан отам оддийгина қилиб: Берк-сюр-Мер, апрель, 1963 йил деб ёзиб қўйибди.

Яна бир ўхшашлик

Агар Александр Дюманинг китобхонларидан қайси асар қаҳрамонига айланиб қолишни хоҳлар эдингиз деб сўрашса, ҳеч шубҳасиз, улар Дартаняни ёки Эдмон Дантесни танлашган бўлар эди. “Граф Монте-Кристо”даги даҳшатли қаҳрамон – Нуартени танлаш эса ҳеч кимнинг хаёлига келмаган бўлар эди. Ёзувчи бу қаҳрамонни тирик нигоҳ билан тикилиб турадиган мурда, танасининг чорак қисми гўё гўрида бўлган одам қиёфасида тасвирлаган. Буткул ногирон бўлган бу қаҳрамон образидан инсонни титроқ босади. Ҳамма даҳшатли сирлардан хабардор бўлган кучсиз, доимо сукунат сақлайдиган бу одам бутун умрини ногиронлар аравачасида ўтказди. Алоқа қилишининг ягона йўли бу фақат кўзини қисиш: бир марта бўлса “ха”, икки марта – “йўқ”. Аслида Нуарте бобо (невараси уни меҳр билан шундай чақиради) “locked-in syndrome”га чалинган ягона бемор персонажи. Бахтсизлик туфайли онгимни ўраб олган қалин тумандан ақлим озод бўлган пайтларда мен Нуарте бобо ҳақида кўп ўйлайман. Яқинда “Граф Монте-Кристо”ни ўқиган эдим, энди эса китобдаги воқеалар марказига тушиб қолганга ўхшайман. Тагин энг ёқимсиз вазиятда. Бу китобни мутолаа қилишим тўсатдан бўлмади. Менда шум фикр пайдо бўлди, романнинг замонавийлаштирилган вариантини ёзиш: албатта, асосий ғоя бўлган қасос мавзуси сақланиб қолинарди, аммо воқеалар бизнинг замонамизда содир бўлаётган бўлар эди. Монте-Карло эса аёл киши бўлар эди. Мен бу жинойтга қўл уришимга ва шундай буюк романни ҳақоратлашга улгура олмадим, вақтим тугади. Жазо сифатида мен барон Дангларга, Франса Дэ Эпинегга ёки албатта, Фариага айланиб қолишга розиман. Дурдона асарлар билан ҳазиллашиб бўлмайди. Аммо адабиёт ва асаб худолари менга нисбатан умуман бошқа ҳукм чиқаришди.

Кечалари Нуарте бобонинг ўзини узун оппоқ сочлари билан касалхона йўлаклари бўйлаб қадимий, занг босган аравачасида санғиб юргани тасаввуримга келади. Тақдирга улкан ўзгартиришлар киритиш учун мен буюк афсонага айланадиган режа тузмоқдаман, қаердаки энг асосий гувоҳ фалаж бўлган киши эмас, қочоқ бўлади. Ким билади, балки бу ростдан ҳам рўёбга чиқар.

Туш

Мен ҳеч қачон тушларимни эслаб қола олмайман. Тонг отиши биланок сценарийдаги воқеалар занжири узилади-да, ҳаммаси эсдан чиқади. Лекин нега унда декабрь тушлари хотирамда тошга ўйилган нақш каби сақланиб қолган? Балки бу беҳушликнинг бир хусусиятларидандир. Сиз ўнгингизга қайта олмайсиз, тушлар эса тугамайди, аксинча, бирин-кетин давом этаверади, худди роман-фельетоннинг ҳодисалари каби. Бу кеча ҳодисаларнинг бири эсимга тушди.

Тушимда лайлакқор ёғаётган экан. Тахминан ўттиз сантиметр қор автомобиллар мозорини устини қоплаган. Мен энг яқин дўстим Бернар билан совукдан титраб, у ерни кезиб ўтгямиз. Уч кундан бери Францияга шаҳардаги умумий иш ташлаш сабабли етиб бора олмаяпмиз. Биз тўхтаб қолган жой, Италия чанғи комплексида, Бернар Ниссага борадиган поезд қидирди. Аммо саёҳатимиз сўнгида бизни иш ташловчилар жамоаси тўхтатиб, аёзли об-ҳаво бўлаётганига қарамасдан, юпка ботинка ва костюмда поезддан чиқишимизни талаб қилишди. Аянчли манзара. Автомобиллар мозорининг устидан катта кўприк ўтган. Назаримда, баландлиги эллик метр бўлган шу кўприкдан машиналар устма-уст қулаб, қалашиб кетган ва мазкур автомобиллар мозори вужудга келган.

Биз нуфузли бир италиялик киши билан учрашув белгилаганмиз. У инсоннинг штаб-қароргоҳи шу ажабтовур жойда яширинган. Биз топишимиз керак бўлган эшик сариқ темир эшик бўлиб, унда “хаёт учун хавфли” деган ёзув бор ва тагидан электр токидан зарба олган одамга кўрсатиладиган биринчи тиббий ёрдам йўл-йўриғи ифодаланган. Тақиллатиб кўрамиз. Эшик очилади. Уйнинг кириш қисми қандайдир “Санте” фирмаси бошлиғининг омборхонасига келиб қолгандек ҳис қиласан ўзингни: илгакларда пиджаклар, шимлар осилган, қутиларда кўйлақлар – ҳаммаси шифтгача уюлган. Кўлида автомат кўтариб турган соқчини сочидан дарҳол таниб оламан. Бу сербиялик – Радован Каражич. “Ошнамнинг нафас олиши қийинлашиб боряпти”, – деди Бернар. Каражич менга трахеостома қўяди. Кейин ҳашаматли шиша зинадан ертўлага тушамиз. Деворларга қизғиш чарм тортилган кенг ўриндиқлар ва хира ёруғлик бу хонага тунги ресторан хусусиятини бахш этади. Бернар бу ернинг хўжайини бўлган “Фиат” яккаҳоқимлиги бошлиғи Жанни Анелли билан гаплашар эди. Бу пайтда эса мени ливан талаффузи билан гапирадиган ёрдамчи қиз кичкина майхона қаршисига ўтқизади. Шиша стаканларнинг ўрнига шифтдан самолётларда ҳалокат пайтида тушадиган кислород ниқоби каби пластик найчалар тушди. Майхона эгаси менга найчалардан бирини оғзимга солишимни ишора қилди. Мен айтганини қиламан. Қаҳрабо рангли, занжабил мазасини эслатадиган суюқлик найча орқали оқади ва оёғимдан то сочимнинг толасининг учигача исиб кетаман. Бироз вақт ўтганидан сўнг ичишни ўхтатиб, ўриндиғимдан тушгим келди. Лекин тўхтовсиз ичишни давом эттираверардим, қилт ҳам эта олмасдим. Майхона эгасини эътиборини қаратиш учун унга кўркув тўла нигоҳимни тикаман. У менга сирли табассум қилади. Овозлар ва юзлар айқаш-уйқаш бўлиб кетди. Бернар нимадир дер эди, аммо овози умуман тушунарсиз эди. Бунинг ўрнига Равелнинг “Болеро”сини эшитаётган эдим. Мени ғирт маст қилиб қўйишган эди.

Қаердандир урушга тайёргарлик шовқин-суронлари эшитилар эди. Ёрдамчи киз мени елкасига ортиб, зинадан тепага олиб чиқаётганди: “Кетишимиз даркор, ҳозир миршаблар бостириб келади”. Ташқарида эса тун, қор эса ёғмаётганди. Муздек шамолдан эгим жимирилаб кетди. Кўприкка ўрнатилган прожектор нурлари ташландиқ автомобиллар сиртини ёритиб турар эди.

“Атрофингиз ўраб олинган, таслим бўлинглар!” – деган баланд овоз эшитилади. Биз қочиб қолишга муяссар бўламиз. Тушларимда доим қочиб кетгим келади, лекин шундай имконият пайдо бўлиши биланоқ энгиб бўлмайдиган қарахтлик устимдан ҳукмронлик қилиб олади. Мен ҳайкалга, мумиёга айланиб қоламан. Агар ўртада эшик турган бўлса, бу эшикни очиш учун кучим етмайди. Бунга сабаб фақат менинг кўрқинчим эмас. Мен дўстларимнинг ҳам мен каби шундай сирли тариқат асирига айланиб қолишидан кўрқаман. Мен бор кучим билан уларни огоҳлантиришга уринаман, аммо минг афсуслар бўлсинки, менинг тушим ўнгим билан бир хил – бир оғиз сўз ҳам гапира олмайман.

Кадр ортидаги овоз

Менда шундай вақтлар бўлганки, “роҳатланиб” уйғонганман. Айниқса, ўша январнинг охири кунларидан бирида ҳушимга келганимда қаршимда бир одам эгилиб, пайпоқ тикаётган каби ўнг қоғоғимни нина билан тикаётган эди. Мени беихтиёр кўрқув босди. Агар тўсатдан кўз шифокори мени чап кўзимни ҳам тикиб қўйса-чи? Бу дунё билан ягона алоқа воситамни, зиндонимдаги бир дона туйнугимни, “скафандр”имдаги биргина тирқишимни-я!

Минг шукурлар бўлсинки, зулмат оламига мени ғарқ қилишмади. Шифокор миттигина асбоблари ичига пахта тўлдирилган қаттиқ қутига солдида, судда қораловчи жиноятчига жазо эълон қилаётгандек бир жумлагина гапирди: “Ярим йил”. Мен соғ кўзим билан саволларга тўла нигоҳимни унга қаратдим, лекин умри давомида кўз қорачиғига қараб кунини ўтказган бу чол кўзга қараб фикрни ўқий олмас экан. Бу одам “Менга умуман фарқи йўқ”, деган шифокорларнинг туридан. Димоғдор, кўпол, кеккайган, беморларига фармони ила соат саккизда келишини буюради-да, ўзи соат тўққизда пайдо бўлади ва бештакам ўнда, ҳаётининг жуда муҳим қирқ беш минутини кеткизганини англаб, кетиб қоладиган шифокор. Кўринишидан Максвелл Смартга¹ ўхшар эди: кенг, юмалоқ юзли, калтабақай, келишмаган гавдаси бор. Оддий беморлар билан камгап бўлса-да, мендек арвоҳ кабилардан қисқагина тушунтириш бериб қочади. Алалоқибат, нега ўнг кўзимни тикиб қўйганини тушундим. Қоғоғим ёпилмай қолибди, бу эса кўзнинг пардасини касалланишига сабаб бўларди.

Бир неча ҳафтадан сўнг мен ўйлаб қолдим, мабодо касалхона шундай ёқимсиз ишчини атайин узоқ муддатли беморларнинг тиббий ходимларга нисбатан яширинган шубҳаларини аниқлаш учун ёллаганмикан? Қандайдир маънода у қурбондир. Уни ишдан кетади, деган гаплар юрибди. Агар у кетса мен кейин кимнинг устидан куламан? Унинг ҳар доимги: “Кўзингиз иккита кўряптими?” деган саволига хаёлан: ”Ҳа, битта аҳмоқнинг ўрнига иккита аҳмоқни кўряпман”, деб жавоб бераман.

¹ Maxwell Smart – “Get smart” номли американча сериал номи.

Нафас олишга бўлган эҳтиёж каби хавотирланиш, севиш ва ҳайратланиш каби ҳиссиётларга ҳам муҳтожман. Дўстимнинг хати, табрикнома устидаги Балтјос сурати вақт ўтаётганидан дарак беради. Бефарқ ва ҳамма нарсага аҳамиятсиз бўлиб қолишдан қўрқиб, ўзимда озмунча ғазаб ва алам ҳисларини сақлаб қўйганман: кўп ҳам эмас, кам ҳам эмас, худди тез қайнар қозон каби. Унда хавфсизлик клапини мавжуд бўлиб, буғ чиқаради ва шунинг ҳисобидан портлаб кетмайди.

Хўш, тез қайнар қозон... Театр пьесаси учун яхши ном. Бир кун келиб ўзимнинг тажрибаларимдан келиб чиққан ҳолда шу асарни ёзарман ҳам. Шунингдек, мен уни “Кўз” деб ва албатта “Скафандр” деб номлашни режалаштираётган эдим. Сценарий воқеалари ва безаклар – ҳаммаси сизга маълум. Касалхона палатаси, ёши ўтган бемор жаноб Д. юрак-қон томирларининг жиддий касалликка йўлиқиши туфайли юзага келган “locked-in syndrome” касаллиги билан қандай ҳаёт кечиришни ўргатади. Пьесада йирик реклама агентлигининг асосчиси бўлган жаноб Д. нинг табиёт оламидаги саргузаштлари; хотини, фарзандлари, дўстлари ва ҳамроҳлари билан бўлган муносабатларидаги ўзгаришлар ҳақида гап кетади. Шухратпараст, ҳаёсиз ва шу пайтгача ҳеч ҳам омадсизликка дуч келмаган жаноб Д. бахтсизликка дуч келади, атрофидаги одамларнинг ишончсизлигини кўради ва яқинларини яхши билмаганлигини тушуниб етади. Бу аста содир бўлувчи воқеаларни кузатиш осон кечади, чунки кадр ортидаги жаноб Д.нинг овози, ички монологи, ҳар бир вазиятни тушунтириб туради. Пьесани ёзишгина қолди, холос. Охириги сахна кўринишини ҳам ўйлаб қўйганман. Сахна ғира-шира ёруғлик билан ёритилган, фақат ўртада турган қаравотгагина нур тушиб турибди. Тун, ҳамма уйқуда. Жойида қимирламай ётган жаноб Д. тўсатдан устига ёпинган кўрпасини тушириб бирдан сакраб ўрнидан туради ва сахна бўйлаб юради. Кейин чироклар ўчирилади ва сўнгги марта жаноб Д.нинг ички монологи, сахна ортидаги овоз эшитилади: “Жин урсин, ҳаммаси шунчаки туш бўлган экан!”

(Давоми кейинги сонда)

SHE'RIYAT MINTAQALARI

Евгений ЕВТУШЕНКО

(1933–2017)

*Рус тилидан
Абдумажид АЗИМ
таржимаси*

XX асрнинг атоқли шоирларидан бири Евгений Евтушенко 1933 йил 18 июлда Иркутск вилоятида дунёга келган. Унинг “Келажак разведкчилари” номли биринчи шеърий китоби 1952 йилда нашр қилинган. “Учинчи қор”, “Ташаббускорлар кўчаси”, “Назокат”, “Братск ГЭСи”, “Оппоқ қор ёғяпти”, “Қозон дорилфунуни”, “Ишқий лирика”, “Эрталабки халқ” каби тўпламлари ва достонлари нашр этилган.

Е.Евтушенко 2017 йил апрель ойида АҚШнинг Оклахома штатида вафот этди.

* * *

*Шоирлар шеърларин кетмайди ташлаб,
Шеърлар шоирларин этадилар тарк.
Қўрққанидан улар елканни кесиб,
Сувга бирданига бўладилар гарқ.*

*Аянч тақризларнинг уюми ила
Кимдир ачомлашиб отаркан хуррак.
Бировларнинг тирноқ арраларида
Елкан аллақачон кесилган, демак.*

*Шеърларда ўзининг нуқтаси турмас,
Ҳамда муаллифлик номи-насаби.
Улар ўз сатрига хоин бир нокас,
Мукаммаллик эмас улар матлаби.*

*Эзмалик сукутдан ёмондир ахир,
Қулагач ниҳоя топади парвоз.
Эзмалик-ла кечган майдакашликни,
Қайта туғилиш деб этишар оғоз.*

*Аллақайсиларнинг кенгайган тани,
Тўнғиз ёғидайин тўнғизган қотиб.
Шеърлар ўзимники дея ҳаммани,
Инонтирмоқ бўлар терларга ботиб.*

*Кўксимизда шаррос отилиб чиққан,
Шеърлар бизга эълон қилишади жанг.
Фарзандлар сингари воз кечиб кетган,
Ўзларига нолойиқ оталаридан.*

*Кесилган елканлар эмасдир байроқ,
Авалги хизматлар ўтмас ҳисобга.
Аммо бизлар учун энг даҳшатлироқ,
Айланганда шоир ночор косибга.*

*Айланиб қўрқоғу, похол, тўпонга,
Кимдир орамизда арзиса корга.
Шеърларимиз ҳаргиз йиғламайдилар,
Уларга бегона бизнинг мозорда.*

* Манбалар: 1. Евтушенко Евг. Собрание сочинений. В 3-х т. Т. 3. – М.: Худож. Лит. 1984. 2. Евтушенко Е. А. Медленная любовь. – М.: «Эксмо-пресс», «ЯУЗА». 1998.

МИННАТДОРЛИК

М.В.

Аёл деди: “Ухлаб қолди ўзилчам” – Муҳаббатдан бир сўз очмадик асло,
Бола каравотин пардасин тортди. Недир шивирларди, тиллари чучук.
Ўнгайсизлик ила ўчириб чироқ, “Р” товуши узум донасидай гўё,
Қабосин гижимлаб курсига отди. Тишлар орасидан сирғалиб учиб.

“Билсанг мени эҳ, кўп кўйдирди ҳаёт,
Озиб қолмасайдим ақлимдан ногоҳ,
Юбкадаги эркак, юк ташувчи от,
Аёл бўлдим яна, оғушингда, оҳ”.

Мендан лозим эди миннатдор бўлмоқ,
Ожиз шу хилқатдан ахтарган нажот,
Қорга яширинган қашқирдай бироқ,
Аёл тўшагига буркандим, ҳайҳот.

Бўривачча каби афтода, қувгин –
Аёл кўз ёшлари юзимга оқди.
Миннатдор нигоҳга тоб беролмайин
Уятли қалтироқ ичимни ёқди.

Келди қофиялар билан ўрагим, Қандай ишчан тўда бу ахир, дейман,
Гоҳ оқариб, гоҳо юз ёниб лов-лов. Неча асрларким ўйланган фоллар:
Эркаклигим ва эркалашим учун, Эркаклар негадир бугун аёлманд,
Аёл раҳмат, дея тўларми тўлов. Деярли эркакка дўнган аёллар.

Нечук юз бермоқда дунёда бу ҳол, Художон, бу аёл елкаси чўкик,
Аёл мақомини кўйдик унутиб. Сўлгин бармоқлари оч ва яланғоч.
Ерларга пастлатиб, оқибат, алҳол, Энди бу гаройиб жонзот кўзлари,
Хотинни эркакка баравар этиб. Аёлники бўлиб чинқирар уввос.

Аёл нигоҳлари ним қоронгида
Шамчироқ сингари липиллар беун,
Керакмаскан кўп нарса, Худойим,
Аёл ўзин аёл санаши учун.

* * *

Айтдим қанча ақлли гаплар, Чўккан каби бенишон, бешаън,
Силаб-сийпаб елкангни бир-бир. Йўқликларнинг қаърига алҳол.
Йиғлаганча гўдакдан баттар, Ёмғирларда югурардинг сан,
Дединг: “Сени севмайман, ахир”. Нозиккина, юпун, навниҳол.

Беҳудадир қол, деб ёлвориш, Тарновларнинг бўғзида ваҳм,
Ёмғир кечиб кетдинг мардона. Чинқирарди олами жаҳон:
Гоҳ шитоб-ла тортди ёмғирнўш, “Биз бераҳм, бизлар бераҳм,
Гоҳ ёнингда бўлди парвона. Айбимизга асло йўқ омон”.

Тому девор – бераҳм бари,
Уйлар узра кафтини очган
Телевизор антенналари,
Ўхшаб Исо тортилган хочга.

* * *

Ёдимда, ёдимда – гувоҳ Худойим, –
Сенсизликда итдай увиллаб ўтдим.
Қачонки илк бора учратдим моҳим,
Мен унутдим. Барчасини унутдим.

Чўчибми ўсмирдай бу ҳароратдан,
Ногоҳ толиқишим юзимда кечган.
Изгирин шамолдай бу башоратми,
Қисмат ёзуғини билган азалдан?

Ўтмиш учрашувлар келтирган алам,
Йўқолиб кетгайдир малолсиз мутлоқ.
Энди унутганим кўп-кўп хотира,
Мени унутгандир атайин қасднок.

Демам ҳеч бирига: “Тирил, кўрайин”,
Аммо шивирлайман ўтиниб такрор:
“Айтгин, ахир қандай жудо бўлайин,
Ҳали учрашмадик сен ила дилдор”.

* * *

Кўкдан тушиди олма заминга ларзон,
Ёки ташладими нобакор шайтон?
Фаришта қаноти силкдими шохни,
Ё булбул тумшуги туртди бутоқни?

Ерларга урилиб тани бешафқат,
Атрофга сачратиб шираю шарбат.
Донлари ичида жаранглаб шу чоқ,
Менга ёлворарди: “Олсанг-чи тезроқ”.

Шабнамда ётарди ярқираб олма,
Мисоли бир гўзал, беллари толма.
Ором олар эди руҳи, вужуди,
Улкан сайёрада сайёра митти.

Олма ёригига бегидир, бекин,
Кирди мазахўрак бир ари лекин.
Олмани авайлаб олиб шу дамда,
Ари билан олиб кирдим хонамга.

*Ари кўтарилиб олмадан шу он,
Ғўнгиллаб куйлади ўзича чунон.
Ўшал афсонавий ажиб ўтмишдан,
Мени ҳам бебаҳра қолдирмай нишдан.*

*Токи оғриқлидир вақт ниши қанча,
Мангулик лаззати шириндир шунча.*

* * *

*Эҳтимол, кунимнинг оқимларида
Бийрон тилларимдан бўларман жудо.*

*Йилларнинг бешафқат рақамларида,
Биламан, ўзим ҳам бўларман адо.*

*Эҳтимол, асрлар тўлқинларида
Ҳатто кимлигимни ҳамма унутар.*

*Аммоки кунларнинг оқимларида
Уялиб яшамоқ ўлимдан баттар.*

*Одамлар йилларнинг оқимларида
Икки юзли дея гапирмасинлар.*

*Асрларнинг адл одимларида
Авлодлар қабримга тупурмасинлар.*

ХУДОЙИМ

*Худойим, сўқирга қайтар кўзини,
Букри қоматини айлагин расо.
Худойим, Худодай кўрай ўзингни,
Хочларга Ўзингни осмагин аммо.*

*Худойим, мансабга қўймайин ихлос,
Қаҳрамон бўлмайин ясама, сохта.
Бой бўлай, ўзирлик мол билан эмас,
Ҳаппа-ҳалолидан берса, албатта.*

*Худойим, майлига, нон бўлай оппоқ,
Илиб кетишимасин олғирлар аммо.
Қурбон-да бўлмайин, бўлмайин жаллод,
Бўлмайин бойвачча, бўлмайин гадо.*

*Худойим, кам бўлсин йиртиқ яралар,
Катта муштлашувлар авж олгани чоғ.
Худойим, турфа хил мамлакатлар бер,
Ўз юртимдан жудо қилмагин, бироқ.*

Худойим, кўз очиб кўрганинг Ватан,
Тепмасин оғзингга этиги билан.
Худойим, аёлинг бир сени десин,
Дарбадар, қашишоғу гадоликда ҳам.

Худойим, ёпиб қўй олчоқ оғзини,
Овозинг янграсин гўдак бўғзида.
Худойим, аксингни тириклар кўрсин,
Гар эркак бўлмаса, Аёл юзида.

Хочмас хочсизликни ортмоқлаб олиб,
Икки букилганмиз қашишоқ ва гадо.
Энди ҳеч нимага дар қолмаслик-чун,
Озроқ Худолигинг инъом эт, Худо.

Худойим ҳаммасин, ҳаммасини бер,
Бирдан ҳаммамизга – гина қолмасин.
Ҳаммасини беру алал-оқибат,
Кейин бир кун келиб уят бўлмасин!

ОҚ ЙЎЛ

М.Каъга

Ўз оёгингни ўзинг
Кўтариб юр ҳамиша.
Йўллардан-чи, йўлларнинг,
Ҳолидан қил андиша.

Сўрасин йўлнинг ўзи,
Эгилиб буралишини.
Севиб, ардоқлаб бизни,
Елкасига олишини.

Омма Худосиз бўлса,
Не қилолур пайгамбар?
Йўлсизликда бизларга,
Йўлдир Аёл – мўътабар.

Қисмат ажсин юзига,
Майли, тўлов қилмасин.
Аммо карам шўрвасин,
Кўйлагига тўкмасин.

Аёлинг ва болангни
Яша жонингдан суйиб.
Ёвузлар ўз феълидан
Аламдан кетсин куйиб.

Кўтарсин йўлин ҳар ким,
Қулоқ тутиб виждонга.
Бу дунёда сизинар,
Ким амал, ким Яздонга.

Яна битта тарафи,
Кўшиб қўйилсин албат.
Ҳаммани қўлласин йўл,
Хоин чиқмасин фақат.

Қайда эманзор, дала,
Жонинг бўлар роҳатда.
Юр нарироқ, албатта,
Шон-шухрат, сиёсатдан.

Тобут ва қабр узра
Гаплар бўлмасин узоқ.
Сендан марҳум қабрига
Кифоя бир кафт тупроқ.

Ўлим олди тўлганма,
Ажалнинг кўнглини ол.
Яша майли, то абад,
Навқирон – мисли мақол.

МЕНИ УНУТИНГИЗ

Унутингиз мени,
гар бу унутиши,
Сизни бир лаҳзага
этса бахтиёр.
Унутингиз, тайгада
эсган елдай,
Шамолдай гуноҳкор ва итоаткор.
Унутингиз мени,
ўзни унутгандай,
Фақат ўзингиз-ла
қолинг ўзингиз.

Унутингиз мени,
ёнгин шуъласи,
Гирду ёнингиздан
қилганидай даф.
Иссиқ, совуғи-ла
чирмашиб гўё,
Вужуд-вужудингиз
олгандай ўраб.

Унутингиз мени,
гўёки поезд
Чангалзор оралаб учаётгандай.
Хотирангиз қопқасин
қоқишдан тўхтаб,
Изсиз йитаётган,
ўчаётгандай.

Унутингиз мени,
бўлинг жасурроқ,
Мен бўлдим, бўлмадим –
бу муҳим эмас,
Фақат кўрининг, бас,
тунд ва ташвишли
Яшанг навқирон ва
ҳеч сотилмасдан.
Аммо унутмаслик –
унутилганлар ҳаққи,
Ўлганлар ҳаққидир –
тушимизга кирмоқ.

* * *

Машага

Сени табиатдан севаман кўпроқ,
Сенинг ўзинг асли табиат, ишон.
Сени озодликдан севаман кўпроқ,
Сенсиз озодлик ҳам қамоқдан ёмон.

Мен сени севаман бўлмай эҳтиёт,
 Равон йўлда эмас, жар ёқасида.
 Мен сени имкондан севаман зиёд,
 Ноимкондан кўпроқ севгум аслида.

Мен сени севаман муддатсиз, ҳадсиз,
 Бўкиб ичиб олиб, сўкиниб гоҳи.
 Ўзимдан ҳам ортиқ севаман шаксиз,
 Ўзингни ўзингдан зиёд ҳаттоки.

Сени Шекспирдан севаман кўпроқ,
 Сенда мужассамдир олам жамоли.
 Барча муסיқалар мавҳум, тумтароқ,
 Афсункор мусиқа ўзингсан, олий.

Сени кўп севаман шону шуҳратдан,
 Ҳаттоки келажак замонларда то.
 Менга нима бўпти занглаган Ватан,
 Ватан менга ўзинг, ўзингсан, танҳо.

Сен бахтсизми? Бунча солаяпсан дод?
 Чирқираб Худони қақшатма, эркам.
 Мен сени бахтдан ҳам севаман зиёд,
 Мен сени севаман муҳаббатдан ҳам.

* * *

Лойиқ бўл, муҳими, лойиқ бўл,
 ҳар даврга чиқишига рўбарў.
 айниқса, даврлар турғун бўлса,
 тагигача лойқаланиб ётса у.

Лойиқ бўл, муҳими, лойиқ бўл,
 олгирлар ризқингни қиймасин.
 молхонага етаклаб бориб,
 оззингга похолни тиқмасин.

Вақт олдида қўрқув – йиқилиш,
 титрамагин қўрқувдан эй жон,
 йўқотишига доимо шай тур,
 ҳаммасидан йўқотиш ёмон.

Бўлганида ҳаммаси барбод,
 тузатишига топмасанг тўзим.
 сен ўзингни шундайин юпат:
 “Бу кунни ҳам ўтказиш лозим...”.

Барбара КАРТЛЕНД

(1901–2000)

ШАРҶОНА МУҲАББАТ

Роман¹

*Рус тилидан
Шаҳло АҲРОРОВА
таржимаси*

Олтинчи боб

Шона Лайонелнинг ортидан кузатаркан, уни ўз сўзини тан олмасликка нима мажбур қилганлиги ҳақида ўйлади. Маркизнинг қандай сири бор-ки, Лайонел у ҳақда айтишга қўрқади?

Кема тўлқинда чайқалиб кетди ва Шона палуба тутқичидан аранг ушлаб қолди. Шамол кучайиб, улкан тўлқин кўтарилди, унинг юзига бир ховуч сув сачради. Бундан қиз ҳатто хурсанд бўлди: эҳтимол, муздай сув унинг тўғри фикр юритишига ёрдам берар.

Қиз ўша тундаги шармандали ҳолатдан сўнг маркизнинг кўзига тик қаролмаслигини ҳис этиб, кун бўйи ундан қочиб юрди.

У қиз қалбида ғалати, айна дамда рўёга ўхшаш ёқимли ҳиссиётни уйғотиб юборганди. Қиз бу туйғуларга бўйсунмаслиги лозимлигини биларди ва маркиз билан юзма-юз келишга тайёр эмасди.

Лекин ҳамиша қочиб юролмасди. Ўзини четга оларкан, Шона таажжубда эди: хаёллар барибир уни таъқиб қилар, бу ўйлар унга бир дақиқа ҳам тинчлик бермаётганди.

У бир кун келиб, маркизнинг бўсалари, эҳтиросли оғуши ҳақидаги хаёлларидан қутула олармикан?

Орзулар оғушида уни кимдир чакирганини дарҳол эшитмади.

– Аҳволингиз яхшими?

Қиз уйғонгандай бўлди ва маркизнинг у томон шошилмай юриб келаётганини кўрди.

– Аҳволингиз яхшими? – такрор сўради маркиз. У қизнинг ёнига келиб тўхтади. Унинг денгиз суви томчилари сачраган юзи ой ғира-ширасида бутунлай ўзгача тус олган эди.

– Пастга тушганингиз маъқул, – маслаҳат берди маркиз. – Бундай об-ҳавода бу ерда туриш хавфли.

– Менга эса бу ёқади, – жавоб берди Шона. – Мен ҳар доим пўртана кўтарилганда палубага чиқардим. Бундан руҳим кўтарилади.

¹ Охири. Бошланиши ўтган сонда.

– Турмуш ўртоғингиз бунга рухсат берганидан таажжубдаман.

Қиз маркиз нимани назарда тутганини тушунмай, бироз чимирилди ва шу онда ўзини бевадек кўрсатиши лозимлиги ёдига тушди. Ростмана ҳаёт хайратомуз даражада йироқда қолганди...

– Мен бунинг учун турмуш ўртоғимдан рухсат сўрамаганман, – деди у яна ролига киришиб. – Нега энди ундан рухсат сўрашим керак?

– Ахир ўз хожасига бўйсунуш хотиннинг бурчи эмасми? – сўради маркиз.

Бундай вақтда, ҳатто зарурат туғилганда ҳам, Шона ўз ҳиссиётларини тушунтириб беролмасди. Кўнглининг туб-тубида у қаҳрга ўхшаш туйғуни туйди. Ҳали бу эркакка нисбатан ҳеч қачон ҳис қилмаган туйғуларни уйғотгани учун ҳам ундан жажли чиқаётганди. Шона буларни билмагани яхшироқ эди.

Қиз ўзини маркизни асло севиб қолмаганига ишонтирарди. У мулоҳазакор, узоқни ўйловчи қиз бўлиб, ўзга аёлга тегишли эркакни ҳеч қачон севмаган бўларди.

– Хожамга? – қизишди Шона. – Мен ҳеч қачон уни бундай қабул қилмаганман. У менинг ҳақиқий муҳаббатим эди. Биз бир-биримизни эркин ва тенг севганмиз.

Ўртада бироз ноқулайлик туғилди. Ғазаб учқуни маркизни лолу хайрон этиб қўйганди.

– Сизнинг эрингизга ўхшаган одамлар жуда кам учрайди.

– Худди шундай, – кескин жавоб берди қиз. – Аникроғи, унга ўхшаган одамни мен ҳеч қачон учратмаганман.

– У ҳолда, омадингиз бор экан.

У қизнинг бармоғидаги ой ёғдусида хира ялтираб турган никоҳ узугига назар солди. Бу узук гўё Шонанинг эркаклар оламини рад этиб, покдомон роҳиба каби яшаётганидан дарак бериб турарди. Қиз яқингинада маркиз тушига киргани ҳақида тахмин ҳам қилмаса керак.

Авжига чиққан денгиз тўлқинларининг силтаб юбориши маркизни ўзига келтирди.

– Менимча, пастга тушишимиз лозим. У ерда хавфсизроқ бўламиз, – деди у.

– Мен ҳеч қаерга бормаيمان, – гапини кесди Шона. – Менга шу ер яхши.

Маркиз унга эътироз билдиришга чоғланган пайт дабдурустан қизнинг кўзларидаги чексиз завқ учқунини пайқаб қолди. Денгиздаги ҳаво айниши уни ҳаяжонга солишини тушуниб етди.

У бир неча кун аввал учратган, дидсизларча кийинган бу расмиятчи хонимда қандай хайратомуз ўзгариш рўй берди экан? Энди унинг қаршисида жасур, қатъиятли, дилбар қиз турарди.

– Менга шу ер яхши, – такрорлади у.

– Лекин бу хатарли.

– Демак, менга хатар ёқади, – жавоб берди Шона шамолнинг гувуллашидан баландроқ гапиришга ҳаракат қилиб. – Хатар – у ҳақиқий!

– Жуда антиқа фикр. Ҳамма нарса ҳам ҳақиқий.

– Йўқ! – деди қиз бош чайқаб. – Ҳаммаси эмас. Бизнинг дунёимизни ташкил этадиган нарсаларнинг катта қисми уйғоқлик билан изма-из юрадиган оддий бир туш, холос...

Шона денгиз кенгликлари оша узоқдаги қоронғилик томон тикилди. Маркизга қиз ҳатто унинг борлигини унутгандай туюлди.

- Сен уйкуга кетасан, – деди қиз аста. – Ва қай бири ҳақиқий, қай бири хомхаёл эканини ажратолмайсан.
- Масалан, мен ҳақиқий эмасман, – сўзини давом эттирди қиз кутилмаганда.
- Буни биламан. Менга биринчи учрашувимизда ўзингизни намоён этгандек эмаслигингизни биламан.
- Қаердан биласиз? – ҳайрон бўлди қиз.
- Чунки сиз ички оламингизни яшира олмагансиз.
- Аммо ўзини яшираётган фақат мен эмас, – жавоб берди Шона маркизга қараб, Лайонелнинг сўзларини эсларкан.
- Маркиз бир сўз демай, унга синовчан боқди.
- Кема яна чайқалиб кетди ва Шона мувозанатни йўқотди. У бирор нарса ни ушлаб қолиш учун жон-жаҳди билан қўлини юқорига узатди, аммо қўллари ҳавода қолди.
- Маркиз унга қўл узатди, қиз унинг кўксига йиқилди. Бу бир неча оний лаҳза бўлиб бу дам ҳар иккисига охири йўқдек туюлди. Ана шу туганмас лаҳзаларда маркиз қизни кучоғида тутиб турди ва ўтган тун уларнинг қалбида янгроқ акс-садо берди...
- Илтимос, қўйворинг мени, – ногаҳон кўрқиб кетган Шона кафасдаги қушдай питирлаб, бакириб юборди.
- Маркиз уни дарров кучоғидан бўшатди. Унинг бу ҳаракати довдираб қолган одамники каби тасодифий эди.
- Раҳмат, – шошиб деди Шона. – Агар сиз бўлмаганингизда, йиқилиб, яхшигина лат еган бўлардим. Менимча, сиз ҳақсиз. Юринг, бу ердан кетамиз.
- Ҳа, кетдик, – деди у Шонани кузатиб қўяркан. – Хайрли тун.
- Шона уйғонганда яхта тўхтаб турганди. Иллюминатордан бокиб, Гибралтарга сузиб келишганини англади.
- Қизга кечаги тундан сўнг ўзига келиб олишга анча вақт керак бўлди. Бошида минг хил хаёллар узлуксиз ғужғон ўйнарди. Ва ниҳоят уйкуга кетди ва узоқ вақт ухлади.
- Эффи аллақачон кийиниб олган, кўринишидан шошаётганди.
- Лайонел менга бу ернинг диққатга сазовор жойларини кўрсатмоқчи, – деди у Шонага.
- Мен унга кемадан пастга тушиш мумкин эмас, деб ўйлагандим.
- О, зоти олийлари марҳамат қилди. Чунки, агар Лайонел мен билан бирга бўлса, ҳеч нарса содир бўлмаслигини билади.
- Ростданми?
- Мен билан у ҳеч қандай ташвиш туғдирмайди, – кулди Эффи. – Имкон қадар энага ролини ўташимга тўғри келади. Менимча, бунга менда қобилият бор.
- Шона унга ҳайрон бўлиб қаради:
- Лайонел сени энагадек кўрар экан-да?
- Қандай бўлганда ҳам, у менга кулоқ солади, – муғамбирона табассум қилди Эффи. – Унинг айтишича, у фақат менинг айтганларимни бажо келтириш учун дунёга келган.
- Кейинги сўзларни у театр актрисалари каби дабдабали ифода этди, сўнг шундай хоҳолаб кулдики, охири қорнини ушлаб қолди.
- Юз-кўзидан у ҳақиқий жентльменни эслатади, – айёрона табассум ила деди Шона.

– Бу сени таҳқирлайдиган ва барча оғир гуноҳларда айблайдиган эркакдан яхшироқ, – деди Эффи.

Унинг бу сўзларидан маълум бўлдики, Жимми ҳали ҳам унинг хаёлидан кетмабди.

– Шунақа гаплар. Энди эса, у билан кетишга рухсат берасизми? – сўради у Шонадан. – Лекин аввал сизнинг кийинишингизга ёрдам бераман.

– Ўзим амаллайман, – деди Шона унга. – Боравер! Фақат кечикма. Маркиз аниқ белгиланган вақтда йўлга чиқиши мумкин.

Эффи қувониб учиб чиқиб кетди.

Шона Эффининг анави йигитни қандай атаганига эътибор қилди: Лайонел. Мистер Хилтон эмас, Лайонел. Шона ўйлаб қолди: у дугонасини оқибати яна қалбини поралаш билан якунланувчи саргузашт сари йўлламадимикан?

Кийиниб, нонуштага шошилди, аммо маркиз аллақачон овқатланиб, яхтани тарк этганди.

– Зоти олийлари дўкон айлангани кетдилар, – маълум қилди ошпаз.

Шона нонуштани тугатган вақтда маркиз қайтиб келди. Ҳар галгидек рангпар ва зўриққан, аммо ҳар ҳолда ўзини тутиб олган ва бирор ҳаракати ўша машъум тун воқеаларини эслатмасди.

У майин табассум ила Шонага салом берди ва унга ўроғлик буюм узатди.

– Бу сизга, – деди у. – Ёқади, деб умид қиламан.

– Нима бу? – сўради Шона.

– Очинг, ўзингиз кўрасиз, – жавоб берди маркиз.

Қиз ўрамни очди ва Гибралтарда ҳар доим сотиладиган хитой шолрўмолини кўрди.

– Раҳмат, раҳмат сизга! – деди у қувончдан яшнаб. – Мен буни жон деб ўрайман. Ишончим комилки, уни елкамда кўрган ҳар бир аёл ҳасаддан ёнади!

Маркиз кулиб қўйди.

– Умид қиламан. Мен эса ишонаманки, бу рўмолда сиз янаям очилиб кетасиз.

Шундай дея унинг сўзлари худди қизни хафа қилиб қўядигандай, маркиз ўгирилиб олди.

– Жиянингиз Эффини сайрга олиб кетди, – хабар берди Шона маркизга. – Эффига кечикмасликни тайинладим, чунки сиз йўлга кечикмасдан чиқишни исташингиз муқаррар.

– Менимча, дугонангиз вақтида қайтади, – муғомбирона жилмайиб қўйди маркиз. – Аммо Лайонелнинг қулоқсизлигини ҳисобга олсак, у кеч қайтади.

– Эй, Худойим!

– Хавотир олманг. Биз ҳам бироз кўнгли ёзиб келишимиз мумкин. Маймунларни томоша қилгани борамизми? Улар ҳар доим дўконлар атрофида ирғиб юрадилар. Жудаям ажойиб жонзотлар! Уларни кўргингиз келса керак.

– Албатта! – деди Шона қувониб.

Извош ёллаб, улар Гибралтар кўчалари бўйлаб юриб кетишди, Шона маркизнинг яхши томонга ўзгараётганини ҳис этиб, кўнгли жойига тушди. У нима сабаб бўлганини билмади-ю, аммо бир неча бор маркизнинг унга хайрат-ла нигоҳ ташлаётганини сезиб қолди.

Нихоят, улар денгизга чиқаверишдаги рестораннынг очиқ майдонида тўхтадилар. Маркиз қахва ва ширинлик буюртирди.

– Мен сиз билан ёлғиз қолишни истагандим, – деди у. – Иккимиз айрим нарсаларни муҳокама қилиб олишимиз керак. Аммо, ҳозир ҳеч қайсини эслолмаяман.

– Эҳтимол, менга ўз қайдларингизни бермоқчидирсиз? – тахмин қилди Шона. – Менимча, китобингиз устида иш бошлаш пайти келди.

Маркиз ўйланиб қолди.

– Ҳа-я, китоб...

– Биз сиз билан китоб ёзишимиз керак, шундай эмасми? – сўради у.

– Ҳа-ҳа, ёзамиз, албатта...

– Сиз мен билган тиллар ва билимимдан ҳали фойдаланмадингиз, черковни айтмаганда...

– Черковга борганимизнинг китобга умуман алоқаси йўқ, – сўзини бўлди маркиз. – Биз шошаётганимиз йўқ. Мен сиз билан бошқа масалалар тўғрисида гаплашмоқчи эдим.

– Қандай масалалар? – эҳтиёткорлик билан сўради Шона.

– Масалан, сизга ўзимни ишонтиришга уринишим. Чунки, тўғриси айтсам, ҳеч бир сўзингизга ишонмайман.

Шона сукут сақлади, маркиз эса сўзини давом эттирди:

– Мен сизни хафа қилиб қўйдим чоғи... Худо шоҳид, буни истамагандим. Лекин илк танишувимиздан бошлаб сиз ўзингизни бошқа одам қилиб кўрсатаяпсиз. Мени ёшингиз катта эканига ишонтирмоқчи бўлдингиз, аммо бу ёлғон эди. Кейин ўзингизни совуққон ва сипо кўрсатмоқчи бўлдингиз, аммо бу ҳам...

Шу лаҳзада Шона ҳамма нарсани тан олишга тайёр эди, фақат уни севиб қолаётганидан ташқари...

Бу жуда хавотирли лаҳзалар эди. Агар гапни бошласа, маркиз билмаслиги лозим бўлган нарсаларни ҳам ошкор қилиб қўядигандек.

– Нима десам экан: одоб-ахлоқ қоидаларига риоя қилишга ҳаракат қилдим, – деди киз. – Бу ролни ўйнамасам, шу саёхатга чиқолмаган бўлардик.

– Одоб-ахлоқ қоидалари – фақат шуми? – чимирилди маркиз.

– Яна нима бўлиши мумкин?

– Мен буни сиздан билмоқчи эдим.

Қиз яна жим бўлиб қолгач, маркиз надомат ила чуқур нафас олди.

– Эҳтимол, сиздан жуда кўп нарсани талаб қилаётгандирман. Бу вақт ичида кўп нарса содир бўлди... Ҳаммасини ҳам тушунтириб бўлмайди...

У тутилиб қолди ва жим бўлди. Унинг сўзлари ҳақиқат эди, ахир ўша тундаги ҳодисани қандай тушунтириб бериш мумкин?

Кучли тўлқин туфайли Шона унинг кучоғига йиқилиб тушганда, қиз вужудининг яқинлашиши унга таниш туюлди. У қачондир Шонани кучоқлаганини биларди. Шундай ҳам бўлганди, фақат тушида.

Ўша васвасали тушда у Анжелани кучоқлаганди, аммо Анжела бирдан Шонага айланиб қолди.

Гавда тузилишига кўра, Шона Анжеладан буткул фарқ киларди.

Бундан ташқари, киз кучлироқ, бундай таъриф ўринли бўлмаса-да, ҳиссиётда жўшқинроқ эди.

Маркиз адл қоматни бағрига босгани ва лўппи, майин лаблардан бўса олганини унутолмасди. Қиз тасодифан яна унинг кучоғига тушганда, бу

ўша – тушидаги аёл эканини билганди. Маркизни фақат бир нарса иккилантирарди: бундай бўлиши мумкин эмас. Негаки, маркиз ўша тунда каютасида ёлғиз ётганига ишончи комил эди.

Шу тобда бу фикрлари юзида акс этиши мумкинлигини ўйлади. Қиз ҳаммасини тушуниши ва ундан нафратланиши мумкин. Нафратландими, демак, уни ташлаб кетади. Бунга йўл қўйиб бўлмасди.

У тинчланишга ва ақл кучига суянишга ҳаракат қилди. Амалий мулоҳаза учун ҳам у маркизнинг ёнида қолиши керак эди. Қизни ишга олишдан кўзлаган мақсадининг амалга ошишига ҳали вақт бор. Асосий сабаб шу. Аммо, қизни қўйиб юбора олмаслигига яна бир сабаб борлигини маркиз тушунарди.

Маркиз кўкка ҳайқиргиси келди. Шунча йиллар давомида у муҳаббатсиз, аянчли тақдирига бўйсуниб яшади. Энди эса, барча ижобий фазилатларига нуқта қўювчи мудҳиш ишни амалга оширмоқчи бўлган бир пайтда унинг ҳаётига оловдек шиддат билан, унга қувонч ва илиқлик ваъда қилиб, унутишга беҳуда уринган туйғуларни яна ёдига солиб муҳаббат кириб келди...

Шона эса ундан кўзини узмасди. Бу нигоҳлардан таажжуб ва эҳтимол, енгил ҳаяжонни ўқиш мумкин эди.

– Нимани назарда тутяпсиз? – сўради қиз суҳбат мавзусига қайтиб. – Нимадир содир бўлдими?

– Ҳеч нарса. Келинг, мавзуга шу ерда нуқта қўямиз. Мен сизга хира пашшадай ёпишиб, сўроққа тутишни истамайман.

– Бундай бўлиши мумкин эмас, – шошиб рад этди Шона. – Менимча, энди яхтага қайтишимиз керак.

– Албатта, – жавоб берди у елкасидан юк ағдарилгандай.

Яхтага қайтишганда, Эффи ва Лайонел ҳали ҳам келишмаганди. Улар сал кейинроқ, дўкон халталарини кўтарганча шод-хуррам кириб келишди. Лайонел ўз ҳамроҳига совғалар олиб берганди.

– Эффи, илтимос, эҳтиёткорроқ бўл, – ҳар иккала қиз кечки овқатга кийинаётган пайтда безовталаниб уни огоҳлантирди Шона.

– Хавотир олманг, мисс. У шунчаки ғўр бир ўйинчоқ, холос, – хотиржам жавоб берди Эффи. – Қолаверса, бу Жиммига яхши сабоқ бўлади.

– Нахотки?

– Сизга айтиб бергандим-ку: У мени шубҳали шахсларга илакишиб юришда айблади. “Одобли қиз бундай одамлар билан алоқа қилмайди”, деди. Бу унинг гаплари. Ўтироз билдирмоқчи бўлгандим, эшитишни ҳам истамади! Энди эса, мени нимада айблаган бўлса, шу ишни қиламан! Шунда ора очик бўлади.

– Лекин у бу ҳақда билмайди-ку, – жўяли фикр билдирди Шона. – Агар тақдир тақозоси билан яна учрашсангиз...

– Бу мени сира қизиқтирмайди, хоним! Гапимга ишонаверинг, – нафратомуз пишқирди Эффи.

Шона ён беришга мажбур эди.

Кечки овқат маҳали Лайонел ғаройиб ҳазилларни қалаштириб ташлади, овқатланиб бўлишгач, ҳаммаларининг бирга меҳмонхонага боришларини сўради. У ерда пианино чалиб, антиқа қўшиқлар хиргойи қилиб берди.

– Яна нимани ижро этишимни истайсизлар? – сўради йигит.

– Энди қўшиқ айтиш шарт эмас, – деди Эффи маркиз ва Шонанинг толиқишганига эътибор қилиб. – Яхшиси, менга юлдузларни кўрсата қол.

Эффи Лайонелнинг қўлидан тутганча палубага олиб чиқди. Меҳмонхонада қолганлар енгил нафас олишди.

– Эҳ, бу жиянгинам! – хитоб қилди маркиз. – Менимча, нега унинг биз билан кетишига қарши бўлганимни тушунгандирсиз.

Шона кулди.

– Сиз пианинода чала оласизми?

– Жуда ёмон чаламан, – тан олди маркиз. – Ва жуда баланд. Сиз-чи?

– Чаламан, гарчи илтимос қилмасангиз ҳам, мен томондан бироз мақтанчоқлик бўлса-да, сизга чалиб бермоқчиман.

– Мен сиздан сўрамаганимнинг боиси, агар пианино чалишни билмасангиз, хижолат қилиб кўйишдан кўрқдим.

– Иккимизнинг ҳам кўнглимиз ҳаддан ортиқ нозик, – деди Шона. – Очиғи, пианинода нимадир чалишни жуда ҳам истаган эдим. Агар сизга чалишим ёқмаса, илтимос, бу ҳақда тортинмай айтаверинг.

– Сизга мусиқа билан шуғулланиш ёқадими?

– Пианинони уйда доим чалиб турардим. Аммо ўғай отам мусикани жини суймаслигини айтгач, фақат у уйда йўқлигида чаладиган бўлдим.

Оғзидан чиқиб кетган бу сўзлардан Шона кўрқиб кетди: маркиз унинг чалғиганини сезиб қолмадимикан? Ахир у танҳо умр кечираётган бева ролини адо этаётганди-ку, ҳозир эса бехос ўғай отасини эслаб қолди! Бу унинг жудаям хавфли хатоси эди.

Аммо, афтидан маркиз ҳеч нарсани сезмади.

– Жуда ажойиб фортепьяно экан, – деди у гап мавзусини буришга ҳаракат қилиб.

– Менга уни бувим совға қилган. Бу жуда эски ва кадрли. Бувим бир вақтлар унда чалиш учун кўпгина иқтидорли мусиқачиларни таклиф этган ва шу боис у билан фахрланарди.

– Демак, сизни болалигингизданок мусиқани севишга ўргатишган экан-да? – сўради Шона.

– Бунга бувим мажбур қилган, – жавоб берди маркиз. – Мен мусиқани қадрлайман. Ва билишимча, сиз ҳам шундайсиз.

Шона кулиб қўйди ва ҳеч нарса демади. Жавоб ўрнига у пианино ёнига ўтирди ва бармоқлари клавишлар устида суза кетди.

Шона ёшлигида ўрганган севимли ва қадимий куйлардан бирини чала бошлади. Бу куйни онаси жуда ёқтирарди.

У онасини эслади, отаси тирик эканида қандай бахтли яшашарди.

Бир куй оҳиста иккинчисига улана бошлади ва уларнинг ҳар бири унинг қалбини ота-онаси билан боғлаб турган нозик ва қайноқ меҳрни ёдга соларди.

Ниҳоят, Шона куй чалишдан тўхтаб, маркиз томон ўгирилар экан, узок вақт пианино чалганини англади. Қиз бир муддат маркиз борлигини ҳам унутганди.

Маркиз яна бир неча дақиқа сукут сақлади ва деди:

– Нега менга мусиқа чалишингизни айтмагансиз? Куйларингизни эшитиб, кўп вақтлардан бери ҳис этмаган ажойиб бахтни туйдим.

– Бу сўзларингизни эшитишдан жуда мамнунман, – жавоб берди Шона. – Мусиқа ҳар доим ижрочининг кайфиятини акс эттириши лозим. Мусиқа чалаётиб, мен қувончга бой болалигимни, отам ҳаёт эканида ота-онам қанчалик бахтиёр бўлишганини эсладим...

Маркиз юзига қайғу соя солди.

– Бахт тезда завол топишга маҳкум, шундай эмасми? – аста деди у. – Бу ҳақда унутмаслик керак.

– Бундай эмас! – кескин рад этди Шона. – Умуман, бахтнинг ўлиши шарт эмас.

– Сиз хато қиляпсиз, – кутилмаганда қўпол оҳангда жавоб берди маркиз. – Бу бир хомхаёл. Эртами, кечми, бир кун тўзғиб кетади. Ахир сиз буни ўз тажрибангизда синаб кўрмадингизми? Никоҳингиз неча йил давом этди?

– Мен... мен бу ҳақда ҳеч нарса деёлмайман, – довдираб қолди Шона.

– Маъзур тутинг. Сизга бу саволни бермаслигим керак эди. Аммо ишончим комилки, сиз айрилиқ нима эканини яхши тушунасиз. Буни мен ёниб кетган черковда бўлганимизда ҳис этгандим.

Ўзига виски қуйиб, маркиз хона бўйлаб қадам ташлай бошлади.

– Ахир сиз буни тушунасиз-ку, шундайми?

– Менинг назаримда, Пьер ҳикоя қилиб берган куёв сиз бўлгансиз.

– Ҳа, – қатъий тасдиқлади у. – Ўша куёв – мен. Ҳаммаси худди Пьер ҳикоя қилгандек бўлган эди: биз ёш эдик ва муҳаббатнинг ҳақиқий қудратига ишонардик. У ихтиёрига қарши ўлароқ Жорж Эктон исмли киши билан унаштирилганди. Ўша жоҳил ва паст кимса эртақлардагидек бой эди. Отаси кизи учун уни фойдали жуфт, деб ҳисоблаганди. Ўша кимса Анжеланинг сочи баробар зар сочишга ҳам тайёр эди. Отаси кизини менадан ажратиш учун қўлидан келган ҳамма ишни қилиб кўрди. Бир куни мени ҳатто итларига талатганди.

– Қандай даҳшат! – бош силкитди Шона. – Аммо тушунмаяпман, нима учун у сиз билан бу қадар бешафқат муносабатда бўлган? Ахир маркиз мартабали куёв унга нима учун ёқмади?

– Сиз ҳақсиз. Агар мен ўшанда маркиз бўлганимда, у менинг номзодимни сўзсиз маъқуллаган бўларди. Аммо отам у вақтда ҳаёт эди, оиламиз кирди-чиқдисини ёлғиз ўзи бошқарарди. У менинг Анжелага уйланишимни истамасди, чунки кизнинг келиб чиқиши ҳам, бойлиги ҳам мақтанадиган даражада эмасди. Ўша вақтда отам келин қилиш учун герцоглар оиласидан учта қизни танлаган эди. Аммо мен Анжелани севиб қолгандим, бу отамга ёқмади ва мени оқ қилди, сўнг менга пул беришни тўхтатиб қўйди. У эсимни йиғмагунимча бир пенс ҳам ололмаслигимни айтди. Мен эса отамни қўндиришнинг ҳеч иложини тополмадим: уни фақат пул қизиқтирарди. Ёрдамга дўстларим келишди. Улар ўз бахтим учун курашиб, мақсадимни амалга ошириш учун қарз бериб туришди ва Анжела иккимиз қочишга муваффақ бўлдик. Калегача етиб олиб, ўша ерда никоҳдан ўтдик. Аммо Эктон бизни изма-из қувиб келарди. Аввалига биз ундан қочдик, чунки унга рўбарў келишни истамадик. Аммо мен тўхташга ва рақибим билан учрашиб, юзма-юз гаплашиб олишга қарор қилдим. Ўшанда у никоҳимиз ҳақида билганидан сўнг бизни тинч қўяди, деб ўйлагандим... Нега ўшанда бунчалик гўл ва аҳмоқ бўлганим ҳақидаги савол ҳалигача мени қийнайди. Анжела Эктоннинг ўзидан воз кечишига ишонмаганди, чунки у бу одамни менадан кўра яхшироқ биларди. Аммо мен билганимдан қолмадим.

Маркиз тин олди, унинг танасига титроқ югурди.

– Эҳ, агар унга қулоқ солганимда эди... Эҳтимол у ҳозир тирик бўлармиди, – овози қалтиради маркизнинг.

У яна жимиб қолди, қалб оғригидан ларзага келиб, бир қанча муддат бир сўз демади. Ниҳоят, Шона унинг қўлидан тутди.

– Кейин нима бўлди? – ҳамдардлик билан сўради у.

– Биз уни кутиб турдик, унинг чақириғини қабул қилдик. Мен, у энди бизга ҳеч қандай зарар етказолмайди, дедим. Унинг қаршимда юзма-юз турганини ҳалигача эслайман. Юзидаги маккорона илжайиш ҳануз ёдимда... Шунда ёнидан тўппонча чиқарди-да, ўқ узди.

– У қизни севишини айтиб, яна унга ўқ уздимиз? – кулоқларига ишонмай хитоб қилди Шона.

Маркиз кулди. Бу телбалик чегарасидаги аччиқ ва қаҳрли кулги эди.

– Унга эмас. Менга.

Маркиз Шонага яқинлашди. Унинг кўзларида носоғлом ва талвасали ўт ёнарди.

– У мени ўлдириб, уни ўзи билан бирга олиб кетмоқчи бўлган. Боя айтганимдай, Анжела уни мендан кўра яхшироқ биларди. Анжела шунга тайёр турган. У Эктоннинг ҳаракатини мендан олдинроқ илғаб, ўқдан тўсиш учун мен томон ташланди.

Шона гапиролмай қолди, унинг қалбини даҳшат чулғаган эди.

– Ўқ менга эмас, унга тегди, – деди маркиз. – У қўлимда жон берди, бизнинг туғилмаган фарзандимиз ҳам... Иккиси ҳам менинг аҳмоқлигим туфайли қурбон бўлишди. Нима қилиб қўйганини англаган Эктон мени ўлдириш учун иккинчи марта ўқ узди. Афсуски, мен тирик қолдим! Ўқ юзимни ялаб ўтди, холос. Яна бир бора ўқ узиш учун унга вақт етмасди. У биз томон югуриб келишаётган хизматкорлар овозини эшитиб, қочиб қолди. Ортидан кувган бўлардим, аммо Анжела ҳали тирик эди. Уни қўлимга олиб, севгилимдан мени кечиришини ўттиндим. У кўз юмаётиб, бу дунёда ҳам, уни кутаётган нариги, яхшироқ дунёда ҳам севгимиз абадий бўлиши ҳақидаги қасамимизни такрорлади. У шу сўзларни айтди-ю, жон берди. Ўша кундан бери Эктоннинг изига тушиш учун дунё кезаман. Ва уни топмагунимча, тўхтамайман. Менинг севгилим ерда ётибди, у аблах жазодан қочиб озодликда юрар экан, ҳаловат топишим мумкинми?.. Уни тутмагунимча, қувишим керак, ҳа, қувишим. Бошқача ҳаёт мен учун мантиқсиз. Агар имкони бўлганида эди...

Маркиз Шона томон ўгирилди, қиз унинг кўзларида шу чокқача кўринмаган ниманидир илғади. Унинг кўзларидаги сўнмас ва ловуллаб турган олов қизни гўёки ўзига чорлаётганди. Бу чақириқдан Шонанинг юраги гупуллаб ура бошлади, томоғи қуриб қолгандай бўлди.

– Агар бунинг имкони бўлганда эди... – секин қайтарди маркиз.

– Агар бунинг имкони бўлганда?.. – шивирлади Шона.

Ўртага узоқ ва оғир сукунат чўқди. Ниҳоят, қалбининг тубидаги оғир нафас маркизни ёриб чиқди.

– Бу ҳақда ҳатто ўйлашга ҳам ҳаққим йўқ. Мен бундай қилмаслигим керак... Бундай қилолмайман...

Маркиз вискисини охиригача ичди-да, яна шишага қўл узатди.

– Ҳа, – деди у қизнинг нигоҳини ҳис этиб. – Мен жуда кўп ичяпман, шундайми? Гоҳида бу менга ўтмиш шарпаларини ҳайдашнинг бирдан-бир имконидек туюлади. Кейинги пайтда эса бу шарпалар жуда ҳам сирли кўринмоқда.

Унинг кўзларида аллақандай учқун пайдо бўлди.

– Мен имконсиз нарсани тасаввур қилардим, – деди у.

Маркиз яна қизнинг саволомуз нигоҳини туйди.

- Сиз нима ҳақида гапираётганимни тушунмаяпсиз, чоғи?
Шона бош чайқади. Маркизга боқиб, унинг ҳам юраги эзилиб кетганди.
- Эътибор берманг. Буни билмаганингиз маъқул.
У бир томчи ҳам май қуймай, шишани жойига қўйди.
- Ажойиб. Бугунга етар.
Кейин енгил нафас олди.
- Мен айтишим мумкин бўлмаган нарсаларни сизга ҳикоя қилиб бердим.
– Менга ишонишингиз мумкин, милорд. Айтганларингизни ҳеч қаерда гапирмайман.
- Биламан. Сизга ишонаман. Аммо сизга дарду ҳасрат юкимни ортишга қандай ҳаққим бор?
- Қиз маркизга юрагидаги дардини бўлишишга тамоман ҳақли эканини айтиб, унинг сўзларига эътироз билдиришга чоғланди. Унинг учун қайғураётганини айтмоқчи бўлди. Шунингдек, унинг ишончи Шонага тақдир инъом этган ажойиб тухфа эканини билдиргиси келди.
- Аммо ушалмас орзулар билан овунишнинг нима кераги бор? У ўзга аёлни севиш учун яралган. Буни ҳозиргина ўзи ҳам эътироф этди.

Еттинчи боб

- Кейинги кун яхтада бутунлай ўзгача кайфият ҳукм сурди. Улар яна очик денгизга чиқиб олдилар. Об-ҳаво жуда ҳам зўр, уфқда ер кўринмас ва кема йўловчилари ташқи дунёдан бутунлай узилиб, хаёллар оғушида кезардилар.
- Лайонел унинг мулозаматларига кулги билан жавоб бераётган Эффиға тап тортмай тегишарди. Шона унинг ҳамроҳи ва дугонаси севги бобида алданиб қолиши мумкинлигини ўйлаб, кўрқиб турганди, аммо Эффи енгил нафас олиб, деди:
- Қизик, ҳозир менинг Жиммим нима билан машғул экан?
Шона тушундики, Эффи алданиб қоладиганлардан эмас.
Лайонел масаласига келганда...
- Бунинг унга фойдаси бор, – кўнглидаги ғазабни яширмай, деди Эффи.
- Сурбет мишиқи!
- Сиз меросхўримни назарда тутяпсизми? – сўради палубадан ўтиб кетаётган маркиз.
- У ростданам меросхўрингизми? – қизикди Эффи. – Ўзи ҳар доим шундай деб таъкидларди, аммо гапларига унчалик ишонмаганим.
- Нега энди ишонмаяпсиз?
- У ҳар доим қизларга ёкишни яхши кўрадиган йигитлар хилидан, – деди ботиниб Эффи. Қизнинг сўзларида ғараз йўқ эди, у фақат тўғрисиани айтаётганди.
- У кўнглингизни олишни ууддалай олмаяпти, шундай эмасми? – сўради маркиз ошқора таажжуб билан.
- У ҳали ёш бола-ку! – жавоб берди Эффи. – Менинг сўзларимни эслаб қолинг: ўн йилдан сўнг у ҳақиқий хотинбозга айланади.
- Маркиз кулди.
- Агар мен уни меросдан маҳрум қилмасам, албатта, – деди маркиз. Маркизга Эффининг эркин гапириши, очикқўнглилиги ёқарди.
- Эҳ, бунинг заррача аҳамияти йўқ, – деди Эффи хаёлчан.
- Аммо унга мартабаси учун турмушга чиқмоқчи бўлган қизга аҳамияти бор. Кейин билсаки, у мартабасидан маҳрум этилган бўлади, – деди маркиз.

– Бу ўша қизга сабоқ бўларди, майли, севгисиз бир турмушга чиқиб кўрсин-чи, – жавоб берди Эффи. – Лайонел ҳам вақти келиб улғаяди. Ўн йил ичида бошидаги хаёллар шамол мисол учиб кетади, кейин қаёққа етакласанг юрадиган йигитга айланади. – Сўнг қиз кўшимча қилди. – Агар “меросдан маҳрум қилиш” деганда сиз ҳам мен ўйлаган нарсани назарда тутаётган бўлсангиз, унда бу ишни қанчалик тез амалга оширсангиз, шунчалик яхши.

– Демак, сизнингча, мен оила қуриб, ўғилли бўлишим ва унинг мерос ҳақидаги умидини пучга чиқаришим керакми? – деб сўради маркиз, афтидан бу масала юзасидан жиддий ўйга ботиб.

– Албатта, – деди бир он ҳам иккиланмай Эффи. – Агар у “эл қатори одам”га айланса, бир лахзада хушини йиғиб олади.

Ёшлигига қарамасдан, қиз Лайонелга нисбатан инжиқ болани овутаётган меҳрибон холадек муносабатда бўларди. Бир неча дақиқа ўтиб, йигитча палубага кўтарилди ва Эффига қўл силтади, у ҳам баланд овозда жавоб берди:

– Бўпти-бўпти, ҳозир боряпман! Ўша ерда тур.

Эффи Лайонелнинг олдига югурди, юзида акс этган қувонч унинг фикрига мутаносиб эмас эди.

– Албатта, у кўп жихатдан ҳақ, – деди маркиз нигоҳлари билан ёш жуфтликни кузатар экан. – Жавобсиз муҳаббат Лайонелнинг юрагини қотиб қолишдан асраши керак.

– Аммо бу шафқатсизлик! – эътироз билдирди Шона. – Бечора болакай қулоғига қадар севиб қолган!

– Навбатдаги болаларча эрмак! – бепарволарча рад этди маркиз. – Огоҳлантириб қўяй: бу ўтиб кетмаса, шўрлик қиз унга турмушга чиқишига тўғри келади.

– О, йўқ! – деди дабдурустдан Шона. – Бу ҳақда гап ҳам бўлиши мумкин эмас!

– Ҳа, ачинарли тақдир, – Шонанинг фикрини қувватлади маркиз. – Кўринишидан, сиз дугонангизни бу қисматдан асраб қолмоқчисиз. Бошқа тарафдан қараганда, бу ёмон танлов эмас...

– Сиз унинг устидан куляпсиз, – ўпкалади Шона. – Аммо ишонтириб айтаманки, Эффи тамоман номуносиб номзод. Унинг на унвони, на пули ва на бошқаси бор. Чилвортлар авлодининг меросхўрига эса жамиятдаги муносиб табақадан келин керак.

– Чилвортлар авлоди меросхўри – калтафаҳм одам, у ўзига шундай боадаб қиз эътибор қилганидан қувониши керак, – жавоб берди маркиз истеҳзоли жилмайиб.

– Лекин Эффи унга эътибор бермайди! – тортишди Шона. – Эффига бутунлай бошқача эрмак керак. Ўзингиз эшитдингиз-ку.

Маркиз киноя билан қошларини чимирди.

– Унга айнан қанақа эрмак керак экан?

Қуёш, денгиз ва маркизнинг ҳар доим ёнида бўлишидан толиққан Шона: “Ўзингиз ҳам унинг атрофида айланишиб қолдингизми, милорд?”, деб кесатишдан зўрға тийилди.

– Бу ҳақда мендан кам билмайсиз.

Маркиз индамади ва сув юзасига термулиб, узоқ хаёлга чўмди. Шона эса саволлар ичида қолди: у маркизнинг сўзларини аниқ эшитдимми, агар шундай бўлса, у қандай мақсадни кўзда тутди?

Нихоят, маркиз яна қизга ўғирилди.

– Демак, уларнинг муносабатига монелик қилишим лозим, деб ҳисоблайсизми?

Шона ички ишонч билан деди:

– Шарт эмас. Буни Эффининг ўзи уддалайди.

Улар бир-бирларига қараб дўстона жилмайиб кўйдилар. Шона маркизда қандай ўзгариш рўй берганини тушунолмади қолди. Ўтмишнинг таъкиб қилувчи ғамнок сояси сирли тарзда тарқаб кетганди.

Шона маркизнинг қандай қараганини сезмаслиги мумкин эмасди, айниқса кўзларидаги ёрқин нур уни қаттиқ ташвишга солганди.

– У ҳолда Эффининг маслаҳатига кулоқ солишимга тўғри келади, – хулоса қилди маркиз. – Оила қуриш ва Лайонелни меросдан маҳрум этиш.

– Эҳтимол, шундай йўл тутиб, ўзингиз ҳам бахтли бўларсиз, – уни қувватлади Шона.

– Ҳа, – ўйчан эътироф этди у. – Ҳа, шундай.

– Аммо аввал айрим масалаларни ечишим керак, – давом этди маркиз.

– Уларни ҳал қилмай, бу ҳақда... ўйлашга ҳам ҳаққим йўқ.

– Биламан, – деди Шона майинлик билан.

– Ҳа, сиз мени яхши тушунасиз, шундай эмасми? Шунга қарамай...

Миямга ихтиёримдан ташқари хаёллар ёпирилиб келяпти.

– Бу ҳолат менга ҳам таниш, – шивирлади қиз.

Шона қийналарди. Улар ўртасида юзага келган ва кун сайин мустаҳкамланиб бораётган туйғулар ана шундай ҳаяжонли эди. Аммо, асл қиёфасини маркиздан яширган ҳолда, бу туйғулардан лаззатланишга ботинолмасди ахир!

Шона маркиз бор ҳақиқатни эшитаётиб, юзлари ишончсизлик ва нафратдан қанчалик ўзгариб кетишини тасаввур қилди...

Шубҳасиз, Эффининг аслида ким эканлигини билгач, жуда қаттиқ ғазабланади. Гарчи жияни Лайонел ҳақида бепарволарча ҳазил қилган бўлса-да, меросхўрининг оддий чўри билан никоҳдан ўтиши ҳақидаги фикр дунёдаги биронта ҳам маркизни қувонтирмаган бўларди.

Эҳтимол, икромини жиндек ортга суриб, яна бироз унинг ёнида бўлиш ҳузуридан ўзини мосуво қилмай туриш керакмикан?..

Шона ўз виждони ила муроасага келиш учун ўй-хаёллар исканжасида ковурилиб ётган бир пайтда улар Лайонелнинг палубанинг нарига бурчагидан қўл силтаётганини кўриб қолишди.

– Ланч тайёр, – қичқирди у. – Тезроқ келинлар, очқаб кетдим ахир!

“Ҳақиқатни ошкор этишни сал кейинроққа суриб туришга тўғри келади”, ўйлади Шона.

Тушлик кўнгили билан ўтди. Лайонел болаларча тентаклик қила бошлади, Эффи қатъий оҳангда ундан ўзини тутиб ўтиришни сўрагачгина, одоб сақлади. Аммо, барибир у этикетнинг барча қоидаларини унутиб, мидияни¹ очкўзлик билан ютишдан ўзини тия олмади.

Шона кулгули бу ҳолатдан завқланиш учун маркизнинг хайрихоҳлик истаб унга боқиб турган нигоҳини туйди. Юрагини адоқсиз қувонч чулғаб олди.

Лайонел идишда фақат биттагина мидия қолдирди. Шона бу тансиқ таомни ҳеч қачон емаганди, шу боис унинг таъминини тотиб кўрди, аммо таом қизга ёқмади.

¹ Мидия – денгиз моллюскаларидан тайёрланган тансиқ таом.

Ланчдан сўнг Шона саёҳат давомида биринчи марта ўзини беҳузур сезгани учун палубага сайрга чиқди. Эҳтимол, ўйлади у, денгиз касалига қарши иммунитетни пасайгандир.

Шўр денгиз ҳавоси ҳам ёрдам бермади. Шона каютасига қайтиб, ўринга ётса беҳоллиги ўтиб кетиши мумкинлиги ҳақида ўйлай бошлади. Шу дам бирдан пастдан шовкин эшитилди: Бу – эркакларнинг, маркизнинг дарғазаб бакириғи ва капитаннинг ташвишли овози эди.

Каловланганча, қанақадир тутуриқсиз тарзда тушунтириш бераётган учинчи одамни Шона танимади. Палубага Шонани излаганча Эффи югуриб чиқди.

– Эффи, нима бўлди?

– Лайонел қаттиқ бетоб бўлиб қолди! У ҳушини йўқотиб, йиқилиб тушди, уни қўлда кўтариб каютага олиб киришга тўғри келди.

– Бечора! Хушдан кетиш сабабини кимдир биладими?

– Ҳаммаси еган овқатимиздан! – маънос оҳангда хитоб қилди Эффи. – У намликда кўп туриб қолган экан. Зоти олийлари шундай дарғазабки! Албатта у ошпазни бирдан ҳайдаб юборолмайди, чунки ҳозир очик денгиздамиз. Аммо, уни бордан улоқтириши ҳақида пўписа қилди! Албатта, у бундай қилмайди, аммо ошпаз кўрқиб яшириниб олди.

Шу пайт уларнинг ёнига маркиз келди. Унинг юзи ғазабдан бўзариб кетганди.

– Мен капитанга Марсел томон иложи борича тезроқ сузишни буюрдим, – деди у. – У ерда дўстим яшайди. Лайонел тузалиб кетгунга қадар уникида турадим. Бориб тўхташимиз билан унга хат йўллайман.

– Ҳа, яхши бўларди, оёқ остида яна ерни ҳис этиш жуда ёқимли, – секингина деди Шона.

Шу сўзларни айтаётиб, у дастакни маҳкам тутиб олди, чунки бу вақтда боши узра бутун борлиқ пирпирак бўлиб айлана бошлаганди. Ўзини мажбурлаб маркизга жилмайиб қаради.

– Шифокор кўргандан сўнг, унинг аҳволи яхшиланади, деб умид қиламан, – деди Шона ўзининг оғирлашиб бораётган аҳволини сездирмасликка уринаркан.

– Мен ҳам бу жиддий касаллик эмас, деб умид қиламан, аммо ҳозир бечорага жуда қийин, – деди ҳамон ғазаби босилмаган маркиз. – Худога шукрки, мидиядан фақат у еди.

– Умуман олганда... фақат у эмас, – қийналиб шивирлади Шона.

– Нима?

– Мен ҳам биттасини егандим, шунинг учун эҳтимол... эҳтимол...

Қиз чайқалиб кетди ва унинг кучоғига йиқилди.

– Эй, Худойим! – деди маркиз ҳаяжон билан. – Эй, Худо! Худойим!

Ҳушини йўқотишдан аввал қиз унинг юзи даҳшатдан қай даражада ўзгариб кетганини кўриб улгурди. Маркиз қизни кўлига оларкан, Шонага унинг аччиқ фарёди элас-элас эшитилди:

– Шона! Шона!

Кейинги сонияда унинг кўз олдида ҳамма нарса гир айланиб кетди ва ҳушини йўқотди. У каютада ўзига келди. Ёнида Эффи ўтирарди.

– Марселга етиб келдик, – хабар берди у.

Эшик тақиллади. Эффи туриб эшикни очди ва каютага маркиз кирди. У шошиб Шонанинг ёнига келди ва бир тиззасига чўкиб ўтирди.

– Мен дўстим Шарль Ривальега хабар юбордим, – деди у. – Ишончим комил, у бизни хонадонига таклиф этади. Ўша ерга етиб боришимиз билан сизни шифокор кўради.

Маркиз юзига хавотир соя солганди.

– Аслида, шошилишимиз зарур. Мен шифокорни бандаргоҳга ҳам чақиришим мумкин, ишончим комилки, дўстимнинг шифокори анча малакали... Сизга энг юқори даражада тиббий ёрдам кўрсатишларини сўрайман.

Маркиз қаттиқ хавотирланаётганди. Доимий совуққонлик ва сиполикдан асар ҳам қолмаганди.

– Майли, ўзингизга маъқул ишни қилаверинг, – ожизона шивирлади Шона. – Лайонел қандай? Менимча, унинг аҳволи меникидан ҳам оғир бўлса керак.

– Лайонелнинг аҳволи яхши, – жавоб берди маркиз енгил безовталиқ билан. – Аммо, иккинги сизни ҳам зудлик билан шифокор кўриши лозим. Шошманг! Мен нималарни ўйлаб ўтирибман-а?! Йўлини топдим!

У каютадан югуриб чиқиб кетди ва бир неча дақиқадан сўнг қайтиб келиб, ҳозироқ қирғоққа тушишларини маълум қилди.

– Сизлар тезроқ етиб боришларинг учун иккита извош ёлладим, – деди маркиз. – биз Ривальелар саройига асосий йўл бўйлаб борамиз, унинг хабарчисини йўлда учратамиз.

Маркиз Шонага қўлини узатди.

– Сизга кўмаклашишга рухсат беринг.

У қизни оҳиста оёққа турғазди.

– Юра оласизми? – сўради у меҳрибонлик билан.

– Ҳа... Ҳа, албатта...

Аммо қизнинг юролмаслигини тушуниш учун унинг жонсизлардек оқариб кетган юзига бир назар солишнинг ўзи кифоя эди.

Маркиз унинг белидан қучиб оҳиста кўтарди-да:

– Бўйнимдан қучоқлаб олинг, – деди.

У Шонани извошгача кўтариб борди ва оҳиста ўтқазди. Унинг ортидан Лайонелни қўлида кўтарганча капитан ва яна бир кема аъзоси келишди. Йигитни иккинчи извошга ўтқазишди.

Эффи маркиз ва Шона ўтирган биринчи извошга чиқди ва улар йўлга тушдилар. Шона ҳолсизланганча бошини ўриндиқ суянчиғига ташлади, аммо қулай жойлаша олмади, бу ноқулайлик уни баттар қийнаб қўйди.

Маркиз уни яна қучоғига олди ва қизнинг бошини елкасига қўйиб, секин шивирлади:

– Мана шундай, менга суяниб олинг. Сизга ўзим ғамхўрлик қиламан.

– Ҳолим бўлмаяпти, – шикоят қилди Шона.

– Биладан, азизам. Жуда афсусдаман. Ҳаммасига мен айбдорман.

– Йўк, сиз айбдор эмассиз.

– Сизни шу аҳволга солган одамни мен ишга олганман. Ишонинг, у энди кўлимдан чиқиб кета олмайди!

– Бечора... Илтимос, унга марҳамат қилинг. Ахир фақат бир марта хато қилди.

– Мен бундай хатога йўл қўядиган кимсани ишлатишни истамайман, – деди у аччиқланиб.

Маркиз қизнинг рангпар юзи ва пешонасидаги тер томчиларини кўриб, жим бўлиб қолди.

Қиз бошини унинг елкасига ташлаб олганди, у бутун йўл бўйи Шонани бағрида ушлаб келди.

Йўлда уларга қарама-қарши йўналишда келаётган, Ривальелар насли тамғаси туширилган катта извош учради. Уни меҳмонларни олиб келиш учун саройдан юборишганди.

Отда ўтирган месье Шарль Ривалье саёҳатчилар билан самимий кўришди.

– Энди эса ортимдан юринг, – деди у. – Фақат сизлар беморларни безовта қилмаслик учун ўз извошингизда қолишингизга тўғри келади.

Ҳаммалари уларни шифокор кутиб турган сарой сари йўл олишди.

Шифокор беморларни кўргач, улар бир неча кун ором олишлари лозимлигини ва ҳаммаси ўз жойига тушишини айтди.

У Шонани кўраётган пайтда маркиз безовталанганича у ёқдан-бу ёққа бориб келарди. Шифокор кетгач, беморга ғамхўрлик қилиш Эффининг зиммасига тушди ва у беморни холи қолдиришларини сўради.

Қанчалик беҳол бўлмасин, Шона Эффининг сўзига бўйсуниб, секингина хонадан чиқаётган маркизнинг хайрлашган нигоҳини илғай олди.

Эффи ўз онаси каби Шонани авайлаб ечинтирди, ўрнига ётқизди ва шифокор буюрган суюқ дорини ичирди. Дори таъсири туфайли Шона ухлаб қолди.

Тушида ҳалиям извошда, маркизнинг оғушида кетаётганмиш. Бу шунчаки туш эдимиз? Ё бу ҳақиқатда рўй бердимиз? Маркиз ҳақиқатан ҳам уни шундай маҳкам кучдимиз?

Авваллари ҳаммадан беркитилган, энди эса маркизнинг юзида яққол акс этган ошқора меҳр ифодаси хаёлотмиди? Шонаниннг қўлини бўйнига ташлагани ва қизни бағрига босгани, ҳеч нарса билан алмаштириб бўлмайдиган ҳимоя, мадад ҳиссини ҳада этгани-чи?

У буларнинг барини тасавурида қайта-қайта тиклади, қандай табиий назокат билан маркизнинг йўғон бўйнидан кучганини эслади. Шона маркизнинг бағрида бир умр қолишни истарди.

Қиз уйғонганда, Эффи ҳар галгидек унинг ёнида ўтирганди. Шона ўзига келди ва ётган хонасига назар солди.

Хона катта, қимматбаҳо мебель билан жиҳозланган, баланд деразаларига жимжимадор оқ парда илинган эди. Ташқаридан, чамаси, боғ кўриниб турарди.

– Анча яхшисиз, мисс, – деди Эффи Шона кўз очганидан қувониб.

– Қаердаман?

– Ривальелар саройида, мисс.

– Ҳа-я... Энди эслаяпман...

– Бу меҳмонлар учун мўлжалланган энг яхши хона: Ривалье хоним уни атай сизга ҳозирлатди. Шифокор эса...

Эффи хуфёна шивирлашга ўтди:

– Зоти олийлари Лайонелдан олдин сизни кўришни талаб қилдилар.

– Лайонел яхшими?

– Ҳадемай тузалиб кетади, – деди Эффи.

У ўрнидан турди ва эшик олдида борди.

– Мен зоти олийлари билан гаплашишим керак. Сиз уйғонишингиз билан унга хабар беришимни сўраган эди.

У шундай дея, Шонани хаёлот дунёсига ёлғиз ташлаб, чиқиб кетди.

Қизни аллақандай безовта, ташвишли, айна дамда ҳақиқий бахт шуъласи ҳам акс этиб турган ғалати хаёллар чулғаб олган эди.

Шона хушдан кетаётганини кўрганда уни икки қўллаб тутиб турган маркиз юзида акс этган даҳшат ифодасини эслади. Худди шу дамда унинг ёдига мудҳиш хотиралари тушган бўлиши эҳтимол.

“У кўз юмаётиб, бу дунёда ҳам, уни кутаётган нариги дунёда ҳам севгимиз абадий бўлиши ҳақидаги қасамимизни такрорлади. У шу сўзларни айтди-ю, жон берди.”

У бу гапни кўлида жон таслим қилган аёл ҳақида айтган эди.

Маркиз шунинг учун ҳам кўркиб кетган: ўшанда у бу мудҳиш хотирани хаёлидан кетказа олмаган. Ваҳимасига шу сабаб бўлиши мумкин. Аммо балки қиз адашаётгандир?..

Шона мулоҳазакор бўлишга уринди, аммо унинг атрофини ўраб олган хаёлот дунёси кўз олдидан кетмади. Ахир уни икки қўллаб кўтарди – бошқа аёлни эмас!

Ўша ёрқин лаҳзалардаги маркизнинг ҳиссиётлари, кўркуви ва умиди – ҳаммаси ёлғиз унга тегишли эди деб умид қилиши мумкинми? Бемор яна мудрай бошлади...

Шона бир неча бор уйғонди ва бир марта ҳатто ёнида бегона аёлни ҳам кўрди. Шона англадики, ёши элликлар атрофида, мулойим юзида оналарча ғамхўрлик акс этиб турган бу аёл, улар меҳмон бўлиб турган мазкур сарой соҳибаси эди.

– Мен... мен... жуда афсусдаман... – деди Шона эшитилар-эшитилмас.

– Ҳеч хижолат бўлманг, – жавоб берди Ривалье хоним. – Муҳими, сиз тезроқ соғайсангиз бўлди, бечора Фредерик ўзини қўйгани жой тополмаяпти.

– Фредерик?

Шона шу дамда чўқинтириш пайтида маркизни Фредерик деб аташганини эслади. Унинг паспортда ҳам шундай ёзилган, аммо қиз уни бу ном билан аташганини ҳали эшитмаган эди.

Сўнг Ривалье хонимнинг шарпаси туманга сингиб кетгандек бўлди. Аммо бу аёл ўрнида ўша заҳоти маркиз пайдо бўлди, Шона унинг термилиб турган нигоҳини тушунадиган ҳолда эмасди...

У яна ухлаб қолди, уйғонганда эса, ёнида ҳеч ким йўқ эди. Балки буларнинг бари рўёдир?

Кўп ўтмай Эффи нонушта келтирди. Шонанинг иштаҳаси бироз очилган, вужудига куч кираётганини ҳис этди. Эффи ёрдамида ванна қабул қилгач, дераза ёнидаги креслода ўтириб, ўзи овқатланди.

Унга ўрндан туришга рухсат берилган биринчи куниёқ тўрли, шафтоли ранг шойи кўйлагини кийди. У кийимидан кўнгли тўлса-да, аммо кўзгудаги аксини кўриб, йиғлаб юборди. Касаллик уни тамоман махв этган. Юзида илгариги қизилликдан асар ҳам қолмаган, кўзи чуқур ботиб кетган, у ўз аксини аранг таниди.

“Алвастига ўхшаб қолибман, – даҳшат ичра ўйлади у. – Бу дунёда биронта ҳам эркак қарамайдиган қари ва тасқара алвасти”.

Шу пайт унинг кўзи токчадаги гулдонда турган оқ атиргуллардан иборат гулдастага тушди.

– Бу ажойиб гуллар қаердан келди?

– Зоти олийларидан, – кучли ҳаяжон билан жавоб берди Эффи. – У сизга ҳар куни гул жўнатиб турди.

– Ҳар куни? Мен қачондан бери бу ердаман?
– Уч кундан буён.
– Ҳеч нарсани эслолмайман, – шивирлади Шона ҳаяжонланиб. – Вақт қандайдир туман ортида ёнимдан ўтиб кетгандай.
– Кечаги атиргуллар сариқ эди, – деди Эффи. – Ўтган кунгиси эса – пушти.

“Лекин қизил эмас”, ўйлади Шона.

– Маркиз сизни кўрмоқчи, доктор унга бир неча дақиқага рухсат берибди.
– О, Эффи, мен у билан учрашолмайман! Менга бир қарагин.
– Сизнинг бироз рангингиз қочган, холос.
– Ундан ҳам баттарроқ! Йўқ-йўқ, мен у билан кўришолмайман...
– Унга шундай деб айтайми, мисс?
– Ҳа, – жавоб берди Шона қатъий ва ишонч билан гапиришга ҳаракат қилиб. – Зоти олийларига айт, ундан жуда ҳам миннатдорман, аммо уни қабул қила олиш даражасида соғайганим йўқ.

– Яхши, мисс.

Эффи эшик томон йўналди.

– Уни излаш шарт эмас, – деди Шона. – Янаги гал келганида айтасан.
– Лекин у шу ерда, мисс. Сизнинг рухсатингизни кутяпти. У бу ерга ҳар куни эрталаб келади.

Шона уни тўхтатиб улгургунга қадар Эффи эшикни очиб, ташқарига чиқди. Шонанинг қулоғига суҳбат паст овозда эшитилди. Эффи қайтиб кирди.

– У сизни тушунишини ва безовта қилмаслигини айтди, – маълум қилди Эффи. – Қабул қилишга тайёр бўлишингизни кутаркан.

– О, Эффи, бу мен томондан жуда ҳурматсизлик бўлди-ку! Майли, уни ичкарига таклиф қил.

Эффи яшин тезлигида чиқиб кетди ва маркиз билан қайтиб кирди. Маркиз аста кириб келди.

– Сизни безор қилмоқчи эмасдим.

– Марҳамат, ўтиринг, – Шона унга катта дераза ёнида турган рўпарасидаги креслони кўрсатди.

– Мен фақат сизнинг тузалиб қолганингизга ишонч ҳосил қилмоқчи эдим. – деди маркиз секингина.

Шона ўзини кўриш учун уни бу қадар яқин масофага таклиф этгани учун энди афсус қила бошлади. Чунки бу ерда куёш тўғри юзига тушар, шу боис унинг жуда ҳам сўлғинлиги ва аввалги жозибасининг йўқолганлигини яшириб бўлмасди.

Ўзининг ғоят иложсиз ва мушкул аҳволда қолганлигини ҳис этган Шона юзини яшириш учун қўлларини кўтарди, аммо маркиз унинг қўлини кафтлари орасига олди.

– Мендан юз ўгирма, – деди у.

Қиз гапни ҳазилга буришга ҳаракат қилди:

– Илгари мен сипо ва совуққон кўринишга ҳаракат қилардим. Энди ҳаракат қилишга ҳам ҳожат қолмади! Ҳатто кўзойнак сиз ҳам менга камида қирқ ёш берса бўлади...

– Бемаъни гапларни қўй! – жаҳли чиқди маркизнинг. – Мен умримда бундай аҳмоқона гап эшитмаганман!

Касаллик ҳолдан тойдирган Шонанинг монелик қилишга ҳам мадори йўқ эди. У ўзининг аҳволидан уялиб, йиғлаб юборди.

– Азизам, ўтинаман, йиғлама, – деди секин маркиз ва уни кучиб, бошини елкасига қўйди.

– Мени кечиринг, – ҳиқиллади қиз. – Ўзимни тутолмаяпман...

– Албатта. Ахир сен ҳали ҳам касалсан. Тезроқ ўзингга келишинг учун нима зарур бўлса, ҳаммасини қилишинг керак.

Қиз қўз ёшларини артди ва кулишга ҳаракат қилди.

– Аминманки, Лайонел йиғламаган бўларди.

– Лайонел вақтини чоғ ўтказяпти. Мен биламан, мидиянинг кўпини у еган. Аммо сен еганинг энг ёмони бўлса керак. Сенга жудаям оғир бўлди, нозиккинам менинг.

У шундай мулойим гапирдики, қиз яна йиғлашдан ўзини аранг тийиб қолди. Афтидан, маркиз уни тушунди ва аста кучганча анча вақт ёнида ўтирди.

Шу тобда Шона унинг ёнида ўтирганидан ва унга суяниш мумкин бўлганидан ўзини бағоят бахтли ҳис этди. Бу дамлар бир умрга чўзилганда эди...

– Сиз жуда ҳам меҳрибонсиз, – шивирлади у. – Мен учун шу қадар қайғуряпсиз. Мижғов бўлиб қолдим, шекилли...

– Асло, – деди назокат билан маркиз.

– Эффи сиз ҳар куни менга гул юбориб турганингизни айтди. Мен эса бу ерда шунчалик узоқ ётганимни ҳам билмабман...

– Биз ҳаммамиз ҳам сендан хавотир олдик.

Шонанинг боши айланди. “Қизиқ, – ўйлади у. – Бу фақат менинг беморлигим билан боғлиқмикан ёки бошқа нарса билан ҳамми...”

Эҳтимол бошининг бундай айланаётгани – севган инсонининг ёнида ўтиргани ва уни оғушида тутиб турганидандир?..

– Лайонелнинг ишлари қандай? – сўради Шона юрагининг гупурлаб ураётганини сездирмасликка уриниб. – Унинг аҳволи жуда ҳам ёмон эди.

– У дарддан фориг бўлаяпти, – жавоб берди маркиз. – Жияним ўзининг мустаҳкам соғлиғи билан ҳар доим ажралиб турган. Бугун эрталаб у ҳатто кўчага чикди. Аммо сенинг аҳволинг бизни жиддий хавотирга солди. Ўйлаганимдан кўра анча нозик экансан...

– Мен ҳар доим ўзимни кучли одам деб ҳисоблаганман, – эътироз билдирди Шона.

– Демак, адашибсан. Шундай бўлдики, мен... ҳалиги, биз сенинг ҳолатингдан жудаям хавотирландик.

– Раҳмат, мен...

Кутилмаганда ҳар иккиси ҳам тушуниб қолишдики, маркиз ҳали ҳам кизни кучоғида ушлаб турарди. Шона ўзини йўқотиб қўйди ва унинг назарида маркиз ҳам уятдан юзи қизариб кетди.

Афтидан, маркиз ҳам хижолат бўлди чоғи, қизни қўйиб юборди.

– Менимча, сизни толиқтириб қўйдим, – деди у ўрнидан тураркан. – Мен яна олдингизга келаман, сал кечроқ... Рухсат этсангиз.

– Илтимос, қайтинг, – сўради Шона.

– Сизга юк бўлмаслигимга ишончингиз комилми? – сўради у безовта оҳангида.

– О, йўқ, – уни ишонтиришга шошилди Шона.

Қиз нигоҳини кўтариб маркизга боқди ва эшитилар-эшитилмас шивирлади:

– Ўйлайманки, бу мени... жуда хушнуд этган бўларди.

Саккизинчи боб

Шу куни, тушдан сўнг Шонани Ривальелар келиб йўклашди.

Улар ўзига ишонч ва хотиржамлик юзларида акс этиб турган ўрта ёшли кишилар эди. Шонанинг барча миннатдорчилигига табассум билан жавоб қайтариб, бу уй унинг ҳам уйи эканлигини таъкидлашдан чарчамадилар. Қиз бу уйда тўлиқ тузалиб кетгунга қадар қолиши мумкин эди.

– Фредерик бизга сизнинг тузалганингизни хабар қилади, – деди Ривалье хоним.

Аёлнинг бу гапи кўп маънони ифодалаши мумкин эди, Шона яна қизараётганини ҳис этди. Бу уйдагилар қиз ва маркиз орасида нимадир пайдо бўлишини кутишаётганди, хонадон соҳиблари ўзларининг кадрдон дўстларини тезроқ бахтли кўришни истардилар.

Эр-хотин Ривальелар кўп ўтирмай, Шонани ўз хотиралари билан ёлғиз қолдиришди.

Қизнинг иштаҳаси очилиб, кечки овқатни тўйиб тановул қилди. У энди маркиз билан учрашишга тайёр эди, аммо маркиз кечикаётган, қизнинг юраги безовта тепаётганди.

“Шубҳасиз, у фикридан қайтган, – ўйлади Шона. – Буларнинг бари курук хаёл эди”. Эҳтимол, уни Ривалье хонимнинг шаъмаси хижолат қилгандир ва энди ҳар қандай йўл билан бўлса-да, Шона билан кўришишдан қочаётгандир.

Ниҳоят, эшик аста тақиллади. Эффи ўқдай отилиб бориб, эшикни очди ва меҳмонни ичкарига киритиш учун йўл берди. Ўзи эса уларни ёлғиз қолдириб, секин чиқиб кетди.

Чамаси, маркиз хижолатда эди. Қизнинг ҳол-аҳволи тўғрисидаги одатий саволлардан сўнг у ботинмайгина кулиб қўйди:

– Улар имкон қадар бу ерда кўпроқ қолишимизни исташяпти. Менимча, бу оқилона қарор... агар сен қарши бўлмасанг, албатта.

– Менинг айбим билан вақтингиз бекор кетаётганидан жуда хижолат-даман, – деди афсус билан Шона.

– Мен вақтимни бекор кетказяпман, деб ўйламайман.

– Аммо режаларингиз бор эди... Сизнинг китобингиз...

Маркиз гўё китобни ҳалокатга маҳкум қилган каби елка қисиб қўя қолди.

– Бу шунчаки бекорчи хаёл эди. Бу ҳақда унут.

– Ҳеч қандай китоб йўқмиди? – ҳайрон бўлди Шона.

– Йўқ. Ёлғон гапирганим учун кечир. Ёлғон гапирмаса бўлмасди, аммо сабабини сенга ҳали тушунтиролмаيمان. Пайти келганда... умид қиламанки, мени тушунасан ва кечирасан.

– Нималар деяпсиз, кечиримни мен сўрашим керак...

– Буни айтганимнинг сабаби, сенинг ростгўй ва самимий қиз эканлигини биламан. Ҳар қандай ёлғон сени ларзага солган бўларди.

Шона кулди.

– Лекин сиз бир вақтлар менинг биронта сўзимга ишонмаслигингизни айтгандингиз.

Маркиз қизариб кетди.

– Ҳа, шундай дегандим, тан оламан. Ва ҳалигача мендан кўп нарсани яширяпсан, деб ўйлайман. Аммо, назаримда, сен буни беғараз мақсадда қиляпсан.

Шона бош силкиди.

– Гоҳида биз ихтиёримизга қарши ўлароқ алдашга мажбур бўламиз, милорд.

– Биламан, – жавоб берди у. – Ва бу менга нима учун ҳақиқатни беркитганимни тушунишингга умид беради.

– Сиз менга ҳалиям барини тушунтириб беролмайсизми?

Оний лаҳзаларда унга маркиз ҳозироқ бор ҳақиқатни очиб берадигандай туюлди. Аммо, афтидан унинг фикри бир зумда ўзгарди ва бироз саросимага тушиб, ўрнидан турди.

– Эртага сени сайрга таклиф этаман. Ўшанда гаплашамиз.

У қизнинг қўлларини олиб, лабига босди, сўнг чиқиб кетди.

Шона тинч ухлади. Уйғонгач эса, тушундики, касаллигидан кейин илк бор кўчага чиқишга тайёр.

Эффи Шонага унинг замонавий русумдаги гардеробидан дабдабали хаворанг кўйлагини кийдирди. Ҳозир Шонанинг қатъиятли котиба ролига мос келадиган тасқара кийимларни кийишга сира хоҳиши йўқ эди.

У маркизга чиройли кўринмоқчи эди.

Қиз маркизни кўриб, англадики, мақсадига эришганди. Унинг кўзларида қиз аллақачон пайқашни ўрганиб олган ўша, ўзгача ифода бор эди. Унинг юраги қувончдан ҳаприкиб кетди.

Улар фақат икки кишилик енгил извошда кетишди. Маркиз қизнинг ўрнашиб олишига кўмаклашгач, ўзи извошчи ўрнига ўтирди-да, тизгинни кўлига олди.

Сарой эгалари уларни кузатишга чиқишди ва бир-бирларини тирсақлари билан туртиб, маънодор кўз уриштириб олишди. Бу ишоранинг мазмуни бу ердагиларнинг ҳаммасига тушунарли эди.

Шонага бу одамлар жуда ёқиб қолди, аммо ўзларини тутиб туришса бўларди, чунки маркиз бу ишораларни сезиб қолиб, хижолат тортиши мумкин эди. Агар шундай бўлса, у ҳеч қачон маркизнинг кўзига қаролмайди.

Аммо қиз англадики, маркиз соҳибларнинг имо-ишораларига тушунди, аммо хижолат чекиш ёки ғазабланиш ўрнига кулиб қўя қолди.

Дарахтлар қийғос гулга кирганди. Улар Ривальеларнинг тепаликда жойлашган мулки бўйлаб узоқда ялтираб кўринаётган денгизга маҳлиё бўлганча, шошилмай боришарди.

Улар отни бир маромда йўрттириб, ҳайқириб оқаётган кичикроқ сойга етиб боришди. Маркиз бутага отни боғлади ва дарахт соясига тўшама солди.

– Мен ўзим билан тановул қилиши учун ул-бул олган эдим, – деди у қизга тушишга кўмаклашаркан. – Ўтир, ўзим дастурхон тузайман.

Қиз дарахт танасига суянди ва бутун вужуди яйраб кетгандай бўлди.

Маркиз қизга вино тўла бокал тутқазди ва ичиб бўлгунга қадар уни кузатиб турди.

– Вино сенга фойдали, – деди у. – Қуёш нури ҳам. Бир соатдан сўнг сени қайтариб олиб кетаман ва куннинг қолган ярмида ётиб дам оласан. Эртага эса, эҳтимол узоқроқ сайр қилишимиз мумкин.

– Сўзингизга қараганда, бутун келгуси ҳаётимни режалаштирганга ўхшайсиз, – кулди қиз.

– Сенга нима кераклигини биламан. Бундан ташқари, сен билан рўй берган ҳодисада ҳалиям ўзимни гуноҳкор деб биламан.

- Йўк, йўк, асло сизнинг айбингиз йўк.
- Ошпазни мен ёллаганман, демак, айбдорман.
- Сиз уни ҳайдаб юбормаган бўлсангиз керак, тўғрими? – сўради Шона.
- Бунга ҳожат ҳам қолмади. Капитан биз Марсель қирғоғига тушишимиз билан у ғойиб бўлганини хабар қилди. Ишончим комил, уни аллақачон бошқа кемага ишга қабул қилишган ва у ҳозир янги йўловчиларни захарлаш билан овора.
- Бечора.
- Сендан айрилиб қолишим мумкин эди.
- Лайонелдан-чи? – эслатди қиз.
- Бу йигитча учун қайғурмасанг ҳам бўлади. У кучли ва бу каби ҳаётий кулфатларни шай туриб кутиб олишга лаёқатли. Аммо сен... Сен шунчалар нозиксанки, ҳатто энгилгина шабада ҳам оёғингдан олиши мумкин.
- Ҳеч ҳам ундай эмас, – жавоб берди Шона ўзи ҳақдаги бу фикрга қўшилмай. – Сиз шундай гапиряпсизки, гўё мен журъат ва тоқатни умуман билмайдиган танноз оймтиллалардан бириман.
- Сен ҳар доим эътибор лозим бўлган нозик аёллардан бирисан, – деди маркиз топқирлик билан.
- Ёки эҳтиросли романларнинг қахрамон хонимларидан бири – ҳамиша оҳ-воҳ чекиб бош қахрамондан ёрдам сўрайдиган, – тинчланмади Шона.
- Унинг гап оҳангидан бу хил қахрамонларга муносабати қандайлигини сезса бўларди.
- Демак, сен мустақил ҳимояланишни истайсан? – сўради маркиз мийиғида қулиб.
- Умуман олганда, ҳа. Модомики, хасталаниб қолган эканман, демак, ўйлаганимдан кўра нимжонроқ эканман-да.
- Касаллик билан бундай мардонавор олишган аёлни кучсиз деб бўлмайди. Сен яшаш учун курашасан. Сен ақллисан. Бева қолсанг-да, таслим бўлганинг йўк...
- Шонанинг юзи тундлашганини кўрган маркиз жим бўлиб қолди.
- Кечир. Умр йўлдошинг ҳақидаги хотираларни эслатиб кўнглингга озор бердимми?
- Шона унга безовталаниб қаради, сўнг нигоҳини ундан олиб, номсиз бармоғига таққан никоҳ узугига тикилди.
- Узук унга кенгрок, унинг бармоқлари онасиникига нисбатан нозикрок эди. Ҳозир, шунча укубатлардан сўнг узук бармоғидан осонгина сирғалиб тушиши мумкин эди.
- Маркиз унинг нигоҳини сизди. У қизнинг кўлидан тутиб, узукни оҳиста ечиб олди ва ичкари қисмидаги ёзувни ўқий бошлади:
- “Муҳаббатимиз абадий бўлсин!”
- Абадий муҳаббат нафақат бахт, балки кулфат ҳам келтириши мумкин экан, – деди изтироб билан маркиз. – Бу ҳолат сенга таниш, шундайми?
- Нимани назарда тутяпсиз?
- Сен ҳали ҳам вафот этган умр йўлдошингни аввалгидай севасанми?
- Орага узоқ сукунат чўкди. Маркиз Шонанинг фикрини уқишга ҳаракат қилди, аммо унинг кўзларида фақат кўрқув бор эди, бундан маркиз саросимага тушди.
- Шона...
- Милорд, мен иқрор бўлишим керак, – деди қиз паст овозда. – Мен эрга тегмаганман.

– Нима?!

– Мен мисс Шона Уинтертонман. Отам уч йил илгари вафот этди ва онам яна турмушга чиқди. Энди ўгай отам мени мажбурлаб ўзининг дўстларидан бирига бермоқчи. Бу мен учун ўлим билан баробар! Шунинг учун уйдан қочиб кетдим. Сиз кўп тилларни биладиган котиб излаётганингизни эшитганимда бу менга Худонинг инояти бўлиб кўринди. Уйингизга келиб, мени ишга олишингиз учун қўлимдан келган ҳамма нарсани қилдим. Ёш ва эрга тегмаган қизни ишга олмайсиз, деган хаёлда ўзимни бева қилиб кўрсатдим.

– Топган йўлингизни қара-я!

– Кейин эса сиз менга ҳамроҳсиз йўлга чиқиш мумкин эмаслигини айтганингизда, охириги имкониятим ҳам қил учида қолди... Аммо, бахтимга Эффи келиб қолди!

– Эффининг ҳам бирор сири бордир?

Шона бошини чайқаб қўйди.

– У менинг оқсочим. Мен сизни алдамоқчи эмасдим, аммо сиз ҳамроҳ чўри бўлмаслиги кераклигини айтдингиз. Илтимос, Эффини айбламанг! Бунинг ҳаммасини мен ўйлаб топганман. Энди тушунгандирсиз, уни Лайонелнинг тўрига тушиб қолишидан қанчалик кўрқаётганимни...

– Лайонелда тўр нима қилсин... Кўркма. Менимча, иккимиз ҳам гувоҳи бўлдик, у ҳар доим Лайонелнинг танобини тортиб қўйиши мумкин. Буни унут. Мен кўпроқ сен ҳақингда билишни истайман. Сен ўзингнинг йўқ “эринг” ҳақида шу қадар ишонч билан гапирдингки...

– У ҳақида гапираётим, отам тўғрисида ўйлаган эдим. У тириклигида биз ота-онам билан тез-тез саёҳатга чиқиб турардик. Менга чет тилларни отам ўргатган. У дунёдаги энг ажойиб инсон эди. Бу узук эса онамники. Иккинчи марта турмушга чиққанида уни менга берганди.

Шона енгил нафас олди.

– Ўгай отангнинг исми нима?

– Полковник Локвуд.

– У ҳақда эшитганман. Айтишларига қараганда, у яхши одам эмас... Демак, у мажбуран эрга бериб, сендан қутулмоқчи бўлибди-да? Сен қочиб кетиб, тўғри қилгансан.

– Раҳмат. Мен эса қилган ишимдан ранжийсиз, деб ўйлагандим.

– Аслида, бу жасоратли қизнинг иши. Дарвоқе, асл ёшинг нечада? Сен билан танишганимиздан бери ўз ёшингни бир неча бор ўзгартирдинг.

– Йигирмада, – тан олди Шона.

– Тавба. Ҳалигача турмушга чиқмаганмисан? Йигитлар қаёққа қарашяпти ўзи?

– Балки уларнинг ҳеч бири менга ёқмас... – жавоб берди қиз.

– Мумкин. Сени тушунса бўлади. Аммо сени келажакда нима қутяпти? Менга қочишингга нима сабаб бўлганини айтдинг, аммо қаёққа қочаётганингизни айтмадинг.

– Буни ўзим ҳам билмайман, – тан олди Шона. – Бутун фикру-зикрим эрга тегишдан қочиш бўлгани боис, бўлажак турмуш ўртоғимнинг қанақа бўлиши кераклигини ўйлаш хаёлимга ҳам келмабди.

Қиз хижолат бўлаётганини яширишга ҳаракат қилди, зеро, фақат маркиз унинг тасаввуридаги шахзодасига ўхшарди.

Ўртадаги ноқулай жимликни бузиш учун Шона гапира кетди:

– Агар шахсий тажрибамдан келиб чиқадиган бўлсак, никоҳ – инсониятнинг энг яхши кашфиёти эмас. Тўғри, менинг ота-онам бахтли яшашган,

аммо отам зукко одам эди. Бунақа эркакни мен ҳали учратмаганман. Мен танишган ҳамма эркакларни фақат отлар ва кўчмас мулк қизиқтиради. Аёллар эса улар учун кейинги ўринда туради.

– Бунга ишониш қийин, – деди маркиз. – Сен жуда чиройли ва ақлли қизсан. Менимча, сен билан танишган ҳар қандай эркак бошинг баробар тиллога буркаса арзийди.

– Айрим эркаклар балиқ ва ҳайвон овидан бўш қолган пайтларида бу ҳақда ҳам ўйлаб кўришди, – деди Шона биров ғалати овозда.

Маркиз кулиб юборди.

– Мен эркакларнинг бу хилини жуда яхши тасаввур қиляпман, – деди у. – Аммо Лондондаги барча балларда ҳақиқий қироличага айланишинг мумкин эди!

– Қани эди, – надомат билан жавоб берди Шона. – Гарчи рақсга тушиш менга жуда ёқса ҳам, мен ўз тақдиримни боғлашим мумкин бўлган эркакни учратмадим.

– Бошқача айтганда, сен ҳеч қачон севмагансан? – сўради маркиз.

– Айнан шундай. Аммо ҳеч қачон севиб қолишни ҳам истамаганман.

– Бу гапинг ғалати-ку...

– Қиз бола севиб қолса, эркак кишига тобе бўлади. Аксарият эркакларга ўз инон-ихтиёрингни топширгандан кўра, имконият туғилган пайтда бундай қисматдан қочиш учун ҳеч нарсадан тап тортмаслик керак.

– Жуда ўринли мулоҳаза, – кулиб кўйди маркиз. – Афсуски, кўп аёллар бу фикрга рия қилмайдилар. Аммо бу эркакларга ҳам тегишли. Севиб қолган эркак аёлининг қулига айланади. Жуда кам аёллар бундан ўз манфаатлари йўлида фойдаланмайдилар. Мен фақат битта шунақа аёлни билардим...

У жимиб қолди.

– Сиз Анжелани назарда тутяпсизми? – сўради Шона.

– Ҳа. У тенгсиз эди.

– Унга тенг келадиган аёлни ҳеч қачон топа олмаслигингизга ишончингиз комилми?

Ўртага жимлик чўқди, Шона бу савол маркизга тегиб кетмадиммикан, деб кўрқиб кетди. Аммо шунда...

– Йўқ! – кутилмаганда хитоб қилди маркиз. – Яқин кунлардан бери ҳаёлим бошқада. Қолаверса... – у кутилмаганда жилмайди ва майин гапира бошлади:– Қалбимга умид қайтиб келиши учун менга ўн икки йил керак бўлди. Сен бунча кўп кутишинг керак эмас.

– Сизнингча, кутишимга тўғри келадими? – сўради қиз. – Ўшанга қадар мен сева олмайманми? Унда нима қилишим керак? Мактабда ўқиб юрган кезларимда бошқа қизлар оналари уларга мос жуфт – бой ва таг-тугли куёв топиш илинжида эканликлари ҳақида сўзлаб беришарди.

Маркиз қизни диққат билан тинглай бошлади. Шона давом этди:

– Ўғай отам юқори табақага кўтарилиш учун жирканч ошнасига турмушга чиқишимга қарор қилгач, тушундимки, қалликни ўзим танлашим керак экан.

Маркиз чуқур нафас олди.

– Эҳ, бу ота-оналар... Ўзлари танлаганларини фарзандларига зўрлаб ўтказишга ҳаракат қиладилар.

– Ўйлайманки, ўзингиз ҳам бундан кам азият чекканингиз йўқ. – деди Шона.

– Унвон мерос қолгандан бери бошим кулфатдан чиқмайди. Тақдир тақозосини қарангки, Анжела билан никоҳимизга йўл қўймаслик учун шунча куч сарфлаган отам бир йилдан сўнг отдан йиқилиб, оламдан ўтди. Менинг пулим истаганимдан ҳам кўра кўпайиб кетди. Боз устига, қадимий унвон. Аммо энди бунинг менга заррача аҳамияти йўқ эди. Борлигимга мазмун бағишлайдиган аёл вафот этди. Мен кум ўрнига олтин сочилган сахродагидек яшадим. Кўп ўтмай кибор онахонларнинг бўйдоқ маркизга эътиборлари тушиб қолди ва тулкига ташланган тозилар галасидай устимга ёпирилишти. Аввалига уларга эътибор қилмадим, аммо аҳволим борган сари оғирлашиб борди.

– Менимча, ошириб юбордингиз, – эътироз билдирди Шона. – Турган гапки, кўпчилик ота-оналар фарзандлари учун жуфтликка семиз ҳамён эгасидан кўра саховатли қалб соҳибини излайдилар.

Маркиз кулди.

– Сен жуда чиройли таъриф этдинг, – деди у. – Аммо, афсуслар бўлсинки, бу дунёда тож ёки давлатга эришмоқ учун ҳамма нарсага тайёр бўлган одамлар кўпчиликни ташкил этади. Қолаверса, – кўзларини хиёл қисиб, қув нигоҳ ташлаганча қўшиб қўйди маркиз. – Катта зиёфатларда бундайларни жуда кўп учратдим. Улар фавқулодда зерикарли одамлар, аммо уй соҳибаси яхши биладикки, у ташкил этган тантанали кечки таом ҳақида эртасигаёқ газеталарнинг киборлар ҳаёти ёритилган бўлимида ёзиб чиқишади, таклиф этилмаганлар эса ғазабдан тишларини ғижирлатиб қолаверишади.

Шона кулди.

– Сиз шунчалик эътиборли шахсмисиз? – сўради у.

– Эҳтимол, сенга калондимоғдай кўринишим мумкин, – жавоб берди маркиз. – Аммо аслида ундайлардан эмасман. Бир марта баллдан сўнг ёнимга у ерга таклиф этилмаган одамлар келишти ва уларга нисбатан илтифотсизлик қилишганини айтиб, келгуси ҳафтада уларникига боришимни илтимос қилишти.

– Демак, сиз бир кечки тантанадан иккинчисига қўлма-қўл бўлгансиз?

– Худди бирор кўргазманинг экспонати каби. – тасдиқлади маркиз. – Назаримда, мен доим “маркиз” ролини ўйнайман. Ҳаётим мана шундай ўтди... Аммо ҳақиқий моҳият жамиятда қабул қилинган қолипдан тубдан фарқ қилади. Мен ҳар сонияда Анжеласиз ҳаётим бўм-бўш ва маънисиз эканлиги ҳақида ўйлардим. Шу боис зодагонлар даврасидан ўзимни тортдим. Сўнг кема ясайдиган корхонага шахсий эскизим асосида яхта ясашни буюрттирдим. У тайёр бўлгач, саёҳатга жўнаб кетдим.

– Айнан ўша пайтлар сиз ҳақингизда ваҳимали гаплар таркаган, – деди Шона топқирлик билан.

– Махлуқ эканлигим ҳақидами?

– Ҳа. Мен биринчи учрашувимиздан нима кутиш мумкинлигини билмасдим.

Маркиз бош силкиди.

– Гийбатчилар сафсата сотишда давом этдилар, мен эса уларга парво қилмадим: имконият туғилиши биланоқ Жорж Эктонни излаш учун дунё бўйлаб саёҳатга чиқдим.

– Аммо ҳалигача топа олмадингизми?

– Йўқ. Унинг изидан бир мамлакатдан иккинчисига кўчиб юрдим. Аммо у ҳамиша мендан бир қадам илгарилаб кетди.

– Бу гал уни тута оламан, деб ўйлайсизми?

Шона маркизнинг юзидаги ҳайрат ифодасини кўриб, унинг асл мақсадини англадим, деб ўйлади. Унга гўё маркиз ҳозир барчасини рад этадигандай туюлди-ю, лекин маъюсланиб бошини ҳам қилди.

– Сен каби ақлли аёл эртами-кечми, барибир, мақсадимни англаб олишини назарда тутишим керак эди, – деди у. – Ҳа, мен илгаригидек уни изляпман, аммо ўзимга ортиқча эътибор жалб қилмаслик учун жуда эҳтиёткорлик билан иш тутяпман.

– Аммо мен сизга нима учун керак эдим?

– Чунки сен грекча гапира оласан. Менга Эктон Афинада қўним топган деган маълумот келди. У ерга борганимда менга грекчада равон сўзлай оладиган одам керак бўлади. Содик, ишончли одам. Тан оламан, ўзим билан бирга аёл кишини оламан, деб ўйламагандим, чунки бу саёҳат жуда ҳам хавфли бўлиши кўзда тутилганди, аммо вақт жуда кам қолган, муносиб эркак киши топилмади. Сўнг чўкаётган киши хасга ёпишгандай, сенда тўхталдим. Эҳтимол, бундай қилишим керак эмасмиди...

– Мен уйга қайтмайман! – деди Шона қатъият билан.

– Ҳа, бунинг имкони йўқ. Сен тўғри Локвуднинг чангалига бориб тушасан.

– Буни назарда тутганим йўқ. Сизга керакман.

Маркиз қизга узоқ термилиб қолди ва ниҳоят, ундан садо чикди:

– Ҳа, шунақага ўхшайди.

– Турган гапки, уни Франциядан топганимизда ҳаммаси бошқача бўларди.

– Бошқача?

– У мудҳиш жиноятни шу мамлакат ҳудудида содир этган, шундай эмасми? Уни шу ернинг ўзида қонун ихтиёрига топширишингиз мумкин эди. Грецияда буни амалга ошириш қийинроқ бўлади.

– Ҳа, гапинг тўғри, – маъқуллади маркиз.

– Ёки уни Англияга қайтариб олиб бормоқчимисиз?

– Аммо у Анжелани Англияда ўлдиргани йўқ, – эътироз билдирди маркиз.

– Тўғри, Англияда эмас, аммо жабрланувчи англиялик бўлган, – Шонанинг фикри жўяли эди. – Ҳар ҳолда у ерда нимадир қилса бўлади...

– Буларни муҳокама қилишга ҳали эрта: биз ҳали уни топганимиз ҳам йўқ, – қизнинг гапини бўлди маркиз. – Мен ҳали буларнинг бари Грецияда қандай амалга ошишини тасаввур ҳам қилолмайман.

У гоҳида қизга ана шундай – кескин, қўпол ва айбловчи оҳангда гапиришга жазм этарди. Аммо маркиздан ҳеч ҳам ранжимаган ҳолда, Шона бу мавзуда гапириш унинг учун қанчалик азоб эканлиги ҳақида ўйларди.

– Жуда ҳорғин кўриняпсан, – қизга қараб деди маркиз. – Менимча, қайтишимиз керак.

Шона унга эътироз билдирмоқчи бўлди, аммо маркиз бу кўнгилсиз суҳбатга чек қўйиш учун баҳона топганини тушунди. Шунинг учун у жилмайганча, бошини “ҳа” дегандай силкиб қўйди.

Қуёш ботди, куннинг адоғи энди қувонч улашиши даргумон эди.

Шона тушундики, ҳақиқатан ҳам жуда чарчабди. Улар қасрга қайтишгач, у Эффига сўзсиз бўйсунди ва ўрнига ётди.

Кейинги кунларда Шона касалини енгиб, оёққа тура бошлади. Лайонел эса аллақачон тузалиб кетганди, кўнглини ёзиб, отда сайр қилар ва ҳатто Ривальеларнинг болалари билан ўйнар эди.

Маркиз Шонани ҳар куни сайрга олиб чиқа бошлади. Улар суҳбатлашар эканлар, қалтис лаҳзалардан қочишга ҳаракат қилардилар, аммо уларнинг ҳали гаплашадиган мавзулари кўп эди. Маркиз кизга ўз мулки, беш юз йил олдин қурилган ва мерос бўлиб келаётган данғиллама уйи тўғрисида сўзлаб берди.

– Кўлда баликлар ғужғон ўйнайди, қалин ўрмонларда эса кийиклар тўдаси кезади. Ундан сал нарироқда ҳосилдор ерларимга ишчи-деҳқонлар ишлов бераётган бир неча фермаларим бор. Уйимнинг деворларидаги ҳамма нарса ажодларимни ёдга солади: эркаклар қиролликнинг душманларига қарши курашган, аёллар эса уйда қолиб, уларни кутиш баробарида хўжаликни бошқаришган. Уларнинг суратлари картиналар галереясида жой олган. Ажодларим орасида фукаралар уруши вақтида Кромвел армияси устидан ғалаба қилган Елизавета хоним ҳам бор. Улар уйимизни ёқиб юборишмоқчи эканлар, афтидан Чилвортлар ҳамиша монархиячи бўлишган. Аммо Елизавета уларнинг зобитини мафтун қилган ва у уйимизни сақлаб қолишга рухсат берган.

– Мен пуританларни¹ мафтун этиб бўлмайди, деб ўйлагандим.

– Елизавета хоним ҳар қандай кишини мафтун эта олган. Ўша ҳарбий раҳбар нафақат уйимизни ёқмаган, балки уни талон-тарож қилишни ҳам ўз кўл остидагиларга ман этган. Елизаветанинг қизи Сара хоним бўлиб, Чарльз II уни севиб қолган, аммо Сара унинг барча изҳор-уринишларини рад этган. Қирол жуда кўп вақт унга хушомад қилиб юрган, аммо Сара у эришолмаган ягона аёл бўлган.

Маркиз ажодлари ҳақида соатлаб гапириб берар ва воқеалар Шонанинг кўз олдидан ҳозир рўй бераётгандай ўтарди. Ўтмиш кишилари қизнинг кўз олдидан тирик одамлар бўлиб гавдаланди ва Шона тушундики, маркиз айнан шунга эришмоқчи бўлган.

Маркиз муҳаббат ҳақида ҳеч қачон гапирмасди, аммо улар дарахт соясида ўтиришар экан, Шона бутун қалби билан ундан таралаётган эҳтирос ўтини ҳис этарди. У маркизнинг сўзларида бирор марта ҳам ташқарига чиқмаган иқрорни унинг кўзларида ўқир ва нигоҳлари билан жавоб қайтарарди. Агар маркиз ана шу табаррук сўзларни тилга олишга журъат этса, қизнинг жавоби тайин эди...

Аммо Шона ҳали бунинг пайти келмаганини тушунарди. Ўша вақтни “тезроқ кела қолса эди”, дея интиқ бўлиб кутарди.

– Менимча, кўп гапириб юбордим, – пайқаб қолгандай деди маркиз. – Умид қиламанки, сени зериктириб қўймадим.

– Йўк, буни биласиз-ку, – жавоб берди Шона.

– Ҳа, мен уйимни кўришингни, ҳис этганларимни сен ҳам туйишингни истаган эдим. У ер жуда ажойиб жой. Мен у ерга истаганимдек тез-тез боролмайман. Аммо қаерда бўлмай, уй менинг хаёлимда туради. Уйимга бутунлай қайтиб борадиган ва хонадонимни ҳақиқий қўналғага айлантирадиган кун ҳақида орзу қиламан. Ўшанда...

У қизнинг кафтини майин сиқиб қўйганча, жим бўлиб қолди.

– Ўшанда? – қиз деярли нафас олмай гапнинг давомини кутди.

¹ Пуритан – XVI-XVII асрларда англиз ва шотланд буржуазияси уюштирган диний-сиёсий ҳаракат катнашчиси.

Маркиз эшитилар-эшитилмас нафас ростлади.

– Қайтишимиз керак.

Маркиз қизни извош ўриндиғигача кузатиб, ўтиришга кўмаклашди. Улар извошга ўтириб олишгач, у қизни маҳкам қучоғига олди. Шу онларда уларга ҳеч қандай сўз керак эмас эди.

Қиз бу дамнинг бир умр давом этишини орзу қилган кўйи хузурбахш яқинлик туйғулари ила унинг бағрига сингиб кетди.

Аммо орзу орзулигича қолди. Шона буни яхши тушунарди. Ҳақиқатдан қочиб бўлмасди. Муҳаббатнинг илоҳий қасамёдини қабул қилиш учун улар биргаликда ҳали кўп чўққиларни забт этишлари лозим.

Улар бирга бахтга тўлиб, ғира-шира пайти қасрга қайтиб келишди. Ҳар иккиси ҳам йўлдан қаср томон бурилишар экан, боғ дарвозаси олдида бе-сабрлик билан уларни кутиб турган Ривалье хонимни кўриб, бахт лаҳзалари яқун топганини ҳис этишди.

Аёлнинг безовталиги узокдан ҳам сезилиб турганди. Шонанинг юраги ниманидир сезгандай, орқага тортиб кетди.

Маркиз дарвоза ёнида извошни тўхтатиб сўради:

– Нима бўлди, Мари! Тинчликми?

– Кутилмаган меҳмон келди, – деди Ривалье хоним йиғлағудек аҳволда.

– У уйимизга деярли бостириб кирди. Исми полковник Локвуд экан. У Шонанинг отаси эмиш, қизнинг розилигисиз уни ўзи билан олиб кетмоқчи.

Тўққизинчи боб

Шона кўрққан нарса амалга ошганди. У қўллари билан юзини беркитиб олди.

– О, йўқ! – даҳшат ичра бакириб юборди у. – У менинг бу ерда эканлигимни қандай билибди?

– Демак, у ростданам сизнинг отангиз экан-да? – сўради Ривалье хоним.

– Йўқ, ўгай отам бўлади. Унинг менга ҳукм ўтказишга ҳеч қандай ҳаққи йўқ. У мени мажбуран ўзининг бир гумаштасига эрга бермоқчи. О, хоним, умид қиламанки, сиз менинг бу ерда эканимни айтмагансиз?

– Албатта йўқ! – бу саволнинг ўзи уй соҳибасини ажаблантирди. – У биздан қандайдир мисс Шона Уинтертонни сўради. Биз эса фақат Шона Уинтертни биламиз, аммо унга бу ҳақда гапиришни жоиз топмадик.

– Чин дўст экансиз! – самимий миннатдорлик билан хитоб қилди Шона.

– Мен ҳақимдачи, у нимадир биладими? – сўради маркиз.

– Ҳа, албатта. Кимдир унга Шона сизнинг яхтангизда саёҳатга чиққани ҳақида хабар берибди, аммо эрим унга анчадан бери сизни кўрмаганини айтди.

– Баракалла! – қувониб ҳайкириб юборди маркиз.

– Ҳа, лозим бўлган пайтда Шарль ўзини жинниликка сола олади, – деди Ривалье хоним, аммо ҳар қанча ваҳима исканжасида бўлса ҳам француз хонимларига хос дўлворлик билан қўшиб қўйишдан ўзини тия олмади. – Лозим бўлмаган пайтда ҳам.

Бу кичик чекиниш унинг асосий мавзуга қайтишига халақит қилмади:

– Унинг ваҳимали ва дағал сўзларини эшитиб, англадимки, у билан учрашмасдан, тезда қочишларинг лозим. Шунинг учун уйга кирмасин-

гиздан сизларни огоҳлантиргани бу ерга чиқдим. Ҳамма нарсаларингизни йиғиштириб қўйишган ва хоҳлаган дақиқада извошимиз сизларни олиб кетишга шай турибди.

– Лайонел-чи? – сўради маркиз.

– Энг қийини, унинг тилини тийиб туришга мажбур этиш бўлди, – деди бироз ғазаби қайнаган Ривалье хоним. – Аммо охир-оқибат Эффи унга ўзини қандай тутиши лозимлигини уқтириб қўйди. Шундан сўнг муаммо бир зумда ҳал бўлди.

Маркиз кулиб юборди.

– У, албатта, Лайонелга тегиши керак! Бундай ажойиб қизнинг мен билан қариндошлик ришталарини боғлашдан қочишига йўл қўймайман.

Худди шу сония боғдан Ривальелар извоши чиқиб келди.

– Мана, улар ҳам чиқишди, – деди Мари. – Тезда бандаргоҳ томон йўл олинглар. Биз полковник Локвудни имкон қадар узоқроқ ушлаб туришга ҳаракат қиламиз.

Маркиз ерга сакраб тушди.

– Мари, бизнинг ҳаракатимиз қуноққонидан чиқиб кетди. Бошингизга катта ташвиш солиб қўйдик. Энди эса, ҳатто дурустроқ хайрлашмасдан ҳам уйингизни қочоқлар каби тарк этипмиз.

Ривалье хоним жилмайганча, хайрлашиш учун қучоқ очди.

– Келинлар, энди хайрлашамиз!

Маркиз уни қучоқлаб, юзидан ўпиб қўйди.

– Яқин кунларда кўришамиз, деб умид қиламан! – деди у.

– Шубҳасиз, – жавоб берди Мари. – Ахир нима содир бўлаётганини билишим керак! Мана извош. Шошилинглар!

Извош яқинлашиб келди ва улар извош дарчасидан безовталиқ билан боқиб турган Эффи ва Лайонелни кўришди.

Шона меҳмондўст соҳибани қучди ва унинг қулоғига шивирлади:

– Мари, сиз разведкачилар сафида ишласангиз бўлар экан: саргузаштлар жону дилингиз.

Аёл қаҳқаҳа отиб кулиб юборди.

Маркиз Шона билан извошга ўтиришар экан, хавотир ва безовталиқ уларни чулғаб олганди.

– О, мисс, – деди Эффи ваҳима билан. – У қаердандир пайдо бўлиб, гердайган ва ғазабга тўлган бир алфозда шундай даҳшатли гапларни гапирдики...

– Нима деса деяверсин, – деди маркиз тунд қиёфада. – Энди бизга эшитилмайди.

– Нега ундан қочяпсизлар? – сўради норози оҳангда Лайонел. – Нега у билан гаплашиб попугини пасайтириб қўймадингиз?

– Чунки менинг вақтим йўқ! – дўқ урди маркиз унга жавобан. – Ундан ҳам муҳимроқ ишларимни жойига қўйгунимча полковник кутиб туришига тўғри келади.

– Аммо...

– Жим! – деди унга Эффи овозини баландлатиб. – Зоти олийлари сендан кўра яхшироқ биладилар.

Лайонел кўнишга мажбур бўлди.

Шона бир сўз демади, чунки ҳуши ўзида эмасди. Уни кўрқув яна исканжага олиб, кўнглига ғулғула сола бошлаганди.

– Сал бўлмаса мени тутиб оларди, – деди у ичида титроқ билан.

– Ҳеч ҳам-да! – ишонч билан эътироз билдирди маркиз. – Г’ю мен бунга қўйиб берадигандай!

Қиз бу эркак билан хавфдан холи бўлишини ўзига ўзи уқтира бошлади, аммо очик денгизга чиқиб кетгунларига қадар тинчлана олмаслигини ҳам биларди.

– Капитан сузиб кетишга тайёрни? – сўради безовталиқ билан у.

– Ҳа, хоҳлаган пайтда катта тезлик билан чиқиб кетишимиз мумкин. Кеча унга берган буйруғимдан бир дақиқа ўтгач, кема сузишга тайёр бўлиши лозимлиги ҳақида хабар жўнатгандим. Агар капитан улгурмаса, ҳолимизга вой.

Нихоят, олдинда Марсель кўринди ва извош бандаргоҳ ҳудудига кирди.

Капитан сузиш учун ҳамма нарса тайёр эканлигини айтгани уларнинг истикболига чиқди. Уларнинг фақат бортга кириши қолди, холос.

Денгизчилар юкларни кемага жойлашди. Маркиз извошчига мўмайгина чойчақа бериб, бошқалар ортидан трапга чиқди.

– Афинага, – буйруқ берди у капитанга. Сўнг Шонанинг ёнига қайтди.

– Очик денгизга чиққунимизга қадар ҳар эҳтимолга қарши пастда қолишингни маслаҳат бераман. Кейинроқ кўришамиз.

У жуда мулойим оҳангда, аммо қизга бепарводек гапирди. Шона кўнглида бироз оғриқ ҳис этди. Албатта, маркиз ўзгалар олдида иккови ёлғиз қолган пайтларидагидек назокат билан гапира олмасди. Шундай бўлса-да, у қизни ўзигагина маълум режалар ортига суриб қўйишини ҳис этиш барибир аламли эди.

Улар кечки овқат пайти учрашишганда кун уфққа ёта бошлаганди.

Эффининг аслида ким экани энди ҳаммага маълум бўлгани боис, у бошқалар билан бирга овқатланишдан бош тортди, аммо Лайонел унинг каютасига тушиб, кўндирмагунча тинчимади. Унинг Эффини етаклаб чиқаётганини кўрган маркиз чапак чалиб кутиб олди ва қизни мафтункор табассум ила даврага таклиф этди.

– Сафарга тўртовлон чиққанмиз ва бизнинг ўртамизда ҳеч қандай тенгсизлик бўлмаслиги керак, – қатъий эълон қилди у.

Лайонел ўзини ўта ҳаяжонга солган бугунги ходисаларни муҳокама қилиш истагида ёнарди. Маркиз унга бағрикенглик билан хоҳлаганча гап сотишга имкон берди, ўзи эса ҳар замонда орага илмоқли гап ташлаб турди. У стол атрофида соҳиб ролини бенуқсон адо этди, аммо Шона унинг хаёли бутунлай бошқа ерда эканлигини ҳис қилиб турарди.

Кечки таом еб бўлингач, Лайонел Эффи билан палубага кўтарилди, маркиз Шонага юзланиб:

– Илтимос, менга бирор нарса чалиб бер. Ҳозир сен яратишга кодир бўлган гўзалликка жуда ҳам муҳтожман, – деди.

Ҳар иккиси меҳмонхонага ўтишди.

Яхши мусиқа уни ҳозир кўкда чарақлаб турган юлдузлар сари олиб чиқишини қиз ҳис этди.

Куйдан сўнг маркиз унга хайрли тун тилаб, каютасига қадар кузатиб қўйди.

Ичкарига киргач қиз иллюминатор орқали зулматга узоқ вақт боқиб турди. Юлдузлар чарақлар, ой эса сеҳрли қиёфага кирганди.

“Кутулиб қолишимда қўллаганинг учун ҳамду санолар бўлсин сенга, эй, Худойим, – деди у. – Бизни яқинлаштирганинг учун ҳам”. Севгилиси ҳақида ўйларкан, кўзлари намланди.

“Яна нима рўй беришини билмайман, аммо бизни машаққатли йўл кутиб турганини сезиб турибман. У мени севишига ишонаман, аммо жиноятчи жазоланмагунча у бу муҳаббатда эркин бўлолмайди. У менга ана шуни тушунтиришга ҳаракат қилди. Ким билади дейсиз, яна қандай довлар ошиб ўтишга тўғри келади. Аммо ҳали шундай пайт келадики, биз хотир-жамлик билан бир-биримизни ошқора сева оламиз”.

Эртасига оғир изтироблар уни кун бўйи тарк этмади, Афинага яқинлашган сари эса азоби баттар кучайди. У маркизга жуда кўп саволлар беришни истарди, аммо уларнинг учрашиши учун ҳеч имкон бўлмади.

“У мендан қочяпти”, ўйлади қиз ва юраги пора бўлди.

Кечки овқатдан сўнг Шона борт олдида турган пайти кутилмаганда маркиз унинг ёнига келди.

– Биз эртага қирғоққа тушамиз. Сен мендан ҳеч нарса сўрамоқчи эмасмисан?

– Нега энди унинг Афинада эканлигига ишоняпсиз? – сўради у.

– Чунки бу ҳақда менинг бир дўстим хабар қилди. У менга тўлиқ тафсилотини келтирмади, аммо қолган нарсаларни билиб олиш мумкин бўлган одамнинг исмини айтди. Менга айнан мана шу мақсад учун грек тилини биладиган одам керак эди. Сен ўзингни бу мураккаб вазият ҳақида ҳеч нарсани билмайдигандай тутишинг керак. Биз кунни Афинанинг диққатга сазовор жойларини томоша қилишга бағишлаймиз. Кечкурун эса, одатдагидай кечки овқат тановул қиламиз ва ҳамма ётиб ухлаганидан сўнг яна қирғоққа тушамиз.

– Уни бирга тутамизми?!

– Йўқ. Биз фақат унинг ҳақиқатан Афинада эканлигини ва мен тўғри йўлдан бораётганимни аниқлаб олишимиз лозим. Сен бу ҳақда ҳеч кимга айтмаслик ҳақида менга сўз беришинг керак. Айниқса, Лайонелга.

– Сўз бераман.

– Яхши. Сенинг билиминг менга ана энди керак бўлади.

– Албатта, – маъқуллади қиз.

– Илтимос, аввалгидек сипо кийин, худди авом сингари. Сочингни орқага йиғ. Одамлар сен ҳақингда ўта дидсиз, эски урф-одатларга берилган деб ўйлашлари лозим.

– Нега энди?

Маркиз тутилиб қолди.

– Илтимос, баҳслашма, – деди у кўполлик билан. – Сен ишдасан ва менинг барча кўрсатмаларимни бажаришинг лозим.

Қизнинг ҳайрат ила қотиб қолган нигоҳларини кўриб, у беихтиёр қизариб кетди.

– Кечир, сен билан бу оҳангда гаплашишни истамаган эдим. Гап шундаки, биз ҳурматли хонимни олиб боришим мумкин бўлмаган бир жойга борамиз. Бу хавфли эмас, аммо одоб доирасидан бироз ташқарида. Шунинг учун сен имкон қадар эътиборни тортмасликка уринмоғинг лозим.

– Тушунаман, – деди Шона аста.

Аслида эса ҳеч нимани тушунмади. Маркизнинг ундан бунчалик узоқлашишига нима сабаб бўлди?

Нега энди у ўзини худди қиздан жаҳли чиққандай тутяпти?

– Энди бор-да, бироз дам ол, – деди у. – Чунки олдимизда узун ва машаққатли кун турибди.

Эртаси куни тонгда улар Афинага етиб боришди. Шона бутун кунни худди уйқудагидай ўтказди ва шаҳарнинг барча гўзалликлари унда юзаки таассурот қолдирди.

Шона Лайонелнинг бир неча бор ўзига ғалати қараб қўйганини сизди, аммо хайриятки, йигитча уни саволга тутмади.

Коронғи тушиб, чор-атрофга сукунат чўккач, имкон қадар сипо кийинди ва палубага, маркиз ёнига кўтарилди.

Бандаргоҳда уларни ёпиқ извош кутиб турарди. Ҳеч сўз демай извошга ўтиришди ва маркиз извошчига манзилни айтди.

Йўл давомида у миқ этмади ва Шона унинг барча ҳаракатларида сир ва жумбоқ туйди.

Қиз дарпардани суриб ташқарига боқди: улар ҳар икки ёнида ғарибона дўкон ва қахвахоналар зич жойлашган кичик ва қоронғи кўча бўйлаб кетишаётганди. Атроф-муҳит унинг назарида ваҳимали эди, у бир ўзи кетмаётганлигидан хурсанд бўлди.

Нихоят, извош тўхтади. Маркиз қизнинг тушишига кўмаклашди ва хира ёритилган қахвахонага тор зиналар билан тушиб боришмагунча унинг қўлини қўйиб юбормади.

Жулдур кийинган бир эркак худди уларнинг келишини кутиб тургандай диққат билан қаради ва бурчакдаги стулни кўрсатиб, грек тилида нимадир деди.

– У, сиз мистер Дейтонмисиз, деб сўраяпти, – таржима қилди Шона.

– Ҳа, деб айт.

Шона тасдиқни ўғиргач, грек бош силкиди ва тор йўлакни ёпиб турган парда ортига ўтиб кетди.

Улар кичик столга ўтиришди. Шона атрофга безовталаниб аланглади.

– Ҳаммаси жойида, – тинчлантирди уни маркиз. – Биз бу ерда узок қолмаймиз. Уларда сен таржима қилиб беришинг керак бўлган маълумот бор. Шундан сўнг кетамиз.

Охирги дақиқада кимдир пардани тортди ва бинога бир аёл кирди. У қирқ ёшларда эди. Узунчоқ юзли, чакнаб турган кўзлари зийрак боқарди.

Нихоят, ўша аёл нимадир деди ва Шона унга дарҳол жавоб қайтарди.

– У нима деди? – безовталанди маркиз.

– У сизнинг бир ўзингиз келишингиз лозимлигини айтди, – жавоб берди Шона. – Аммо мен унга таржимон эканлигимни айтдим.

Аёл ҳиринглаб кулди ва Шона яна ўша сўзларини қайтаргач, у хохолаб юборди.

– Бу рост, – довдираб қолди Шона.

– Бўпти, аммо сен бир нарсани унутма, – жеркиб гапирди аёл. – Эркакларга ишонмаслик керак. Буни сенга мен, Елена Фаррас айтяпман.

– Унинг исми Елена Фаррас, менимча, у бутун эркак зотидан нафратланади, – таржима қилди Шона.

– Мени бутун эркак зоти эмас, унинг фақат битта вакили қизиқтиради. Унга шундай деб айт.

Шона таржима қилди ва Елена тушунгандай бош силкиди.

Сўнг у бардан шиша ва учта стакан келтирди, уларни тўлдириб, стол устига қўйди. Шона ичимликни рад этиб бош чайқади (афтидан ўткир ичимлик эди), аммо маркиз шубҳали ичимликни бир кўтаришда ичиб юборди.

– Энди уни қаердан топишим мумкинлигини айтиб бер, – талаб қилди у.
– У шахар четида яшайди, – деди Елена. – Ҳаёти – маишатдан иборат, кунига аёлни алмаштиради.

– Менга унинг аниқ манзили керак, – бесабрлик билан эътирозли оҳангда деди маркиз Шона таржимани тугатгач.

Елена секин, ҳарфлаб айтиб турди ва Шона ёзиб олди.

– У Реджинальд Крентон номи билан яшаб юрибди, – қўшимча қилди Елена. – Ўзини инглиз зодағони қилиб кўрсатади, аслида эса...

У грекчасига сўқинди. Шона бу сўзларни билмасди, аммо маъносини тусмолласа бўларди.

– Сўра-чи, ўша кимса бу аёлнинг олдида қандай гуноҳ қилган экан, – сўради маркиз.

Аммо Елена бош чайқади.

– Бу ҳақда айтмоқчи эмасман, – деди у мағрурлик билан. – У қилган ишига яраша жазосини олиши керак. Агар бунинг гувоҳи бўлганимда ўзимни бахтли ҳисоблардим.

– Унга бунинг имкони йўқлигини айт, – деди маркиз. – Ўша кимса бу ерда жазоланмайди. Аммо мен унга қасамёд қиламанки, бу одам барча қилмишлари учун жавоб беради.

Шона таржима қилгач, ўша ондаёқ Еленанинг юзларида чуқур қонқиш аломатларини сизди. Афтидан у маркизнинг кўзларидаги қасос ўти ва у ичган қасамга ишонганди.

Маркиз ва Шона ўрнидан турди. Кетаётиб, маркиз Еленага пул беришга уринди, аммо аёлнинг қашшоқлиги кўриниб турган бўлса-да, у бош чайқади.

– Ҳақиқат енгиб чиқса бўлгани, – деди у мағрур ва хайрлашмасдан ҳам парда ортига ғойиб бўлди.

Кўчага чиқишгач, Шона извошчига манзилни айтди. Арава силжигач, у гап бошлади. Атрофни зулмат қоплаган, қиз маркизга қарамай сўради:

– У ерга етиб борганимиздан сўнг нима қилмоқчисиз?

– Реджинальд Крентон мен излаётган одам эканлигига амин бўлмагунимча ҳеч нарса деёлмайман.

Улар бу хилват кўчадан чиқишгач, Шона ўзини янада енгил ҳис этди. Чиройли ва ҳашаматли уйлар тез-тез учрай бошлади. Ниҳоят, улар шахарнинг қизга таниш жойига чиқишди.

– Мен бу ерда бўлганман. Тўрт йил аввал ота-онам билан келгандим. Манзил менга таниш туюлганди. Агар бу туманда яшаётган бўлса, у жуда бадавлат экан.

– Ўша вақтларда унинг пули беҳисоб эди, – ўкинч билан гапирди маркиз. – Тахминимча, ўшандан бери давлати янада ошган ва ишончим комилки, ҳалол йўл билан эмас. Аммо у қонун қўлига тушмаслик учун озмунча пора бермаган.

– У сизнинг таъқиб қилаётганингизни билладими? – сўради Шона.

Ҳатто қоронғуликда ҳам маркизнинг табассуми кўринди. Аммо бу жилмайиш қиз унинг юзида шу пайтгача кўрганларига ўхшамасди – совук, қахрли, бўрининг тиш қайрашига ўхшарди.

– Ҳа, албатта, – деди маркиз босиқлик билан. – У бу ҳақда биледи ва ўн икки йил давомида ҳам билиб келган.

Қиз ундан бошқа ҳеч нарса сўрамади. Ниҳоят, улар янги экилган дарахтлар билан ўралган кенг кўчага чиқиб, кўрсатилган манзилга етиб олишди.

Бу ерда ҳаммаси рисоладагидек эмаслиги бир қарагандаёқ кўринарди. Уй бутунлай зимистон, пастда биттагина чирок ёниб турар, деразадан ёши ўтган эркак ва аёл шарпаси кўринарди.

– Қушча учиб кетибди, – деди маркиз тунд киёфада. – Кимдир уни огоҳлантирганга ўхшайди.

У ичкаридан овоз эшитилгунга қадар эшикни бир неча бор тақиллатишига тўғри келди. Ниҳоят, секин юриб келаётган ёши катта кишининг қадам товуши эшитилди. Эшик қиягина очилди ва ҳосил бўлган тирқишдан улар кимнингдир кўзини илғадилар.

– Ким у? – сўради кампир чийилдоқ овозда. – Сизга нима керак?

– Биз жаноб Реджинальд Крентонни излаётгандик, – деди Шона.

– У бу ерда йўқ, – гапни кесди кампир эшикни ёпаётиб.

Аммо маркиз тирқишдан кўлини тиқиб, қаршилиқ қилишига қарамай уни ушлашга улгурди.

“Унинг билаги кўкариб қолган бўлса керак”, ўйлади Шона. Аммо маркиз бўш келмади.

Кампир унга бу ердан йўқолишини талаб қилиб бақирди. Маркиз эса у билан гаплашиш учун туриб олди. Ўртада жанжалли баҳс бошланиб, Шона уларнинг ораларига тушиб қолганди.

У бу саёҳатда маркизга нақадар кераклигини энди тушунди. Маркизнинг ўзи уддалай олмаган бўларди.

Баҳс узоқ чўзилди, Шона эса кампирнинг ғалати шевадаги сўзларини базўр тушуниб таржима қилишга улгурди.

– У қаерга кетди? – талаб оҳангида сўради маркиз. – Мен билишим керак.

– У айтмасликка қасам ичибди, – деди Шона кампирнинг тез-тез айтаётган сўзларини илғаб олишга ҳаракат қилиб. – Кампир ундан кўрқар экан.

– Кампир ундан тезроқ халос бўлиш учун менга ёрдам берсин.

Тилла тангалар ярқираб кетди. Кампирнинг кўзлари чакнаб, қўллари ўз-ўзидан пул томон чўзилди.

– Аввал менга ҳаммасини айтиб берсин, – кескин оҳангда деди маркиз пулни муштида қаттиқроқ сиқиб.

Озми-кўпми, воқеа ойдинлашди. Жуда безовта бир эркак келгач, жаноб Реджинальд уч кун бурун бу ердан чиқиб кетибди. Улар Реджинальд билан узоқ суҳбатлашибдилар, борган сари овозлари кўтарилиб, бақира кетишибди.

Сўнг жаноб Реджинальд бор мулкани йиғиштириб, извошга ортишни буюрибди. Извошчи Крентонни хизматкорлари билан бирга портга олиб борибди ва яқин орадаги кемага чиқариб юборибди.

– У қаёққа кетибди? – жаҳл билан сўради маркиз.

– Кипрга, – таржима қилди Шона. – Афтидан у султон билан танишга ўхшайди, чунки у Крентонни Лимасолда қабул қилишга тайёр экан.

– Ундан сўра-чи, нега Крентон бирдан қочиб кетганини билармикан?

Шона маркизнинг саволини кампирга етказар экан, жавобига бирталай тумтароқ сўзларни эшитди.

– Уни қандайдир эркак таъқиб қилаяпти экан. Бу эркакдан у жуда кўрқар, нима бўлса ҳам ўша киши билан юзма-юз келишдан қочаркан, – таржима қилди Шона.

– Кўрқиб, тўғри қилади, – минғирлади маркиз.

Маркиз кампирга тангани узатаркан:

– Унга айт, – деди Шонага. – Бу ердан тезда жўнаб кетсин. Хўжайини энди қайтиб келмайди.

Пулни бергач, у Шонанинг қўлидан тортди ва улар извош томон одимлашди.

Қайтишда маркиз маҳзун хаёллар исканжасида бир сўз демади. Кемага чиқишгач, у тўғри капитан ёнига кетди.

Шонанинг ёнига кимдир яқинлашди. Бу Лайонел эди, у пижамада, афтидан ҳозиргина уйқудан уйғонганди.

– Уни топдимми?

– Кимни? – талмовсиради Шона ваъдасини эслаб.

– Эҳ, Шона, мени телба деб ўйламанг. Мен нима учун у шунча йўл босиб келганини биламан. Бўлмаса, нега у билан бирга кетаман, деб туриб олдим? Мен бугун тунда сизлар билан бирга кетишим мумкин эди, аммо у ҳаммаси эртага режалаштирилганини айтиб, мени алдади.

Қиз нима деярини билмай, Лайонелга қараб қолди.

– Шона, у ўша одамни топдимми?

– Йўқ, у Кипрга қочиб кетибди, – паришонхотирлик билан жавоб берди қиз.

– Унда, энди биз ўша ёкка йўл олсак керак. Кейин эса, эҳтимол яна қаергадир, сўнг яна, ва яна, ўшани тутмагунча қуваверамиз. Тоғам ўша одамни тутмаганча, бутун умри кетса ҳам ортидан қуваверади. Сиз уни тўхтатишга ҳаракат қилишингиз керак.

– Уни қандай тўхтатай?

– Буни фақат сиз удалай оласиз, чунки унинг шахсий ҳаётига умид бағишляпсиз. У сиз билан ўтмишда эмас, келгусида яшаши мумкин. Агар тоғамни бу қайсарликдан халос этмасангиз, у қасос ўтида ёнганча Анжеланинг руҳи билан азобланиб йигирма, ўттиз йил бўлса ҳам душманини қидиришда давом этади. Борган сари қариб, азобланиб, телбаланиб бораверади... Наҳотки тушунмасангиз?

Шона тушунарди. Лайонел тўғри айтаяпти, аммо у маркизнинг қанчалар қатъиятли эканини ҳам биларди. Агар у ҳозир қутқариб қолинмаса, йиллар оша вазият янада мушкуллашиши мумкин эди.

Қиз кўз олдидаги мудҳиш манзарани ҳайдашга уришиб, қўли билан юзини тўсди. Агар у аёл сифатида севган ёрига ёрдам беришга ожиз бўлса, у ҳолда бу бошқа ҳеч кимнинг қўлидан келмасди.

Маркизни қутқаришнинг ягона йўли – Анжела учун қасос олишда ёрдам бериш эди. Тортиб олинган муҳаббати учун қасос олишдан, шубҳасиз, уни тўхтатиб қололмасди.

– Мен энди уни тўхтата олмайман, – деди Шона. – Фақат у билан бирга олға бориб, кўмаклаша оламан, холос.

– У ҳолда мен сизлар билан бирга боришим керак. Акс ҳолда... Жим, у келяпти!

Маркиз улар томон келмоқда эди. У Лайонел билан қисқагина, бош силтаб саломлашди.

– Эффи бортдами?

– У ухляпти, – деди Лайонел.

– Яхши. Биз бир соатдан сўнг сузиб кетамиз.

– У ерга менсиз бориш керак эмас эди, – ўзини тутиб туролмади Лайонел. – Шонани айбламанг. Ўзим фаҳмладим.

– Сен пашшадан фил ясаясан, – совуқ оҳангда жавоб берди маркиз. – Ётиб ухла. Мен капитанга Лимасол томон сузишни буюрдим.

– Кейин-чи? – сўради Лайонел.

– Мен уни топаман ва у ҳаммаси учун жавоб беради.

У Шона тарафга бирровгина нигоҳ ташлаб олди. Нотаниш одамнинг совуқ, бефарқ нигоҳи...

– Сен ҳам бироз ухлаб олсанг бўларди, – деди у. – Ҳали қиладиган ишимиз кўп.

У хайрлашиш учун бош силкиб кўйди ва кетаркан, ортига ўгирилиб ҳам қарамади.

Ўнинчи боб

Шона эсини танигандан бери сеҳрли Шарқни ўз кўзи билан кўришни орзу қиларди. Унинг учун Кипр Шарқнинг дарвозаси бўлди. Болалигидан Ўрта ер денгизи тўлқинларида дунёга келган севги илоҳаси – Афродита ҳақидаги афсона уни сеҳрлаб кўйган эди.

Эркаклар юрагининг кушандаси, Мисрнинг афсонавий қироличаси Клеопатра Кипрда ором олишни яхши кўрган экан. Эҳтимол, у бутун орол бўйлаб сочилган Афродита ибодатхоналарига ҳам боргандир.

Аммо ҳаммасидан ҳам кўра, қирол Ричард Шерюракнинг ўз қаллиғи – малика Беренгария Наваррскаяни қутқариш учун бутун оролни камал этгани ҳақидаги ажойиб афсонани ёқтирарди. Қирол маликани озод этгач, Кипрнинг ўзида унга уйланади ва ёрини тез кунда Англиянинг қироличасига айлантиради.

Кипр бежизга Муҳаббат ороли деб аталмаганди.

Аммо орол унинг учун нимага айланади: муҳаббат оролигами ё умидлари армонга айланадиган жойгами?

Шона ҳамиша Кипрда бўлишни орзу қиларди, аммо у бутунлай бошқа шароитни кўзда тутганди.

Улар Лимасолга тонг шафақида сузиб келишди. Бу портда тонг саҳарданок ҳаёт қайнарди. Шона палубада туриб трапни туширишгани ва капитаннинг қирғоққа тушиб, порт бошлиғи олдига кетганини кузатди.

Узоқ ўйлаб, қиз кутилмаган бир қарорга келди. Бугундан бошлаб у маркизнинг босган изидан бориб, унинг топшириқларини сўзсиз бажаришдан воз кечади. Ҳар ҳолда у оддий котиба эмас, балки маркизни чин юракдан севувчи, уни яқинлашаётган хатардан асраш учун ҳар балога шай қиз эди.

Шунинг учун у қаютага қайтди ва шошилиб энг одми кийимини танлади. Бахтига, Эффи қаттиқ ухларди, Шона уни безовта қилмасдан кийиниб олишга муваффақ бўлди.

Сўнг эса сочларини яшириш учун бошига тўқ ранг рўмол ўради. Кетиш олдидан Эффига хат ёзиб қолдирди: “Мен қисқа муддатга қирғоққа тушаман. Лорд Чилвортга айт, мендан хавотир олмасин”.

Шона йўлак бўйлаб чошиб кетди, палубага кўтарилиб, трапдан тушди. У бу ерга келиб тушганлар оқимига тезда қўшилиб, улар билан бирга шаҳар маркази томон юрди. Бир неча муддат бир четда бу ерлик лаҳжага кўникиш учун грекча сўзлашувларни эшитиб турди.

Тез орада рўпарада султон саройи кўзга ташланди. Унинг дарвозаси ланг очилиб, озик-овқат ортилган аравалар ичкарига киритилаётганди.

Аравалар ортидан қўлларига сават осганча аёллар боришарди. Улардан бири – қорамағиз ва гавдали, қахрли юзлари офтобда қорайган аёл Шона билан тўқнашиб кетди ва деворга бориб урилди. Мевалар ерга сочилди.

– Қаёққа қараяпсан? – бақирди аёл. – Қара, нима қилиб қўйдинг!

Шона ундан ўтиниб кечирим сўради ва меваларни тера бошлади.

– Рухсат этинг, сизга ёрдам берай, саватларингиздан бирини кўтаришиб юбораман.

Аёл бироз юмшади ва ёрдамлашишга рухсат берди. Бир неча дақиқадан сўнг аёллар якин дугоналардай дарвоза орқали сарой ичкарасига кирдилар.

Шона қувончдан тўлиб-тошиб, уч соатдан сўнг яхтага қайтди.

Худди у кутгандай уч хамроҳи уни сабрсизлик билан кутиб туришарди ва унга ҳар тарафдан нигоҳ ташлашди. Маркизнинг юзи қўркув ва ғазабдан қорайиб кетганди.

– Бу ерда ёлғиз сайр қилиш қаердан хаёлингга келиб қолди?! – ўшқирди у Шона бортга кўтарилиши билан. – Сен ўзингни қандай хатар остига қўйганингни тасаввур қила оласанми ўзи?!

– Аксинча, сизга солиштирганда мен хавфдан йироқман, – эътироз билдирди Шона. – Мен уларнинг тилида гаплаша оламан ва оқимга қўшилиб кетишим мумкин. Сиз эса қўпчилик орасида аниқ кўзга ташланиб қолардингиз.

– Лекин аввал мени огоҳлантиришинг керак эди, – деди маркиз тишларини ғижирлатиб.

– У ҳолда сиз мени ё тўхтатишга, ё кузатиб қўйишга уринган бўлардингиз.

– Мен сен билан борган бўлардим.

– Ана, кўрдингизми? Мен ҳақман. Сиз эса менга фақат халақит берган бўлардингиз. Сизсиз ишим ўнгидан келди.

Маркизнинг гапиролмай қолганини кўрган Шона Эффига юзланди:

– Эффи, азизам, сенга айтмай кетганим учун кечир. Менда бир ғоя туғилиб қолди ва уни зудлик билан амалга оширишим керак эди. – Шона яна маркизга ўгирилди.

– Умид қиламанки, сиз Эффини сиқув остига олмагансиз. У йўқолиб қолганим тўғрисида ҳеч нарса билмас эди.

– Билиб қўйишингизни истардим, хоним, мен жентльменман ва ҳеч қачон эси йўқ қизнинг ишлари учун бошқаларни айбламайман. Чамаси, бу киз Худо унга ато этган ақлидан мосуво бўлганга ўхшайди... – У ўзининг баладпарвоз гапларини ҳайвоннинг бўқиришига ўхшаш овози билан бузди: – Бўпти, буни қўя турайлик. Қаерда эдинг?

– Бу сизнинг ишингиз билан боғлиқ. Мен анча қизиқарли тафсилотларни аниқладим. Нонуштага кечикмадимми?

– Ўйлайманки, бирон нарса қолган бўлса керак, – деди аранг ўзини босиб маркиз.

– Унда кетдик, ошхонага борамиз.

Эффи ва Лайонел улардан нари кетишди.

Ошхонага кириши билан маркиз ўзини бошқаролмай қолди ва Шонанинг елкасидан ушлаб куч билан силтади.

– Қанчалик хавотир олганимни ақалли тасаввур қила олсанми?! Эсхушимни йўқотиб қўяй дедим ахир!

– Ҳеч ҳам ҳожати йўқ эди. Мен бу маконда сизга қараганда ўзимни анча эркин ҳис этаяпман.

– Гап бунда э... Шона!

Маркиз баҳсни четга суриб, қизни маҳкам кучоклаб олди. У йўқотган севгилисини қайта топиб олгандай, қизнинг юз-кўзини бўсага кўмиб ташлади. Шона эса бундан сархуш, боши айланар, у ниҳоят, ўзи орзу қилган кучокда эканини ҳис қилаётганди.

– Шона... Шона... – нафаси тикилди маркизнинг. – Азизам менинг, севгилим...

– Севгим менинг, – шивирлади қиз эҳтирос билан унинг бўсаларига жавоб қайтариб.

– Сени бошқа кўрмайманми, деб кўркиб кетдим. Агар сенга бир нарса бўлганда... мен қандай яшардим?

У қизни ўзидан сал нари суриб, унинг кўзларига тикилди.

– Мен сени севаман, – деди маркиз қизга. – Буни билмасмидинг? Буни сезмаганмидинг?

– Мени севиб қолишингизни жуда ҳам истаган эдим, – нафас ростлади қиз бу назокатдан эс-хушини йўқотиб. – Чунки мен ҳам сизни бутун қалбим билан севаман. Аммо иккимиз бу лаҳзаларгача етиб келолмаймиз, деб кўрққандим...

– Бизнинг вақтимиз келади... Тез кунларда. Яна бироз кутиш керак. Севгилим менинг, мени яна бир бора ўп, ўтинаман... Мени севишингни айт...

Улар бир-бирларининг кучокларида қанча вақт ўтганини деярли сезишмади, ниҳоят, Шона сўз очди:

– Ахир мендан нимани аниқлаганимни сўрамадингиз-ку.

– Бу муҳим эмас. Буларнинг ҳеч қайсиниси муҳим эмас, сенга бирон нарса қилмаган бўлса, бас.

Маркиз бироз нафас ростлаб, ўзини тартибга солди.

– Умуман олганда, йўқ. Бу ҳам муҳим. Ўз бурчимга нисбатан эътиборсиз бўлолмайман. Ҳатто сен туфайли ҳам, азизам.

– Биладан. Шунинг учун ҳам сизга ёрдам беришга қатъий қарор қилдим.

– Агар сенинг аниқлаганинг қандайдир...

– Мен султон саройига мева олиб кирадиган аёл билан суҳбатлашиш имконини топдим.

– Жорж Эктон ўша ерда эканми? – дархол сўради маркиз.

– Саройнинг ўзида эмас. Эктон хилват жойда яшаши учун султон унга шаҳар четидан уй ажратган. Аммо ҳамма хизматкорлар бу ҳақда биларкан. Султон кунора унга тансиқ таомлар жўнатиб тураркан, шунинг учун унинг манзили ҳеч ким учун сир эмас.

– Уни қаердан топиш мумкинлигини айтсанг-чи.

– Кечкурун айтаман. Ва у ерга сиз билан бирга бораман.

– Йўқ-йўқ.

– Йўқ, мен рози эмасман. У ерга сиз билан бирга боришим шарт. Акс ҳолда, сизга манзилини айтмайман.

– Шона!

– Мен ҳазиллашмаяпман.

Маркиз унинг юз ифодасига боқиб тушундики, қиз ҳақиқатан ҳам ҳазиллашмаяпти, уни ғалати ҳиссиёт қамраб олди.

Гоҳида у қизни Анжела билан чалкаштирарди, гўё бу – ўша аёлдай. Аммо қалбининг тубида ундай эмаслигини ҳам билиб турарди.

Анжела жуда нозик ва ҳамиша унга суянар, барча қийинчиликларни бартараф этиш учун унга тўлиқ имконият берарди.

Шона эса кучли ва эркин эди. У маркизнинг қарори устида баҳслашиб, ўзи учун ўзи қайғура оларди.

Энди маркиз улар бутунлай бошқа-бошқа одам эканликларини аниқ кўриб турар ва қизиғи, бундан енгиллик туярди. Бу аёл ўтмишнинг шарпаси эмас, катта куч соҳибаси эди ва маркизни келажак томон етаклаб бора оларди.

У қизни мулойимлик билан ўпиб қўйди.

– Яхши, – рози бўлди у. – Биз у ерга бирга борамиз.

Шу куни оқшомда қурукликка тўртовлон тушдилар: Эффи Шонани ёлғиз қўйиб юборишга кўнмади, Лайонел эса Эффини.

Улар иш ўнгидан келса, қайтишда асирни ҳам ўзлари билан олиш учун олти кишилик извош ёлладилар.

Охирги дақиқада уларга яна кимдир қўшилди, аммо буни ҳеч ким сезмади. Қандайдир шарпа қоронғулик қаъридан чиқиб, улар ёллаган извошнинг орқа қисмидаги юк жойига ўтириб олди.

Шона извошчига қаерга боришни тушунтирди ва улар Лимасол шаҳрининг четига йўл олишди. Қиз дарчадан боқиб, бу орол бошқа вақт қандай мафтункор бўлиб кўриниши мумкинлиги ҳақида ўйлади. Ҳаво очик, гулларнинг ҳиди анқиб турарди. Пальмалар енгал шабадада чайқалиб, узокда, сув юзасида ой акс этарди.

Бу манзара кишини сеҳрлаб қўярди. У Кипрни ҳамиша шундай тасаввур қилганди.

Аммо ўша оқшом унинг кўнглига гўзаллик ҳам, севги ҳам сиғмасди. Бугун улар муҳим масалани ҳал этишлари лозим. Ҳаммаси нима билан тугагини ҳеч ким олдиндан айтолмасди...

Ниҳоят, улар излаган манзилга етиб келишди. Қаршиларида унча катта бўлмаган ва баланд деворлар билан ўралган вилла турарди. Олдинда зич ёпилган темир дарвоза кўринди.

– Шу ерда биз хонимлардан ажралишга мажбурмиз, – деди маркиз. – Девор ошиб киришимизга тўғри келади.

– Бундай қилиш шарт эмас, – эътироз билдирди Шона. – Дарвоза орқали киришимиз мумкин.

– Бизни осонликча ичкарига киритишади, деб ўйлайсанми? – ҳайрон бўлиб сўради маркиз.

– Нега энди киритишмас экан? – хотиржам жавоб берди Шона. – Извошда қолинглар. Эффи, сен дарчадан қараб тур. Бошқалар эса беркинсинлар.

Талабини рад этиш ҳеч кимнинг хаёлига ҳам келмади. У нима қилаётганини яхши биларди. Шона извошдан тушиб, дарвозани қокди. Дарбон эшикни очиб, унга шубҳали назар солди.

– Бизни султон юборди, – деди у грекчалаб. – Жаноб Ричарднинг олдига келдик.

– Бизни?

– Дугонам иккимизни, – деди Шона извош дарчасидан қараб турган Эффини кўрсатиб. – Биз султондан тухфамиз.

Эшик оғасининг кўзлари чақчайиб кетди:

– Иккинги ҳамми?

– Султон жуда сахий зот, – жиддий жавоб берди Шона.

– Аммо жаноб Ричарднинг ёнида ҳозир иккита аёл бор.

– Аёллар кўплик қилиши мумкинми? – сўради Шона шаъмадор табассум

билан. – Султон жаноб Ричард ўзини... ҳалиги... ёлғиз ҳис этишини истамайди. Шунинг учун бизларни бу ерга юборди. Меҳмонга тўлиқ қулайлик яратиш учун.

Эшик оға “менга нима”, дегандек мийиғида кулиб қўйди ва дарвозани очди. Шона тезгина извошга қайтди ва ул-бул нарсаларни олди.

– Сен унга нима дединг? – сўради маркиз.

Шона кулди. У хурсанд эди: айёрлик иш берди!

– Мен унга Эффи иккаламиз султоннинг совғасимиз, деб айтдим.

– Ё Худойим! – шивирлади маркиз. – Қандай беъманилик...

– Агар шундай демаганимда ичкарига кира олмасдик, – деди қиз маркиздан хиёл аччиқланиб.

– Дарвоқе, – қўшимча қилди у. – у ҳозир икки аёл оғушида ётибди, бизга қўли ҳам тегмайди.

– Наҳотки? – ишонқирамай сўради маркиз.

– Агар у ерда эркаклар бўлганда, ўша кимсага ёрдам беришлари мумкин эди. Аммо ҳарам аёллари уни ҳимоя қиладилар, деб ўйламайман.

– Сен ҳақсан.

Ҳаммалари извошдан секин ташқарига чиқиб, катта дераза ёнига пусиб келишди.

Хона ипак ва парча матолар билан безатилганди. Яқиндаги стол устига олтин қадахлар қўйилган, атрофда санъат асарлари, бетартиб ёстиқчалар сочилиб ётарди.

Хонада фақат бир киши – юзи отникидай, бўйни узун, қимматбаҳо йўл-йўл халат кийиб олган эркак бор эди. У қимматбаҳо тошлар қадалган олтин кўзадан ўзига бир бокал вино қуйди.

– Бу ўшами? – шивирлади Шона.

Маркизнинг юзи ўликники сингари оқариб кетди.

– Ҳа, – деди у. – Бу ўша.

У енгил ҳаракат билан деразага чиқди-да, хонага сакраб кирди.

Жорж Эктон кутилмаган меҳмонни кўриб қотиб қолди. Унинг эсанкираган ҳолатини кўриб, Шона тушундики, у маркизни таниди ва қилмишига жавоб берадиган пайт келганини англади.

– Сен? – дея олди у.

– Ҳа, мен, – деди маркиз аста, аммо унинг овозида ўлим таҳдиди бор эди.

Шона, Эффи ва Лайонел унинг ортидан хонага эпчиллик билан кириб олишди.

– Сен мени ўн икки йил кутдинг, – эслатди ўз рақибига маркиз ҳар бир сўзни чертиб. – Ақллилингини рад этиб бўлмайди. Ҳар доим мендан қочиб кета олдинг. Аммо эртами-кечми, барибир сени тутишим керак эди. Ўша кун етиб келди.

Эктон, чамаси, анча ўзини босиб олди.

– Бу ерда менга ҳеч нарса қилолмайсан, – деди у масхаромуз. – Энди кеч бўлди.

Ўртага сукунат чўқди. Шона даҳшат ичра англадики, у тўғри гапирганди. У бу ерда, Кипрда қонун олдида қандай жавоб беради?

Шунда маркиз устидаги кийимини полга улоқтирди-да, белидан тўппонча олди. Шона кўзларига ишонмади.

– Мен билан кетасан, – қичқирди маркиз. – Чунки хотинимни ўлдирганинг учун барибир жавоб беришинг керак.

Эктон айёрона кўз тикди.

– Тур, йўкол! – деди у. – Мени мажбурлай олмайсан. Ўн икки йил олдин Францияда рўй берган воқеа билан Англияда ҳеч кимнинг иши йўқ.

– Эҳтимол, – деди маркиз. – Аммо унинг ўлими учун ҳар қандай ҳолатда ҳам жавоб берасан.

У тўппончани ўқталиб, тўғри рақибининг юрагини мўлжалга олди.

Шу онда Шона Лайонелнинг жумбоқли гапини эслади: “У мудҳиш нарсани амалга ошириш ниятида... Билмадим... Эҳтимол, буни ўзи ҳам билмас. Энг охирги сонияларгача ҳам буни билмайди”. Маркиз қотилликни режалаштираётганини Лайонел ҳар доим билганди.

Шона қўрқув ичра кафтини лабига босди. У маркиз тепкини босмаслиги учун бақиргиси, ўтингиси келди, аммо ҳаракатсиз ва сўзсиз қотиб қолди.

Қиз маркиз ушбу дам у ҳақда буткул унутганини тушунди. Ҳозир унинг дунёси ёвуз рақиб ва уларни боғлаб турган ҳаёт-мамот лаҳзаларидан иборат эди.

Лайонел ҳам, Эффи ҳам даҳшатдан донг қотиб қолгандилар. Улар ҳам Шона каби ҳозирги дамда қўлларидан ҳеч нарса келмаслигини билиб туришарди. Агар аралашсалар, ҳалокат рўй бериши мумкин эди.

Маркиз тўппончани Эктонга ўқталганча узоқ ушлаб турди. Ҳар дақиқада ўқ отилиши ва бу ўқ уларни мангуга ажратиб юборишини Шона ҳис этиб турарди.

“Худо ҳақки, тўхта, – ичида ўтина бошлади қиз. – Нима қилсанг қил, аммо муҳаббатимизни ўлдирма!”

Вақт музлаб қолгандай эди.

Шу пайт кутилмаганда нимадир содир бўлди.

Маркизни кучли титроқ босди. Унинг тош қотган юзи бирдан юмшади, юзида беҳад ҳорғинлик зоҳир бўлди. У тўппончасини туширди.

– Сени ит каби отиб ташлашим керак эди. Сен шунга лойиқсан, – деди у хирқироқ овозда. – Аммо бу сен учун жудаям осон ўлим. Сени Англияга олиб бораман ва қотиллик учун қонун олдида жавоб берасан.

Шона уйқудан уйғонгандай бўлди, у асабий титроқдан бутун вужуди зириллаётганини ҳис этди, ўзи эса ҳеч нарса билан тенглаштириб бўлмайдиган бир енгилликни туйди.

Хавф ортда қолганди.

Аммо Эктон ёқимсиз ишшайди холос:

– Сен билан ҳеч қаерга бормайман. Сен ютқаздинг. Қонуннинг бу ерда ҳам, Англияда ҳам менга кучи етмайди.

Ўзига бино кўйганча, ўта сурбетлик билан у вино тўла бокални кўтарди ва шимириб юборди.

Кейинги дақиқада жиноятчи ғазабдан ўкириб юборди: худди сеҳр рўй бергандек унинг билагига кишан солинди. Кишаннинг иккинчи халқаси кўланкадан чиқиб келган бақувват йигитнинг кўлида турарди.

– Мана шу ерда хато қиляпсан, Эктон, – деди йигит. – Англия қонун посбонлари сен билан жуда ҳам қизиқишади.

Эффи қичқириб юборди:

– Жимми!

– Салом, севгилим, – деди у қизга бош силкиб. – Сен билан кейин гап-лашамиз. Жорж Эктон, сиз 1863 йилда Лондонда содир этилган қотиллик – Жонатан Эктоннинг ўлимида айбланиб, ҳибсга олиндингиз.

– Ҳеч нарсани исботлаб беролмайсиз, – тўнғиллади Эктон.

– Ҳаракат қилиб кўрамиз, – деди Жимми ишонч билан. – Энди эса кетдик.

Эктон ёрдамга чақириш учун оғиз очишга тараддудланган ҳам эдики, Жимми чайир панжалари билан унинг томоғини сикди.

– Овоз чиқарма, – буюрди у. – Кетдик.

Улар ҳали чиқиб улгурмасдан эшикдан қандайдир овоз эшитилди ва хонага яна бир эркак кириб келди. Унинг эғнида енгил тунги кўйлак бўлиб, кўринишидан у бўкиб ичганди.

– Жин урсин, бу чигирткани жиловлаш осон эмас экан, – бўқирди у. – Бу қизга айт..

У қотиб қолди ва хонага ғазаб билан кўз югуртирди.

– Хайрли кеч, полковник, – деди Шона.

– Мана, сен қаерда экансан, кичик хоним, – деди у ғўлдираганча. – Ниҳоят! Энди сен мен билан кетасан..

У қиз томон қўл чўзган ҳам эдики, чайқалиб кетиб, йиқилмаслик учун жавонга суяниб қолди. Жимми муштини қисди.

– Истайсизми, унинг жағига тушираман? – ҳозирланиб Шонадан сўради у.

– Йўқ, энди бу менинг вазифам, – деди маркиз бир қадам олдинга чиқиб. Аммо уни Шона тўхтатди.

– Йўқ, – деди у секин. – Менинг ишим.

Унга ўғай отасининг жағига туширишига ҳожат ҳам қолмаганди. Енгилгина туртиб юборганди, полковник полга кулаб тушди.

– Энди эса кетишимиз керак, – хулоса қилди Шона.

Улар ташқарига йўл олдилар. Эктон қаршилиқ кўрсатишга ҳаракат қилди, аммо Лайонел унинг оғзига латта тиқиб қўйди ва Жиммига уни маҳкамроқ боғлашга кўмаклашди.

Шона инқиллаб ўрнидан турмоқчи бўлаётган Локвудга жирканч назар билан боқди ва маркизнинг қўлидан ушлаб олди.

Санокли сонияларда улар извошга чиқишди.

– Улар бизни қўйиб юборишадими? – безовталанди Эффи.

– Буни менга қўйиб бер, – тинчлантирди уни Шона.

У маркизнинг кўзида ошкора ҳайратни ҳис этди. Гўё у: “Энди мен ҳамма масалада сенга ишонишим мумкинлигини биламан”, деяётгандай эди. Унинг қизга ишончи беҳад катта эди.

Дарвоза ёнига етиб келишганида уларнинг ёнига яна эшик оғаси келди. Шона дарчадан бош чиқариб, кулди:

– Бугун жаноб Ричардга биз керак бўлмай қолдик, – деди у. – Биз эртага келамиз. Шу вақтда...

У кафтини очиб олтин тангани кўз-кўз қилди.

– У биз дарвозадан чиққач, мана буни сизга бериб қўйишимизни буюрди.

Эшик оғаси эпчиллик билан дарвозани очди ва улар шу онда ҳовлидан чиқиб кетдилар. Шона унга тангани ташлади, извошчи тезликни оширди ва улар йўлга равона бўлдилар.

– Тўхтанг..

Узокдан норози бақирик эшитилди. Дарчадан улар полковник Локвуднинг бесўнақай гавдасини кўришди, у оёқяланг ва тунги кўйлакда уларнинг ортидан чопиб келарди.

У эшик оғаси айни дарвозани ёпган пайтда дарвоза олдига етиб келди. Уларнинг охирги кўргани – полковникнинг эшик оғаси билан гап талашаётгани бўлди.

– У қаердан пайдо бўлди? – сўради Эффи.

– Биз кемада Англиянинг ўзидаёқ изингизга тушгандик, – жавоб берди Жимми.

– Биз? – хайрон бўлди Шона.

– Полковник сизлар уйдан қочиб кетаётганингизда деразадан кузатиб турган. Шунингдек, извош ёллаганингизни ҳам кўрган.

– Буни эслайман, – тасдиқлади Эффи.

– Сизнинг ортингиздан хизматкор югурган. У извошни кўздан қочирган, аммо рақамини ёзиб қолиб улгурган ва полковник йўналишингиз бўйлаб из олишга муваффақ бўлган. У лорд Чилвортнинг уйига борганида сизлар жўнаб кетиб улгургандингиз. Аммо Локвуд ортингиздан тушган. Кема ёллаб изингиздан сузган.

– Аммо сиз бу ерда қандай пайдо бўлдингиз? – тушунмади Шона.

– Мен полковникнинг уйига Эффини излаб келдим. Ўртамизда юзага келган кичик тушунмовчиликни бартараф этмоқчи эдим... Локвуд сизни қаердан топиш мумкинлигини айтди ва мен у билан йўлга чиқдим. Аммо сиз қуваётган одам ким эканлигини аниқлагач, – Жимми Жорж Эктонга ўқрайиб қўйди. – Ҳаммаси ўзгарди. Менинг полициядаги раҳбарларим уни тутиш билан жуда қизиқишаётган эди. Энди хизматда юқори мартабага эришишим мумкин ва уйланиш имкониятини қўлга киритаман.

У Эффига кўз қисиб қўйди ва қиз унга жавобан табассум ҳадя қилди.

– Жонатан Эктон ким ўзи? – сўради маркиз.

– Унинг отаси. Жуда бой одам бўлган. Бу кимсанинг қўлидан фақат пул совуриш келган. Охир-оқибат Жонатан ўғлининг қарзларини тўлашдан бош тортган ва тез кунда жуда ҳам сирли тарзда оламдан ўтган. Аммо ҳеч ким ҳеч нарсани исботлай олмади ва Жорж Эктон отасининг меросига эга бўлди. Кейинроқ айрим тафсилотлар аниқланди. Гувоҳ пайдо бўлди. Лекин бу вақтда жиноятчи ғойиб бўлганди. Милорд, уни бизга топиб берганингиз учун сиздан қарздорман.

– Ҳаммаси уйдирма, – деди Эктон. – Сен ҳеч нарсани исбот қила олмайсан!

– Наҳотки, жаноб? Буни энди Англия суди ҳал этади. Биз маргимуш топдик ва сиз қариянинг чойига захар аралаштирганингизни кўрган гувоҳ бор. Афсуски, гувоҳ даставвал сиздан кўркиб, кўрсатма бермаганди. Энди эса, сизни панжара ортида кўргач, у кўркмайди.

Эктон илоннинг вишиллашига ўхшаш овоз чиқарди.

– Аммо ўгай отам Марселдан сўнг қаерга йўл олишимизни қандай билди? – сўради Шона.

– Ҳаммаси жуда оддий. Унинг портда одами бўлган ва порт бошлиғи орқали йўналишингизни билиб олган. Ўша ондан бошлаб полковник сиз билан изма-из юра бошлади. Лимасолга етиб келганимизда у Эктон ҳақида эшитди. Улар эски ҳамтовоқлар экан ва полковник уни излашга тушди. Полковникдан айро ҳолда мен ҳам. Мен сизнинг извошингиз ортига чиқиб олишга муваффақ бўлдим. Қотилни ғафлатда қолдирмоқчи эдим.

Жимми яна Эктонга қараб қўйди.

– Шундай ҳам бўлди. Тўғрими, ярамас? Энди эса депсинишни бас қил. Сен қутулиб чиқа олмайсан, биз портга етиб қолдик.

Сўнг Жимми маркиздан сўради:

– Сизнинг кемангизда қайтишимга қарши эмасмисиз, милорд?

– Нега энди, хурсанд бўлардим, – дарҳол жавоб қайтарди маркиз. – Биз зудлик билан Англияга йўл оламиз.

Бир неча дақиқадан сўнг улар бандаргоҳга кириб келишди ва яхта қаршисида тўхташди. Уларни кузатиб турган капитан дарҳол тўртта денгизчини кутиб олгани жўнатди.

Денгизчилар ёрдамида жон-жаҳди билан қаршилик кўрсатаётган Жорж Эктонни бортга олдилар, Жимми унинг қочиб кетмаслиги учун ҳушёр қараб турди. Сўнг эса жинойтчини қамаб қўйишди.

Лайонел Эффини излаб тўрт тарафга аланглади, аммо бу вақтда қиз Жиммининг ортидан борт тарафга югуриб борарди.

Маркиз извошчи билан ҳисоблашди. У гипнозга тушгандек ҳаракат қилар, гўё ақли вужудини тарк этганди.

Шона қўлидан тутганда у қизга совуққина табассум ҳада этди.

Қизнинг эти жимирлаб кетди. Бу нима, тамом деганими? Унинг муҳаббат ҳақидаги шунча айтган гапларидан сўнг Шона ҳали ҳам: “У мени севмайди. Мен вазифамни адо этдим, энди кетишим мумкин”, деган хаёлга борди.

– Юрақол, – секин гапирди у. – Кетдик.

Улар тезда бортга киришди ва матрослар трапни кўтаришди.

Охирги дақиқада қоронғилик ичра бир одамнинг югуриб келаётгани кўринди:

– Тўхтанглар! Тўхтанг, деяпман сизларга!

Полковник Локвуд узун тунги кўйлакка ўралашганча трапга чиқишга ҳаракат қилди, аммо бу пайтда у кўтарилиб бўлганди.

– Тўхта! – қичқирди капитан.

Полковник ёввойига ўхшаб бандаргоҳда сакраётган бир пайтда у маркизга савол назари билан қаради.

Кема қирғоқ томонга тўлқинларни мавжлатиб ўрндан жилди. Полковник энди уйига қайта олмасди.

– Нима қилишни буюрадилар, жаноб? – сўради капитан.

– Биз Англияга етиб олгунимизча у шу ерда вайсаб турсин, – деди Лайонел.

Ғазабдан ўкириб юборганига қараганда, полковник бу таклифни эшитди. У оёққа туриб бир неча марта ирғишлади ва бутун вужудини бортга отиб, палубага шалоплаб тушди.

– Ё худо, энди шу бормиди... – деди Лайонел. – Хонимлар ҳузурида бунақа бесўнақай оёқларни кўрсатиб бўлмайди, ахир!

– Хонимлар? Яна қанақа хонимлар? – ғазабдан ақлдан озаёзди полковник. – Уларнинг ҳеч бирини хоним деб атаб бўлмайди.

Гапнинг охири атрофдагиларга ноаниқ бақириққа ўхшаб эшитилди, чунки мана шу сонияларда бир жуфт шафқатсиз қўллар Локвудни ушлаб ҳавога кўтарди. Жимми унинг сўзларини эшитиш учун айна пайтда қайтиб келганди.

– Кемада адашдингиз, полковник, – бақирди у. – Сизники ҳув анави ерда.

Битта енгил ҳаракат билан у полковникни бортдан улоқтириб юборди. Сувга унинг танаси ҳайвонники сингари шалоплаб тушгани кулоққа чалинди.

– Мен буни саёҳатимизнинг аввалидаёқ орзу қилгандим, – тушунтирди Жимми, унинг типирчилаётганини кузатиб тураркан. – Ташвишланманг. У сузишни билади. Қаранглар, уни қандайдир қайиқ қутқараяпти!

У дастакдан ортга ўгирилди.

– Шундай қилиб, – деди Жимми. – Биз энди полковникни унутишимиз мумкин. Эктон қамаб қўйилган ва кема аъзоларидан иккитаси кечаю-кундуз уни қўриқлашади. Рухсат берсангиз, милорд, мен навбатчилик жадвалини тузсам. Чунки эшик олдида доим икки йигит туриши керак.

– Марҳамат, – ижозат берди маркиз. – Мен капитанга бу борада сизга тўла бўйсунганини тайинлайман.

– Раҳмат, милорд. Албатта, постда асосан ўзим тураман. Аммо ҳозир ундан ҳам муҳимроқ ишим бор.

У Эффига ишора қилди.

– Жимми, – эриб кетди қиз. – Сен бу ерга менинг ортимдан келдингми?..

Йигит қиз олдида хижолатда эди.

– Мен сенга жуда бўлмағур гапларни айтдим, аммо ёмон ниятда гапирмагандим. Азизам, биламан, ҳамиша менга садоқатли бўлгансан.

Эффи капалакдай унинг кучоғига учди. Лайонел уларга хўмрайиб қараб турарди.

– Ҳалиги, – гап бошлади у имкон қадар самимий бўлишга уриниб. – ҳалиги...

– Жимми, бу киши – лорд Чилвортнинг жияни мухтарам Лайонел Хилтон бўлади, – таништирди Эффи бир сонияга йигитнинг кучоғидан чиқиб.

– Мистер Хилтон, бу менинг қаллиғим.

Жимми Лайонелга ишонқирамай кўз ташлади, сўнг унга қўл узатди ва яна севгилисини кучоғига олди.

Лайонел чуқур хўрсинди.

– Мистер Хилтонмиш, – деди у. – Илгари у мени Лайонел деб атарди.

– У сенга жуда ҳам меҳрибон эди, – деди маркиз.

– Ҳа, – хомуш тарзда тасдиқлади Лайонел. – Аёл эмас, ҳақиқий хазина. Нима ҳам қилардим... – у маъносиз тортди, елкасини қисиб қўйди ва секин юриб кетди.

Маркиз Шонога ўгирилди. Қиз унинг жуда ҳам чарчаганини пайқайди. Шу билан бирга маркизнинг қиёфасида елкасидан тоғ ағдарилгандек осойишталик ифодаси бор эди.

– Энди ҳаммаси жойидами? – сўради у.

– Ҳа, сен нима деб ўйлайсан?

– Уни Англияга қайтариш ва судга бериш сиз учун етарли бўладими?

– Ниҳоят, Анжела учун ўч олинади, энди хотиржам яшашим мумкин. Аммо бу ҳаммаси эмас. Менга яна айрим нарсалар керак.

– Нима? – сўради Шоно нафасини ичга ютиб.

У қизнинг қўлидан тутди ва улар палубанинг иккисига ҳеч ким халақит бермайдиган жойига юриб боришди.

– Биринчи галда, – сўз бошлади маркиз. – Айрим нарсаларни сенга тушунтиришим керак.

У бир муддат жим қолди, Шоно ҳам уни шошилтирмади. Шоно маркиз учун ҳозир гапириш оғир эканлигини яхши биларди ва керакли сўз топишда севиклисига ёрдам беришни истарди.

– Мен аниқ қарорга келган эдим, – ниҳоят маркиз яна тилга кирди. – Мана шу йиллар давомида Эктоннинг изига тушиб уни ўлдиришим мум-

кинлигини билардим. Шунга қодирман, деб ўзимни ишонтиргандим, акс ҳолда Анжелага хиёнат қилган бўлардим. Эктонга тўппонча ўқталиб турган пайтимда тушуниб бўлмайдиган ҳодиса рўй берди. Анжела ўша ерда эди! Мен уни худди ҳозир сени кўриб тургандай аниқ кўрдим. У Эктоннинг олдида мендан бундай қилмасликни ўтинганча қўлларини кўтариб турарди. Кейин у бир гап айтди.

Маркиз яна жим бўлиб қолди.

– У нима деди? – сўради Шона ўзини хотиржам тутишга уриниб.

– Худо ҳаққи, ҳали имкони бор, тўхта. Нима қилсанг қил, аммо муҳаббатни ўлдирма, деди.

Шона чуқур нафас олди: у ўзи ўтиниб нола қилган пайтда айтган сўзларини эслади!

– Бу ҳақиқат эди, – деди маркиз. – Агар мен шу ўқни узганимда, бу қилмишим бизни бир умрга ажратиб юборарди. Мени камокқа ташлашарди, ҳатто қамашмаганда ҳам...

– Биз бирга бўлолмасдик, – шивирлади Шона.

– Анжела шуни билган. Анжела сени қанчалар кучли севишимни билган, ва фақат шу сўзлар мени тўхтатиб қолди. У қўлимда жон бераётиб, мени абадий севишини айтганди. Энди тушундим, у ваъдасида турди: менга яна севишга имкон берди.

– Сиз узок қутилган эркинликни ҳақиқатан ҳам ҳис этяпсизми? – сўради Шона.

– Ҳа, узок қутилган эркинликни... севгилим, сенга кўп нарсани айтишни хоҳлагандим, аммо гапиролмасдим, чунки елкамда ўтмишнинг оғир юки бор эди. Энди эса мен аниқ кўряпман, сен мен севадиган, менга керак бўлган аёлсан ва ҳамиша шундай бўлиб қолади. Агар сен ҳам менга шундай жавоб қайтаролсанг...

– Албатта қайтара оламан, – нафас ростлади қиз унинг бармоқларини лабига босиб. – Жавоб қайтароламан. Ва ҳамиша сизни севиб қоламан, азизим.

– Мен бу бахтга қандай эришганимни билолмай қолдим, – деди жиддий тортиб маркиз. – Менга буларнинг бари тушдай туюляпти.

– Менга ҳам, – деди Шона. – Аммо биз бир-биримиз учун яратилганимизни биламан. Шундай бўлган ва шундай бўлиб қолади.

У қизни ўзига тортди ва уларнинг бўсалари янги ҳаётдан дарак эди. Бу – келажакка, икковининг келажаккага берилган ваъда эди.

Сўнг маркиз тиззалаб ўтирди; қизнинг бахтдан ял-ял ёнаётган юзига тикилди ва Шона бу дунёда ҳамма нарсадан ҳам ортиқ орзу қилган сўзни айтди:

– Азизам, менга турмушга чиқасанми?

Бахт оғушида қиз ўзини унинг кучоғига отди ва қулоғига шивирлади: “Ҳа, ҳа, ҳа!”

– Биз Англия соҳилига тушишимиз билан никоҳдан ўтамиз, – хушбахтлик билан деди маркиз.

Уфқ денгиз юзига майин нуруни ташлаш билан банд, яхта эса сув юзасини иккига бўлиб, уй томон сузиб борарди.

Лю СИНЬУ

(1942 йилда туғилган)

ЛАНЬЧЖОУДАГИ УЧРАШУВ

*Рус тилидан
Олим ОТАХОН
таржимаси*

Таниқли хитой ёзувчиларидан бири. Муаллиф реал ҳаёт тасвирлари, замонавий Пекин манзараларига бой ўзига хос насри билан ажралиб туради. “Моҳир муаллим” (1977) ҳикояси, шунингдек, “Бахт ҳассаси” (1979), “Қўнғироқ минораси” (1984) қиссалари ва бошқа асарлари адабга шухрат келтирган.

Ўша июль окшомларининг бирида Хуанхэ дарёсининг нариги соҳилидан кучли шамол эсар, ҳаво одатдан ташқари алланечук мусаффо эди.

Ланьчжоу вокзалининг биносидан ўттиз ёшлардаги бир йигит чиқиб, хуштак чалганича автобус бекати томон йўл олди. У аллақайси ташкилотга қарашли хорижий бўлим ходими бўлиб, ҳозиргина Дунхуанга йўл олган сайёҳлар гуруҳини жўнатиб юборган эди. Эрталаб яна бир қанча чет эллик меҳмонларни самолётда Пекинга кузатиб бориши, у ердан эса чет эллик бошқа сайёҳлар билан Ханчжоуга учиши лозим эди. Сафар арафасидаги бу окшом вақти борлиги учун бемалол шаҳарни айланиб келса бўларди.

Автобус бекатига ўн қадамча қолганида йигит қадамни секинлатди, қўлини чўнтагига солиб, чалаётган мусиқа оҳангига монанд оёқлари билан тақиллатган кўйи вокзал олдидаги майдонда юрган одамлар издиҳомини кузата бошлади. Бу окшомни қандай ўтказгани маъқул? Байшатан ҳамда Уцюаннинг машхур истироҳат боғларига борай деса, яқиндагина хорижий сайёҳлар билан уларни томоша қилган. Хуанхэ бўйларида сайр қилиши, бозорга кириб эртапишар қовун (сотувчи қовуннинг шу навини роса мақтаган, айтганча, бу навнинг номи “Темир тухум” деб аталарди) сотиб олиши мумкин. Маза қилиб тарвуз ейиши ёки ланьчжоуликлар таоми, қовурма лағмон ейиши ҳам мумкин эди, бироқ булар унинг жонига текканди. Ёввойи ғозлар соҳилига эса сира бормаган, айтишларича, у ернинг табиий гўзаллиги одамнинг хушини олиб қўяр даражада бекиёс экан. Аммо ҳозир, вақт анча кеч бўлиб қолган, бунинг устига у ерлар ҳийла хавотирли эди...

* Манба: Встреча в Ланьчжоу. Китайские писатели о молодёжи. Москва, “Молодая гвардия”, 1987 г.

У хаёл суриб, одати бўйича етти ўлчаб бир кесиш учун тараддуланиб турганида ёнгинадан нозиккина, кўғирчоқдек, камтарона либос кийган ўрта яшар аёл шошганча ўтиб қолди. Агар аёлнинг қичқиргани эшитилиб, бекатда шовқин кўтарилмаганда, йигит ўша аёлга аҳамият бермаган бўлар эди. Маълум бўлишича, аёл автобусга чиқаман, деб энди тутқични ушлаган маҳал ногаҳон чиптачи хотин эшикни ёпган-у, унинг қўлини қисиб қолган экан.

– Кўзингизга қарасангиз бўлмайдими? – дея чинқириб юборди аёл ва жаҳли чиққанидан юзлари қизариб кетди.

Чиптачи хотин эшикни андак очди-ю, аёл қўлини тортиб олгач, жабр чекканнинг шундоққина юзи олдида яна шарақлатиб ёпди. Шу орада бекатда одам тўплана бошлаган эди.

– Эшикни очинг!

– Нега чиқармаяпсизлар?!

– Бу нима аҳмоқлик!

Автобус ойнасидан хўппа семиз чиптачи хотиннинг жингалак сочли боши кўринди.

– Бу автобуснинг иш вақти тугади, – дея эълон қилди у. – Кейинги автобусда кетасизлар.

– Мен жуда шошаётган эдим! – деди ҳаяжон ичида бояги қўлини автобус эшиги қисиб олган аёл. – Жўнаш учун кўнғироқ чалинмай туриб, нега эшик ёпасиз?!

Шу чоқ кўнғироқ чалинди-ю, автобус қўзғалди.

– Шошилаётган бўлсангиз, таксида боринг! – дея қичқирди чиптачи хотин.

Бу машмашани кузатиб турган йигит, бунақа воқеалар ҳар қандай шаҳарда юз бериб туради, дея ўйлади. Аёл эса кейинги автобусни кутиб ўтирмай, жадал таксиларнинг тўхташ жойига қараб юрди.

Дафъатан йигитнинг хаёлида элас-элас ёшлик хотиралари жонланди. Аёл унга ҳаддан зиёд танишдек туюлди: унинг чеҳраси, бежирим бурни, айниқса, ўзини дадил тутиши. Наҳотки ўша? Йигит ҳеч иккиланмасдан аёлнинг орқасидан юрди. Кўп ўтмай у ишонч ҳосил қилди: аёл чиндан ҳам ўзини ўқитган муаллима Лу Сюпин эди. Ҳа, бу ўша, ўрта мактабга кирган йили географиядан дарс берган ўқитувчиси...

Учрашган жойларини қаранг! Шунча замонлар ўтиб муаллимаси асло ўзгармабди. Бир вақтлардагидек сочлари калта қирқилган, одмигина, эгнида мовийранг кофта, фақат ўша пайтдаги каби читдан эмас, синтетикадан тикилган. У ҳаммадан ҳам муаллимасининг дадиллигига қойил қоларди. У ҳеч қачон айтган сўзидан қайтмас ва ҳамиша ҳурмат-эътиборини сақлар эди. Мана ҳозир, қаранг, ўйлаб ҳам ўтирмасдан ғурур билан бошини баланд тутганча такси тўхтайдиган жойга ошиқяпти. Нимасини айтасиз, у илгари қандоқ бўлса, шундайлигича қолган.

Ўқувчилар “Буюк Хитой канали” нималигини ўз кўзлари билан кўриб, эслаб қолишлари учун Лу Сюпин бутун синфни Тунсюнь вилоятига олиб чиққан эди. Қуёш заволга юз тутган, қадимий минора остида болалар ўқитувчиларининг атрофида ўтиришарди. Улар кечки овқатларини еяётганларида Лу Сюпин Буюк канал билан боғлиқ ривоятни ҳикоя қилиб берганди... Бирок ўшанда, вилоят марказига қайтиб келишганда кўнгилсиз воқеа юз берди...

... Худди бугунгидек, ёз оқшоми эди, экскурсия тугаган. Ўқувчилардан бирини Пекинга қатнайдиغان автобусга чипта олиб келиш учун юборишди. Ўша бола ҳозир ўқитувчисининг ортидан такси тўхташ жойига кетаётган ҳикоямиз қаҳрамони эди, минг афсус, билет сотиладиغان касса олдида қараса, чўнтагидаги ҳамён йўқ. Кун қайтаётган маҳал эди, ҳамма болалар энди нима қиламиз, дея бош қотира бошлашди. Қизлар йиғлашарди, чунки улар биринчи марта уйларида шунчалик узокқа кетишлари эди, қўрқмай ҳам бўладими бундай вазиятда. Муаллима Пекинга қайтиб борган заҳоти тўлаш шарти билан қарзга билет беришларини илтимос қилган, бироқ кассир унинг ўтинчига қулоқ ҳам солмаганди...

Болалар саросимага тушишганди. Кимдир пиёда кетаверамиз, деди, бошқа биров ўша томонга бораётган машинага чиқиб оламиз, деди. Пули борлар ўртоқларини ташлаб бўлса ҳам уйларида кетишни мўлжаллаб қолишди. Айримлар шу ердаги маҳаллий жамоат хавфсизлиги идорасидан қарз олиш керак, дея таклиф этишди. Ораларида пул йўқотган ўртоқларига зуғум қилувчилар ҳам топилди.

Бирдан муаллима чап билагини сийпаб кўрди-да, амирона оҳангда хитоб қилди:

– Тинчланинглар ва мени кутинглар!

Худди мана шундай виқор билан бошини баланд кўтарганча майда қадамлар ташлаб кўчани кесиб ўтди ва магазинга кириб кетди...

Болалар гаранг бўлиб туришарди. Ўшанда муаллима жуда тез қайтиб келган эди, шекилли.

– Пул топилди, – деди у. – Кетдик, билетга. Қани, қўшиқ билан бошладик!

У шундай деди-да, ўша заҳоти “Қувноқ сайёҳ” кўшиғини бошлаб юборди. Ўқувчилар унга жўр бўлишди. Ҳозиргина дилларни ғаш қилаётган кўнгилсизлик эсдан чиқди, автовокзалдаги одамлар бу қувноқ, пурғам издиҳомга ҳайрат ичида боқишди. Бир неча кундан кейингина ўқувчилар муаллима магазин ёпилай, деётганда бориб соатини сотганлиги ҳақида эшитишди.

Шу хотиралардан йигитчанинг меҳр-оқибат туйғулари жўш урган дили ором топди, ҳолбуки, бунақа кайфият ҳар доим ҳам ва шунинг таъсирида беихтиёр муаллимасини чақирди. Лекин Лу Сюпин унинг овозини эшитмади ҳам, унинг бутун фикри-зикри боя уйларида эри билан ораларида бўлиб ўтган жанжал билан банд эди. Эри унинг боришини лозим топмаган, у идиш-товокни ювиб бўлгач, пешбандини ечиб, унга аччиқ гаплар билан жавоб қилди, лекин барибир ўз билганидан қолмади.

У автобусга кеч қолмаслик учун нафаси тикилиб югурди. Аксига олади-да! Шунча шошгани беҳуда кетди. Беихтиёр яна семиз, сочлари жингалак чиптачи жувон кўз олдида келди, қулоғи остида унинг майна қилгандек “Таксида боринг!” деган овози янгради. Чиптачи жувон бир қарашдаёқ Лу Сюпин таксида юрадиغانлардан эмаслигини пайқаб, устидан кулиш учун шундай деганди.

Бўпти, яхши! Такси бўлса, такси-да. Такси, такси... Лу Сюпин ортидан кимдир ўзини чақириб келаётганини сезмади ҳам. Тўхташ жойида бир неча машина турарди. Биринчи машинанинг ҳайдовчиси тирноғини олиб ўтирарди.

Очиғини айтганда, Лу Сюпин афсуслана бошлаётганди: “Нима кераги бор таксини? Қимматдир, шундан-шунга элтиб кўйиш”. Бироқ у лафзидан қайтадиغانлардан эмасди, ҳайдовчининг олдида борди-да:

– Ўртоқ, менга... – дея сўз бошлади.

Ҳайдовчи бепарвогина унга қаради. Мабодо у одамга ўхшаб муомала қилганда борми, Лу Сюпин ниятидан воз кечиб, ҳазилга бурар эди-да, автобус бекатига қайтиб кетган бўларди. Бирок ҳайдовчи совуққина қилиб, гижингандек:

– Шошмай тулинг, – деди ва тирноғини олишда давом этди.

– Нега энди мен кутиб туришим керак, – Лу Сюпин ўзини тутолмай қолди. – Мени вақтим йўқ кутадиган, ишим шошилинч.

Ҳайдовчи унга синчков назар солди-да, насихатомуз оҳангда тушунтирди:

– Кейинги поездда, эътиборингиз учун, хуацяоликлар келишяпти. Биз шуларни кутяпмиз.

Унинг сўзларидан Лу Сюпин ёниб кетди, у яна, фақат бу сафар кескинрок оҳангда бояги сўзларини такрорлади:

– Нега энди мен кутишим керак! Сизнингча фақат хуацяоларнинг иши шошилинч бўлар экан-да?! Аввал мени элтиб кўйинг, кейин қайтиб келарсиз ўшаларнинг олдига.

Уларнинг ёнига яқинлашиб келган йигитча гап нимадалигини дарҳол фаҳмлади-да, сиполик билан такси ҳайдовчисига мурожаат қилди:

– Ўртоқ ҳайдовчи, бу аёл билан менинг йўлим бир экан. Мен чет эллик сайёҳлар билан бирга юраман. Янглишмасам, ўтган куни бизни Қуёш эҳроми тоғига сиз олиб боргандингиз, шекилли.

Такси ҳайдовчи йигитчага тезгина қараб олди: нозик киёфа, замонавий соч, эгнида жигарранг чиройли жемпер, қора шим, тумшуғи тўртбурчак, яраклаган чарм туфли... Туришининг ўзи фалон пул! Бунинг устига худди чет эллик сайёҳлардан келадиган нафис атир ҳиди. Мана шу нарсаларни кўрган такси ҳайдовчининг шахти пасайди, у қайчисини буклаб идишига солди-да, машинага таклиф қилди.

Йигитча орқа эшикни очиб, Лу Сюпинни таклиф этди. Аёл бир зум иккиланиб турди-ю, навбатдаги автобуснинг ҳам жойидан кўзғалганини кўриб, тезгина соатига қаради ва таксига ўтирди. Ана шундагина у нотаниш йигитча исмини айтиб чақирганига аҳамият бердимиз, ковоғини уюб сўради:

– Мени қаердан биласиз?

– Сиз мени ўқитгансиз мактабда, – дея жавоб қилди у.

Лу Сюпин ўйланиб қолди ва бошини чайқади.

– Ўқитганман? Сира эслолмаяпман. Қаси йили битиргансиз мактабни? Йигит кулди.

– Сиз муаллима Лусиз, илгари Пекинда ишлар эдингиз.

Лу Сюпин тасдиқ ишорасида бош ирғади, лекин минг урингани билан ўзининг собиқ ўқувчисини таний олмади.

– Ўшанда сиз эндигина педагогика институтини битириб, бизнинг мактабимизга келган ва айнан мен ўқиётган синфга дарс берган эдингиз... Буюк канал. Туньчжоудаги қадимий эҳром. Автовокзал. Билетга йиғилган пулни йўқотиб кўйган болани эсладингизми, ўша мен эдим. Эсладингизми энди? Кассир ноинсофлик қилган эди... Сиз соатингизни сотган эдингиз, эсладингизми?

– Ҳа. Ўша сенмидинг?

Лу Сюпин ўзини кўлга олиб қувончдан чапак чалаёзди.

– Ё фалак! Му Жуньинь! Кўримсизгина бола шахзодага айланибди-ю! Ўлай агар, танимаган бўлардим!

Лу Сюпин собиқ ўқувчисидан кўз узмай турар экан, ўтмиш хотираси бирин-сирин жонлана бошлади. Му Жунъинь. Учига чиққан шумтака. Бир куни у дарсга глобус кўтариб келганди, эшикни очиб энди синфга қадам кўйганини билади, хўш, нима бўпти? Аллақаердан футбол тўпи учиб келиб тўппа-тўғри глобусга урилди. Чўчиб тушганидан глобус кўлидан тушиб кетди-ю, тўрт бўлакка бўлиниб кетди. Ўшанда шунақа ҳам жаҳли чиққан эди-ки, асти кўяверасиз!

– Шунақам бемаънилик бўладими! – дея қичқирганди жони-пони чиқиб. – Кимнинг иши бу?

Гала-ғовур тинчиб, синф сув қуйгандек жим-жит бўлиб қолди.

– Му Жунъиннинг иши. У коптокни эшик тепасига кўйиб кўйганди, – деди синфбоши.

У Му Жунъинни ўрнидан турғизиб кўйиб, роса таъзирини берганди.

– Мен ҳазил қилмоқчи эдим, холос, – дея ўзини оқлаганди Му Жунъинь. – Копток глобусга урилади, деб сира ўйламовдим.

– Глобус – кўпчиликнинг мулки, – деди муаллима. – Сен уни синдинг. Уят! Уни энди тўлашингга тўғри келади.

– Лекин мен атай қилганим йўқ! – Му Жунъинь ўзини оқлашда давом этди. – Нега энди тўлар эканман. Отамга айтинг, янгисини олиб берадилар.

Муаллима синган глобусни кўтариб, Му Жунъиннинг отасига кўнғироқ қилиш ниятида телефон олдига борди. Му Жунъиннинг отаси катта амалдор эди. Муаллима кўнғироқ қилганида мажлис бўлаётган эди, шунга карамай, у Лу Сюпиннинг гапларини диққат билан эшитганди. Ўша пайтда Лу Сюпин эндигина йигирма бир баҳорни қаршилаган, ўқувчиларидан озгина катта эди.

Ўқитувчилар хонасида юз берган бу ходиса ҳийла баҳс-мунозарага сабаб бўлди. Айримлар Лу Сюпиннинг бу қилиғини тарбиячига муносиб эмаслигини эътироф этишди, ўқувчиларини эркалатиб юборган, дея танқид қилишди. Лекин директор уни кўллаб-қувватлади ва ҳатто мақтаб кўйди.

Му Жунъинь отаси билан янги глобус сотиб олиб, мактабга келтиришди. Ўшанда муаллимаси отаси билан узоқ суҳбатлашгани унинг эсида эди-ю, бироқ нима ҳақда эканини эслолмасди. Яна муаллимасининг қатъият билан боқувчи кўзлари билан хушбичим бурнини унутмаганди. Нимасини айтасиз, чинакам халқ ўқитувчисига хос барча фазилатлар унда мужассам эди. Ўша куни отаси билан бўлиб ўтган суҳбатдан сўнг муаллимаси болага эпақага келтириб ямаган эски глобусни берган эди.

– Олиб кўй буни, – деган эди ўқитувчиси. – Мен Европа харитасини ўзидай қилиб тиклашга уриндим, билмадим қанчалик аниқ...

Кейинчалик мана шу глобус шарофати билан Му Жунъинь география фанини яхши кўриб қолган ва синфда ҳаммадан кўра яхшироқ ўқийдиган бўлганди.

– Ўшанга қанча бўлди ҳозир? Ўн етти йилми? Сизни Ланьчжоуда учратиб қоламан деб, ўлай агар, сира ўйламаган эдим. Сиз ҳалиям дарс берасизми?

Лу Сюпин бош ирғади:

– Бўлмасам-чи. Ҳалиям географиядан дарс бераман.

– Эсингиздами, еттинчи синфни битиришимиз арафасида бир куни сиз кутилмаганда Шимолий Ғарбга кетаяпман, дегандингиз, мен уйга келиб глобусни диққат билан кўздан кечирган ва орадаги масофани белгилаб чиққан эдим, ўшанда эсим оғиб қолаёзганди. Чунки Пекиндан Ланьчжоу-

гача бўлган масофа Пхеньяндан Улан Баторгача бўлган масофага тенг эди. Мен сира тушунмагандим: нега шундан-шунга кетаяпти муаллимамиз, деб роса бошим қотганди. Нима бор у ерда? Нахотки Пекинни ташлаб кетишга ачинмадилар, деб ўйлагандим.

Лу Сюпин кўзларини юмиб, хаёлчан оҳангда шундай деди:

– Мен ўшанда йигирма икки ёшга ҳам кирмагандим. Пекинда ўтказилган кенгашга яқингинада Шимолий Фарбда раҳбар этиб тайинланган бир киши келди. У мен ва бир нечаларимизни ўзи ишлаётган вилоятга таклиф этди. Эсимда, хонада диван бор эди. Баҳайбат, эски замонлардан қолган диван. Жой торлик қилиб, йигитлар дераза раҳига ўтириб олишди. Ўша одам Шимолий Фарбдаги бепоён далалар ҳақида ҳикоя қилиб берди. Бу замин қаъридаги мавжуд бўлган бойликлар, янги ҳаёт куриш истагида ёнаётган, серғайрат, келажаги порлоқ ёшларни кутаётгани ҳақида узоқ гапирди. Бу ўлка айниқса фидойи ўқитувчиларга зор эди.

– Гап мана қаерда денг! – ҳайрат ичида хитоб қилди Му Жунъинь.

– Сиз осонгина кўниб қўяқолгансиз, тўғрими?!

– Тўппа-тўғри. Биз у пайтларда мусаффо орзулар билан яшардик, ишлаб чарчамасдик, тоғни талқон қилишга кучимиз ҳам етарди, шижоатимиз ҳам. Орамизда икки кишининг уйидагилари рухсат беришмади, улар ўз ниятларидан қайтишга мажбур бўлишди. Бизлар эса – беш нафар синфдошлар юкларимизни йиғиштириб, йўлхалталаримизга жойлардик, бир томонига глобусни, иккинчи томонига сибизга солиб, ўша одам билан қайдасан, Ланьчжоу, деб шу ўлкага келиб қолдик. Кейинроқ мен биз билан бирга келган йигитлардан бирига турмушга чиқдим. Катта қизим, яқинда сизларни ўқитаётган пайтимда нечага чиққан бўлсангиз, шу ёшга киради.

– Бундан чикди, сиз турмуш ўртоғингиз билан ўрта мактабда дарс берасиз, тўғрими?

Му Жунъиннинг унга раҳми келди. Ҳатто ачинди. Жамиятда ўн етти йил ичида бўлиб ўтган воқеалардан кейин муаллимга бўлган ҳурмат-эҳтиромдан асар ҳам қолмади. Қишлоқда ҳали уларнинг ҳурматини ўрнига қўйишарди. Меҳнатсеварликлари учун, билимлари учун. Лекин шаҳарлик зиёлилар орасида мавкелари анча паст эди. Ижтимоий аҳволлари, демак, маошлари анча кам эди. Му Жунъинь институтни тугатиш арафасида ўзи ва талабалар ишга жойлашишнинг турли йўллари, у ёки бу иш ўринларининг тушумларига қараб жадвал тузиб чиқишгани ёдига тушди. Биринчи устунга “жамиятдаги ўрин”, иккинчи устунга “маошнинг ўсиши”, учинчи устунга эса “молиявий аҳвол”, кетидан “ишлаб чиқариш ҳажми”, “кадрларнинг ўсиши”, “ишнинг шахсий қизиқишлар билан боғлиқлиги” ва ҳоказолар. Ҳамма “плюс” ва “минус”ларни ўйлаб чиқиб энг бўлмағур, серхаражат касб ўқитувчилик, деган хулосага келди. Қандай бўлмасин, шу соҳага тушиб қолмаслик керак. Қарангки, улар эса ўзлари мактабга, Шимолий-Фарбга кетишди. Му Жунъинь бу одамларнинг барчасига ачинарди. У муаллимага диққат билан тикилди-да, бирдан унинг чўкиб, қариб қолганини ҳис қилди.

Шунга қарамай Лу Сюпин ундан сўради:

– Бу “танлаш” принципи нима дегани? Сен ҳам Ланьчжоуга ишлашга келдингми ёки бўлмаса...

Му Жунъинь ўзидан мамнун бўлган ҳолда кибрини яширолмади ҳикоясини чиройли сўзлар билан безаб деди:

– Мен яқинда институтни тугатдим, таржимон бўлиб ишлаяпман. Эртдан кечгача хорижликлар биланман. Ҳаммаси жонимга тегди! Мана шу бир неча йил давомида не-не мамлакатларда бўлмадим, фақат Нинся, Цинхай, Тибет ва Гуйчжоуда бўлмаганман. Ланьчжоуга эса биринчи келишим, бу ерда маза қиялман. Айтайлик, Ханчжоу, Цзилин, Хуаншан ва Гуанчжоуда бир неча марта бўлганман. Ўша-ўша сайёҳлик марказининг ходимлари, тарихий обидалар ва сайру саёхатлар кўнглимга уриб кетди. Кўкламда бир гуруҳ сайёҳларни Японияга олиб бордим. Қойил қолдим! Токио, Киото, Нора, Осака, Кобе, Хиросима. Сизнинг берган сабоқларингизни, Япония ҳақидаги ҳикояларингизни кўп эсладим. Нора шаҳри ҳақида шунақанги хаяжон билан ҳикоя қилиб, кўз олдимизга келтириб қўйган эдингизки, азбаройи, у ерга борганимда худди илгари ҳам бу ерга келгандек туюлганди. Афсуслар бўлсинким, Европа билан Америкага ҳали борганим йўқ. Лекин ниятим бор, имкониятлар ҳам етарли...

Лу Сюпин унинг гапларини бир марта ҳам бўлмасдан, охиригача диққат билан эшитди. Албатта, Лу Жунъиннинг иши марокли ва жуда зарур иш. Муаллима бундан жуда қувонди. Аммо такси ҳайдовчисининг икковига қилган турлича муомаласи эсига тушиб, чин дилдан ўқинди.

Лу Сюпин ҳайдовчидан машинани тўхтатишни илтимос қилди.

Му Жунъинь ҳам муаллимасининг ортидан тушди-да, дафъатан, ёшлик хотиралари билан бўлиб, бу ерга нима иш билан келганини сўраш хаёлига келмаганини эслаб қолди. Шу асно, такси ҳайдовчи кира ҳақини олгани ойнадан қўлини чўзди.

– Мен тўлайман, – деди Му Жунъинь ҳамёнини чиқариб. У яна ўн етти йил муқаддам пул йўқотиб қўйганини хотирлаб, ўша “гуноҳини” ювиш учун қулай фурсат келганини фаҳмлади. Бироқ муаллимаси унинг қўлини итариб, йўлдаёқ тайёрлаб қўйган беш юанни ҳайдовчига тутқизди. Умуман олганда, бу пахта сотиб олиш учун асраб қўйилган пул эди – муаллима ёзги таътил пайтида киш ғамини еб, оила аъзоларини иссиқ кийимлар билан таъминлаб қўймоқчи эди...

Навфсиламбрига айтганда, Му Жунъинь билан ораларида бўлиб ўтган суҳбат Лу Сюпинни шошириб қўйган. Йигитча бундан ўзига хулоса чиқарди: “Гапларимни эшитиб, ўзининг ачинарли аҳволини сездирмаяпти, шекилли”, деб ўйлади у. Лекин у нотўғри ўйлаётганини билмасди. Ваҳоланки, унинг ҳаётда эришадиган ютуқлари ҳақидаги ҳикояси Лу Сюпин қалбидаги ор-номус туйғусини янаям мустаҳкамлаган эди. “Модомики, таксида кетишга қарор қилдимми, йўлқирани ўзим тўлашим шарт”, – дея кўнглидан ўтказди у. Балки, шу сабабдан уйда нохуш вазият келар, эри нима гаплигини тушунмас, майли, осмон узилиб ерга тушмади-ю! Эсида, бир неча йил аввал универмага киришган, сотувчидан жигарранг эркаклар шарфини кўрсатинг, деб сўрашган эди. Шунда сотувчи эр-хотиннинг камтарона усти-бошига қараб, мийиғида кулган ва илтифотсиз оҳангда:

– Тоза жундан тўқилган, ўн беш юань туради! – деган эди.

Ўшанда Лу Сюпин бирдан қаддини ростлаб унга йигирма юанлик пул узатган эди:

– Ўраб беринг, оламиз!

Уйда у эрини тошойна олдига олиб келди, кела келгунча тўнғиллаб норозилик билдирган эри ойнага қараб ёш боладек қувониб, лаб-лунжини йиғиштира олмаган эди. Эҳтимол бугун ҳам норози оҳангда тўнғиллар,

балки, ким биледи, тушунар. Шунинг учун у ҳеч иккиланмай беш юанни берди.

Аммо ҳайдовчи пулни олиб, деди:

– Яна ўттиз беш фэн!

Лу Сюпин буни сира кутмаган эди. У ноилож чўнтагига қўл суқиб, қайтиб келишга саклаб қўйган охирги йигирма фэнни олди.

– Нега бунақа қиммат! Билсак бўладими?

Ҳайдовчи энсаси қотиб унга қаради:

– Қиммат бўлса автобусда юриш керак.

– Мен бераман, – деди Му Жуньинь. Таксида кўп юрганидан ҳайдовчи ортиқча сўрамаётганини у биларди. Ёнидан ўн беш фэн олиб, ҳайдовчига узатди.

– Чинданам жуда қиммат-а! – деди у Лу Сюпинга юзланиб.

Такси жўнади, Лу Сюпин эса сира ўзига келолмасди.

– Қанақа шошилини ишингиз бор эди бу ерда? – деб сўради Му Жуньинь.

Лу Сюпин соатига қаради-да, тарвузи қўлтиғидан тушди. Унинг ранги оқариб кетганини кўриб Му Жуньинь ҳам шошиб қолди.

– Нима бўлди? Кечикибсизми? – деб сўради у. – Кечикиш мумкин эмасми?

– Сеанс бошланиб кетибди, – деди бунга жавобан Лу Сюпин. – Тезроқ бормасам бўлмайди.

Му Жуньинь нима гаплигини дабдурустдан тушунолмади, бироқ атрофга кўз югуртириб намойиш этиладиган фильмларнинг афишаси ҳамда “Кинотеатр” деб ёзилган ёзув билан кўрсаткич нишонини кўргач, гап нимадалигини фаҳмлади.

Кинотеатр биноси кўримсизгина, бефайз эди. Наҳотки муаллимаси мана шундай бир аҳволдаги кинотеатрда намойиш этилаётган фильмни кўриш учун беш юань баҳридан кеча олса! Бирдан ялт этиб Му Жуньиннинг хаёлига кинотеатрларда саргузашт фильм қўйилаётган бўлса керак, деган фикр келди. Пекиндаги одамлар бундай фильмни кўргани дарё бўлиб оқиб борса, Ланьчжоуни қўяверасиз. Фақат бир нарса қоронғу: оддий мактаб муаллимаси махсус намойиш этилаётган фильмга қанақа қилиб чипта ололган!

Тўғри, Пекинда ҳам бунақа фильмлар одатда четроқда қўйилади. Ўзтиборни жалб этмаслик учунмикин...

Шундай хаёллардан сўнг у сўради:

– Қанақа фильм экан?

– Сенга бунақа фильмлар ёқмаса керак, – деб жавоб берди муаллимаси шошилмай борар экан.

Му Жуньинь унинг жавобидан ўзига хулоса чиқарди. “Сизлар Пекинда бунақа фильмларни кўравериб жонингизга тегиб кетганки, аҳамият ҳам бермай қўйгансиз...” Ҳақиқатдан ҳам шунақа. Бунақа ишларда ҳам “имкон” бўлиши зарур – шарт.

Лу Сюпин эса, нега Му Жуньинь ортимдан келаяпти, дея хайрон бўларди.

– Сени кўрганимдан хурсандман. Баракалла, улғайиб, вояга етибсан. Хурсанд бўлдим. Энди менга жавоб, кинога киришим керак. Хайр, кўришгунча!

– Бугун вақтим бемалол эди, – деди жилмайиб Му Жуньинь – Киришга ҳаракат қилиб кўраман. Балки йўли топилар.

Му Жунъинь таржимон, деган хужжатим ёрдам бериб қолар, деган ишонч билан шундай деди.

– Агар кино кўрмоқчи бўлсанг, чипта сотиб ол, олам гулистон, – деди Лу Сюпин. Улар кинотеатрнинг асосий эшиги сари юришди.

Фильм бошланган, эшик олдида ҳеч зоғ кўринмас, бунинг устига касса ҳам ёпиқ эди.

– Начора, насиб қилмабди. Менга узр. Хайр, – деди ўқувчисининг хафсаласи пир бўлганини кўрган Лу Сюпин ва хайрлашгани кўлини узатди.

Муаллимаси билан хайрлашгач, Му Жунъинь яна кассанинг олдига бориб мўралади, қараса, билет сотувчи хужжат тўлдираяпти. Маълум бўлишича, олти-ю қирқдаги сеансда бадий фильмдан аввал хужжатли лавҳа намойиш этилар экан. Шунинг учун ҳеч ким йўқ экан. Му Жунъинь муаллимасининг шундан-шунга кино кўргани келишга нима мажбур қилганини билгиси келди. Чинданам нима сабабдан?! У касса ойнасини тақиллатди. Дарича очилиб, мўйсафиднинг боши кўринди, у ажабланиб Му Жунъингга тикилди.

– Билет топиладими? – деб сўради у.

– Қанча керак? – деди ундан кўзини узмай кассир.

– Битта беринг.

Ўн фэнга чипти олиб Му Жинъинь залга кирди.

– Хоҳлаган жойингизга бориб ўтираверасиз, – деди назоратчи.

Му Жунъин кўзи қоронғуликка кўниккунча йўлакда турди. Унга яқин ўриндикда бир-бирига суянганча севишганлар ўтиришарди. Улар аллани-малар ҳақида шивирлар ва умуман экранга қарашмас эди. Тушунарлику-я, уларга фильмнинг қизиғи йўқ. Му Жунъинь секин-аста ўтиб, муаллимасини излай бошлади. Охири топди, у ўнинчи қаторда ўтирар, айнан шу қатордаги жойлар томошабинлар билан тўлган эди. Му Жунъинь орқадаги қаторга ўтирди.

Хужжат-йилнома фильм кўрсатилаётган эди. “Бугун Хитой” деганга ўхшаган. У муаллимаси томонга қаради. Ол-а! Муаллима олдинги ўриндик суянчиғига тирсаги билан таяниб, бошини қуйи солганча ўтирарди. Кеч қоламан деб, ичига сиғмай таксида келган эди-ю! Энди бўлса, экранга қарагиси ҳам келмаяпти! Ана холос!

Кўп ҳам ўтмай Му Жунъиннинг бу ердан тезроқ кетгиси келди. “Балки унга нимадир қаттиқ таъсир қилган ҳамда шу сабабли шу кўйга тушгандир”, – дея боши қотди унинг. Буларнинг ҳаммаси унинг танлаш зарурати қолипига сира сиғмас эди. Шунгаям ота гўри қозихонами! Соат етти ҳам бўлгани йўқ. Бугунги оқшомни кўнгилдагидек ўтказиш учун вақт етарли ҳали. Фақат бунинг учун тезроқ “танлаш” керак.

Экранда эса киножурнал давом этар, Лу Сюпин унинг бу сонини яқинда кўргани учун экранга қарамасди. У гўё кетидан намойиш этиладиган фильмни диққат билан, биронта сўзи, биронта кадрни ўтказиб юбормай кўриш учун ўзини чоғларди гўё. Бироқ уриниши зое кетиб, сира ўзини кўлга ололмасди.

Уйда эрига шу фильмни бориб кўрмоқчи экани, муаллимлик фаолиятида аскотиб қолиши мумкин деб шу фильмни кўрмоқчи эканини айтганда, эри норози бўлиб тўнғиллаганди:

– Чикиминг кўпайиб кетяпти-да кейинги пайтда! Кинода нима бор! Билет пули – яна йўл кира – шу харажатга икки кунлик рўзғор қилса бўлади.

– Манам бораман кинога! Манам бораман! – “кино” деган сўзни эшитган кенжатои ирғишлай бошлади, катта қизи эса укасини юпатиб кўшни хонага олиб кириб кетди. Лу Сюпин бобиллаганларига эътибор қилмай, овқат пишираверди. Илгари бунақа курумсоқ эмасди эри, мард эди. Қани ўша феъл-атвор! Яхши эсида, унинг уйига қанот чиқариб учиб келгани ва “Шимоли-Ғарбга кетадиган бўлдим! Сен-чи? Ўз идеалларингдан чекинасанми? – дея қувончини яширолмай рақсга тушганларини яхши эсларди.

Худди ана ўша лахзаларда эрини қанчалар яхши кўришига ич-ичидан икром бўлганди. Сўнгра унинг керилган қошларига, кўзларида ёнаётган эҳтирос алангаларини кўриб, ўзини тутиб туролмаган ва “Ҳеч қачон чекинмас экан! Эртагаёқ хужжатларни расмийлаштираман! – дея қийқириб юборганди. Ўша куни окшом улар Тянь-ань-Минь майдонида қўл ушлашиб узоқ айланиб юришганди, ўша дамда ёмғир ёғар, Чаньяньцзе кўчаси бўйлаб қирмизи чироқлар ёмғир пардаси аро улкан Ланьхуа гуллари сингари кўринган эди. Улар шаррос қуяётган ёмғирдан қочмай: “Биз навкирон авлод, кўксимизда жўшқин ниятлар” кўшиғини баралла куйлашганди. У яна поездда эри Ганьсу вилояти харитасини ёйиб, унинг чекка худудларини бармоғи билан кўрсатиб қатъий оҳангда: ”Биз мана шу ерга борамиз. Таппи ёкиб, қимиз билан чой ичишга ўрганамиз. Эҳтимол, тибетликлар миллий кийимида юрармиз. Шундай қилсак, ўша ерлик одамлар билан тил топишимиз осон бўлади... Тибет аёлларининг юбкаси сенга қанчалар ярашмоғини бир тасаввур қилиб кўр-чи!” – деганди.

Ўшанда Лу Сюпин ҳазиллашиб унинг елкасига урганди, бироқ эрининг сўзларидан жуда-жуда мутаассир бўлган эди. Ахир у ҳам эри сингари учқур хаёлларга ошуфта эди-да!

Уларни Ланьчжоуда қолдиришди.

Бироқ миннатдор бўлиш ўрнига тайинлашган ишларига норозилик билдиришди. Айб қилиб қўйган ўқувчисининг отаси Лу Сюпиннинг олдига келиб ўғли учун кечирим сўраётганини унутиш мумкинми? “Сиз ҳам фаришта эмассиз, – деган эди у қувлик билан, овозини пасайтириб. – Акс ҳолда сизни Шимоли-Ғарбга жўнатишмаган бўларди. Ҳаммамиз ҳам хом сут эмган бандалармиз. Хато қилишдан ҳеч ким мустасно эмас”.

Ўшанда Лу Сюпиннинг аччиғи чиққанидан титраб кетганди. Кейинчалик бунақа нарсаларни кўпини эшитди.

Тоғ шамолида уларнинг териси курукшаб, дағаллашди, қахратон совуғи билан қайноқ саратон қурғоқчилик ва тошқинлар эр-хотиннинг руҳини тоблади, уларни қаноатли бўлишга ўргатди. Улар оғир кунларда, қийналаётган чоғларида ҳам ҳаёт завқини тота билишга одат қилишди. Энди-чи? Эри шу даражада майдалашиб, сиркаси сув кўтармайдиган, азбаройи Худо, арзимаган фильмни деб одамнинг дилини бемалол сиёҳ қиладиган бўлиб қолди. Руҳан қаридими, нима бало? Ҳалиям қошлари керилиб кетади, лекин Лу Сюпин шижоатга, жонбозликка ундамайди бу билан, балки аксинча.

– Нима беради сенга бу фильм? Қорнинг тўйиб қоладими шу билан? Бекорга харажатга тушасан. Бўпти, бор, борақол, ўн фэнни созуриб келарсан.

– Агар шунақа фикрласанг бутун ўтмишимиз ҳам бир тийин экан-да! – деди Лу Сюпин ва кийимини кийиб шахт билан уйдан чиқиб кетди.

Кинога кеч қолишдан кўрқиб югурди оёғини кўлига олиб. Оқибати бундай бўлади, деб сира ўйламаганди у. Уни бақалок чиптачи хотин уришиб берганида эрининг жамият маънавий разолат ботқоғига ботаётган

бўлса-ю, биз мактабда жон куйдириб юришимиздан нима фойда? Хеч нарсани ўзгартиролмаймиз барибир...”, деган сўзлари юрагида акс-садо бўлиб янгради. У эри билан қаттиқ баҳслашиб юрибди-я, ҳолбуки чиптачи хотиннинг гап-сўзлари унинг гаплари тўғри эканини исботлади-ю, юрагини тушкун бир кайфият эгаллаб олганди, бироқ Лу Сюпин мағлуб бўлганини сира тан олгиси келмасди. У жамиятдаги – бу “хаёт мактаби”даги бундай иллатларга қарши умрининг охиригача курашади.

Фильмга келсак, ҳеч нарсага қарамай кўрмоқ шарт! Ага ўша нодон кондуктор хотин: “Таксида боринг!” деб пичинг қилмаганида, у бундай “бемаънилик” қилмаган бўларди.

Собиқ ўқувчиси билан ногаҳон учрашиб қолгани ҳам худди кинолардагидек рўй берди. Ўқувчиси таржимон экан, бутун мамлакатни кезиб чиқибди. У-чи? Бир вақтлари ўқувчиларини Пекин атрофлари билан Ланьчжоуга олиб борганини айтмаса, ўн етти йилдан буён географиядан дарс беради-ю, бир марта ҳам саёҳатга чиқмабди-я! Тўрт йил аввал Пекинга борганида қанчалар изтироб чекканлари ҳамон эсида. Кўни-кўшнилари кўргани чиқиб машҳур Дуньхуань ғорлари ҳақида сўрашганди. У ерни кўрмаганман деганди, уларнинг ҳайрон бўлишгани-чи. Ҳолбуки, дарс Дуньхуань ҳақида тинимсиз гапириб берган, бориб кўришга пули йўқ эди.

Ана шунинг учун талабалик йиллариданок янги чиққан фильмлардан биронтасини ўтказиб юбормасликни ўрганган эди, хужжатли фильмлар, маърифий ёки бадиий фильмларни кўрганда табиат манзаралари, ҳайвонлар, одамлар, урф-одатларини саёҳатчи-географ сифатида эътибор ва қизиқиш билан томоша қиларди. Тўғриси айтганда, буни ҳам фойдаси бор эди. Малакасини ошириш учун кино битмас-туганмас билим чашмаси! Кинони кўриб келгач, барча таассуротларини батафсил ёзиб қўярди, бир неча калин дафтарлар унинг ёзувлари билан тўла эди. Боягина Му Жуньинь тилга олган Япониянинг хушманзара табиатини у аллазамонлар, Мэй Ланьфан гастролга боргани ҳақида суратга олинган хужжатли фильмда кўрган эди. Санъаткор қайси опера театрларида куйлагини бутунлай эсидан чиқиб кетгани ҳолда, ўша манзаралар ҳамон хотирдан ўчмаган эди.

Бир-икки йилдан бери бунақа тасвирий фильмлар жуда кам кўрсатиладиган бўлиб қолди. Шу сабабли Лу Сюпин биронтасини ўтказиб юбормасликка ҳаракат қиларди. Бу сафар кинотеатрга бориш бунчалик қимматга тушади, деб ҳаёлига ҳам келтирмаганди.

”Бугунги Хитой” киножурнали тугади, Лу Сюпин қаддини ростлади, сочларини тўғрилаб қўйди-да, яхшилаб ўрнашиб олиб жон-дили билан кўришга ошиққан фильмини тамоша қилишга ҳозирланди. Агар шу дақиқаларда кинотеатрда бўлгандами, муаллимасининг кўзлари ёниб, нигоҳида қизиқиш ҳамда қувонч нечоғлик кучли эканини кўрган бўларди. Шу сонияда бу ўрта мактабнинг оддийгина география ўқитувчиси ориққина, кўримсизгина, камтаргина муаллима ўзини дунёдаги бадавлат ва бахтиёр аёл деб ҳис қиларди.

Ўша куни кечкурун Му Жуньинь ёзган хатини почта қутисига ташлаш учун чиққанида, ногоҳ кўчанинг нариги тарафида кетаётган муаллимасини кўриб қолди. Ажабо, кино тугаган бўлса! У Лу Сюпинга етиб олиш учун тез-тез одимлаб бораркан, баланд товушда чақира бошлади. Чуқур ҳаёл суриб кетаётган ўқитувчиси бирдан сергак тортиб ўгирилди-ю, Му Жуньинга кўзи тушди.

– Яна сенми? – дея кулиб юборди ЛуСюпин. – Тасодифни қара, бировга айтсанг ишонмайди, ўлай агар!

– Фильм тугагани қачонийди, ҳалигача уйга кетмабсиз, тинчликми? Пиёда келяпсизми ўша ёқдан? – ажабланиб сўради Му Жиньинь.

Муаллима тасдиқ ишорасида бош ирғади.

– Ҳа, фильм тугаганига анча бўлди. Кинотеатрдан чиқиб, чўнтагимни кавлаб кўрсам, сариқ чақа ҳам қолмабди.

– Нима! – Му Жуньинь ҳайратдан қотиб қолди. – Демак, боя беш юан-у, йигирма фэн қолган экан-да пулингиз?!

Шундай деб у ҳамён олиш учун шартга чўнтагига қўл солди.

– Уйингиз вокзал атрофида-ку?! – деди у ташвишланиб. – Бир соатда ҳам етиб боролмайсиз, бу аҳволда, бунинг устига чарчаган бўлсангиз ҳам керак, ўтинаман сиздан, мана бу пулни олиб машинада кетинг.

Лу Сюпин унинг қўлини қатъият ила қайтарди-да, жилмайганча деди:

– Шунча йўлни босиб келдим, бу ёғига машинада кетишга арзирмикин! Бир амаллаб етиб оламан.

Му Жуньинь нима қиларини билмай, узоқлашиб бораётган муаллимасининг кичкина жуссасига қараб қотиб қолди. Жиллақуриса, шу дақиқаларда, у ўзининг “танлаш” принципини мутлако унутган бўлса керак.

SHE'RIYAT MINTAQALARI

Марина ЦВЕТАЕВА

(1892–1941)

Рус тилидан
Гулбаҳор САИДҒАНИ
таржимаси

XX аср рус шеърятининг забардаст вакили, Марина Ивановна Цветаева 1892 йил, 26 сентябрда (янги тақвим бўйича 9 октябрь) Москвада туғилган.

Дастлабки шеърий тўпламлари – “Оқшом альбоми” ва “Сеҳрли фонарь”, “Блокка аталган шеърлар”, “Ҳижрон”, “Ҳунар” каби шеърий китоблари нашр этилган. Марина Цветаева XX аср рус шеърятига катта ҳисса бўлиб қўшилган лирикасидан ташқари, ўн еттита поэма, саккизта шеърий драма, автобио-график, мемуар, тарихий-адабий ва фалсафий-танқидий наср намуналарини яратган.

* * *

Сиз, ёнимда бораётганлар –
Шубҳали май косаси томон,
Қанча ёлқин, умр, билсангиз,
Беҳудага сарф бўлган тамом.

О, тун бағрига отилган поезд,
Олиб учган вокзал уйқусин...
Биламанки, ўшанда ҳам лек
Билмасдингиз, билсангиз-ку, сиз ...

Ҳар бир шитир, ҳар бир шарпага
Шаҳду шиддат кетди, не керак?
Ва беҳуда қанча азмигни
Куйдириблар кул қилган юрак.

Нега бунча сўзларим кескин,
Қанча гаму даҳшатли зусса.
Тамакининг дудига ботган
Малласочли бошимда тутқун.

* * *

Шоир эканлигимни ўзим ҳам билмай,
Сал эрта ёзиб қўйган, ҳаддидан ошган,
Ракетадан тўраган оловдай сўнмай,
Фавворадан отилган тўлқиндай тошган,
Мушк ила мудроқ босган муқаддас даргоҳ
Бағрини ёриб кирган шайтондай огоҳ,
Ёшлик ва ўлим ҳақда ёзган шеъримга,
Ҳеч қачон ўқилмай тўзган шеъримга...

* Манба: М. Цветаева. Сочинения. Т.1. – М.: “Художественная литература”, 1980.

Дўконда чанг босган, ҳеч кимса билмас,
(Ҳеч ким сотиб олмаган ва ҳеч сотилмас!)
Энг қимматбаҳо май каби ва ниҳоят
Менинг шеърларимга ҳам келади навбат!

* * *

Ушбу кун эриди, ушбу кун,
Дераза олдида турдим жим.
Ақлим ҳушёр, нафасим эркин,
Яна сокин ҳолатда эдим.

Кўнгил зада ёки хурсандмас,
Рўпарадан чиққан бир, мана,
Уфқ ёйилган ярқироқ кўлмак
Туйғу бермас ортиқ росмана.

Билмам нечун. Бўлиши мумкин,
Ва шунчаки чарчади кўнгил,
Ва исёнкор қаламни бу кун
Нимагадир келмади кўргим.

Учиб ўтган қушдан йўқ малол,
Ё бир итдан югурган дайдиб,
Ҳатто қашшоқ кўшиқчи аёл
Кўз ёшимга бўлмади сабаб.

Шундай турдим – туманлик аро,
Эзулик ва зулдан йироқ,
Ойна аста бераркан садо,
Мен оҳиста чертардим бармоқ.

Унутмоқлик санъатдир ёху
Ўзлаштириб олган кўнгил гунг.
Қанақадир бир улкан туйғу
Эриб кетди кўнгилда бугун.

РАҚИБАМГА

Муқаддасан ёки сенсан тенгсиз гуноҳкор,
Яшаб бўлдинг ёки кўйдинг ҳаётга қадам.
О, фақат сев, уни севгин, сев девонавор –
Бола каби аллалагин бағрингда ҳар дам.
Уйқусида эркалашинг эрур кўп даркор,
Қучоғингда уйғотмагил уни уйқудан.

Абадийга бирга бўлинг: садоқат дарсин
Сенга ўтсин қайғусию маъсум нигоҳи.
Абадийга бирга бўлинг: уни ўй эзсин,
Меҳрибон бир опа каби тегингин гоҳи.
Агар тушлар гуноҳсизлик бағридан безса,
Ёқа олгин юрагида мислсиз ёлқин!

Бош ирғаб ҳам саломлашма бош эгса биров,
Ўтмиши ҳақда соғинчингга барҳам бер барвақт.
Шундай бўлки, мен бўлмадим юрак бериб дов,
Орзуларни қўрқув билан маҳв этма фақат.
Мен ҳаётда бўлолмаган ёр бўл, дилоро,
Беҳад севгин, севгин яна абадул абад!

* * *

Ҳақиқатни англадим! Эски гаплар йўқолсин!
 Одам одамга қариши қурашмасин, одамлар!
 Тез орада алишгай, кўринг – оқшом, кўринг – тун,
 Шоир киму, хуштор ким, саркардадан не гамлар?
 Тез орада осмонда музқотар юлдузбўрон,
 Шудринг тушиди ерларга, қаранг, эсгайдир шамол,
 Ер устида тинч уйқу бермаганлар ҳеч қачон –
 Ер остида ҳаммамиз ухлагаймиз безавол.

* * *

Шафқат этгил, Раббим, бу кун, сенга арзим бормоқдадур,
 Бири қалбда, бири кўкда – икки қуёш сўнмоқдадур.

Ўз-ўзимдан розиманми сўнсалар гар икки қуёш,
 Ақлу ҳушидин бегоналар қилсалар гар икки қуёш.

Сўнсалар гар нурларининг озори ҳам битгайми, бас,
 Қай бири ёруғ ёнса, зумда ёниб бўлгай абас.

* * *

Оп қолинг, кеп қолинг, сотаман!
 Шошилинг, муҳтарам жаноблар!
 Бебаҳо мулкимни сотаман,
 Асл мол, оҳори тўкилмагандир,

Ямоғи йўқ, бўялмаган ҳам,
 Мен кўп сўраб этмасман мулзам!

Менинг молим барчага ҳам мос,
 Эй атторлар, кеп қолинг, қани!
 Қиммат эмас, сира қимматмас!
 Нархин қанча қўясиз, яъни?
 Кийсанг асти бўлмагай адо,
 Кўз қиймас ташиласанг мабодо.
 Эҳ, молларим яхшидир, маза!
 Ҳисоб-китоб қилингу тезроқ!
 Қалбим учун тутингиз аза!

* * *

Рақибам, сен томон келгумдур, бир боқ,
 Қачондир, ойдин тун келгум сен томон.
 Кўлда қурбақалар қуриллаган чоғ,
 Кўнгилчан аёллар дил тутган замон.

Рашкдан пиртираган қовоғинг уйма,
Рашкчи киприкларинг титраниб тургай,
Ростдан меҳрим ийиб, мен йўқман, дейман,
Қўрқма, мен туш бўлгум хобингда кўрган.

Айтаманки: мени юпатгил, юпат,
Юракка ниш санчар, сепилар тузлар,
Салқин шамолларга юз тутгум, фақат,
Кўкдан ёниб боқар дардли юлдузлар...

* * *

Қаламингга мен оқ саҳифа
Қабул қилдим. Мен оппоқ варақ.
Марҳаматинг асраб ҳар сафар:
Мўл-кўл қилиб қайтаргум бироқ.

Мен – қишлоқман, қора тупроқман,
Сен ёмғир ва нурсан, қандай соз!
Сен – Раббимсан, Эгамсан ва ман
Қора тупроқ ҳам оппоқ қоғоз!

* * *

– Баҳор ҳақда сўйлагин бизга! –
Набиралар қилади гаранг.
Лек бошини чайқаб оҳиста
Кампир жавоб беради аранг:
– Баҳор бағрида гуноҳ,
– Баҳор қўрқинчлидир, оҳ!

– Ишқ ҳақида сўйлаб бер бизга! –
Гўзаллигин куйлар набира.
Лек нигоҳин тикиб оловга
Кампир жавоб сўйлади-ку: – Оҳ!
– Севги бағрида гуноҳ,
– Севги қўрқинчлидир, оҳ.

Тонг нурига чўмилиб, сирли,
Узоқ-узоқ куйлар маъсумлик:
– Севги бағрида гуноҳ,
– Севги қўрқинчлидир, оҳ...

ЁШЛИК

1

Ёшлигим! Сен менинг бегонам!
Сен менинг пойма-пой кавушим!
Шамоллаган қисик кўз билан
Боқиб кун-кун йиртарлар тақвим.

Сен тунлар бағримни тилкалаб,
Ич-этим едирган тигларга,
Мурувватинг мен учун сабаб
Ўзгалар гуноҳин чекарга.

Сенинг бутун ўлжангдан ҳеч қур
Бир мисқол олмади Илҳомим!
Елкамга юк бўлдинг бир умр.
Ёшлигим! Ортингга чорламам!

Шоҳлик тугин муддатдан олдин
Берган дилга байрам нимаси!
Эй ёшлигим! Чалкашган савдом,
Эй умримнинг атлас парчаси!

Қалдирғочдан жодугарга дўнармиз бир кун.
Эй ёшлигим! Видо сенга, арафа бу кун.
Сенинг бирла шамолларга юз тутиб албат,
Туармиз лол. Қорамағиз ёшлигим, юпат.

Ярқиратгин қирмизи ранг кенг этакларинг,
Сен ўзингсан кабутарим, ёшлигим менинг!
Сен қалбимнинг ёлқинисан, кетарсан қийнаб,
Қорамағиз, эй ёшлигим! Юпатгил ўйнаб!

Келгин мовий рўмолингни чайқатиб қўйиб,
Бебошигинам! Бебошликлар қилганмиз тўйиб!
Куйдирмажон ёшликкинам, ўйна, бебаҳом,
Эҳ олтиним, каҳрабоим! Энди алвидо!

Мен шунчаки қўлинг тутиб турмасман, гўё
Севгилим-ла видолашиб тургандек шайдо.
Қалб тўримдан суғурилган сен менинг бахтим –
Эй ёшлигим! Ўзгаларга этарман тақдим!

ОҚАРГАН СОЧЛАР

Бу йўқотиш, гамлардан
Ё ганжлардан қолган кул.
Бу кулларнинг олдида
Метин ҳам бўлар кукун.

Оқ кукун-ла, шафқатсиз
Уфқсиз бу замонлар.
Уйга ўт кетса, демак,
Худо солдими назар?

Жуфтсиз қолган кабутар
Тулагандир ва рангпар.
Беҳудалик узра гар
Донолик кули ётар.

Эски-туски ичра гарқ
Кун-тунларимга ҳоким,
Тик ўрлаган ёлқин – Рух,
Эрта тушган оқданким...

Йилларим, сиз ортимдан
Сотмагансиз, ё насиб!
Бу оқ сочлар ҳеч ўлмас
Кучларнинг галабаси!

БОЙЛАРГА ТАСАННО

Ҳа, айтганча, сизга айтиб қўяй жим:
Орамизда бордир минглаб чақирим!
Бу дунёда топган ҳалол мансабим
Аниқ жулдур – ямоқ ичра деб билдим.

Барча дабдабанинг остида асл
Майиб-мажруҳ ҳамда букрилар шодон.
Бойларни севаман! Ҳа-я! Айтганча!
Қўнғироқ бонги-ла қиламан эълон!

Бешикданоқ андуҳ ўстираётган
Чирик ва мўрт шдиз, зулматлар учун,
Қўйнидан тўкилса, қўнжига кетгай,
Йўқолиб борётган одатлар учун.

Ва шунинг учунки, илтимослари Ҳуфя-ла йўлланган сирлари учун,
Буйруқдек бажариб келинган бутун, Хатда жўнатилган ҳаяжонлари,
Юзига қарамай кун келиб бир кун, Уларнинг қўлида тутқун тун-чун
Уларни жаннатга қўйишмаган-чун. (Бўса ҳам олишар мажбурлаб бари!)

Шунинг учун ҳамки, на ҳисоб, гурбат,
На олтин, на пахта, на бир фурсатда
Мендек бир сурбетни олмаслар сотиб –
Бойларни севаман, ҳа-да, албатта!

Силлиқ юзларига қарамасдан ҳам, Ер ўз ўқидан кетмадимикан,
Тўқлиги, шўхлиги, бор гуноҳи-чун, Оғиб кетмадими тарози – тақдир,
Қандайдир эзилган ҳолатларию Барча буруқшилар ичинда ҳали
Қайсидир кўппакка хос нигоҳи-чун. Бу қадар етимлик дунёда йўқдир!

Масал бордир ажиб қадимдан қолган:
Игна тешигидан ўтар экан нор.
...Севаман, уларни – қаттиқ ҳайратда
Ўсал нигоҳи-ла ётаркан бемор.

Хонавайрон чоғи қарз сўрагандек
Илтижо ичинда, акангман деб ҳам,
Оғзидан сирғалиб чиққан сўзлар-чун,
Бойларни севаман: бу менадан қасам!

УЧРАШУВ

Белгиланган висол ошиғич,
Жуда баланд – етмоғим мубҳам.
Кечикаман – оқаргандир соч,
Кечикаман. Баҳордир туҳфам.

Яшаиш маҳол, ер – чакалакзор,
Ҳар томчи қон дарё қисмидир.
Лек ҳар доим майсалар узра
Офелиянинг аччиқ қисмати.

Йиллар ўтар – қараишлар ўша,
Офелиянинг қисмати тўнғмас.
Қўнғиллар ва қўллардан оша,
Тоғлар оша – йўлларим ўнғмас.

Азоблардан тотдим-ку зимдан,
Фақат азоб! Бас, етар! Тўйдим!
Сени баланд севдим, ўзимни
Осмонларга дафн этиб қўйдим!

Ёндирмасдан яшашига эрта,
 Ҳали эрта бўлмоққа фано!
 У дунёнинг учрашувидан
 Нафосат – бу шафқатсиз жазо!

Дунё тирик рашикимиз билан!
 Қалб яраси мувофиқ келгай.
 Наҳот энди ям-яшил майса
 Ўз ҳаққини ўроққа бергай?

Қанча чуқур бормагин – осмон
 Тубсиз улкан косадир битта.
 Оҳ, бу қадар муҳаббат учун
 Жароҳатсиз бўлмоққа эрта!

Майсаларнинг ички титроғи...
 Ҳар бир бутоқ айтади: “синдир”...
 Парча-парча тарқатсам-да ман,
 Жароҳатим ҳали менингдир.

Дунё тирик рашикимиз билан!
 Тўкилмоқни истайди ерга
 Наҳотки қон? Наҳотки бева
 Ўз ҳаққини қиличга бергай?

Жароҳатлар битмасдан туриб,
 Ҳали ўзинг қўймасдан малҳам,
 У дунёнинг музликларига
 Ҳали эрта бормоққа, Эгам!

МАКТУБ

Шунча кутилмас сўзлар,
 Бир хат шунча кутилар.
 Елим тасма гирдида
 Хатни боғлар қийқимлар.
 Ичкарида бир сўз бор.
 Бахт бор унда. Шу – бори.

Бахтни шунча кутмаслар.
 Ажал шундай келар, чин.
 Салют берар чин аскар,
 Кўксида уч кўргошин.
 Кўзлар қизарган, ҳайҳот,
 Фақат шугина, фақат.
 Бахтлар қаримагандир,
 Шамолда учди ранглар.

Тўрт деворнинг фурсати,
 Милтиқ оғзин сурати!

[Тўртбурчак хатлар туси
 Сиёҳ ва май қадаҳи!]
 Келса ўлим уйқуси
 Кексаймас ҳеч ким ахир!

Тўртбурчак хатлар туси...

Тирик, ўлмаган ҳали
Ичимдаги иблисим!
Ўз ичимда – зиндонда,
Таним унга қафасим!

Йўқ, ялло қилмагаймиз,
Эй хушовоз оғалар,
Тана ичинда худди
Пахталик тўн кийганлар.

Чиқса – турар ойболта,
Дунё унга тўрт девор.
“Дунё асли бир сахна” –
Алжирайди гўр актёр.

Олийроқ даражамиз,
Иссиқдан сўлиши бор нақ,
Тана гўё қўрадай –
Ичда куйгай жизганак.

Айёрлик ҳам қилмаган
Ланг оёқ масхарабоз,
Таним ичра шуҳратда,
Гўё зарбоф тўни соз.

Дабдабалар сарқитин
Тўплаб юрмаймиз бирдай,
Танда – ўчоқ ичинда,
Танда – гўё қабрда.

Гар тириксан – қадрла,
Кўп йиллар яйра албат,
(Ғирром ҳаётда шоир
Гардкам таишлайди фақат!)

Танамда – энг узоқда
Сургунда у! Кучсиздир!
Танамда у сир ичра,
Юзимда эса темир

Ниқоб исканжасида.

Ниҳоят суратни битказаетган,
Рассом мўйқалами улоқтирган барг.
Каби тошйўлкага учиб сузётган,
Сўлгин япроқларга боқиб жонсарак.

Ўйлайман (на гавдам, ўйчан қиёфам –
Энди бировларга ёқмайди аниқ),
Балки унут бўлган заъфарон, пургам,
Юксагда занг босган ягона япроқ.

Фозил ИСКАНДАР

(1929–2016)

ҚАРЗДОРЛАР

Ҳикоялар

*Рус тилидан
ОТАУЛИ таржимаси*

*Таниқли ёзувчи Фозил Искандар ҳикояларини ўқиганда китобхоннинг дили яй-
раб, лабига ним табассум югуради. Адибнинг “Юрак” ҳикояси таржимаси аввалги
сонларимиздан бирида ҳукмингизга ҳавола этилганди. Қуйида Ф.Искандарнинг
яна икки ҳикояси чоп этилмоқда.*

Қарз сўрайдиган одам ҳам, қарздор одам ҳам огоҳлантирувчи хабар-
нома жўнатмайди. Ҳаммаси кутилмаганда рўй беради.

Бир одам сиз билан умумданият ёки ҳатто бутункоинот миқёсидаги
мавзулардан гап очиб, сизнинг ҳар бир сўзингизни диққат билан тинг-
лайди. Ўзингизга бутунлай дахлсиз муаммолар-у масалалар атрофидаги
қарашларингиз уйғунлашиб, бир-бирингизни яхши тушуниб бошлаганин-
гизда у биринчи сукунатдан унумли фойдаланган ҳолда умумбашарий ва
осмоний юксакликлардан енгилгина пастга тушиб дейди:

– Айтгандай, менга икки ҳафтага ўн сўмгина қарз бериб туролмайсанми?

Бундай кутилмаган бурилиш ҳаёлотга ўрин қолдирмайди. Натижада
мен ҳеч бир баҳона ўйлаб тополмайман. Муҳими – тушуниб бўлмайди:
нега энди “айтгандай?”. Аммо қарз сўровчилар ҳамиша шундай – уларга
ҳамма нарса “айтгандай”. Дастлабки энг қимматбаҳо лаҳзалар саросимада
ўтганидан кейин... мана шу ҳолат ҳамма ишнинг расвосини чиқаради-
қўяди. Ахир, мен дарров жавоб бермай бир лаҳза жим қолдимми, тамом,
шу нарса менда пул борлигини ўз-ўзидан кўрсатиб турибди-да. Бундай ва-
зиятда ўзингда бор пул ўзингга кераклигини исботлаш ҳаммасидан қийини!
Бу ерда ҳеч бир бошқа иложи йўқ, борингни чиқариб беришга мажбурсан.

Албатта, айрим тентаклар олган қарзларини қайтардилар, аммо,
моҳиятан олганда, ўта зарарли иш қиладилар. Агар шу тентаклар
бўлмаганида эди, қарзини тўламайдиган ашаддийлар жамияти бутунлай
тугаб битган бўлар эди. Бу тентакларнинг маънавий эътиқоди бор эканки,
бу жамият фаолият кўрсатиб ривожланаверади.

* Манба: Библиотека произведений советских писателей в пяти томах. Составители:
В.Голубчикова, Л.Филиппова. Том 4. – “Молодая гвардия”. М. 1964 г.

Бир куни мен ўшандай яққол қарз сўровчилардан бирига, ҳар қалай, рад жавобини бердим. Аммо шу заҳоти афсус-надомат чекишга мажбур бўлдим.

Биз у билан қаҳвахонада учрашиб қолдик. Агар менинг бегона столларга бир сидра кўз югуртириб чиқишдек эркакча ярамас одатим бўлмаганида, эҳтимол уни пайқаманган бўлармидим. Нигоҳларимиз тўқнашгач, у билан сўрашдим. Назаримда, у ўз столида барқарор ўтирган эди. Аммо кутилмаганда ўрнидан енгилгина кўзғалиб, шодон табассум қилганча мен томонга йўл олди.

– Салом, ҳамюрт! – дея қичқирди у анча наридан.

Жаҳлим чиқди. Аммо кеч бўлган эди. Айрим одамлар учун эҳтиётсизлик қилиб бир марта тамакингни туташтириб олганингиз кейинчалик бутун умр сизни ҳамюрт деб аташга кифоя қилади.

Мен қуюқ мулозамат-у ошна-оғайнигарчиликка ўрин қолдирмасликка аҳд қилдим. У дастлабки ишлов бериш усуллари тез орада қўллаб битириб, гўёки гап орасида ўзининг ўша кутилаётган кўндаланг саволини ўртага қўйди.

– Йўқ, – дедим мен чуқур хўрсиниб ва гапимнинг исботи учун чўнтагим, аниқроқ айтганда, ҳамёним жойлашган чўнтагим устидан кафтим билан қоқиб қўйдим. Қарз сўровчи маъюс тортди. Мен қатъият кўрсатганимдан мамнун бўлиб, раддиямни салгина юмшатиш ниятида бўлса керак, беихтиёр дедим:

– Албатта, сенга жудаям зарур бўлса, бирон ошнамдан қарз сўраб туришим мумкин...

– Жуда соз, – деди у алланечук жонланиб, – бориб кўнғироқ қила қол, мен сени шу ерда кутаман.

У столим қошида ястаниб ўтириб олди. Ишнинг бунақа чаппасига кетишини кутмаган эдим.

– Аммо у олисда яшайди-да, – дедим мен, унинг кутилмаганда қайта хуруж қилган қарз олиш иштиёқини сўндириб, ҳам аввалгидек ноиложлик ҳолатига қайтаришга уриниб.

– Ҳечқиси йўқ, – деди у кўтаринки руҳда, ўз иштиёқини сўндиришим, шунингдек, аввалги тушкун кайфиятига қайтаришимга мутлақо ўрин қолдирмай. – Мен қаҳва ичиб кутиб ўтираман, – қўшимча қилди у, стол устида ётган қутичамдан тамакини олар экан. Гўёки бутунлай менинг қарамоғимга ўтгандек...

– Тушлик буюртма бериб қўйган эдим-да, – дедим мен, ўзим ҳам сезмаган ҳолда ҳимояга ўтиб.

– Унгача бориб келишга улгурасан. Жуда бўлмаса, мен ея қоламан, – деди у. – Сен ўзингга бошқа буюртираверарсан...

Хуллас, жанг бой берилди. Табиатга қарши чиқиб бўлмайди. Агар ёлғонни бадиҳавий йўсинда ишонарли тўқий олмасанг, яхшиси, ёлғон гапирмай қўя қолган маъқул! Ёмғир эзиб ёғиб турганда иссиққина қаҳвахонадан кўчага чиқишга мажбур бўлдим. Тўғриси айтсам, кўнғироқ қиладиган жойнинг ўзи йўқ эди. Аммо муюлишдан бурилиб, телефон кўшқининг ичига кириб биқиниб олдим.

Шу кўшқда ўн беш дақиқача ўтирдим. Ҳамёнимдан керакли пулни олдим-да, чўнтагимга солдим. Кейин тушлик нархини ажратиб олиб, унисини бошқа чўнтагимга солдим. Ҳамёнимни жойига солиб қўйдим. Энди у қарийб бўшаб қолган эди.

Шундан кейин гўё атрофни томоша қилаётгандек бамайлихотир юрганча қахвахонага қайтиб кирдим. Атрофга аланглаганим билан кўзим ҳеч нимани кўрмас эди. Чунки бутун фикри-зикрим чўнтақларни адаштириб юбориб, омонатлиги охир-оқибат ўзини аён кўрсатадиган ёлғон иморатимнинг ўз бошимга йқирилиб тушишидан қаттиқ кўрқиб қолган эдим.

Қахвахонага кириб келганимда у менинг тушлигимни еб бўлиб, қахвамни ичишга шайланиб турган экан. Мен унга пулни бердим, у санаб ҳам кўрмасдан чўнтагига солиб қўйди. Айти шу лахзадаёқ мен узил-кесил ишонч ҳосил қилдимки, пулимнинг қайтар йўли олис ва машаққатли бўлади. Афсуски, шундай бўлиб чиқди.

– Мен сенга қахва буюртириб қўйдим, – дея огоҳлантирди у. – Ҳозир олиб келишади.

Менинг қахва ичишдан бошқа иложим қолмади, чунки иштаҳам йўқолган эди. Официантка қахвага қўшиб ҳисоб варақасини ҳам олиб келди. Бунинг устига, у тановул қилган тушлигимнинг ҳақини тўлаб бўлганимдан кейин гўёки менинг бетакаллуфлигимни тузатган бўлиб ва ўзини пулнинг бетига қарамайдиган даражада бой кўрсатиб, официанткага саховат билан чой пули қистирди...

Қарздорларнинг ҳаммаси биргўр. Улар сизни куюқ илтифот билан таксига ўтиришга таклиф қилишади, биринчи бўлиб ўтириб, охириги бўлиб чиқишингизга имкон беради, токи йўл ҳақини тўлашингизга халақит бермаслик учун.

Нақл қилишларича, Вильям Шекспир айтган эканки, биз қарз бераётиб пулимизни ҳам, дўстимизни ҳам йўқотамиз. Бу ерда аксинча бўлиб чиқди, яъни, мен пулимни, умуман олганда, йўқотдим, аммо бунинг эвазига шубҳали дўст орттирдим.

Кунлардан бир куни мен унга, ҳар бир одамнинг жамиятдан Каттакон Қарзи бор, дедим. У менинг бу фикримни бажонидил маъқуллади. Ўшанда мен ўта эҳтиёткорлик билан қўшимча қилдим: “Каттакон Қарз” тушунчаси, моҳиятан олганда, гарчи баъзан қайтаришимиз қанчалик оғир бўлмасин, қайтаришимиз шарт бўлган кўпдан-кўп кичик қарзлардан таркиб топади. Аммо у бу фикримга қўшилмади. Уқтирдик, “Каттакон Қарз” тушунчаси – бу кўпдан-кўп майда қарзлар эмас, айнан Каттакон Қарз! Бу бир бутун Қарзни майда бўлақларга парчалаб, сохталаштирувчига айланиб қолмаслик керак! Бундан ташқари, у менинг “Каттакон Қарз” тушунчамда илғор рус танқидчилиги томонидан аллақачон қораланган майдалаштириш назариясининг оқаваси борлигини кўрсатиб берди. Мен бу истехкомни қамал қилишим тўланадиган ҳар қандай ўлпондан оғирроқлигига иқрор бўлиб, уни ўз ҳолига қўйдим.

Аммо энг қизиқ ҳолат, мана, нимада. Виждонли инсонга рад жавобини бериш, виждони хирароқ, айтиш мумкинки, абжиргина кимсаларга рад жавобини беришга нисбатан анча осон. Биринчи тоифанинг илтимосини рад қилаётганимизда буни мен пулимни бой бериб қўйишдан кўрққанамдан қилаётганим йўқ-ку, дея ўзимизга тасалли бера оламиз.

Қарздорлар билан муносабат анча мураккаброк. Уларга қарз берар эканмиз, пулимиздан буткул маҳрум бўлиш хавфини англаймиз. Улар ҳам, албатта, бу хавф борлигини билишимизни билишади. Ўта нозик вазият вужудга келади. Ўз раддиямиз билан биз гўё инсонга бўлган ишончимизни тубдан емирамиз, моҳиятан олганда, юлғичликнинг йўлини қилмаяптими бу, дея шубҳаланиб қарашимиз билан уни ҳақорат қиламиз.

Қарздорларимдан бири ҳақида батафсилроқ ҳикоя қилиб бермоқчиман. Яширмайман, ушбу ҳикоя орқали умумий тадқиқот вазифасидан ташқари ўзимнинг хайр-саховат бобидаги йўқотишларимни қисман қоплаш, шунингдек, матбуотда ошқора фош қилиш имконияти орқали бошқа қарздорларни салгина чўчитиб қўйишни истаб турибман. Улар жудаям кўп эмас. Икки юз миллиондан ортиқ мамлакатимиз аҳолисига етти-саккиз киши! Моҳиятан олганда, арзимас фоиз. Аммо, барибир, одам боласи инсофга келиб, дом-дараксиз кетган пулларинг ўзингга қайтаётганини билиш ёқимли-да. Мен шундай деган бўлар эдим: кутилмаганда қайтарилаётган қарздан ҳам мавридлироқ ва ўз вақтида қайтарилаётган қарздан ҳам кутилмаганроқ ходиса йўқ. Менимча, бу гап ёмон айтилмади-а? Умуман, ўз йўқотишларимиз ҳақида гапирганимизда, бизнинг овозимиз ўта самимий жаранглайди.

Шундай қилиб, ҳаммаси менинг бир жойдан мўмайгина пул олганимдан бошланди. Мен ўша жойни аниқ айтмаяпман, чунки сиз у ердан барибир ҳеч нима ололмайсиз.

Умумий оқимга бўйсунган ҳолда мен бу пулга бир улов сотиб олмоқчи бўлдим. Енгил машинани дарров рад қилдим. Биринчидан, унинг учун ҳайдовчилик гувоҳномангиз бўлиши керак. Тўғри, ҳозирги пайтда айрим-лар гувоҳномани сотиб олишади. Аммо бу, менимча, аҳмоқона иш. Машина сотиб олиш, гувоҳнома сотиб олиш, ана ундан кейин кунлардан бирида ҳалокатга учраб, кам деганда машинадан ҳам, гувоҳномадан ҳам ажраш. Мен қўлимдаги пулим машинага керакли пулдан беш баравар камлигини гапириб ҳам ўтирмайман.

Мана шундай сабабларга кўра машинани рад қилдим. Тасаввуримдаги енгил машинанинг бир ғилдирагини олиб қўйган эдим, яхшигина уч ғилдиракли кажавали мотоцикл ҳосил бўлди.

Аммо чуқур мушоҳададан сўнг тушундимки, кажавали мотоцикл ўзининг тузалмас беўхшовлиги сабабли менга тўғри келмайди. Бу беўхшовлиги доимий равишда асабимни бузади-да, ҳаммаси йўл чеккасидаги симёғоч ёрдамида бу кажавани ажратиш ташлаш билан хотима топишини билардим.

Ахийри велосипедга тўхтадим-да, уни сотиб олдим. Мен бу уловда бир неча муқаррар фазилатларни кўрдим. Бу энг енгил, энг сокин ва энг синашта улов. Қолаверса, бу уловда бензин пулини тежайман. Чунки у ички имкониятларига таяниб, айтиш мумкинки, хўжалик ҳисобига кўра ҳаракатланади.

Мен велосипедимни бирор ой ғизиллатиб, айнан шу уловни харид қилганимдан мамнун бўлдим. Аммо бир куни катта тезликда кетаётганимда кутилмаганда муюлишдан автобус чиқиб қолса бўладими? Жон ҳалпида ўт пуркаган радиаторга чап бериб йўлакка учиб чиқдим-да, у ердан тезликни пасайтирмаган ҳолда соат тузатиш устахонасига бостириб кирдим.

– Нима бўлди?! – деб кичқирди усталардан бири ўрнидан сапчиб турар экан кўлидаги Ереванда ишлаб чиқарилган уйғотма соат ерга тушиб, шарқона шиқилдокли чилдирма жаранг-журунги остида ғилдираб кетди.

– Соат тузаттирмоқчиман, – дедим мен хотиржам овозда касса кўшкчасига тўкнашиб, кутилмаган тарзда енгилгина тўхтаб.

Биринчи бўлиб кассир аёл гап нимадалигини фаҳмлади:

– Тентак, – дея туйнукчасини қарсиллатиб ёпди.

Мен ўзимни босиб, бир балодан оппа-осон қутулганимга суюниб, уловимни етаклаганча жимгина юриб ташқарига чиқдим. Кўз қирим билан соатсоз усталардан бирининг кўзидаги шишачаси тушиб кетганини кўрдим. Нимагадир мен соатсоз устанинг шишачаси билан оқсуякнинг моноклида ажиб бир ўхшашлик борлиги ҳақида ўйлаб қолдим. Соатсоз ўзининг катталаштириб кўрсатувчи шишачасида майда механизмларни катталаштириб кўради, монокл ишқибозлари бўлса, эҳтимол, ўзлари қараётган одамлар билан ҳам шундай ҳодиса рўй беради, деб ўйлашади.

Йўлда кетаётиб велосипедни минишга нисбатан уни етаклаб яёв юрганда хаёл суриш осонроқ ҳамда хавфсизроқ, деган фикр келди миямга. Шунинг учун бу уловни бошқа минмасликка аҳд қилдим. Охир-оқибатда, велосипедчи автобус билан рақобатлашиши енгил вазнли курашчининг оғир вазнли курашчи билан рингга чиқишидек бир гап экан.

Уйга келиб, велосипедимни омборга киритиб қўйдим-да, уни бошқа эсламадим.

Тахминан бирор ойдан кейин бир узоқ қариндошим уйимга келиб, уни менга эслатди. Умуман, анчадан буён кўришмаган узоқ қариндошингиз сизникига келдими, ҳеч бир яхшилик кутманг. Сиз оғир кунларни бошингиздан кечириб амал-тақал оёққа туриб олдингиз, у бўлса, бу пайтда, Худо билади, қаерларда санқиб юрган эди. Эндига келиб, сиз бемалол оёққа туриб, ҳаттоки шахсий велосипедга эга бўлганингизда, у ҳеч нимани кўрмаган-билмагандек уйингизга келади-да, сизга ўзининг ўттиз икки тишини кўрсатиб куйдирган калладек тиржаяди. Шу билан каттакон ошна-оғайнигарчилик бошланади-кетади!

Ёнмас теридан тикилган тужуркадаги ўрта бўйли, қадок қўллари омбирдек мустаҳкам бир миқти кимсани тасаввур қилинг. Шаҳардаги ёнилғи куйиш шаҳобчасида ишлаб, шаҳардан ўн чақирим олисдаги кишлоқда яшайди. У ҳали деҳқон, бироқ ишчи бўлиб улгурган... У ҳар икки ҳукмрон синфни битта ўзида мужассамлаштирган.

Мана, худди ана шу Ванечка Мамба менинг олдимда турибди. Чарм тужуркасининг ҳар бир ғижимидан унинг ҳаётини кучи тирсиллаб турибди. Бу куч тилларанг кўзларида ҳам чарақлаб-чақнаб, бир текисда тизилишган мустаҳкам тишларида ҳам мана мен деб турибди. Истаса бир пиво кружкаси тўла бензинни сипқориб, устидан тамаки чекади-юборади, лекин унга жин ҳам урмайди.

– Салом, – дейди ва қўлимни сиқади. Иродаси мустаҳкам эркакнинг шунақанги чайир панжасики!

– Салом, – дейман, – Ванечка, қандай шамол учирди?

– Велосипед сотмоқчи эканингизни эшитдим, сотиб олмоқчиман.

Билмадим, фалончи велосипед сотмоқчи, деган гапни у қаердан олди? Мен ҳатто унинг велосипедим борлигини билишини ҳам хаёлимга келтирмагандим. Аммо Ванечка Мамба шундай одамлар тоифасиданки, у сиз ҳақингизда ўзингиздан ҳам кўпроқ билади. “Яхшиси, сотиб қутула қолмайманми, – деб ўйлаб қолдим мен, – айна муддао-ку...”

– Ҳа, сотаман, – дедим.

– Қанчага?

– Аввал кўр...

– Мен кўриб бўлдим, – дейди у ва кулади, – қарасам, омбор очик...

Велосипед эски пулда саккиз юз сўм турарди. Шундан юзини юрилган-лигига чегирма қилса бўлади.

- Етти юз...
- Бўлмайди.
- Қанча бермоқчисан?
- Уч юз!

Мана энди бир-биримизга пешвоз юрамиз, деб ўйладим, у кўтарилади, мен тушаман. Маълум бир нуқтада манфаатларимиз мос келади.

- Яхши, дейман мен, – олти юз.
- Қўйинг энди, таранг қилманг, уч юз сўм кўчада ётгани йўқ, – дейди у.
- Велосипед бўлса, албатта, кўчада ётибди-я?
- Ким ҳозирги пайтда велосипед минади? Фақат қишлоқдаги хат ташувчилар.

- Сен нега сотиб олмоқчисан?
- Ишга қатнаш узоқлик қияпти, шунинг учун вақтинча, енгил машина сотиб олгунимча.
- Енгил машина олмоқчисан-у, велосипеднинг нархини тортишяпсан.
- Велосипеднинг нархини тортишганим учун ҳам машина олмоқчиманда, – дейди у.

Бу гапга жавобан нима дея оласиз? Шунинг учун ҳам шаҳримизда, айниқса, ҳайдовчилар орасида маълум ва машҳур Ванечка Мамба-да у.

- Хўп, яхши, – дейман, қанчага сотиб олмоқчисан?
- Айтдим-ку. Ёйма бозорга олиб чиқиб сотмайсиз-ку.
- Олиб чиқмайман.
- Воситачи дўкон ҳам қабул қилмайди.
- Хўп, майли, – дедим, – модомики сен ҳаммасини билар экансан, тўрт юзга ола қол.

– Бўпти, – дейди Ванечка, – уч юз эллик сўмга оламан, токи сенга ҳам, менга ҳам малол келмасин. Биз, ҳар қалай, қариндошмиз-ку.

– Уч юз элликка олсанг ол, жин урсин! – дедим мен. – Бироқ сен велосипедимни сотмоқчилигимни қаёқдан билдинг?

– Мен сизнинг қандай миниб юрганингизни кўрдим, – дейди у. – Бу кетишида у узоқ юролмайди, ё ҳалокатга учрайди, ё сотиб қутулади деб ўйладим.

Ванечка хонага хўжалик нуқтаи назари билан қараб чиқиб, яна ўттиз икки тишини кўрсатган кўйи сўради:

- Балки яна нимадир сотарсан?
- Йўқ, – дейман, – ҳозирча шу етади.

Биз ташқарига чиқдик. Мен зинапоя устида кутиб турдим, у пастга тушиб, омборхонадан велосипедни етаклаб чиқди.

- Елургичи қани? – деб сўради.
- Болакайлар ўмариб кетишган.
- Буни қаранг, тагин савдолашиб ўтирибсиз-а, – дейди Ванечка, велосипедга ўтириб, ҳовли бўйлаб кезинар экан, танбех беради: – Омборхонага қулф осиш керак-да. Мен яхши бир қулф олиб келиб бераман сизга.

- Қулфни қўявер, сен, яхшиси, пулни бер.
- Шу якшанба нок сотаман-да, пулини олиб келаман, – дейди Ванечка ва велосипедни ҳайдаганича ҳовлидан ташқарига чиқиб кетади.

Бу менга ёқмади. Аммо, начора, узоқроқ бўлса-да, ҳар қалай, қариндош.

Мен авваллари ҳам кўп айтар эдимки, ўнта узоқ қариндошдан битта яқин дўст яхши. Аммо буни ҳаммаям тушунавермайди. Айниқса, биз томонларда.

Шундай қилиб орадан бирор ҳафта ўтиб уни кўчада учратиб қолдим.

– Нима бўлди, нокингни сотдингми?

– Сотишга сотдим, бироқ, ўзингиз биласиз, бу йил нок ҳосили шунақанги кўп бўлибдики, уни сотгандан чўчкага берган яхшироқ.

– Нима, ҳеч қанча пул қилолмадингми?

– Қилдим. Бироқ у хотин-қизларнинг латта-путталарига кетиб қолди. Ўзингиз биласиз, бешта қизим бор. Бунинг устига хотиним оғироёқ. Буларнинг турган-битгани чиқим.

– Шундай экан, нима қиласан хотинингни қийнаб, тинчига қўймайсанми? – дейман мен.

– Менга ўғил керак-да, – дейди у. – Хотиржам бўлинг, пулингиз менда қолиб кетмайди. Яқинда узум пишади, кейин хурмо, кейин мандарин. Бир амаллайман.

– Ҳай майли, амалласанг амалла, – дейман мен.

Шу билан биз хайрлашдик. Қарздорлар билан ҳисоблашишга мажбурсиз. Қарздорни авайлаш керак. Ҳатто баъзан унинг инсоф-диёнатли экани ҳақида гап тарқатишга ҳам тўғри келади.

Аммо, мана, узум мавсуми келди, хурмо мавсуми ўтди, мандаринлар пишиб етила бошлади, Ванечканинг бўлса қораси кўринмайди.

Орқаваротдан эшитдимки, хотини яна бир қиз туғибди. Шунинг учун табрик хати орқали ўзим ҳақимда эслатиб қўйишга аҳд қилдим. Шундай-шундай, яна бир қиз кўрганинг билан табриклайман. Вақтинг бўлса уйимга келарсан. Ҳалиям ўша эски жойда яшаб турибман. Келсанг, қаймоқлашиб ўтириб ўтган-кетгандан гаплашамиз.

Бир ҳафтадан кейин жавоб келди. Дастхатингиз хунук экан, катта қизим базўр ўкиди, деб ёзибди. Табрик учун раҳмат, дебди, хотиним яна бир қиз туғиб қўйди. Исmlариниям адаштириб юборяпман. Бизнинг қишлоғимизга ҳам, деб ёзибди яна, электр ўтказишди. Унга ҳам пул тўлаш керак. Қарзим эсимда турибди. Ҳечқиси йўқ, Ванечка Мамба бир амаллайди. Хатининг охирида тагин мен омборхонанинг эшигига қулф олган-олмаганимни сўрабди. Агар олмаган бўлсангиз, мен обориб бераман, деб ёзибди.

Ҳа, пулим қулоғини ушлаб кетди, деб ўйладим мен. Ўшандан сўнг кейинги ёзгача биз кўришмадик. Қарзни қарийб унутаёздим.

Бир куни бозорда кетаётсам, кимдир исмиمنى айтиб чақиряпти. Қарасам, Ванечка Мамба тоғ қилиб уйилган тарвузлар хирмони олдида турибди. Бир тилик тарвузни қўлида ушлаб, тишларини ярқиратиб кичқиряпти:

– Мамба тарвузлари, кеп қолинг, йўқса, ўзим еб қўяман!..

Бир хотин мандан “Мамба тарвузлари тарвузнинг қандай нави?” деб сўраяпти.

– Сиз ҳали Мамба тарвузларини билмайсизми? – деб кулади Ванечка, сўнг бир бўлак тарвузни пичоғининг учига қадаб ҳалиги аёлнинг нақ оғиз-бурнига обориб тикяпти.

– Мен емоқчи эмасман, шунчаки сўраб билмоқчи эдим, – дея аёл уялиб ортига чекинди.

– Мен сотиб олинг демаяпман, фақат Мамба тарвузини татиб кўришингни сўраб турибман, – дея ёлворди Ванечка.

Ахийри аёл тарвузни татиб кўради. Татиб кўргач, сотиб олмасликка уялади. Қарасам, ҳар бир тарвузга фирма белгиси сифатида “М” ҳарфи ўйиб ёзилган.

– Бу нимаси? – деб сўрайман. – Тамға босилган атом бомбаси эмасми мабодо?

– Бир чол билан қишлоқдан тарвузни бирга олиб келган эдик, мен чалкаштирмаслик учун ўз тарвузларимга белги қўйиб чиққан эдим.

Шундай деб қикирлаб кулади. Мен ҳали қарзи ҳақида эслатиб улгурмай туриб у оғиргина бир тарвузни кўлимга тутқазди. Олмасликка уриниб кўрдим, аммо Ванечка ҳоли-жонимга қўймади:

– Биз қариндошмизми-йўқми? Ўзимнинг полизимдан! Сотиб олинган эмас, деҳқончилик!

Олишга мажбур бўлдим. Кўлимда совға қилинган тарвузни ушлаб туриб қарзимни сўраш қандайдир ноқулай туюлди. Шунинг учун жим қолдим. Ҳа, майли, ҳар қалай, велосипедимнинг эвазига шу тарвузни олиб турибман-ку, деб ўйладим ўзимча.

Кейинчалик менга у ўша шерик чолни қандай боплаб туширганини айтиб беришди. Улар юк машинасига ортилган тарвузларининг устида келар эканлар, чол ухлаб қолибди. Ванечка эса, қароқчилик пичоғи билан чолнинг йигирматача тарвузига ўз тамғасини ўйиб чиқибди!

Ярим йилдан кейин мен бир ошнам билан тасодифан ёнилғи қуйиш шаҳобчасига кириб қолдим. Ошнам машинасига ёнилғи қуйдириши керак эди. Қарасам, менинг Ванечкам бир “Волга”нинг атрофида гиргиттон бўлиб, сувичакда ҳафсала-ю иштиёқ билан уни ювяпти.

– Салом, Ванечка, – дедим мен. – Нима гап, ювғичлик қиляпсанми?

– Ие, сизмисиз, салом-салом! – дея сувни ёпиб, менинг олдимга келди: – Сиз ростдан ҳам ҳеч нима билмайсизми?

– Мен нимани билишим керак?

– Мен, ахир, “Волга” сотиб олдим-ку. Бу ўзимнинг “Волгам”.

– Баракалла, – дейман мен, – ахийри айтганингни қилибсан-да.

– Қариндош ҳам шунақа бўладими! – дея Ванечка ёнидаги ошнасига шикоят қилади. – У велосипед сотиб олганида мен билган эдим. Мен “Волга” сотиб олганимда эса, у ҳеч нима билмайди. Шу ҳам инсофдан бўлдимми?

– Велосипед ҳақида, яхшиси, эсламай қўя қол, – дейман мен.

– Йўқ, – дейди у, – гарчи велосипедингизнинг шалоғи чиққан, унинг устига елургичи ҳам йўқ бўлса-да, мен унинг ҳақини тўлайман. Бироқ шу топда уй кура бошлайман деб қарзга ботиб қолдим. Уйимни қуриб бўлган захоти бирйўла ҳамма қарзларим билан ҳисоб-китоб қиламан.

– Мева-чева сотиб тургандирсан? – деб сўрайман.

– Сиз сўраманг, мен айтмай. Ғирт зарар. Йўл назоратчилари ҳаддиларидан ошиб кетишди. Ё ҳеч нима олишмайди, ё шунақанги кўп олишадики, оврагарчиликка арзимади.

Биз шаҳобчадан узоқлашганимизда ошнам:

– Сенинг бу Ванечканг ёнилғи билан фирибгарлик қиляпти. Қўлга тушиб қолиши мумкин, – дейди.

– Қўлга тушса тушар, – дейман мен, гарчи у ҳеч қачон қўлга тушмаслигига амин бўлсам-да.

Бироздан кейин бир умумий танишимизни учратиб қолдим.

– Эшитдингми, Ванечка Мамбани оғир аҳволда касалхонага ётқазишибди?

– Нима бўлибди? – деб сўрадим. – Ёнилғи шаҳобчаси портлаб кетибдими?
– Йўқ. Оҳак қоришмаси тўкилган чуқурга йиқилиб тушибди. Уй кураепти-ку.

– Ҳечқиси йўқ, – дейман, – Ванечка бир амаллайди.

– Йўқ, – дейди у, – узоқ яшаёлмайди-ёв.

Ванечка касалхонада бир ой ётди. Мен уни кўргани боргим келди, лекин ноқулай бўлар деб ўйладим. Қарзини сўраб келди, деб ўйлаши мумкин-да. Кейинчалик эшитдим – бир амаллаб оёққа туриб кетибди. Мен шундай бўлишига амин эдим. Бу дунёда ҳали унинг кўп ишлари чала қолиб кетаётган эди-да. Шунақанги ишларки, бошқа бировга топшириб кетиб бўлмайди. Бошқа биров уддалаёлмайди.

Орадан бир йил ўтди. Кунлардан бир куни қишлоқдан менга таклифнома бериб юборибди. Қўшалок тўйга таклифнома экан. Ҳам уй тўйи, ҳам янги туғилган ўғил тўйи.

Бу тўйларни роса кўрганман. Икки юзми-уч юз одам таклиф қилишади. Уларни тунги соат ўн иккида столга ўтқазивади. Ҳамма нарсани тайёрлагунларича, раҳбарият келишини кутгунларича шу вақт бўлади. Энг муҳими – совға-саломлар! Ҳовлининг қок ўртасида қишлоқнинг жарчиси туради. Унинг ёнида бир қиз ўтиради. У рангли қаламни хўллаб, ўқувчиларнинг дафтарига ким нима олиб келганини қайд қилади. Совға-салом сифатида пул, кўпроқ бирон буюм бериляпти.

– Ойдеккина гулдон, – дея қичқиради жарчи, гулдонни бош устида баланд кўтариб барча меҳмонларга кўз-кўз қилар экан. – Қадрли меҳмоннинг ўз виждонидек топ-тоза ва шаффоф!

– Русларнинг тоза жун кўрпаси, – қичқиради жарчи, букланган кўрпани хафсала билан ёзиб кўрсатиб. – Бу кўрпанинг тагига бутун бир полк жой бўлиб кетади, – дея уялмасдан қўшиб қўяди тагин, гарчи бу матоҳнинг катталиги одатдаги ўлчамда бўлса-да.

Бу масалада айниқса бзибликлар алоҳида ажралиб туришади. Улар муболағасиз бир гап айтишолмайди. Жарчи муболағали таърифини тугатгунича меҳмон кулгили даражадаги камтарлик билан унинг олдида бошини эгиб, қўл қовуштириб туради. Аслида у қизча исми шарифини тўғри ёзиптими-йўқми, шунга қиялаб қараб туради. Шундан кейин у томошабинлар қаторига бориб қўшилади. Жарчи эса, навбатдаги совға-саломни осмони-фалакка кўтаради.

– Шоҳона дастурхон, – дея қичқиради у ва баайни кўзбойлағичдек абжирлик билан дастурхонни қўлида силкитади. Бир сўз билан айтганда, бу ўзига хос томоша! Албатта, сен совғасиз келган бўлсанг, ҳеч ким сени ҳайдаб юбормайди. Аммо жамоатчилик фикри шаклланади.

Буларнинг ҳаммасини билганим учун бориб овора бўлмадим, лекин, ҳар қалай, ҳеч бир имо-ишорасиз оддийгина табрик хати ёзиб жўнатдим.

Бир куни туманларимиздан бирининг темир йўл бекати олдидаги майдонда уйга қай йўл билан кетишимини билмай, электрчкада кетайми ё йўловчи машина ушласаммикан, деб турган эдим...

Кимдир мени қақираётганини эшитиб қолдим. Қарасам, Ванечка “Волга” деразасидан менга кўз тикиб ўтирибди.

– Бу ёқларда нима қилиб юрибсиз?

– Хизмат сафари билан келувдим. Сен-чи?

– Сочи тарафларга айланиб борувдим. Ўтиринг, обориб кўяман.

Мен унинг ёнига ўтирдим ва биз йўлга тушдик. Машинада контрабанданинг субтропик хуш бўйи таралиб турибди. Касалхонадан чиққанидан кейин Ванечкани бирон маротаба кўрмаган эдим. У қарийб ўзгармабди, фақат рангидан бироз қон қочиб қолибди. Аммо ҳали ҳам қувноқ, тишлари ярқирайди.

– Хатингизни олдим, – дейди у. Вадаванг тўй бўлди, қатнашганингизда кўрар эдингиз.

– Оҳакли чуқурга қанақасига йиқилиб юрибсан ўзи?

– Ҳе-е, эслагим келмайди. Сал бўлмаса ўлиб кетай, дедим. Нариги дунёга бориб қайтдим, десам ҳам бўлади. Аммо шу чуқурдан чиққанимдан кейин ўғил кўрдим.

– Нима демоқчисан?

– Ўйлашимча, менинг жисимда ўғил кўришим учун оҳак етишмай турган экан.

– Менимча, сенда оҳак етарли эди-ёв.

– Беҳазил, – деб кулади Ванечка, – эҳтимол мен илмий кашфиёт қилгандирман. Қандайдир журналга ёзиб чиқсангиз-чи, қалам ҳақини ўртада арра қиламиз. Лекин сизнинг ёзганингизни эълон қилишлари қийиндир-ов.

– Нега энди? – дея сергак тортдим мен.

– Дасхатингиз жуда ёмон экан, – дейди у, – унча-мунчаси ўқиёлмаса керак.

– Гапни айлантирма, – дейман. – Ишларинг қалай? Яхшиси, шундан гапир.

– Бир нави, – дея гапни мужмал қилади Ванечка ва бир қўли билан радио мурватини бураб, жазни топади-да, созлаб, овозини кўтаради.

– Тартиб йўқ, – кутилмаганда кўшимча қилади у. – Мана шуниси ёмон.

– Намунча тартибсизлик ҳақида қайғуриб қолдинг?

– Мана, Сочига мандарин олиб бордим. Икки юз чақиримга тўртта назоратчи, нима, шу тартибми? Йўқ, сиз менинг гапимни бўлманг, – деди у, гарчи мен унинг гапини бўлишни мутлақо ўйламаган бўлсам ҳам. – Учтаси олади, тўртинчиси рад қилади. Тартиб шунақа бўладими? Ахир, аввало ўзаро келишиб олишмайдими? Ё ҳеч биринг олма, ё ҳамманг ол! Мен учтасига пул кистирдим, деб тўртинчисига айтолмайман-ку, ахир. Бу инсофдан эмас-да.

– Албатта, инсофдан эмас, – дейман мен, ўзим бўлса, ўйлайман: шу инсоф деганлари қизиқ нарса-да. Ҳар ким ўз бўйига қараб инсофдан тўн бичиши ажабланарли эмас. Ҳеч ким уни четлаб ўтолмаслиги ажабланарли.

– Яхши, Ванечка, – дейман. – Мана, машинанг бор, уйинг бор, ўғлинг бор. Бунчалик бошингни ўтдан олиб чўққа ураверма-да. Сенга яна нима керак?

– Уя, – дейди у. – Менга уя керак!

– Қанақа яна уя?

– Асаларининг уяси. Боғимнинг ширасини бегона асаларилар еб кетиш-япти. Яхшиси, ўзимникини ташкил қиламан. Синаб кўраман.

– Қани, синаб кўр-чи, – дейман. – Нималарни ҳали синаб кўрмагансан!

– Яхши бир асаларичини билмайсизми?

– Йўқ, билмайман.

Бироз жим кетдик. Аммо Ванечка текиндан-текинига жим ўтиришни ёқтирмайди.

– Менга қаранг, уй атрофида қанақанги шов-шув бошланиб кетди тағин?

– Нима эди, сени безовта қилишяптими?

– Ўзингиз биласиз, кўролмаслар кўп. Арз қилишяпти. Уй, машина қаёқдан келди, деб сўрашяпти... Раис аллақачон чақириб сўради.

– Нима қипти сўраса?

– Мен унга айтдимки, тафтишчи билан меҳмонлар гуруҳи келганида менинг уйимга бошлаб келиб, “Мана, ўзига тўқ деҳқон” деб кўрсатар эдинг. Энди сотмоқчимисан?

– У нима дейди?

– Мендан ҳам сўрашади-да, нима қилай дейди...

Бизнинг суҳбатимиз чала қолди. Кутилмаган ҳодиса рўй берди.

Биз катта тезликда кетаётган эдик. Гарчи йўлларимиз эгри-бугри бўлса-да, мен хотиржам эдим. Ванечка ҳарбий хизматда ҳам беш йил рул бошқарган ва, умуман, уста ҳайдовчи. Биз шаҳар ичкарасига кириб келдик, у бўлса, афтидан, тезликни пасайтирмақчи эмас. Мана, темир йўл бекати қаршисидаги автобус бекатида ҳосил бўлган навбатдан бир аёл югуриб чиқди-да, овсар қўйдек кўчани кесиб ўта бошлади. “Улгуролмаймиз!” – деган фикр лип этиб ўтди миямдан ва шу лаҳзадаёқ тормоз босилиб, асфальтга ишқаланган ғилдирак товуши билан одамларнинг қичқириғи барабар эшитилди. Машина аёлни уриб бир неча метр нарига улоқтириб ташлади-да, тўхтади.

Аёлни одамлар қуршаб олишди. Ўрнидан турғазиб, бир чеккага олиб чиқишди. Ранги докадек оқариб кетган. Аммо кутилмаганда қўлларини силкитиб, ёрдамга чўзилган қўлларни жаҳл билан силтаб ташлади.

Қандайдир йигитча машинамиз ёнига келиб, ичкарига эгилган кўйи хайқирди:

– Нима қилиб турбисан, Ванечка, газни босмайсанми!

Ванечка андак ортга юриб, вокзал олдидаги майдончага рулни буриб, катта йўлга тушиб олди-да, газни шунақанги босдики, чироқлар ёнимиздан метеоритдек учиб ўта бошлади. Ўн дақиқача ўт ўчириш машинасининг тезлигида йўл юрдик. Назаримда, биз ҳар бир лаҳзада шунақанги жойга ана кетдик-мана кетдик бўлиб турдикки, у жойдан Ванечка-ку, бир амаллаб эмаклаб бўлсаям чиқиб олиши мумкин, бироқ ўзимга ишончим йўқроқ эди.

– Жинни бўлдингми, нима бало! – қичқираман мен унга. – Секинроқ-да!

–Ортимиздан қувишяпти!

Мен ортимга аланглаб қарадим. Бизнинг ортимиздан автоназоратчининг мотоцикли келяпти. Ванечка жинкўчага бурилди-да, машина тебраниб тош кўчада силкиниб кетди. Мотоцикл кўздан йўқолгандек эди, аммо бир неча сониядан сўнг кўча бошида тағин пайдо бўлди. Ванечка яна бир гадой топмас жинкўчага бурилди, кўчадан зувиллаб ўтди ва машинани шунақанги кескин тўхтатдики, мен бошим билан ўзим тутиб турган эшикка бориб урилдим. Машинадан икки қадамча нарида янги кавланган ҳандақ кўриниб турибди, унинг ёнида бетон қувур ётибди. Ванечка орқага юрмоқчи бўлди, аммо машина ғилдирағи бир жойда айланиб қолди. Мотоцикл товуши кучаяверди.

Бир неча лаҳзадан кейин автоназоратчининг мотоцикли ёнимизга келиб тўхтади. У моторини ўчириб, шаҳдам қадамлар билан юриб бизнинг олдимизга келди.

– Нега тезликни оширдинг? Нега дарров тўхтай қолмадинг?

– Сигналингизни эшитмабман, ака, – деди Ванечка. Маълум бўлдики, автоназоратчи бекат ёнида бўлиб ўтган воқеа хусусида мутлако билмас экан. Шунда ҳам у ниманидир ёзишга чоғланиб, Ванечкадан нимадир талаб қила бошлади. Ванечка машинадан чиқди. Мен уни бу қадар ачинарли қиёфада биринчи мартаба кўрдим. У ялинди, ёлворди, қасам ичди, умумий танишларини тилга олди, “Аслини олиб қаралса, иккаламиз бир соҳада ишлаймиз”, деб ишонтиришга уринди. Сўнгра мен томонга маъноли бош чайқаб, менинг шахсимни осмони-фалакка кўтараётганини сезиб қолдим. У мени маҳаллий ҳокимиятнинг топшириғи билан олиб кетаётган бўлиб чиқди. Мен ўзим ҳам сезмаган ҳолда тобора юксалиб бормоқда эдим.

Ахийри Ванечка уни кўндирди. Автоназоратчини мотоциклига қадар кузатиб борди. Биз томонларда отлик меҳмонни отига қадар худди шундай кузатиб қўйишади. Ўйлайманки, агар мотоциклда жилов бўлганида, Ванечка уни ушлаб турган бўлар эди.

– Ўзини ким деб ўйлапти бу тиланчи! – деди Ванечка автоназоратчи жўнаб кетган заҳоти. Афтидан, бу одам Ванечка танимайдиган янги автоназоратчига ўхшайди.

Ванечка машинага ўтириб, тамаки тутатди. Мен йўл саргузаштлари бугунга етарли бўлди деб ўйлаб, машинадан тушдим.

– Раҳмат, – дедим. – Буёғи яқин қолди.

– Ихтиёрингиз, – деди у ва моторни ўт олдирди. – Тартиб ҳақида эса, сизга тўғри айтгандим, аммо-лекин!

– Қанақа тартиб? – деб сўрадим мен, гап нима ҳақда кетаётганини тушунмай.

– Кўчани кавлашга кавлаб ташлашибди-ю, белги қўйишмабди. Айланиб ўтиш йўлини ҳам кўрсатишмабди. Бу нима, тартибми?

Мен елка қисиб, кўлларимни кердим.

Унинг бу ердан чиқиб олмагунича кетишим ноқулай эди. Кутиб турдим. Машина ғилдираги чарх ура-чарх ура амал-тақал орқага юрди. Мен йўл чироғи остида ёришиб турган яноқ чизиклари бўртиб чиққан қонсиз бетига тикилиб турдим.

Ванечка деганлари мана шунақа – ваҳший, безбет, қувнок. У, албатта, нодон эмас, аммо у билан бирга бозорга тарвуз ташишни ҳеч кимга маслаҳат бермаган бўлар эдим.

Машинадан кейин пиёда юриш жуда ёқимли экан. Умуман олганда менинг ҳар қандай автомобил ҳодисаларига тоқатим йўқ. Пиёдаларга бир нави ачиниб кетаман. Гарчи одамга ачиниб қараш унинг шаънини ерга урса-да, бу туйғудан халос бўлолмайман. Яхшиямки, фалокат енгил кўчди. Афтидан, биз ўша аёлни ургандан кўра кўпроқ кўрkitдик...

Кўп йиллар аввал, кунлардан бир куни Москва кўчаларида кетаётган эдим. Кайфиятим жуда ёмон эди. Институтни тамомлаётган эдим, бироқ кафедрада менинг диплом ишим қабул қилинмаётганди. Ишим нимагадир у ердагиларга ёқмабди. Ҳатто уларни қайсидир даражада кўрkitиб юборибди. Иш анча бамаъни ёзилган эди, аммо кафедра раҳбарлари ҳам, ўзим ҳам буни дарров англамадик. Кейинчалик, ҳимоя чоғида бу аниқ маълум бўлди ва мен унга яхши баҳо олдим. Аммо ўша пайтда ич-ичдан безовта-беҳаловат эдим. Ҳаво совуқ, кўчалар тайғанок. Бир қарасам, уйлар орасидаги торгина йўлдан бир юк машинаси орқаси билан юриб чиқиб келяпти. Йўлакда эса, бири саккиз, яна бири тўрт ёшлардаги икки болакай

ўйнаб ўтирибди. Ўзларига яқинлашиб келаётган баҳайбат кузовни кўрган каттароқ болакай кичкинасини қолдирди-да, хавфсиз жойга ўтиб олди. Мен бор овозим билан қичқириб юбордим. Болакай ҳеч нимани кўрмайдигандай эшитмайди. Кўчада учиб-қўнаётган каптарларга тикилган кўйи шунақанги чуқур хаёлга чўмганки, бундай хаёлни файласуфлар билан болакайларгина сура олади. У шунақанги кичкинтой эдики, кузовнинг орти унинг боши устидан тегмай ўтди. Мен югуриб бориб унинг ёқасидан тортган кўйи кузов остидан суғуриб олишга улгуриб қолдим. Яхшиямки, машина жуда секин юраётган эди. Қатқалоқ бўлгани учун ҳайдовчи кўчага жудаям жадал чиқиб келишга кўрқаётган эди.

Болакай ҳеч нимага тушунмади. У совкотмаслик учун қалин кийинтирилган, юмшоқ қулоқчинда иссиқдан бўғрикқан юзигина кўриниб турар эди. Аммо ҳеч бир она, ҳеч бир ҳайдовчи ҳамма бахтсиз тасодифларнинг олдини ололмайди. Мана шундай пайтда пиёдалар ёрдамга келади. Айни чоғда, пиёдаларга ҳам бундай ҳодисалар ўз таъсирини ўтказди. Мен шуни узил-кесил тушуниб етдимки, ҳаётнинг маъноси диплом ишида ва ҳатто кафедранинг ўзида ҳам эмас, қандайдир бошқа нарсада.

Эҳтимол пиёда номига муносиб бўлишдадир бу маъно? Моҳиятан олганда, жамики машиналар, учоқлар, паровозлар – биз пиёдалар ортимизда судраб ва ё олдимизда итариб келаётган болалар аравачасига ўхшашроқ нарсалар.

Бировнинг машинасида узоқ ўтириб қолганидан кейин пиёда юриш енгил ва ёқимли туюлмоқда. Ким қандай айлантормасин, она ер, она замин ҳаммаша ўзингники. Энг муҳими – она тупроқ одам боласининг руҳига эркинлик ва хотиржамлик бахш этади. Сени қандайдир бир куч кўтариб юрмайди, балки ўзингни ўзинг кўтариб юрасан. Бундан ташқари, сен ҳеч кимнинг устига бостириб боролмайсан. Албатта, у сенинг устингдан босиб туриши мумкин. Аммо шу тарзда фикрлайдиган бўлсак, бошимизга ғишт келиб туриши ҳам мумкин-ку! Муҳими, ўзингиз кимнингдир бошига ғишт отмаётганингизда!

Мен уйга пиёда кетар эканман, бир пайтлар машина олмаганим, олган велосипедимни ҳам сотиб юборганимни ўйлаб хурсанд бўлдим.

Ўйлайманки, яхши фикрлар миямизга соатига беш чақиримдан ошмайдиган тезликда юраётган чоғимизда келади.

АЙНИГАН ЗИЁЛИЛАР ВА АФЕРИЗМЛАР

Шоҳкўчадаги бекатда троллейбус кутиб турибман. Троллейбус анчадан буён келмаётганидан бетоқатланиб қўналгадан олдинроққа чиқиб йўлга кўз тикмоқда эдим. Кутилмаганда менинг шундоққина кўз олдимда бир “мерседес” ғизиллаб тўхташга уринган кўйи ўтиб кетди.

Ўн метрча нарида тўхтаб, ичидан бир одам чиқди-да, исмиمنى айтиб чақирди. Унга қараб, гарчи кўп йиллардан буён кўришмаган бўлсак-да, дарров танидим. У бежирим кийимда, тоғдек пурвиқор. Лекин ўзигагина хос юмалоқ юзи, қуюқ қошлари, қоп-қора кўзлари қарийб ўзгармаган.

* Манба: “Знамя” журнали, 2001 йил, 11-сон, 3-10-бетлар.

Қачонлардир биз Мухусда бир синфда ўқиган эдик. Унинг оти Жўра эди. Математика бўйича синфимизда биринчи ўқувчи саналарди. Аммо бошқа фанлардан ўртамиёна ўқирди. Математикадан жуда иқтидорли эди. Ўқишнинг охириги йилида гоҳида айрим дарсларда бошини партага қўйганча мудраб қолардики, бу ҳол биз тахмин қилганимиздек, тун жўшқин ўтганидан далолат берарди. Қизиғи шундаки, ичкиликни яхши кўрадиган математика ўқитувчиси унинг ўз фанига лаёқатини ҳурмат қилиб, Жўра охириги қатордаги партасида мудраб ётганида синфда тинчлик сақланишини қаттиқ талаб қилиб қоларди. Ва, аксинча, математика ўқитувчиси бизга ёзма ишни топшириб қўйиб, ўзи сархуш бўлгани учун гўё кўчирилаётган қоғозларнинг бир маромдаги шитир-шитирлари элиптиб, ўтирган жойида мудраб қолганида Жўра синфда тинчлик сақлаш ташвишини қиларди.

Математика ўқитувчиси ҳаттоки урушдан кейинги йилларда кийиладиган юпунгина кийимда бизнинг кўз олдимиздаги ўриндикда чалқанча ётган кўйи кафтлари билан юзини ёпиб оларди. Шу ҳолатида у нафақат бизни, балки, умуман, бу ёруғ дунёни кўришни истамаётгандек эди гўё.

Жўра грузин тили дарсларидан бошқа ҳар қандай дарсда ухлай оларди. Чунки грузин тили ўқитувчиси ўта баджаҳл аёл эди. Жўранинг эса, у билан муносабати чигалроқ эди. Гап шундаки, унинг ярми мингрел¹, ярми абхаз бўлиб, мингрел тилини биларди. Мингрел тили билан грузин тили ўзаро яқин бўлгани учун, дадил жавоб берар экан, бутун синф, ҳаттоки ўзи ҳам билмаган ҳолда жавобида мингрелча сўзларни қўллаб юборарди. Мана шунда ўқитувчи ҳамиша алланечук ёжиғиниб:

– Ўтир, икки! – дер эди.

Бундай пайтда ўқитувчи ўзининг миллий ғурури шу қадар топталгандек ҳис қилар эдики, Жўрага қаерда қандай хато қилганини ҳеч қачон айтмас эди: ўзинг топ! У грузинча нутққа мингрелча сўз қўшилишига тоқат қилолмас эди. Айниқса, нимагадир, ундов сўзларга. Мингрелларга миллатдошларига бўлгани каби ўта аёвсиз эди ва бу унинг қатъий беғаразлигидан далолат берарди.

Аёл шунақанги баджаҳл эдики, ундан нафақат жамики ўқувчилар, балки табиатан олийжаноб ва ювош мактаб директори ҳам кўрқиб турарди. Дарвоқе, у ҳам грузин эди.

Аёл ёлғиз яшарди. Бақувват ва чайир гавдасининг устида кўршапалакнинг калласидек кичкина каллани кўз олдингизга келтиринг! Бунга кўз олдига келтиролмаганларга кўршапалакни ушлаб, унга тикилиб қарашни маслаҳат бераман.

Жаҳли чиққанида у, айниқса, боқибёғам ёки ўзи шундай деб ҳисоблайдиган ўқувчиларнинг сочидан чангаллаб узиб олгудек торткилаб қолар эди. Бундай ўқувчиларнинг сочлари нимагадир ҳамиша чиройли ҳам қалин бўларди.

Асли келиб чиқишига кўра сибирлик бир ўқувчи грузинча юмшоқ “л” товушини ҳеч талаффуз қилолмас эди.

– “Лясточка” де-чи, қани! – босиқлик билан унга мурожаат қиларди муаллима. Афтидан, унга ўқувчи товушни тўғри талаффуз қилолмаётганини тушунтириш учун шу биргина русча сўз маъқулдек эди. У ҳеч қачон бошқа бирон русча сўзни мисол қилиб келтирмас эди.

– Ласточка, – дея такрорларди сибирлик.

¹ Мингрел – Грузияда яшовчи кичик миллат номи.

– “Лясточка” дегин, “лясточка”, – қистар эди ўқитувчи.
– Лясточка, – дея тагин такрорлар эди ўқувчи хўмрайиб, лекин талабга мувофиқ талаффуз қилолмамай.

– Лясточка, лясточка, лясточка, – дея такрорлар эди муаллима зоҳиран меҳр билан, лекин унинг Сибир тайгасидек қуюқ сочларини чангаллашга чоғланар экан. Ҳали сочи кутқариб қолиш мумкин эди! Аммо...

– Лясточка, – дея жавоб қилди сибирлик тагин ўз билганидан қолмай.

Ҳамма бу ўқитувчидан нафратлангани учун мен гоҳида унга ачиниб кетар эдим. Мени у ҳеч қачон сочимдан тортқиламаган. Чунки мен грузинчани бошқа ўқувчиларга нисбатан яхшироқ билар эдим. Бир пайтлар дарсада ўтганимизда, фоже тақдирли шоир Николаз Бараташвилини севиб қолган эдим. Мен бу шоирнинг шеърини синфдаги бошқа ҳамма ўқувчиларга нисбатан яхшироқ ифодали ўқий олмасам-да, ҳар қалай, баландроқ овозда ўқир эдим. Ўшандаёқ шеърятдан мурод қичқирикни бошқалардан ошириш эканини тушуниб олган эдим.

Мен Бараташвили шеърини ўқитувчининг овозидан қолишмайдиган даражадаги баланд овоз билан қичқириб ўқир эканман, у ўзларини айбдор ҳис қилганча биқиниб ўтирган грузин ўқувчиларга “Мана, кўриб кўйинглар!” дегандек маъноли тикилиб турар эди. Мен ўқиб бўлганимдан кейин таҳдидомуз хитоб қилар эди:

– Эҳ, Берадзе!

Берадзе бир гапириб, ўн куладиган ўта шўх-ўйинқароқ бола эди. Афтидан, ўқитувчи шоирнинг фожиали шеърлари орқали бу шум боланинг попугини пасайтириб қўймоқчи бўлар эди. Гарчи бу шум бола унинг дарсларида тишининг оқини кўрсатмаган бўлса-да, сездирмай мийғида кулаётганини билиб турар эди.

– Эҳ, Берадзе! – дер эди у бирон-бир баҳона топилганида, масалан, синфда бўр тугаб қолганида, гарчи у навбатчи бўлмаса ҳам. Шунда бутун синф ҳузурланиб кулар, Берадзе эса, жимгина титраб-қалтираб турар эди. Ҳозирга келиб бу аёлнинг Берадзега муносабатини шундай изохлашим мумкин: куладиган одам ғоявий жиҳатдан хавфли!

Гарчи мен ўқитувчига ич-ичимдан ачинишимни сездирмасам-да, буни билишини ва муносиб кадрлашини ҳис қилар эдим. Бундан фойдаланган ҳолда гоҳида, табиийки, унга малол келмайдиган даражада шартакилик қилар эдим ҳам.

Аммо бир гал тасодифан ўзимни босолмай қолдим ва бироз ошириб юбордим. Ҳозир нима деганимни аниқ билмайман. Эсимда, ўша гапдан кейин бутун синф жимиб қолди. Айрим ўқувчилар гўёки кутилаётган портлашда ўқ еб қолишдан хавотирланиб, бошларини парта тагига яшириб олдилар. Шу алфозда қизиқиш билан мисли кўрилмаган жазони кутдилар. Ўқитувчи ўрнида ўтирган кўйи уч дақиқача менга киприк қокмай тикилиб қолди. Афтидан, кўз кўриб-қулоқ эшитмаган жазо турини ўзича қидирди. Кўршапалак кўз олдимизда аждаҳога айланди. Аммо кутилмаганда дафъатан бўшашди:

– Нимаям деймиз унга, ахир у жинни-ку!

Синф барала кулгидан ларзага келди. Менинг амаким жиннилигини ҳамма билар эди. У зўр йўлини топди. Афтидан, у ўзига ачиниб қарайдиган ягона одамни йўқотишни истамади.

Ҳозир ўзимча ўйлайманки, мендаги ачиниш ҳисси мустабиднинг ёлғизлигига бўлган ҳали англаб етилмаган ачиниш эди. Бу шунинг учун

ҳам ажабланарли эдики, мен Кремлдаги энг бирламчи мустабидга ўшанда ўсмирга хос қайноқ бир нафрат туяр эдим.

Адабиёт билан сиёсатга ўзгача бир қизиқиш билан қарайдиганлар синфда уч дўст эдик. Эҳтимол ҳозир кимгадир муболаға бўлиб туюлар, аммо биз ўшандаёқ, гарчи ҳеч ким ҳеч нима демаса-да, мамлакатимизда нималар рўй бераётганини яхши билар эдик. Гап шунда эдики, учовимиздан иккитамизнинг оталаримиз қатағон қилинган, учинчимиз эса, Кубанда коллективлаштириш туфайли келиб чиққан очарчилик одамларни қираётганида бу ерга олиб келинган эди.

Биз шаҳар айланиб юрганимизда, ҳатто танаффус пайтларида ўта эҳтиёткорлик билан ўзгалардан четлашиб, адабиёт ва сиёсат ҳақида суҳбатлашар эдик. Биз, айниқса, синф оқсоқолидан эҳтиёт бўлар эдик. У тарихга жуда қизиқар ва, бизнинг тахминимизча, айғоқчилик қилар эди.

Жўра яхшигина спортчи ва безори эди. Гоҳида бизни шаҳарда учратиб қолиб, гапириш таъқиқланган мавзуларда суҳбатлашаётганимизни беҳато фаҳмларди-да, ҳар гал биттагина гапни такрорлар эди:

– Айниган зиёлилар!

Гоҳида биз уни пиво дўкнчаси олдида учратиб қолар эдик. У ҳамиша шишанинг қопқоғини тишида очар эди. Агар биз бу пайтда узоқроқдан ўтаётган бўлсак, у бизга ҳаво орқали таҳдид қилган бўлиб, бўш шишани биз томонга улоқтирар эди.

– Айниган зиёлилар!

Одатда у бу гапни бизга хайрихоҳлик ҳам беписандлик билан айтар эди. Менимча, у биз нима ҳақда гаплашаётганимизни билар эди. Гап билан ҳеч нимани ўзгартириб бўлмаслигини ҳам билар эди. Шунинг учун ҳам бизнинг сиёсий мавзуларда гаплашиш иштиёқимизга истехзо билан қарар эди. Бунинг тан олиш оғир эди. Биз ҳам ҳеч нимани ўзгартириб бўлмаслигини билар эдик. Лекин, начора, бу хусусда гаплашмасдан туролмас эдик-да. Унинг истехзоли сўзлари бизнинг ғашимизга тобора кучлироқ тегадиган бўлди.

Бир куни катта танаффус пайтида синфдаги дераза олдида учовлон оҳиста шивирлашиб турган эдик, кутилмаганда Жўра олдимизга келди-да, одатдагидек истехзоли кулиб сўради:

– Айниган зиёлилар нимани шивир-шивир қилиб туришибди?

Ана шунда мен ўзимни тутиб туролмай унга ташландим. У менга нисбатан кучлироқ эди. Бироқ мен ҳам ўшанда спорт билан шуғулланар эдим. Афтидан, жаҳл устида жанжал бошлаганим ҳаммамиз учун ҳам ёмон бўлмади. Бунинг устига, қўнғироқ чалиниб, бизни ажратишди-да, барча ўз жойига ўтирди. Жаҳлимдан тушганимдан кейин безовталаниб ўйладим: энди кейинги танаффусда нима қиламан, ахир у мендан анчагина кучлироқ-ку?

Аммо кейинги танаффусда у менинг олдимга келмади. Ҳатто ҳеч қачон бизнинг олдимизга келмайдиган бўлди. Бизни “айниган зиёлилар” демайдиган бўлди. Гарчи ҳеч гап айтилмаса-да, мени ҳурмат қила бошлаганини сездим. Бу ёқимли туйғу эди. Бизнинг манфаатларимиз тўқнашиб қолганида у менга ён босадиган бўлиб қолганини ҳам сездим, бу, айниқса, ёқимли эди.

Мактабни битирганимиздан кейин мен Москвага ўқишга кетдим. Табиийки, уни кўрмайдиган бўлдим. Лекин орқаваротдан эшитдимки, Жўра жиноят оламига қадам қўйиб, камалибди, ҳатто қамоқдан озодликка

чиқибди ҳам, лекин ёзги таътил чоғида Абхазияга келганимда мен уни ҳеч қачон учратмадим.

Орадан ўн йилча ўтиб, Мухусда дўстларим билан ёзги ресторанда ўтирган эдим. Аммо улар менинг синфдошларим эмас эди. Улар афсуски, бутун мамлакатга тарқалиб кетган эди. Кутилмаганда официант қайсидир бир давра тухфа қилган (Кавказда шундай одат бор) уч шиша шароб келтириб қолди.

Мен аланглаб қараб, узоқроқдаги бир даврада ўтирган матросча кийимдаги Жўрани кўрдим. У ҳам дўстлари билан ўтирган экан, менга кулиб қаради. Биз қадахларни тўлдириб, бош устимизда баланд кўтардик-да, унга миннатдорлик билдирган бўлдик.

Орадан бироз ўтиб ўша официант яна уч шиша шароб олиб келди. Мен Жўра томонга қарадим. Унинг кулгиси кўрсатиб турибдики, шаробни сувдек оқизмоққа шай. Бу гал қўлимда қадах билан қошига бориб уриштириб ичишим керак, деб ҳисобладим.

Мен бориб, аввал унинг ўзи, сўнг жиноий оламга мансублиги аниқравшан кўриниб турган дўстлари билан бир сидра уриштириб чиқдим. Жўра икковимиз бараварига ичиб, ўпишиб кўришдик. У менинг ёзувчи бўлганимни билар экан, буни дўстларига эълон қилди. Унинг нима иш қилаётганини сўраб-суриштириш ноқулай бўлди.

– Мана, кўриб қўйинглар, мактабда мардона курашда мени енгган бу! – деб Жўра мени имлаб кўрсатди.

Дўстлари Жўрани ҳам енгадиганлар бор экан-да, дегандек қойил қолиб хайрат изҳор қилишди.

– Жўрани шунинг учун ҳам яхши кўраманки, – деди улардан бири, – унинг ўрнида бошқа биров сир бой бермас эди. Жўра соддадил-да!

Аммо Жўра шу билангина чекланиб қолмади.

– Мактабимизда бир жиннироқ ўқитувчи бўлар эди, – дея гапида давом этди у. – Директордан тортиб то энг сўнгги ўқувчига қадар ҳамма унинг олдида кўркиб-қалтираб турар эди! Ёлғиз мана шу одам кўрқмас эди! Ҳатто унга қарши хужумга ўта олар эди!

Дўстлари яна хайратланишди. Яна-да қизғинроқ изҳор! Менинг ғалабаларим миқдори Жўранинг ичилган қадахлари миқдорига кўпайтирилса, ўзим учун хавфли вазият пайдо бўлиши мумкинлигини ҳис қилдим. Шундай бўлиб чиқди ҳам. Жўра бирдан қовоғини уйиб олди. Афтидан, ўз хотиралари энди ўзига эриш туюла бошлади. Ёки у мактаб хотираларига берилар экан, ўзидаги математикага бўлган қобилиятни институтда ўстиролмаганидан афсусландими экан шу топда? “Энди кеч!” Унинг авзойидан шу фикрни уқиш мумкин эди. Кўнгли чўкканини сездирмасликка уриниб, менга кучоқ очиб, лаб чўзди. Ўпишгач, мени енгилгина итариб, деди:

– Майли-майли! Айниган зиёлиларинг қошига бора қол энди!

Мен бурилиб ўз даврам томон юра бошлаган эдим, қадахимни қолдириб кетаётганимни эслаб қолдим-да, уни олгани ортимга қайтдим. Одамнинг каддини пастга урадиган аҳмоқона ҳаракат эди бу! Э худо, мен ҳали қадахда қолган унинг шаробни ичиб қўйишим ҳам керак бўлади! Бу орада у дўстларига биз нима учун уришганимизни айтиб, ҳар қанақасига айнан ўзининг қўли баландлигича қолгани ва ҳали ҳам ўз фикрида собитлигини уқдирмоқда эди.

...Мана, орадан кўп йиллар ўтиб, биз Москвада яна учрашиб турибмиз. У ўз “мерседес”и ёнида қад кериб, менга хушнуд табассум қилмоқда. Мен унинг “мерседес”ига эмас, машинасининг рангига мос костюмига ҳам эмас, балки кўксидаги қоп-қора капалакнусха бўйинбоғига махлиё бўлган кўйи қошига келдим. Матросча кийимидан анча илғорилаб кетибди-я. Мен уни бу қадар киборларча олифта қиёфада учратаман, деб ўйламаган эдим.

Биз қизғин кучоклашиб кўришдик. Мен ички бир безовталиқ билан ўйладим: нахот у тагин айниган зиёлилар ҳақида сўзласа?

– Синфимиздан фақатгина икковимиз Москвада қўним топдик-а, – деди у яйраб кулар экан, мени ҳам ўзи билан бирга фахрланишга даъват қилиб.

Кўпдан буён кўрмаган одаминг билан кўришар экансан, нимагадир унинг тишига қарайсан-да, ҳаёт унинг тишини қоқиб олдим, ё у ҳаётнинг тишини қоқиб олдим – ўзингча аниқламоқчи бўласан. У оппоқ тишларини бус-бутун сақлаб қолибди. Ҳаттоки тишлари янаям кўпайишиб қолгандек.

– Тўғри айтасан, – унинг гапини маъқулладим мен. – Қаерда ким бўлиб ишляпсан?

– Мен... рестораннинг эгасиман, – у ресторан номини фахрланиб тилга олди. – Эшитганмисан?

– Бу ресторани ким эшитмаган, – деб жавоб қилдим мен, гарчи уни мутлақо эшитмаган бўлсам-да.

– Нега троллейбус кутиб турибсан? – мийиғида кулиб сўради у мендан. – Халққа яқинроқ бўлиш учунми?

Халқдан узилиб қолган айниган зиёлини тагин қандай таърифлашни билмаяпти, деб ўйладим мен.

– Менинг машинам йўқ, – дедим-да, яна бошқача тушунмасин деб дарров қўшимча қилдим. – Техникани жиним суймайди.

У мийиғида кулиб бош қимирлатди-да, бирдан орзиқди:

– Учрашиб қолганимиз зап иш бўлди-да! Ресторанининг деворларини қисқа, лекин кулгили аферизмлар-у шеърлар билан безатишни кўпдан буён орзу қилиб юрган эдим. Ижод қил! Агар менга ёқса, қалам ҳақини яхши тўлайман!

– Қанақа аферизм? – деб сўрадим мен ўзимни гўё унинг таклифига қизикаётгандек кўрсатиб.

– Мана, масалан, шунга ўхшаш, – деди у. – “Темирни кассадан узоқлашмай бос!” ёки “Агар шунчалар ақлли бўлсанг, нега пулинг йўқ?” Фақат буларни эмас, шунга ўхшаш янгиларини!

– Мана бундай аферизм тўғри келадими? – деб сўрадим мен ундан. – “Пуллинг бўлса, сенга ақл нега керак?”

– Йўқ, – деди у андак ўйланиб, – мижозларим орасида бойлар кўпчилик. Хафа бўлишлари мумкин.

Мен унинг ресторани деворларини забт этишга тушдим.

– Шундай аферизм тўғри келар балки? – сўрадим мен. – “Қуш қанчалик кичик бўлса, шунчалик ёқимлироқ сайрайди”.

– Тўппа-тўғри! – суюниб хитоб қилди у. – Масалан, қораялоқ! Абхазияда қораялоқлар қанақанги сайрар эди-я!

Соғинч эпкини бир лаҳзага бизни руҳан бирлаштирди ва айни шу бир лаҳза гўзал эди. Аммо у бир муддат ўйга толиб, қутилмаганда ковоғини уйди:

– Афсуски, тўғри келмайди, – деди у.

– Нега? – деб сўрадим мен чинакамига ҳайратланиб.

– Гап шундаки, – дея босиқлик билан тушунтирди у, – мижозларим орасида каттаконлари ҳам бор. Улар бизни катта куш деб ишора қиляпти, бизни туяқушга ўхшаб сайрайди, демокчи бўляпти, деб тушунишлари мумкин. Бу уларга малол келиши мумкин! Туяқушнинг сайраши қанчалик ёқимсизлигини биласанми ўзи?

Гўёки у айни шу кушнинг сайрашига тоқат қилолмай туяқушлар мамлакатини тарк этиб кетгандек.

– Москвада яшаётганингга неччи йил бўлди? – деб сўрадим мен, маълум бўлишича, ўз бошимга ўзим ғалва орттириб.

– Ўн беш йил, – деди у ички бир қониқиб билан, афтидан, шу йилларда ўз орзуларимни аниқ ва тўла рўёбга чиқариб улгурдим, деб хисоблаб. – Сен-чи?

– Қирқ йил бўлди, – дедим мен бир қадар тушкунлик билан, чунки шу йиллар мобайнида ўз орзуларимга эришганимга ишонинқирамай.

– Қирқ йилдан бери, – деди у йилларнинг кўп-озлиги масалани ўз-ўзидан ҳал қилмаслигини уқтирмоқчидек бир қатъият билан, – пайпоқни шимнинг рангига мослаб кийишни ўрганишинг мумкин эди.

Мен масала шу қадар кичкинагина арзимас номувофиқликка бориб тақалаётганидан суюниб кетдим. Қаерда қандай кўриб улгурди экан-а! Ахир, шортик эмас, шим кийганман-ку!

– Мабодо сенинг “мерседес”ингда ётган қора пайпоқ йўқми? – сўрадим мен аҳмоқона бир самимият билан. – Бор бўлса, шимимга мослаб кийиб олар эдим.

У менинг ўз “мерседес”ини таҳқирловчи бу гапимдан мутлақо хафа бўлмади, фақат менга бир истехзоли қараш қилиб қўйди, холос. Афтидан, бандаргоҳда турган улкан кеманинг дарғаси ўзидан “Мабодо кемангизда ташландиқ эшкак йўқми, укажон?” деб сўраган балиқчига худди шундай қараса керак.

– Сен ҳалиям ҳазил-ҳузул қилиб юрибсанми, – дея чуқур уф тортди у. – Мактабда бир марта грузин тили ўқитувчиси билан ҳазиллашганинг етарли бўлмадими? Ҳозиргача тушунолмаман, сенинг ўша кўпол ҳазилингни қандай кечира қолди экан-а, ўшанда!

– Шундай аферизм тўғри келадими? – мен янги ҳужумга шайландим: – “Ёшлиқдаги яхши иштаҳа – ёшлик байрами. Қариликдаги яхши иштаҳа – қарилик маразмнинг байрами”.

– Сен мени хароб қилмоқчимисан, нима бало? – оҳистагина сўради у. – Ҳамюрт, синфдош эмиш тагин!

– Нима бўпти? – деб сўрадим мен.

– “Нима бўпти” эмиш! – деди у овозини таҳдидомуз баландлатиб. – Менинг мижозларим орасида қари-қартанг тижоратчилар оз эмас. Улар яхши овқатланиб, меъёрида ичиш учун келишади. Сен бўлсанг, “маразм байрами” дейсан! Уларнинг энг сўнгги қувончларидан ҳам бебаҳра қилмоқчимисан? Ахир, уларга ёш-ёшгина “блондинкалар” ҳам керак бўлмай қолганини хисобга олсанг-чи!

– Албатта ҳисобга оламан, – дея уни ишонтирдим.

У рус тилидаги сўзларни яхши талаффуз қилар эди, бироқ “блондинка” сўзи нимагадир бошқачароқ эшитилди. Ҳаяжонланганидан шундай талаффуз қилдими ё?

Нима бўлганда ҳам унинг ҳақлигини тан олдим. Ростдан ҳам, бундай аферизмга ресторанда жой йўқ!

– Мен сенинг ресторанигни бежамалаб берганимдан кейин, – дедим мен ўзимга хос қайсарлик ҳам ғамхўрлик билан, – майли, бу аферизмни ёшлар кафесига сота қоламан.

– Йўқ, бу гапингни ёшлар кафесига ҳам ёзиб бўлмайди! – қатъий қилиб деди у, гўёки барча емакхоналардаги аферизмлар устидан ўзи назоратчи қилиб қўйилгандек.

– Нега энди? – хайкирдим мен гўёки цензура қаршисида жазавага тушган муаллиф мисол.

– Ёшлар билан қариларни бир-бирларига қарши қўйиб бўлмайди, – совет муҳаррирлари овозларидаги таниш оҳангда қатъий уқтирди у. – Айниқса, қадах билан ликопча устида! Ғоя меники эканини ҳисобга ол-да!

– Қанақа ғоя? – дея ажабланиб сўрадим мен.

– Ресторан деворига аферизм ёзиш ғояси. Биз сен билан шартнома тузамиз. Шартномада сенинг аферизмларни бошқа ресторанларга сотишга ҳаққинг йўқлиги кўрсатилади.

– Ақалли сенга ёқмайдиган аферизмларни бошқа ресторанларга сота оларман? – деб сўрадим мен ялинчоқлик билан.

– Йўқ! – деб қатъий жавоб қилди у. Сўнг қўшиб қўйди: – Мен уларни сотиб олиб, яшириб қўяман. Майли, ана, китобларингда фойдаланишинг мумкин. Фақатгина менинг рестораним деворида ёзилганлардан бошқаларини. Билиб қўй, мен айёрман!

Сўнгги гапини ўзимча тушундим: эҳтимол менинг ўрта маълумотим етарли эмасдир, бироқ махсус маълумотим етиб ортар даражада!

– Шундай бир аферизм балки тўғри келар? – сўрадим мен хокисорлик билан. – “Яхшилар ёмонларга нисбатан кўпроқ, лекин ёмонлар қудратлироқ”.

– Нима бало, жинни бўлганмисан? – дея ёзғирди у. – Менинг мижозларим орасида қудратли одамлар озмунчами!

– Хўш, мана бу аферизм-чи? – бўш келмадим мен. – “Аёллар гулларни севишади, чунки гуллар ташқи қиёфани кўркемроқ кўрсатади”.

– Бу гапда нимадир бор, – деди у ва шу заҳоти афсусланиб қўшимча қилди: – Бироқ бу ҳам тўғри келмайди. Бизнинг ресторанимизга махсус гул дўкони бириктириб қўйилган. Менинг мижозларим ўз маъшуқаларига гуллар ҳадя қилишади. Бу аферизм уларни хижолатга қўяди. Менинг мижозларим шу қадар маданиятлики, шампан виноси ичганидан кейин гул ҳидлаб газак қилишади! Хўп, майли! – дея қўшимча қилди у. – жойида савдолашаварармиз ҳали! Мен нархини белгилаганимда сен ҳам савдолашишинг мумкин. Дарвоқе, кел, энди шеърларни синаб кўрайлик. Нега энди биз фақат аферизмга ёпишиб олишимиз керак!

– Майли, – рози бўлдим мен ва бир муддат ўйлаб туриб, тавсия қилдим:

Авваллари қандай дам оларди у?

Ётган қўйи супада.

Энди-чи, кўринг бу густоҳни!

Канар оролларида.

– Бунингн нимаси кулгили? Мана, мен бурноғи йили Канар оролларида бўлдим... Лекин сен бу ҳақда билолмасдинг, – қўшимча қилди у, афтидан, ўзининг қанчалик дасти узунлигини уқтирмоқчидек. – Айтарли гап йўқ! Туякуш фермасида туякуш тухумидан пиширилган ковордоқ билан мехмон қилишди. Тағин бу уларнинг энг ажойиб таоми эмиш! Бизнинг курка тухумидан тайёрланган таомимиз уларнинг туякуш тухумидан тайёрланган таомига нисбатан минг карра мазалироқ!

У иккинчи маротаба туякушни ижирғаниб тилга олди. Қандайдир туякуш қачонлардир унинг йўлини югургилаб кесиб ўтганга ўхшайдими, нима бало!

– Бунинг устига, сен одам ўз супасини ташлаб кенг дунёга чиққанидан афсусланаётганга ўхшаб қолгансан, – деб кўшимча қилди у. – Ҳаммасини аксинча қилсанг-чи!

Мен диққатимни жамлаб, янгисини тавсия қилдим:

Аваллари қандай дам оларди у?

Канар оролларида.

Ҳозир эса, нормани бажаргач,

Сулайганча супада.

– Супани йўқот! – деб буюрди у. – Намунча: супа, супа, супа дейсан! Бу сенга соҳилдаги четан эмас-ку! Мен бунинг нималигини биламан! Бу билан сен бизда ҳеч кимни кулдиролмайсан ҳам, айниқса, шуни билиб кўйки, кўрkitолмайсан ҳам!

– Нега? – деб сўрадим мен ижодимга нописандликдан андак малолланиб.

– Чунки ҳаммаси қўлга олинган! – гапни қисқа қилди у. – Обрўли одамларга алмисоқдан қолган супани эслатавериш одобдан эмас. Ҳеч бир супаси йўқ кулгили нарса ёза олсанг ёз, ана!

Мен тағин ўзимни ижодга чоғладим:

Аваллари қандай дам олар эди у?

Соҳил четанига ўзини ташлаб.

Энди-чи, нақадар сурбетлашган,

Париж жазманига ўзини ташлаб...

– Йўқ, – деди у бош чайқаб, – бу ҳам менинг ресторанимга мутлако тўғри келмайди. Яхшиси, аферизмларга қайтайлик.

– Шундай бир аферизм тўғри келадими? – мен тағин унинг ресторани деворига хужумни бошладим: – “Ҳаттоки нимани четлаб ўтиш кераклигини билиш учун ҳам қонун керак!”

– Бугунги кунимизнинг энг зўр аферизми мана шу! – хитоб қилди у. – Буни топганингга қойилман! Ишбилармон кишилар учун бугунги кундаги энг оғриқли масала-да бу! Амалдорлар “Пул! Пул! Пул!” деб бизни торткилашади. Мен эса, нима учун пул тўлаётганимни аниқ билишни истайман! Мен четлаб ўтган қонунни марҳамат қилиб кўрсатиб кўйишсин!

Мен деворни ахийри забт этдим-а, деб турганимда у ўйчанлик билан кўшиб кўйди:

– Аммо, бошқа томондан олиб қарайдиган бўлсак, йўқ, буям тўғри келмайди.

– Нега энди? – сўрадим мен ўзимни кўзга кўринмас девордан ташлаб юборилгандек ҳис қилиб.

– Тушунсанг-чи, – деди у, – менинг мижозларим орасида шунақанги ҳуқуқшунослари борки!.. Улар “Ие, ҳали сенга қонунлар камлик қиляптими?” деб, мен-у менга ўхшаганлар учун шунақанги қитмирона қонунлар ўйлаб топишадики!..

– Балки манови аферизм сенга ёқар? – наботот тарафидан ташландим мен: – “Саллагул атиргулнинг парҳез шакли: тикани йўқ, аммо хиди ҳам йўқ”.

– Йўқ, йўқ! – дарров жавоб қилди у, – биринчидан, узундан-узоқ... Йўқ, бу иккинчидан. Биринчидан, сиёсатга ишора бу! Менинг мижозларим орасида таниқли сиёсатчилар бор-а...

– Қанақасига сиёсатга ишора бўлсин бу? – астойдил ажабландим мен.

– Сен бизнинг ҳукуматимизнинг тикани йўқ, аммо ҳиди ҳам йўқ атиргул демокчисан-да.

– Нима, авваллари ҳукуматимиз атиргулдек хуш бўй таратиб турган эдимиз? – асабий сўрадим мен.

– Атиргулми-йўқми, ҳар қалай, тикани бор эди, – мантиқан асосли жавоб қилди у. – Мана, мен ўзим икки марта ўтириб чикқанман!

– “Долларга ҳаддан ташқари ўхшаб кетадиган доллар – сохта доллар” – ўзим ҳам кутмаган ҳолда теша тегмаган гапни тилга кўчирдим мен.

– Ахийри нишоннинг қоқ ўртасига урдинг-а! – койил қолиб хитоб қилди у ва елкамга қоқиб кўйди. – Ахийри сендан ақлли гапни суғуриб олдим-а! Биттаям сўзини ўзгартирмаган ҳолда сотиб оламан шу гапингни!

– Бундай талабчан цензорни ҳатто совет даврида ҳам учратмаган эдим, – дедим мен энгил тин олар эканман.

– Ҳа, шундай, – деб гапимни маъкуллади у, – мен ўз ресторанимда талабчан цензорман. Лекин шунга яраша ҳақ ҳам бераман-да.

Бироқ у ўзининг нима учун жим бўлиб қолганини тушунганимни тушунди.

– Мен ахир зиёли инсонлар билан ишлайман, – таъна қилаётгандек таъкидлади у. Ҳисобчим назариётчи физик олим. Икки официантим – собиқ ўқитувчилар. Собиқ мунажжим залимнинг умумий назоратчиси.

– Коинот қисилиб боряпти, – дедим мен, аммо у бу фожиали аҳволга парво қилмади. Ён чўнтагидан ташриф қоғозини чиқариб, менга худди жаннатга рухсатнома бераётгандек тантана билан узатди.

– Аммо менинг ташриф қоғозим йўқ-да, – дедим мен, унинг ташриф қоғозини гўё эгасига қайтариб бермоқчидек кўлимда нима қилишни билмай айлантирар эканман. Бунақанги ташриф қоғозларидан менда юзтачаси йиғилиб қолди. Ҳамиша ўзим кўнғироқ қилмайдиган одамлар ташриф қоғозларини беришади.

– Сен керакли одамлар билан қандай мулоқот қиласан ўзи? – дея ажабланиб сўради у, менинг ташриф қоғозини қайтариб беришга чоғланиб турганимга беписанд қарар экан. Беписандлик нима бўлибди! У ҳатто “Тезроқ яшириб кўй!” деган маънода қўл силкитди!

– Мен уларсиз амаллайман, – дедим овозимда аллақандай иддао сезилмаслигига ҳаракат қилиб.

– Мен сени керакли одамлар билан учраштириб кўяман, – деди у ўзига ишонч билан.

Биз бир-биримизнинг кўлимизни сикдик ва у машинасига ўтирди. Аммо тезда энгашиб деразасини очди-да, мени имлаб чақирди. Мен ҳам ойнага энгашдим.

– Келсангиз, увилдирикни ош қошиқда ейсиз, – деди у оҳиста, лекин эътирозга ўрин қолдирмайдиган қатъият билан. Сўнг бир бош чайқаб кўйиб жўнаб кетди. Унинг сўнгги сўзи янги буржуазиянинг масонлик паролитдек янгради.

У билан гаплашатуриб троллейбусимни ўтказиб юбордим. Кўналғага қайтиб навбатдаги троллейбусни кута бошладим. Энди мен кўналғадан ташқарига чиқмасликка ҳаракат қилмоқда эдим.

DRAMA

Тунжар ЖЎЖАНЎҒЛИ

(1944 йил)

КЎЧКИ

(2 пардали драма)

*Турк тилидан
Ойбек ВЕЙСАЛ ўғли
таржимаси*

Тунжар Жўжанўғли 1944 йил Туркиянинг Чўрим вилоятида таваллуд топган. Драматург, Халқаро драматурглар бирлашмасининг Туркиядаги вакили. Туркияда ҳамда хорижда ўтказилган давлат фестиваллари совриндори. “Ўқитувчи”, “Аёллар”, “Берк кўча”, “Досье”, “1920”, “Қиморбозлар”, “Вертолёт” каби ўнлаб асарлар муаллифи.

Қуйида эътиборингизга ҳавола қилинаётган “Кўчки” асари энг кўп таржима қилинган драма ҳисобланиб, 40 дан ортиқ давлатда, жумладан, Ўзбекистонда – Самарқанд вилоят мусиқали драма театрида ҳам саҳналаштирилган.

ҚОР КЎЧКИСИ ФАҚАТ ТАБИИЙ ҲОДИСАМИ?

1987 йил. Кинокомпанияда ишлардим...

Кунлардан бир кун, мен учун қадрли бўлган дўстим билан гаплашиб қолдик. У менга заройиб бир воқеани гапириб берди.

“Шарқий Онадўлининг тўрт томони баланд тоғлар билан ўралган бир қишлоқ аҳолиси баланд овозда гаплашолмас, қаҳ-қаҳ отиб кулолмас, қисқаси, хоҳлаганча кўнгилхушлик қила олмасмиш...

Сабаби шовқин-сурон, баланд овозда гапириши – қор кўчкисига сабаб бўларкан. Бу вазиятнинг муҳим томони шундан иборатки, бу ерлик аҳоли йилнинг тўққиз ойида қор кўчкиси таҳликаси билан яшар экан. Бу қишлоқ одамлари йилнинг фақат уч ойида кўнгилдагидай яшаб, баланд овозда гаплашар, қуроллардан ўқ отар, тўй-томоша қилар ёки чақалоқлар дунёга келар эмиш”.

Яъни, ҳаётнинг бор жозибаси-ю шижоати айнан мана шу уч ойда амалга ошаркан, холос. Қолган тўққиз ой эса шовқин-суронсиз, кулгисиз, андиша ва қўрқув ичидаги ҳаётдан иборат экан.

Менга жуда ҳам таъсир қилган бу ҳолат ҳақида саҳна асарини ёзмоқчи бўлдим. Лекин бундай ақл бовар қилмас ҳолатни томошабинга қандай

* Mitos Boyut Yayinlari, 2007.

етказиш мумкинлиги, гаройиб бу воқеани саҳнага қай шаклда олиб чиқиш мақсадга мувофиқлиги мени безовта қиларди.

Шундай бўлса-да барибир, саҳна асарини ёзишга киришдим.

Ва шундай қарорга келдим:

Қор кўчкиси фақатгина табиий ҳодиса эмас...

Балки ўзимиз тафаккуримизда яратдик бу қўрқувни...

Омад ёр бўлсин!

Муждот Гезенга бағишланади.

ИШТИРОКЧИЛАР:

КЕКСА ЭРКАК – 80 ёшларда. Фақат ҳасса ёрдамида ҳаракат қилади.

КЕКСА АЁЛ – 70 ёшларда. Тетиккина, аммо эътибор қаратиш учун атайлаб ўзини бемажол кўрсатади.

ЭРКАК – 50 ёшларда.

АЁЛ – 45 ёшларда.

ЁШ АЁЛ – 18 ёшларда. Ҳомиладор.

ЁШ ЭРКАК – 20 ёшларда.

ДОЯ – 40 ёшларда.

РАИС (Эркак) – 75 ёшларда.

АЁЛ ВАКИЛ – 70 ёшларда.

ЭРКАК ВАКИЛ – 60 ёшларда.

1 ҚЎРУВЧИ – 35 ёшларда.

2 ҚЎРУВЧИ – 35 ёшларда.

ВОҚЕА ЖОЙИ:

Воқеа атрофи тоғлар билан ўралган қишлоқдаги бир уй ичида бўлиб ўтади. Деразадан, томдан осилиб турган муз парчалари кўринади. Хона деворида икки милтиқ осиглиқ. Улар бир-бирига қарата худди отилишга тайёрдек кўринади. Чап томонда бир хона, ўртада катта даҳлиз – меҳмонхона жойлашган. Ўнг томонда яна битта хонанинг эшиги кўринади. Ташқарига чиқадиган эшик эса ўртада, рўпарада жойлашган. Меҳмонхонада оддий бир печка бор. Унинг ёнида ёқиш учун тахланган ўтинлар. Ерга кигизлар солинган, деворларга эса ихчамгина гиламлар осилган. Хонада яна дўмбира ва сурнай бор. Улар худди чалинишларини кутаётгандай...

Чап томондаги ўзларига ажратилган хонада ёш аёл ва ёш эркак ухлашмоқда. Кекса аёл меҳмонхонадаги печкага яқинроқ жойлашиб, кўзларини шифтга тикканча ётибди. Унинг ёнида эри – кекса эркак қотиб ухламоқда. Кекса эркакдан худди ўлиб қолгандай, овоз ҳам чиқмайди. Ўнг томондаги хонада эркак ва аёл ухлашмоқда. Барча оила аъзолари ерга солинган кўрпа-тўшакда ётишибди. Уйнинг хоналари девор билан бўлинмаган.

Барча кўринишлар худди реал ҳаётдан олинмагандай, рамзий бир ифодага эга. Мутлоқ жимлик. Бу сукунат томошанинг бошидан сўнггига

қадар давом этади. **Барча юришлар ва ҳаракатлар овозсиз амалга оширилади...** Худди ҳаракати секинлаштирилган фильм тасавури пайдо бўлади...

Пичирлаб гаплашиш финалга қадар давом этади. Иштирокчиларнинг баланд овозда гапирмаслиги, барча хатти-ҳаракатларини шовқин-суронсиз амалга ошириш кўрқуви томошабинларга ҳам таъсир қилмоғи лозим.

БИРИНЧИ ҚИСМ

Тонг отмоқда... На бир кўппак, на бир хўроз сасидан дарак бор. Атрофда сукунат ҳукм сурмоқда. Кун ёришган сари, ичкарида ақл бовар қилмас бир ёруғлик пайдо бўла бошлайди. Сассизлик билан бирга ёруғлик кўпаяётгандай.

Кекса аёл ҳамма уйқуда эканлигидан фойдаланиб товуш чиқармай ҳожатхонага қараб юради. Бироздан сўнг ошхонага келиб бир нарсаларни шошилиб ейди. Секин атрофни кузатади.

Ёш аёл юзини буриштирганча ётган жойидан турмоқчи бўлади. Биқини санчиб оғриётгани билинади. Эрини уйғотиш ёки уйғотмасликка иккиланади. Сассиз ўрнидан туради. Унинг ҳомиладор экани билинади.

Кекса аёл ёш аёлнинг яқинлашаётганини сезиб, оғзидаги емак билан аста-секин бориб ўз ўрнига ётади. Ўзини худди ухлаётгандай кўрсатади. Ҳатто устидаги кўрпани, ёш аёлнинг раҳми келиб уни устига ётиб қўйиш учун, атайлаб пастга туширади.

Ёш аёл сассиз юришига ҳаракат қилиб, олдинида даҳлиз томонга юриб, кейин ҳожатхонага ўтиб кетади. Кекса аёл уни зимдан кузатади... Ёш аёл бироз вақтдан сўнг яна даҳлизга қайтади. Кекса аёлнинг ухлаётганини кўриб, уни очилиб қолган кўрпасини устига ёпади. Ёш аёл ўз хонасига ўтиб кетаркан, кекса аёл мақсадига етганидан ўзини бахтли ҳис қилади ва оғзидаги емагини чайнашда давом этади.

Ёш аёл ўрнига келиб чўзилади.

Кейин эркак ўрнидан туриб, хонадан чиқади. Даҳлиздан секин ташқарига ўтади...

Кекса аёл яна ўзини ухлаётгандай кўрсатади. Эркакнинг қайтиб келишини билгани учун, яна устидаги кўрпани пастга ташлайди.

Бироздан сўнг эркак қайтиб келади. Эркак кекса аёлнинг тушиб кетган кўрпасини кўтариб, устини ёпади. Ўз хонасига ўтади ва ўрнига ётади.

Кекса аёл кўзларини очиб, бошини гоҳ у томон, гоҳ бу томон қаратиб ўз хаёлларига чўмиб кетади.

Ёш аёл оғриқдан ётган жойида безовта бўлади. Маълумки, янгидан тўлғоқ бошланади.

Ёш аёл (эрини қўллари билан туртади): Туринг.

Ёш эркак (уйқусираб): Нима бўлди?

Ёш аёл: Қорним...

Ёш эркак: Нима?

Ёш аёл: Оғрияпти.

Ёш эркак: Ҳожатхонага бор.

Ёш аёл: Бориб келдим.

Ёш эркак: Ундай бўлса...

Ёш аёл: Ана... Яна оғриқ бошланди. Қўрқаяпман.

Ёш эркак (*шионгиси келмасдан*): Нега қўрқаяпсан?

Ёш аёл: Қўрқаяпман-да!

Ёш эркак: Шамоллагансан. (*Яна безовталанади*) Бошқа нима бўлиши мумкин?

Жимлик.

Ёш эркак: Яхшимисан?

Ёш аёл: Ўтиб кетди...

Ёш эркак: Қўрқинчли ҳеч бир нарса йўқ дедим-ку.

Ёш аёл: Бирдан... Ҳалиги... деб ўйладим.

Ёш эркак: Нима?

Ёш аёл: Ҳалиги... Тўлғоқ бошланди деб ўйладим.

Ёш эркак: Бўлиши мумкин эмас.

Ёш аёл: Бўлмасам бу оғриқ қаердан келди?

Ёш эркак: Қорин оғриғини тўлғоқ билан адаштиряпсан.

Ёш аёл: Ахир у тепкилади... Тепкилаяпти.

Ёш эркак (*қўлини хотинининг қорнига қўяди. Хурсандликдан кулимсирайди*): Жуда яхши! Сабрсизланмоқда шекилли...

Ёш аёл: Яна бир неча кун сабр қилиши керак.

Ёш эркак (*хотинининг қўлларини тутуди*): Бу қўрқувларни каллангдан чиқар. Камида бир ой вақт бор. Қўрқинчли ҳеч нарса йўқ. Ўз вақтидан олдин, хоҳласанг ҳам туға олмайсан. Бу ҳақда энам сенга гапирмадимми?

Ёш аёл: Вақтидан олдин туғишган экан, лекин...

Ёш эркак: Кимдан эшитдинг?

Ёш аёл: Энамдан.

Ёш эркак: Анча йиллар олдин бўлган.

Ёш аёл: Фарқи йўқ.

Ёш эркак (*бефарқлик билан*): Биз дунёга келгунга қадар бўлган бу воқеа.

Ёш аёл: Ҳомиладор аёлни тириклайин тобутга қўйишган экан...

Ёш эркак: Сенга энам айтдимми?

Ёш аёл: Онангизга гапираётганида эшитиб қолдим.

Ёш эркак: Бу воқеалар ўтмишда қолди. Бошқа бундай мудҳиш воқеа бўлмаган. Бироз ухлаб олишинг керак!

Ёш аёл кўзларини юмганча ухлагига ҳаракат қилади. Безовталиқ энди ёш эркакка ўтди. Хотинининг сочларини силайди. Хаёллар огушида... Ташқаридан келаётган оқариш борган сари кучаяди. Жимлик ҳамма томонни қамраб олмоқда.

Ёш аёл (*кўзларини очади*): Агар ҳақиқатдан ҳам тўлғоқ бошланса-чи?

Ёш эркак: Бўлиши мумкин эмас.

Ёш аёл: Нима учун?

Ёш эркак: Чунки катгаларимиз ҳаммасини ўйлаб, ҳисоблаб чиқишган.

Ёш аёл: Улар ҳеч хато қилишмайдими?

Ёш эркак: Йўқ!

Ёш аёл: Нега?

Ёш эркак: Чунки улар ҳаммасини тўғри ҳисоблашади.

Жимлик.

Ёш аёл: Аммо... Сиз ҳам қўрқдингиз.

Ёш эркак: Бу табиий эмасми?

Ёш аёл: Ундай бўлса менинг қўрқувим ҳам табиий.

Ёш эркак: Тўғри... Лекин ҳозир ҳаммаси жойида. Қолаверса, икки кундан кейин барча хавотирлар орқада қолади. Отларимиз, эшакларимиз, итларимиз, сигирларимиз, қўйларимиз, хўроз ва товукларимизни ҳам қайтариб шу ерга олиб келамиз. Уч ойга бўлса ҳам... Кейин сен милтиқларнинг ҳайқириб отилиши билан туғасан. Чақалоқнинг илк ингасини эшитамиз... Бу ҳайқириқлардан қўрқмаймиз... Хоҳлаганча бакирамиз... Ҳамма ҳайқиришдан қўрқмайди... Чунки хавотирли кунлар ортда қолади. *(Ёш аёлнинг сочларини силашда давом этади)* Барча баралла кўшиқ айтади. Кексалар ҳам сурнай овозига жўр бўлиб майдонларда ўйинга тушишади. Уч ой! Бу эркинлик айнан уч ой давом этади. Кейин илк қор ёққанда, чақалоғимизни олиб бу ерлардан, тоғларни тарк этиб бошқа тинч жойларга кетамиз. Боламизни қўрқув бўлмаган ерда катта қиламиз. Ҳайвонлар билан уч ойга келганлар ҳам яна ортга қайтишади. Чунки отлар кишнайтиди, эшаклар ханграйтиди, итлар хуради, сигирлар мўрайтиди, қўйлар маърайтиди, хўрозлар кичкиради, товуклар ҳам кукулайди... Сенга бир сирни айттайми?

Ёш аёл: Айтинг.

Ёш эркак: Бу ерларга бошқа қайтмаймиз. Худди биздан олдин кетиб қолган ёш оилалар сингари. Бу ерларни тарк этиб, умримизнинг сўнгига қадар қўрқмасдан бахтли яшаймиз. Ўлимимиз яқинлашганда бу ерларга қайтамиз. Худди кексаларимиз каби...

Ёш аёл: Ёз ойлари ҳам келмаймизми?

Ёш эркак: Сен ва ўғлимиз келмайди, мен ўзим келиб кетаман. Чунки бу ердагиларга қишга озиқ-овқат олиб келиш керак. Ун, шакар, туз ва бошқа керакли нарсаларсиз бу ердагилар қандай яшайди?

Ёш аёл: “Сен ва ўғлимиз” дедингиз... Ўғлимиз бўлишини қаердан биласиз. Балки қизимиз бўлар...

Ёш эркак: Балки... Гап учун айтдим-да.

Ёш аёл: Мен ҳам бу ерга келиб ота-онамни кўришни хоҳлайман. Уларнинг соғинчига чидай олмайман.

Ёш эркак: Уларни бу ерга боғлаб қўйишгани йўқ. Хоҳласалар биз билан кетишлари мумкин.

Ёш аёл: Ота-оналаримиз ҳам бу ерлардан кетишса, қайтиб келишимизга хожат қолмайди.

Ёш эркак: Бизникилар бу ердан кетишмайди... Чунки бобом ва энам бу ерда ўлиш учун келишган. Бизникиларни қўявер, яхшиси, ўзимизни боламизни катта қилишни ўйлайлик. Қўрқинчсиз катта бўлишини таъминлайлик. Кекса бир донишманд шундай деган экан: “Қўрқув ичида бўлган инсон эркин фикрлашдан йироқлашади... Чунки қўрқув ҳар қандай фикрни камситиб, йўққа чиқарадиган энг расво ҳолат. Барчамизга даҳшат келтирувчи қўрқувдан болаларимизни узоқлаштирайлик!”. Йўқ, йўқ бунга рози бўлолмайман.

Ёш эркак хотинининг ухлаб қолганини кўради. Шовқин қилмай, аста-секин меҳмонхонага ўтади. Кекса аёл яна ўзини ухлаётгандай қилиб кўрсатади.

Ёш эркак: Энажон, ухламаётганингизни биламан.

Кекса аёл: Нима бўлди, ўғлим?

Ёш эркак: Сиздан бир нарсани сўрамоқчиман.

Кекса аёл: Сўрайвер.

Ёш эркак: Ўтган куни онамларга ҳам айтгандим. Илгарилари кутилгандан олдинроқ тукқан бир аёл ҳақида гапирган экансиз. Анча илгарилари бўлган экан...

Кекса аёл (безовта бўлиб): Сенга бунинг нима қизиғи бор?

Ёш эркак: Хотиним буни эшитиб жуда ҳам кўрқибди...

Кекса аёл: Нимадан кўрқади? Унга бунинг нима дахли бор!?

Ёш эркак: Дахли йўқ, лекин кўрқибди-да. Ёш ва тажрибасиз-да... Мен ҳам ўйланиб қолдим.

Кекса аёл (мароқ билан хотирлайди): У пайтлар мен худди хотининг сингари ёш эдим. Турмушга чиққанлар орасида тўртта қиз эдик. Ҳаммамизнинг тўйларимиз чиройли ўтган, лекин чимилдикқа киришимиз учун тўрт ой кутишимиз талаб қилинди. Ҳаммамизга нима учун бундай иш тутилиши катталар томонидан тушунтирилган эди. Айтилганидай, уч дугона эрларимизга яқинлашишдан ўзимизни тутиб турдик... Аммо битта дугонамиз ўзини тута олмади. Хато қилди... Ҳар куни эр-хотин чимилдикқа киришди. Кейин қор кўчкиси хатарининг тугашига уч ой қолганда, ўша дугонамизнинг тўлғоқ санчиқлари бошланди. Кейин бўладиган иш бўлди...

Ёш эркак: Нима бўлди?

Кекса аёл: Нима бўлиши олдиндан аниқ эди. Дарҳол доя чақирилди. Ҳаммаси ойдин бўлди. Тезда масъул эркаклардан керакли қарор чиқди. Дугонамиз тобутга қўйилиб, олдиндан тайёрланган мазорга кўмилди...

Ёш эркак: Эри нима қилди?

Кекса аёл: Кўз ёшлари дарё бўлиб оқди. Бу мудҳиш воқеанинг олдини олишга кўп ҳаракат қилди, ёлворди, ялинди... Ҳатто ўзини ҳам хотини билан гўрга қўйишларини сўради, лекин бўлар иш бўлган эди... Унга бошқа иложи йўқлигини тушунтиришди.

Ёш эркак: Кейин нима бўлди?

Кекса аёл: Уч ойдан кейин қор кўчкиси ўтиб, тобут очилганида, бари бефойда эди...

Ёш эркак: Аммо бу инсониятга зид воқеа-ку...

Кекса аёл: Бошқаларнинг тирик қолиши, яшаши учун бу қурбонлик зарур эди. Туғиш жараёнида қор кўчкиси юз бериши аниқ-ку. Ҳамма қор тагида ўлиб кетарди-да. Бошқа йўл бормиди?

Ёш эркак: Мен қаердан билай? Балким туғиш пайтида аёлнинг оғзини нима биландир боғлаш мумкинмиди? Овозини чиқармасликка ҳаракат қилиш керак эди.

Кекса аёл: Бизнинг қонун-қоидаларимизга биноан, бундай вазиятда бошқа имкониятларни қўллаш ман қилинган. Азалдан шундай бўлиб келган. Биз аёллар, худди қор кўчкиси хавфи бордек, туғаётганимизда овоз чиқармасликка ҳаракат қилдик, лекин тўлғоқ пайтидаги оғриқдан бақирмаслик мумкин эмас. Бундан ташқари, чақалокнинг йиғлаши-чи?

Шуни унутмаки, энг раҳмсиз қонун-қоидалар ҳам фақат инсоннинг тақдирини ижобий ҳал қилиш, бахтли бўлиши учун яратилган.

Ёш эркак: Бу қандай бахт?! Бировнинг гуноҳсиз ўлими бошқаларга қандай бахт келтириши мумкин?! Қайси виждон билан бу ишни амалга ошириш мумкин?!

Кекса аёл: Каллангдан чиқар бундай хаёлларни, вассалом... Бир бало, мингта маслаҳатдан кучли, дейишган. Балким, айнан мана шу мудҳиш ходисанинг таъсири билан мана эллик йилдан бери бундай воқеа бошқа такрорланмай келаётгандир.

Ёш эркак бирпас жим бўлиб қолади, кейин ҳожатхонага қараб юриб кетади. Ёндаги хонада аёл уйғонади. Овозсиз хонадан чиқади. Эрини уйғонишидан ховотир олиб, секин юриб чиқади. Кекса аёл билан қарама-қарши келади.

Кекса аёл (*ҳожатхонага ишора қилади*): Ўғлинг у ерда...

Аёл: Нега ухламаяпсиз?

Кекса аёл: Очқадим.

Аёл (*унинг гапини эшитмайди*): Бироз ухлаб олинг.

Эркак ҳам уйғонади.

Кекса аёл (*ўғлининг келаётганини кўради, лекин аҳамият бермайди*):
Оч колдим...

Аёл: Ҳар нарсени мен ўзим қилишим керак...

Кекса аёл: Агар оёқларимда қувват бўлганда, сенга айтмаган бўлардим.

Аёл (*егулик бир нарсаларни тайёрлаб, кекса аёлнинг олдига қўяди*):
Тўкмай энг.

Кекса аёл: Қачон тўккан эдим?!

Аёл: Тўккансиз демадим...

Кекса аёл: Тўкмаган бўлсам, нега ундай дейсан?

Аёл: Хафа бўладиган гап айтмадим-ку.

Кекса аёл: Хурсанд бўладиган гап ҳам гапирмадинг.

Аёл: Яхши... Сиз ҳақсиз, ош бўлсин.

Кекса аёл: Оғзим қуриб қолди, ютолмаяпман.

Аёл: Чой дамлайми?

Кекса аёл: Бироз сув бер, етади.

Эркак бу гапларни сабр билан тинглайди. Хотинига хўмрайиб қарайди.

Эркак (*хотинига*): Қиладиган анча ишимиз бор. Тайёргарлик кўришимиз керак.

Аёл: Шу ердамидингиз?

Эркак: Бошқаларни ҳам уйғотиш керак.

Аёл (*овоз чиқармай*): Агар онангиздан бўшасам.

Кекса аёл ишора билан ўғлига неварасининг ҳожатхонада эканлигини тушунтиради.

Кекса аёл: Сув!

Аёл норозилик билан пичирлаб сув узатади, кейин шовқинсиз печка ёнига бориб, ўчоқдаги ўтинларни қўзғайди. Олов яхши ёна бошлайди. Печканинг устидаги катта чойнакка яна сув қуяди. Эркак аста-секин кекса аёлнинг ёнига келиб ёноғидан ўпади... Кекса аёл кўзлари билан ишора қилиб аёлдан ишкоят қилади. Эркак бундай ҳолатга кўникиб қолгани

учун, “Сабр қилинг” дегандай ишора қилади. Ёш эркак келади. Эркак ўглига келини ҳам чақирини ишора қилади. Ёш эркак боши билан “хўп бўлади” деб, ичкарига кириб, аёлининг сочларини силайди. Ёш аёл эрининг қўлларини тутати. Бир он қўлларини ушлаганча ўзини бахтли ҳис қилади.

Ёш эркак: Энди яхшимисан?

Ёш аёл: Яхши...

Ёш эркак (жимлик): Қилиниши зарур бўлган жуда ҳам кўп ишлар кутиб турибди... Энди турсанг ҳам бўларди.

Ёш аёл ўрнидан туради. Кўрна-тўшакни овозсиз йиғиштиради. Кутиб турган эри билан меҳмонхонага – залга чиқади. Аёл ерга солинган жойга дастурхон ёзиш билан овора экан, эркак ва ёш эркак деворда осилиб турган милтиқларни қўлларига олишади. Эркак ўгли тўрвада олиб келган нарсалар билан унга бирма-бир қуролни қандай тозалашни кўрсатади. Ёш эркак ҳам худди отаси кўрсатгандай милтиқни тозалайди. Аёл ва ёш аёл тезлиги пасайтирилган фильм сингари бир томондан дастурхонни безашса, иккинчи томондан атрофни йиғиштиришади. Бу орада икки милтиқ ҳам тозаланади. Чой бордоқлари (стакан) тўлдирилади. Ёш эркак тозаланган милтиқни ўқламоқчи бўлганида, эркак юзини буруштириб, унга қаршилиқ қилади.

Эркак: Ҳозир ўқлаш шарт эмас. Вақти келади...

Ёш эркак: Қизик, ҳовуздаги сувнинг аҳволи қандай экан?

Эркак (қўли билан кўрсатиб): Яна уч бармоқча бўшлиқ бор эди.

Милтиқларни илк ҳолатидай яна деворга осиб қўйишади. Ёш эркак аёлларнинг дастурхон ҳозирлашининг сўнги дамларини ҳисобга олиб, милтиқнинг ўқларини қутиларга жойлаб, ёнига қўяди. Кейин отасининг қўлларига сув қуйиб, юзларини ювиб олишига ёрдамлашади. Эркак сочиқ билан артинади.

Ёш эркак: Ҳовуз сувидан хабар олайми?

Эркак: Майли, эринмасанг бориб келақол.

Ёш эркак овозсиз таиқарига чиқади. Аёллар эса дастурхоннинг сўнги ҳозирлигини битиришади.

Ёш эркак (келиб қўли билан ишора қилади): Икки ярим бармоқ қолибди.

Эркак: Яхши... Балким ҳовуз бугун тўлиб, милтиқларни отармиз. Лекин бу кетишида энг кечи билан эртага кечаси тўлади-ёв...

Ёш эркак: Иншоллоҳ... Фақат кеч бўлмаса бўлгани!

Эркак: Нега бунчалик хавотирланасан?! Ҳовуздаги сув бир-икки кун кеч тўлса нима қилибди. Орқамиздан қувиб келаётганлар йўқ-ку!

Олдин эркак дастурхонга ёнига ўтиради... Кейин бошқалар.

Эркак: Нега дадамини уйғотмадинг?

Кекса аёл: Тинчгина овқатланайлик... Кейин ўзим уни тўйдириб қўяман. Халақит бермасин. Биласанми, даданг қанақа одам эди? Еру-кўкка сиғмасди. Айтишади-ку, бўрини қарилгини кўринглар, деб. Мана аҳвол...

Аёл: Ҳаммага ҳам шундай кексайиш насиб этсин. Бировнинг қўлига қараб қолгани йўқ.

Кекса аёл (аччиқ-аччиқ қулимсираб): Сен шундай деб ўйлайвер!

Ҳамма овозсиз чой ичиб, қоринларини тўйдиришмоқда. Бўшаб қолган бордоқларни ёш аёл қайтадан чой қуйиб тўлдирмоқда. Кекса аёл ёнидаги егуликлар тугагани учун ўглини қўли билан туртиб, яна егулик сўрамоқда.

Баъзан неварасини туртиб, егулик сўрайди. Лекин аёлга мурожаат қилмайди. Бирдан кекса эркак ётган жойида жонланиб, қимирлайди. Нонушта қилаётганларни кузатади.

Кекса аёл: Келинг... *(атрофдагиларга)* Жой беринглар, келсин. Кела қолсангиз-чи *(қўллари билан ишора қилиб, дастурхон атрофига келишини тушунтиради)*. Келинг энди... *(эркак ҳам ёрдам беришга киришади. Кекса аёл эрининг оғзига бир нима солишга ҳаракат қилади. Худди аччиқ бир дори ичираётгандай, кекса эркакни мажбурлайди)*

Кекса аёл *(қўлларини очиб дуо қила бошлайди)*: Тангрим! Мени шундай аҳволга туширма! Куним битганда сассиз ёнингга ол.

Кекса эркак *(бошқаларига қараганда жуда ҳам паст, эшитилар-эшитилмас овозда гапиреди)*: Ҳамма кетди... Мен ҳам кетдим...

Эркак: Овқатингизни енг, дада.

Кекса эркак: Ёшлар ҳаммаси кетди. Ортга қайтишмади. Биз-чи, нима қилдик? Бизлар орқага қайтдик. Ҳар йили қиш фасли тугаши билан орқага қайтдик. Бутун қиш қийналиб, меҳнат қилиб, топган унимиз-ла, шакар ва тузимиз-ла, арпа ва бугдойимиз-ла ортга қайтдик. Қишда шунча эркак оч қолмасин, дедик. Ҳар йили яна ҳам жим, сассиз бўлишни ўргатдик сизларга. Энди хамиша шу ердамиз. Шунинг учун ҳам бу ерда, вақти келганда, илк милтиқ отиш шарафига мен муносибман. Ҳар йили шундай бўлган. Бу йил ҳам шундайлигича қолади...

Эркак: Қорнингизни тўйдириб олинг, дада.

Кекса эркак: Асл йигит – чақалоғини катта қилиб, яна бу ерга қайтган йигитдир. Қолаверса, овоз чиқариб, керак бўлса, бақариб гапиришнинг мазасини билатуриб, бу ерларга қайтиб келиши, бу ҳақиқий йигитнинг ишидир. Менинг фикримга қарши чиқадиган борми орангизда? *(Жимлик)* Қачон милтиқларни отамиз?

Эркак: Эртага, дада.

Кекса эркак: Мени эътиборга олишмаяпти, гўё қари филлар ўлиши учун ажратилган ерларига боргани сингари, менга ҳам худди шундай қарашаяпти...

Эркак: Нима дейишса, деяверишсин. Билган билади. Сиз бу ерга ўз қишлоғингизни яхши кўргангиз учун қайтгансиз.

Кекса эркак *(ийглайди)*: Аслини сўраганда, мен ҳам билмайман, нега бу ерга қайтиб келдим. Менга ортиқ на овқатнинг, на сувнинг мазаси татийди. Ҳатто милтиқларнинг овози ҳам... Қушинг сайрамаса, тишинг кесмаса, шу ҳам ҳаёт бўлди-ю.

Кекса аёл *(ўз-ўзига)*: Тишингиз ҳозир ҳам ўткир... Қушларингиз ҳам сайраб турибди... Яшаган кунларингизга шукур қилинг. *(Эрига қараб)* Бўлмаган гапларни гапирмасангиз-чи!

Аёл *(жуда ҳам паст овозда)*: Жонга тегиб кетди, ҳаммаси!

Кекса эркак: Дўстларим! Агар яшаётган бўлсанг, қушларинг сайраши, тишларинг ўткир бўлиши керак! Ана шунда инсон яшашаяпти дейиш мумкин.

Кекса аёл: Қушларингиз сайраганини ҳам кўрдик! Атрофдагилар сиздан маза қилишди. Бизга бирор фойдаси бўлдимиз?

Кекса эркак: Маъносини билмасанг, фойдаси бўлмайди-да.

Кекса аёл: Кунига уч мартадан қуш сайратишга киришсангиз, албатта, унинг на маъноси, на ҳаваси қолади. Ҳар куни асал есанг, у ҳам жонингга тегади!

Кекса эркак: Агар ундай бўлса, сен сайратмаган кушни бошқалар сайратади! Айбни ўзингдан қидир!

Кекса аёл: Тилингизга жуда ҳам эрк берманг! Аллоҳимга шукурлар бўлсин, қушнинг сайрамаган кунларига ҳам насиб эттирдинг, энди ҳам емасам ҳам бўлади! (*Қизишади*) Чойингизни ичинг! Чой ичиш учун ўтқир тишлар керак эмас! Тишсиз ҳам ошқозонингиз озикланмоқда... (*овозсиз*) Агар қушингиз учмаётган бўлса, барчаси фойдасиз!

Кекса эркак (*тик туради*): Тўхта, хотин! Билмаган нарсангга аралашма!

Кекса аёл: Хўп бўлади... Ўз дардингиз билан куйиб ёнаверинг! Йиғланг! Йиғланг! Йиғлаб олсангиз энгил тортасиз!

Кекса эркак овоз чиқармай йиғларкан, бошқалар нонушта қилишда давом этишади. Хона жуда ҳам исиб кетган. Худди қуёш хонага кириб олгандай. Кекса эркак ҳам аста-секин чойини ичиб, нонуштасини тугатади. Кейин ҳожатхонага қараб юради. Аёл ва ёш аёл дастурхонни йиғиштиришига киришадилар. Кекса эркак келиб ўтиради. Ёш аёл бир четда идишларни ювиш билан овора. Кекса эркак қўли билан ишора қилиб, аёлдан тамаки беришини ишора қилади.

Эркак: Беравер!

Аёл яшириб қўйган тамакилардан бирини кекса эркакка узатади... Кекса эркак тамакини севиниб олади. Ўзига ишора қилиб, уни ёқшига ёрдам беришини билдиради. Эркак отасининг тамакисини ёқиб беради.

Кекса эркак (*ҳузурланиб тамаки тутунини ичига тартади. Ўзига қараб*): Амакингни танимагансан. Агар ҳаёт бўлганида, ҳозир шу ерда, ёнимизда бўларди. Мендан икки ёш катта эди... Ўз дунёсига ўралиб қолган йигит бўлган. Кам гап эди. Қор кўчкидан ҳаммамиз кўрқардик, лекин у барчамиздан кўпроқ кўрқарди... (*хонага ишора қилади*). Ёнма-ён ётардик. Баъзан тунда кўрқинчли тушдан жикқа тер босиб уйғониб кетарди. “Нима бўлди?” деб сўрардим. Индамасди. Кунлардан бир кун, ҳеч кимга айтмаслик шарти билан, менга барча кўрқув сабабларини айтиб берди. Гўёки, бир кун келиб ҳаммаси “Қор кўчкиси” билан тугайди, деган фикр-ўйлар унга тинчлик бермас экан. “Имкони борича диққат-эътиборли бўлайлик. Агар биронтаси масъулиятсизлик қилса, ҳаммамиз йўқ бўламиз... Бир бақириқ бўлса ҳаммамиз йўқ бўламиз. Ҳеч нарса кўлимиздан келмайди. Чорасиз қолиш қанчалик ёмон нарса, Танграм!”, дер эди акам раҳматли. Жуда кўрқар эди ва бутун умрини “Қор кўчкиси” ваҳимаси билан яшаб ўтди. Мана шу кўрқув билан ўлиб кетди. Кўрқинч инсонни ғажиб ташлайди... Кўрқув инсоннинг ажалидир... Бир куни эрталаб акам менга шундай деди: “Шу онда ташқарига чиқиб бақиргим келаяпти... Ўзимни бу хоҳишдан тўхтата олмаяпман...”. Мен эса унга қараб: “Жинни бўлиб қолдингми? Қор кўчиб тушади, ҳаммамиз ҳалок бўламиз. “Қор кўчки”дан кўрқардинг-ку?”, дедим. У эса: “Кўрқувнинг ажалга фойдаси йўқ. Кўрқиб юриш жонимга тегди. Кўрқиб яшагандан кўра, кўрқмай ўлган афзалроқ. Барибир бир куни бор овозим билан бақириб, хуморимдан чиқаман. Шундай қилиб кўрқувларимдан биратўла халос бўламан”, деди. Менинг ҳам жаҳлим чиқди: “Жуда яхши... Биз ҳам шундай қилиб, кўрқувлардан кутулиб оламиз...” Бу гапларни айтишга айтдим-у, лекин кейин жуда ҳам кўрқиб кетдим. Борди-ю, гина қилиб айтганларимни ростга олиб бақириб юборса-я?

Кекса эркак бирдан уйқуга кетади. Эркак отасининг ёнидаги кулдонни олиб қўяди. Идишларни юваётган ёш аёл бир он боши айланиб сесканади, оғриқдан юзи буришади. Ёш эркак хотинининг аҳволини кўриб, унинг ёнига боради.

Ёш эркак (бошқаларга эшитилмайдиган ҳолда): Нима бўлди?

Ёш аёл: Яна бошланди...

Ёш эркак: Ўтиб кетади.

Ёш аёл: Чидай олмаяпман (*инграйди*). Сабр қила олмаяпман.

Ёш эркак: Чидашинг керак!

Ёш аёл: Менинг қўлимда эмас.

Ёш эркак: Сабр қил!

Кекса аёл хавфсираб ёшларни қидира бошлайди. Лекин барибир нима бўлаётганига охиригача тушунмайди.

Ёш аёл: Қўлимдан нима ҳам келарди?

Ёш эркак: Бошқалар билмаслиги керак.

Ёш аёл: Қандоқ қилиб?

Ёш эркак: Хонага ўтайлик.

Ёш эркак ва ёш аёл секин қўшни хонага ўтишади. Худди ҳеч нарса юз бермаётгандай, аста-секин ичкаридаги хонага ўтишади. Ёш аёлнинг санчиги давом этади.

Ёш эркак: Энди яхшимисан?

Ёш аёл: Давом этаяпти!

Ёш эркак: Ўтиб кетади.

Ёш аёл: Қўрққаним бошимизга келаяпти, шекилли... Шу пайтгача бундай оғриқни кўрмаган эдим. Бу оғриқ бошқача... Тўлғоққа ўхшайди! Аниқ, бу тўлғоқ оғриғи! (*Сассиз йиғлайди*) Энди нима бўлади? Нима қиламиз?!

Ёш эркак (*ноилож бўлишига қарамай, давом этади*): Бўлиши мумкин эмас. Ҳали вақти келмади-ку?! Январь ойига яқин эди, илк маротаба бирга бўлганимиз. Ҳали орадан тўккиз ой ўтмади-ку?! Ҳеч бўлмаганда, 10 кун бор (*бармоқлари билан санайди*). Яна энг камида бир ой бор экан, туғишингга. Ўтиб кетади. Кўй, ваҳима қилма!

Аёл келиннинг йўқлигини фаҳмлайди. Чала, ювилмай қолган идишларни кўриб жаҳли чиқади, ўзи ювишни давом этади. Эркак тахтачалардан бир нарсалар қуришга ҳаракат қилади. Кекса аёл атрофда бўлиб ўтаётган ишларни тушунишга ҳаракат қилади. Кекса эркак қаттиқ уйқуда. Ҳатто баъзан енгилгина “хуруллаб” қўяди. Аёл идиш-товоқларни ювиб бўлади.

Аёл (*қўлларини сочиққа артиб*): Келинни кўрдингизми?

Эркак: Ўз хоналарига ўтишди. Нега сўраяпсан?

Аёл: Идишлар ювилмай қолибди.

Эркак: Келинни кўпам безовта қилма. Ҳомиладор ахир.

Аёл: Кошқийди, мени ҳам сиздай кайнотам бўлганида... Мени ҳеч ким бундай эъвозламаган эди.

Эркак: Ўтган ишни аралаштирма.

Аёл: Масала менга тааллуқли бўлса, ҳамиша “ишни аралаштирма” дейсиз. Бу оиланинг барча ишлари менга қолиб кетди. Ҳаммасини мен едириб-ичиришим керак.

Эркак: Едириб ичирасан-да. Бу сенинг вазифанг. Кейин болаларимиз бизга қарайдилар...

Аёл: Ҳозирги ёшлардан умид қилаётганингизга ҳайронман. Ҳали вақт кўрсатади. Болалари туғилгандан кейин яна бу ерларга қайтишни хоҳлашадими, йўқми, кўрамиз. Ҳозиргача ёш оилалардан ҳеч бири қайтиб келмаган.

Эркак: Менинг ўғлим бўлак... У албатта, биз билан яшагани бу ерга қайтиб келади.

Аёл: Балким ўғлингиз бу ерга қайтиб келишни хоҳлар, лекин келин бунга рози бўлармикан? Кўрмаяпсизми, ўғлингиз келиннинг оғзига қараб турибди. Худди фақат унинг хотини ҳомиладор бўлгандай...

Кекса аёл ўгли ва келини орасида тортишув бўлаётганини ҳис этади. Бўлаётган гапларни тушинишига ҳаракат қилади, аммо начора... Бир томондан ичкаридагилар аҳволдан безовта.

Эркак: Яна қайноналигинг тутиб қолмасин?!

Аёл: Ҳақиқатни айтсам, қайноналигим тутган бўларкан-да.

Эркак: Чўзвординг. Келинлигингни ҳам кўрдик... Онамга қилганларингни унутганим йўқ. Ҳозиргача онамларни тинч қўймайсан.

Жимлик. Ёш аёлнинг оғриги тўхтаган. Эркак хотинининг юзидаги маржондек терларни рўмолча билан артмоқда.

Ёш эркак: Мана кўрдингми, ҳаммаси ўтиб кетди.

Ёш аёл: Иншоллоҳ...

Ёш эркак: Меҳмонхонага ўтайлик. Хавотир олишмасин...

Ёш эркак хотини билан меҳмонхонага ўтишади. Кекса аёл бўлиб ўтган вақеаларни охиригача тушунмаган бўлса ҳам, нималардир бўлаётганини ҳис этади. Ёш аёл оиҳона томонга юради.

Аёл (киноя билан): Овора бўлма, қизим. Мен идишларни ювиб қўйдим...

Ёш эркак: Бироз боши айланиб қолди, онажон.

Ёш эркак отасининг ёнига ўтиб ўтиради. Тахта парчасини қўлига олади. Ишлашга киришади. Ёш аёл кекса эркакнинг устини ёпиб қўяди. Ўтинларни аралаштиради.

Кекса аёл (тортинчоқлик билан): Ўғли-и-им... Мени ҳалиги...

Эркак ва ёш эркак ўз ўринларидан туришади. Маълумки, кекса аёлнинг юра олишини билишмасди. Кекса аёлнинг икки қўлидан ушлаб ҳожатхонага олиб боришади.

Аёл (ўрнидан туриб, уларнинг орқаларидан эшикни ёпади): Шу етмай турганди...

Ёш аёл: Ҳеч бўлмаганда гапираяпти-ку, онажон. Тилдан қолганда нима қилардик?

Аёл (жаҳли чиқиб): Нима қилардик? Чорасиз қолардик. Бу ишни бир томонини мен кўтараман, дейдиган кимса топилса, мен ғам емасдим.

Ёш аёл: Аҳамият берманг, онажон. Бироз оғирлашдим. Шунга қарамай қўлимдан келганча ёрдам беришга ҳаракат қиламан.

Аёл аҳамият бермайди. Жим бўлишади. Эркак ва ёш эркак, кекса аёлни суяб олиб келишади. Уни ётоғига ётқизишади.

Кекса аёл: Аллоҳ сиздан рози бўлсин! Ушлаганингиз олтин бўлсин! Аллоҳ муродингизга етказсин! Аллоҳ сенга қўчқордек ўғил берсин!

Ёш эркак: Иншоллоҳ, эна! Айтганларингиз ўз вақти соатида бўлсин! Барча қўрқувларимиздан кутуламиз!

Эркак ва ёш эркак яна ёгочларнинг парчаларини қўлларига олишади. Ишлашда давом этишади. Кекса аёл аксирмоқчи бўлади. Оғизу бурнини беркитиб, овозсиз акса уради.

Бошқалар: Кўп яшанг!!!

Кекса аёл: Раҳмат. Мени ёшимга киринглар!

Кекса эркак (бирдан уйғонади... Акаси билан бўлган воқеани қолган еридан давом этишига киришади): “Йўқ!” дедим... “Бу ишни қила олмайсан! Бақира олмайсан! Ҳаммамиз ҳалок бўламиз... Тушунмаяпсанми, ҳаммамиз ўламиз!”. “Ҳаммасини тушуниб турибман. Лекин эплотмаяпман. Ташқарига чиқиб бақиргим келаяпти”. Акам бу гапларни гапираркан, ичида йиғларди. “Бу кетишда ҳамманинг ўлими мени кўлимдан бўлади. Аммо, Аллоҳим бу қандай тақдир?! Бақирини бунчалик эҳтирос билан хошлашни кўрмаганман. Худди аёлга бўлган эҳтиросдай... Бутун борлигим билан ҳайқирини хошлаймаман! Бу хоҳишдан ўзимни тия олмаяпман, жим бўлишни хохламаяпман...” деб қайғуларди. Мен акамнинг бақириб юборишидан кўрқардим, шунинг учун нукул уни кузатиб юрардим. Қаерга борса, кетидан борардим. Ундан фақат илтимос қилардим. У менинг ночор ҳолимни кўриб, қўлларини мушт қилиб сиқар, тишларини бир-бирига босганича бақириндан бироз вақт бўлса ҳам воз кечарди. Кунлардан бир кун: “Бақириндан воз кечдим!” деди. Ишонмай сўрадим: “Ростданми?” У эса “Ҳа”, деб ишонч билан жавоб берди. Мен ўшанда жуда ҳам хурсанд бўлган эдим. Севинганимдан кўзимдан ёш чиқиб кетди. Хурсанд бўлишимга улгурмай, акам ўз фикридан қайтди: “Бақирсам қанча бақирардим... Яхшиси, милтиқни олиб чиқиб, варанглатиб отаман... Ана шунда тоғлардан кўчган қорлар ҳам кучли, ҳам кўп бўлади”. Аллоҳимдан ўтиниб, дуо қилиб ёлвордим. Акам ақлини йўқотиб қўйган инсон сингари кўринди. Нима қиларимни билмай отамнинг олдига бориб, ҳамма бўлиб ўтган гапларни тушунтирдим. Отам: “Милтиқларнинг ўқларини яширсак, ҳеч нарса қила олмайди”, деди. Мен эса норози бўлиб: “Бўлмайди. Бу тўғри қарор эмас. Яна асабийлашса-чи? Менимча, милтиқни отолмагандан кейин жаҳли чиқиб, бор овози билан ҳайқириб бақиради... Зотан, қор кўчкиси учун милтиқнинг отилиши шарт эмас, ота... Бор овоз билан бир бақирини қор кўчишига туртки бўлади. Агар бирон бир чора кўрмасак ҳаммамиз ҳалок бўламиз. Зудлик билан бу ҳол ҳақида керакли жойга хабар бермасак, сиз ҳам, мен ҳам айбдор бўламиз. Етар энди, ота, бу ҳақиқат. Акамни сақлаб қоламан деб, ҳаммамизни нобуд қиласизми?”. Отам бу гаплардан кейин бироз ўйланиб, кейин: “Ҳақсан” деди-да, ўша заҳоти “Кексалар кенгаши”га хабар берди. У ердагилар отамни сассиз тинглашиб, нима қилиш кераклиги ҳақида узоқ маслаҳатлашишди. Чунки бундай вазият кексалар учун ҳам янгилик эди. Отам уларга қараб: “Ўғлимга қандай чора кўрасизлар? Айтинглари, билишга ҳаққим бор”, деди. Кексалар кенгаши аъзолари бироз маслаҳатлашиб: “Қандай чора кўришимиз аниқ... Ҳар ҳолда, барчамиз ўлим кунини кутмаймиз-ку. Қўлоғини боғлаб, оғзини ёпиб, бир хонага қамаб қўямиз”. Отам бу масалани тагига етиш мақсадида: “Қачонгача яширашимиз?” деса, улар: “Қор кўчкиси хавфи ўтгунга қадар... Унгача оғзини очиш мумкин эмас, ахир у ақлини йўқотиб қўйибди-ку. Борди-ю бақириб юборса-чи!?”. Уларнинг қарорига рози бўлмаган отам ўз фикрини билдирибди: “Овқат емасдан, сув ичмасдан инсон қандай қилиб тирик қолади? Ахир, сизлар ўғлимни билатуриб,

тириклайн гўрга тикаяпсизлар-ку!”. Лекин улар отамга кулоқ солмай, акамнинг қўл-оёқларини боғлаб, оғзини ёпиб, бир хонага ташлашди. Очидан ўлиб қолмасин деб, акамни кунда бир марта овқатлантиришарди. Овқатлантираётган кўрувчилар емакни оғзига тикиб, бақириб юбормасин деб, оғзини қўллари билан ёпишарди. Ўн беш кун мана шу аҳвол давом этди. Айтиш осон, ўн беш кун... Кейин бир кун келиб, “Ўғлинг ўлди!” дейишди. Ўзи ўлдими ёки кўрувчилар бўғиб ўлдиришдими, билолмадик (ухлаб қолади).

Эркак (ўғлига): Эшитганмидинг бу воқеани?

Ёш эркак: Албатта, эшитганман.

Аёл: Бу воқеани нечанчи марта эшитяпсан?

Ёш аёл: Мен ҳам камида уч марта эшитганман...

Кекса аёл: Қор кўчки хатари ўтгандан кейин илк боламни туғдим. (Ўғлига) Сени туғдим... Кейин илк қор ёққанда бу ердан кетгандик. Борган жойимизда ҳам кўрққанимиздан узоқ вақт овоз чиқармай юрдик. Кўникиб қолибмиз сассизликка. У ердагилар бизни жуда ҳам ёқтириб қолишди. Бизни сокин ҳаракат қилишимиз уларга жуда ҳам маъқул келарди. Бизлар ҳам бориға шукур қилиб яшардик. Энг оғир ишларни биз бажарардик. Ерлилар биздан жуда ҳам фарқ қилишарди. Шовқин-сурон, бақир-чақир билан ишлашар, бир-бирларини баланд овоз билан чақирарди эди. Энг аламлиси, бизлар ҳатто кулганимизда ҳам имкон қадар овоз чиқармасдик, улар эса баралла хохлаб кулишарди. Бизни “эркакларга ўхшаб” эркин овоз чиқариб яшашга чорлашарди. Улар бизларга қараб: “Сизларни қишлоғимизга қабул қилдик, сизлар ҳам бизларга ўхшаб эркин яшанглар. Керак бўлганда бақириб-чақиринглар, хоҳлаган пайт мазза қилиб кулинглар...” дейишарди. Кейин иккинчи ўғлимни туғдим. Аммо унинг умри қисқа экан, узоқ яшамади. Ундан кейин бир қизим туғилди, у ҳам яшамади. Бу афандига келсак, (эрини кўрсатиб) тез орада ўзгара бошлади. Ўзича акасининг ҳалок бўлганидан хафа эди... Ҳар куни ичиб маст ҳолда келишни одат қилиб олди. Яна ўзича: “Бу дард мени битиради...” деб, мени ўзига ҳамдард қилди. Кейин билсам, бошқа бир аёл билан алоқаси бор экан. Мен: “Нега бу аёл билан юрасиз?” деб сўрасам, уялмасдан менга қараб: “Мен акамнинг ўлиmidан кейин нима қилаётганимни билмай қолдим. Менга тегма...” деб, мавзудан ўзини олиб қочарди. Кейин билсам, битта аёл билан эмас, тўғри келган фоҳишалар билан алоқа қиладиган бўлиб қолибди. Мен эркакларнинг дардига ҳар хил аёллар малҳам бўлишини эримнинг аҳволидан билдим. Катта ёшли бир кўшни аёл мени эримнинг кирдикорларидан хабардор этди. Бир кун уйимизга келиб, эркакларни уйга қайтаришнинг турли йўллари борлиги ҳақида гапириб берди. У менга қараб: “Оҳ тортиб йиғлагандан кўра, ўзингга оро бериб, чиройли кийимларни кийиб, очик чехра билан эрингни кутиб ол”, деди. Мен унинг айтганларни бажо келтирдим. Аммо эрим менга қиё ҳам ҳам боқмади. Бу ҳам етмагандай, кўшни хола менга эрим ёқтирган энг яхши таомларни тайёрлашни таъкидлаганди. Лекин эрим уйга маст ва қорни тўқ келарди. Биласизларми, тўқ эркакка овқат едириш қанчалар қийин?! Бу ишлар кутилган натижа бермагандан кейин, кўшни холанинг учинчи маслаҳатини ишга солдик. Режага кўра, мен кичкина болам билан бирга касал бўлиб қолишимиз керак... Айнан мен ҳам касал бўлишим керак эдики, болани боқиш, парвариш қилиш эримга қолсин... Аллоҳга

шукурлар бўлсин, мана шу учинчи маслаҳатни амалга оширгандан кейин, эрим буткул уйга қайтди. Лекин мен учун бу жараёнлар жуда ҳам қийин бўлди. Сизлар бу афандининг бундай мулойим ётишларига ишонманглар, у жуда кўп нарсаларга қодир...

Бирдан ёш аёл оғриқдан безовта бўла бошлайди. Қорни оғриганидан икки букилади. Зўрга қўшни хонага ўтади. Хотинини безовта бўлганини кўрган эри унинг орқасидан чиқади. Уларнинг безовталигини кекса аёл зимдан кузатади. Оғриқнинг оқибатини ўйлаб даҳшатга тушади.

Ёш аёл: Чидай олмаяпман! Аллоҳим сабр бер... Чидай олмаяпман!

Ёш эркак: Нима қила оламан? Сабр қил!

Ёш аёл: Бу тўлғоқ санчиши... Тушунсангиз-чи! Аллоҳим, бу кўргуликдан мени қутқар!

Ёш эркак: Овозингни чиқарма! Сабрли бўл!

Кекса аёл эркакка ишора билан бир нималарни тушунтиришга ҳаракат қилади. Эркакнинг тушунмаётганини кўриб, ўрнидан туриб, ўгли томон юради. Аёл ўтирган ўрнидан тура олмайдиган кекса аёлни юриб кетганини кўриб шошиб қолади. Тили тутилади.

Кекса аёл: Ўғлим! Келин!

Эркак: Нима бўлди, она?

Аёл: Юраяпти! Онангиз юраяпти!

Эркак: Она, сиз юраяпсиз!

Кекса аёл: Юраяпманми? Ҳа, юраяпман... Қўйинглар мени юришимни. Келин туғмоқчи!

Эркак: Нималар деяпсиз, она?

Аёл: Онангиз юраяпти!

Эркак: Онамнинг айтганларини эшитмадингми, хотин!? Келин туғаяпти, деяпти!

Учаласи ҳам қўшни хонага ўтишади. Уларнинг келгани сезмаган ёш эркак хотинини тинчлантириш билан овора. Ёш аёл эса кучли оғриқдан инграшда давом этади.

Эркак: Нималар бўляпти, ўғлим?

Аёл: Бирон нарса бўлдими?

Ёш эркак: Ҳеч нарса бўлгани йўқ...

Аёл: Аҳволини қара?

Ёш аёл: Шунчаки қорним оғримокда *(билдирмасликка ҳаракат қилади)*. Ҳозир ўтиб кетади.

Ҳаммининг кўзи ёш аёлда... Ёш аёл оғриқни билдирмасликка ҳаракат қилмоқда. Ортиқ сабр қилолмай, ерга ўтириб қолади.

Аёл: Бу! Бу! Ё Тангрим!

Ёш эркак: Йўқ, она, бу сиз ўйлаган нарса эмас. Бору-йўғи қорни оғрияпти, холос.

Аёл: Иншоллоҳ... Сув ичасанми?

Ёш аёл: Чидай олмаяпман! Жуда оғрияпти... *(инграшни бошлайди)*

Ёш эркак *(қўли билан хотинининг оғзини ёпишга ҳаракат қилади):* Ҳозир ўтиб кетади...

Ёш аёл: Ўтмаяпти.

Эркак: Нималар бўляпти?

Ёш эркак: Қорни оғрияпти, дада.

Аёл: Бу оддий қорин оғриғига ўхшамаяпти. Мен кўп марта тукқанман. Бу тўлғоқнинг санчиғи...

Эркак: Ё Аллоҳ...

Кекса аёл: Мен сизларга айтдим-ку.

Аёл: Энди нима бўлади?

Ёш ёлнинг оғриғи пасаяди, аста-секин тинчланади, лекин юзларидан тер оқади.

Ёш эркак: Мен сизларга оғриқ ўтиб кетади, дегандим-ку. Мана ҳаммаси яхши энди.

Аёл: Ҳеч ҳам ўтиб кетгани йўқ. Шунчаки озгина танаффус бўлади. Бир оздан кейин яна санчиқ бошланади.

Эркак: Сен қаердан биласан?

Аёл: Мен билмасам, ким билади? Ҳаммаси бўлиб, олти марта тукқан бўлсам... Ростдан ҳам бу тўлғоқ санчиғи.

Бироз жимлик чўқади.

Ёш эркак: Нимага асосланиб бундай деяпсиз, она?

Аёл: Ҳозир айтдим-ку, эшитмадингми? Сендан бошқа беш марта тукқанман. Мен билмай ким билсин?

Яна жимлик.

Эркак: Ишонч ҳосил қилишимиз керак.

Ёш аёл: Ўтиб кетди. Оғриқ бутунлай тўхтади.

Кекса аёл: Ҳамиша шундай бўлади. Олдин санчади, кейин ўтиб кетади. Яна оғрийдим, яна ўтиб кетади. Кейин эса...

Ёш эркак: Қандай қилиб?

Эркак (жиддий): Бор дояни чақир.

Ёш эркак: Нега?

Эркак: Уни чақирришга мажбурмиз. Агар бу санчиқ “тўлғоқ” бўлмаса, унда ҳаммаси ойдинлашади. Шундай қилиб, ҳамма саволларга жавоб топамиз. Кўрққандан кўра, борини билган яхши...

Ёш эркак: Агар ростданам тўлғоқ бўлса-чи?

Эркак: Дояни чақир, тезроқ келсин.

Ёш эркак: Борди-ю, ҳақиқатан тўлғоқ бўлса-чи!?

Аёл: Нима бўлганда ҳам, биздан талаб қилинган ҳаракатларни бажаришимиз керак. Дояни чақирришимиз шарт!

Яна бироз жимлик ҳукм суради.

Эркак: Бу ишни кечиктириб бўлмайди. Энди ҳар бир дақиқа ҳисобли. Бу ернинг қонун-қоидаларига бўйсунушимиз шарт.

Ёш эркак: Аммо-лекин!?

Эркак (жиддий): Бошқа ҳамқишлоқларни хавф остида қолдира олмаймиз. Агар бирон бир қоидани бузувчи ҳодиса бўлса, дарҳол керакли жойга хабар беришимиз керак. Чақиринглар дояни!

Ёш эркак: Йўқ!

Эркак: Чақирришимиз шарт!

Ёш эркак: Йўқ! Бу тўлғоқ санчиғи эмас! Илгарилари ҳам бундай оғриқлар бўлган эди. Кейин ўтиб кетарди. Мана кўриб турибсизлар, оғриқ қолмади. Яна бироз кутайлик.

Эркак: Нимасини кутамиз? Туғишини кутамизми?

Ёш эркак: Хотиним туғаётгани йўқ-ку?!

Эркак: Сен қаердан биласан? Сен ҳам ишонч ҳосил қилишинг керак. Чақиринглар дояни!

Ёш эркак: Тўхтанг, онажон! Бекорга тўпалон қилмайлик! Бироз кутайлик.

Эркак: Кутмаймиз! Бизнинг вақтимизни олма! Ўзингни алдама! Бор, чақир!

Ёш аёл: Тўхтанг, онажон! Ўтиб кетди. Ҳеч қаерим оғриётгани йўқ. Қасам ичаман, санчик, оғрик йўқ энди.

Кекса аёл: Оғрик, тўлғоқлик бўлмаса, нега безовта бўлаяпсан, қизим? Доя келиб бу санчик нимадан эканлигига аниқлик киритади. Бу ташхисдан ҳаммамиз хотиржам бўламиз, шундай эмасми, болам...

Эркак: Онам тўғри айтаяпти. Барчасига аниқлик киритишимиз керак. Буни бизга фақат доя айтиши мумкин.

Ёш эркак: Борди-ю, ростан, бу санчик тўлғоқ бўлса-чи?

Аёл: Бу ҳақда ҳамма яхши билади. Агар вақтида тўлғоқ ҳақида хабар бермасак, бизлар ҳам айбдор бўламиз.

Эркак (жисдий): Ҳаммасини аниқ билишимиз керак. Ёки муддатидан олдин алоқа қилдингларми?

Ёш эркак: Мени бундай маъсулиятсизликда қандай айблаяпсиз?

Эркак: Ундай бўлса, нега доянинг келишига қаршилиқ қияпсан? Айт менга, нега? Гапирсанг-чи! Гапир! Сенга айтаяпман, гапир!!! Эшитаяпсанми мени? Гапирсанг-чи!

Эркак ўглининг ёнига келади ва уни чимчилаб газабини босмоқчи бўлади.

Ёш эркак: Ҳаммаси сиз ўйлагандай эмас, дада! Қасам ичаман!

Эркак: Бўлмасам нега кўрқаяпсан, тентак! *(Чимчилашда давом этади)* Менинг обрўйимни икки пуллик қилмоқчимисан? Бироз сабр қила олмадингми, тарбиясиз! Ҳирсингга соҳиб чиқсанг, шу кунлар бошимизга келмасди! Уятсиз! Сабрсизлигинг ўзингни ҳам, бизни ҳам таҳликага солди. Энди бутун кишлок бизга нафрат кўзи билан қарайди. Одамлар ўзларини бизнинг оиладан олиб қочишади...

Ёш эркак: Мен одатларимизни бузганим йўқ, дада!

Ёш аёл (ийгламоқда): Биз гуноҳ иш қилмадик. Кўрқинчли ишга қўл урмадик...

Эркак бирдан ўйланиб қолади. Ортиқча гапириб юборганини тушунади.

Аёл (ўглини эрини қўлидан тортиб олади): Йўқ деяпти-ку! Қўйиб юборинг уни.

Эркак ўглини қўйиб юборади.

Эркак (ҳали ҳам ўз фикридан қайтмаган): Барибир ишонч ҳосил қилишимиз керак. Бориб дояни чақириб келинглар. Бор! Тезроқ!

Аёл: Нима дейман, унга?

Эркак (жим бўлиб қолади, бироз ўйланади): “Келиннинг ҳолатидан шубҳаландик. Кўриб берсангиз яхши бўларди. Ишонч ҳосил қилмоқчимиз”, дейсан. Ростини айтгин. Яқинда санчик бўлди, дегин! Бўла қол!

Аёл устига катта рўмол ёпиниб, овозсиз ташқарига чиқади. Ёш аёл бир чеккада тиқиллаб ийгламоқда. Хонанинг бошиқа томонида эса қолганлар “нима бўларкин” деб хавотирда эдилар.

ПАРДА

ИККИНЧИ ҚИСМ

Ёш аёл ўз хонасида қайғули ва безовталаниб ўтирибди. Ёш эркак хотинига яқин ўтирган ҳолда, ўйланмоқда. Вазиятдан чиқиш йўлини қидирмоқда. Кекса аёл ўтирганча кўзларини эшикка тиккан. Эркак баъзан деразадан ташқарига қараб, хонанинг ичида юрмоқда. Кекса эркак ухламоқда. Хонанинг ташқари эшиги очилиб, аёл кириб келади.

Эркак: Нима бўлди?

Аёл: Айтдим.

Эркак: Нима деди?

Аёл: Ҳозир келар экан.

Эркак: Нега бирга келмади?

Аёл: Қўриқловчиларга хабар бериши лозим экан...

Аёл келиннинг ёнига ўтади. Аста-секин келинга тасалли бериши учун уни бошини силайди.

Ёш аёл: Келдимиз?

Аёл: Ҳозир келади... Мен йўқлигимда бирор нарса бўлдими?

Ёш аёл: Йўқ!

Аёл: Қўрққанимиз бошимизга келмасин...

Ёш аёл: Иншоллоҳ.

Аёл: Балки бу оғриқ ҳомиладорлик билан боғлиқ эмасдир.

Ёш аёл: Иншоллоҳ.

Аёл: Мендан жаҳлинг чиқмадимиз?

Ёш аёл: Жаҳлим чиқишига ҳаққим борми?

Аёл: Нима ҳам қилардик. Хабар беришга мажбур эдик. Ким бўлишдан қатъий назар, хабар берилиши шарт эди.

Ёш аёл: Биламан.

Жимлик.

Ёш аёл: Қўрқаяпман.

Аёл: Қўлимиздан бошқа иш келмайди.

Ёш аёл: Жуда ҳам қўрқаяпман.

Эркак деразадан доянинг келганини кўради шекилли, безовта бўлиб аёлнинг ёнига келади.

Эркак: Келишяпти!

Аёл билан эркак эшикни очишади.

Аёл: Хуш келдингиз!

Эркак: Марҳамат.

Олдин доя, кетидан 1-қўрувчи ичкарига киради.

Доя: Хайрли тонг.

1-қўрувчи: Кунимиз ойдин бўлсин.

Эркак: Хайрли тонг.

Ёш эркак: Сизга ҳам.

Аёл: Сенга ҳам.

Кекса аёл: Хуш келдинг, болам.

Доя кекса аёлнинг қўлини ўпади.

Кекса аёл: Сени ҳам қўл ўпувчиларинг кўпайсин, болам.

Ёш эркак ҳам доянинг қўлини ўпади.

Доя: Раҳмат, ўғлим.

Ёш эркак: Бу тўлғоқ эмас...

Доя: Иншоллоҳ.

Аёл: Бирор ичимлик берайми?

Доя: Бундай вазиятда вақт ғанимат. Кеч қолмайлик. Агар ташвишланидиган бирон ҳол бўлмаса, албатта, қаҳваларингизни ичаман.

Аёл: Иншоллоҳ.

Доя: Келин қаерда?

Аёл олдинда, доя унинг орқасидан келиннинг ёнига боришади.

Эркак (1-қўрувчига): Марҳамат, ўтиринг.

1-қўрувчи ўтиради. Доя ёш аёлнинг ёнига келади. Сочларини силайди.

Доя (аёлга): Сен чиқ бу ердан!

Аёл қолганларнинг олдига чиқади.

Доя: Шифосини берсин, қизим.

Ёш аёл (овозини титроқ босади): Раҳмат, хола.

Доя: Олдин гаплашиб олайлик...

Ёш аёл: Хўп.

Доя: Аммо саволларимга тўғри жавоб берасан, хўпми?

Ёш аёл: Хўп.

Доя: Қачон чимилдиққа кирдинглар?

Ёш аёл: Декабрнинг ўрталарида.

Доя: Ундан олдин ораларингда ҳеч нарса бўлмаганмиди? Масалан, ўпишиш ёки шунга ўхшаш ҳаракатлар. Балки эҳтиётсизлик қилиб... Мендан ҳеч нарсани яширма.

Ёш аёл: Яширганим йўқ!

Доя: Сенга яхшилик қилиш учун сўраяпман.

Ёш аёл: Қасам ичиб айтаман, ҳеч нарсани яширганим йўқ.

Доя бармоқлари билан санай бошлайди. Яна бошқатдан санайди.

Ёш аёл: Хола, жудаям кўрқиб кетаяпман.

Доя: Кўрқадиган ҳеч нарса йўқ, болам. Вақтини ҳисоблаб чиқдим, хавотирга ўрин йўқ. Ҳисобга кўра, туғишга ҳали бир ой бор.

Ёш аёл: Худо хоҳласа...

Доя: Агар бугун туғилиши керак бўлганда, анча олдин чимилдиққа кирган бўлишларинг керак эди (*доя яна бошқатдан санайди*). Ҳаммаси тўғри. Лекин биласанми қизим, хато бўлса барибир ўртага чиқади. Агар мендан бирон нарсани яширмаётган бўлсанг, бу оғриқ тўлғоқ эмас.

Хавотир билан келиннинг юзига тикилади.

Ёш аёл (дояни хавотир билан тикилаётганини англайди): Рост айтаяпман. Қасам ичиб айтаман, рост гапиряпман. Зотан, бирга бўлишимизга имконият ҳам бўлмаган. Ота-оналаримиз ҳатто узоқдан кўришишга ҳам руҳсат беришмаган.

Доя: Тўғри, олов билан порохни ёнма-ён сақлаб бўлмайдди, қизим. Яна шундай мудҳиш воқеани билатуриб...

Ёш аёл: Ўша аёлга ҳам сиз қараган эдингизми?

Доя: Йўқ, азизим. Нима мен шунчалик қари кўринаяпманми? Бу ҳодиса анча олдин бўлиб ўтган. Лекин ўша воқеадан кейин, бошқа бундай иш қайтарилмаган. Иншоллоҳ, бундан кейин ҳам қайтарилмайди.

Ёш аёл: Иншоллоҳ.

Доя: Қўрқувинг ўтиб кетдими?

Ёш аёл (қўрқуви давом этишига қарамай): Ўтиб кетди.

Доя: Ўтсин... Барибир қўрқувнинг ажалга фойдаси йўқ. Тамоман

ишонч ҳосил қилишимиз учун бир кўриб, текшириб оламиз. Ёт. Чўзил, чўзил...

Ёш аёл ёни билан ётади.

Доя: Чалқанча ёт...

Ёш аёл бош қисмини томошабинларга қарата ётади.

Ёш аёл: Шундайми?

Доя: Шундай. Оёқларингни қорин томон торт. Иккаласини ҳам. Кўйлагингни кўтар. Ана шундай...

Доя ёш аёлнинг кўйлагини яна бироз кўтаради.

Доя: Оёқларингни кўтар. Кўтар, баландроқ (*ёш аёлнинг ич кўйлагини ечади*). Офарин. Қўрқинчли ҳеч нарса йўқ (*эгилиб қўли билан қорнини босиб кўради, такрор-такрор қўллари билан қорнини силаб кўради. Туради*). Кийинавер.

Ёш аёл кийинади, туриб қўлларини қовуштирганча кутади.

Доя: Биринчи санчиқ қачон бўлди?

Ёш аёл (*ёлғон гапиргани билинади*). Сизга хабар беришдан олдин...

Доя (*жаҳли чиқади*): Зинҳор ёлғон гапирма! Қачон юз берди бу иш? Билишим шарт. Бошқалар билмасин, лекин мен билишим керак! Иншаллоҳ, айтганларинг ёлғон бўлиб чиқмас.

Ёш аёл: Ёлғон эмас.

Доя: Илк санчиқни айтаяпман.

Ёш аёл (*безовта бўлиб*): Кун ёришмасдан...

Доя: Кейин-чи?

Ёш аёл: Бироз ўтиб, кейин яна бошланди.

Доя: Кейин-чи?

Ёш аёл: Бошқа оғримади.

Доя (*бир зум жимлик ҳукм суради*): Биласанми қизим, онангни жуда яхши танийман. Узоқ йиллар қўшни бўлиб яшадик. Афсус, жуда ҳам хафа бўлдим. Бу ҳодиса ҳақида катталарга айтишим керак. Уларнинг билиши шарт. Чунки одатимиз ва қонун-қоидамиз шуни талаб қилади (*овозини пасайтиради*). Уларга сўнгги санчиқ ҳақида гапириб беришинг лозим, тушундингми?

Ёш аёл: Тушундим.

Доя: Акс ҳолда, оилангдагиларни ҳам балога ўртоқ қиласан! Ҳа, яна шуни ҳам унутма, Тангридан умид узилмайди! Балким, бу оғриқларнинг тўлғоққа алоқаси йўқдир.

Ёш аёл (*чорасиз*): Иншоллоҳ! Ота-онам ҳам келишадими?

Доя: Йўқ! Улар келишмайди. Бу одатимизга тўғри келмайди.

Ёш аёл: Ҳеч бўлмаса, онамни чақиринглар.

Доя: Мумкин эмас. Терговни мана шу уйда олиб борамиз. Қаттиқ тергов бўлади.

Доя сассиз бошқаларнинг олдига чиқади.

Эркак: Нима бўлди?

Доя (*аёлга*): Кўлимни ювиб олай.

Аёл ўчоқда қайнаётган сувдан идишга олиб, уни совуқ сув билан аралаштириб, доянинг қўлига қуяди.

Ёш аёл: Нима дейсиз?

Доя (*қўлларини сочиққа артиб*): Жуда хоҳлаган эдим, аммо насиб қилмади. Қаҳвангизни ичмайман. Мажбурламанг, тартиб шундай. Бу

ҳақда хабар беришим керак. Нима ҳам қилардик? Бутун бало ўтиб кетган бўлсин. *(1-қўрувчига)* Сен шу ерда кутгин.

Доя аста-секин хонадан чиқади. Аёл унинг орқасидан эшикни ёнади. Ҳамма хафа... Кекса эркак ухламоқда. Ёш эркак хотинининг ёнига ўтади. Ёш эркак билан ёш аёл бир-бирларини қучоқлайдилар.

Кекса эркак *(уйқудан уйғонади. Атрофга қарайди. Ўша ерда туриб гапиришни бошлайди):* Менга қолса акамни ўлими сирли бўлиб қолаверади. Уни бақиришдан тўхташиб қолиш учун ўлдиришган. Раҳм-шафқатсиз йўқ қилишди! *(Бирдан биринчи қўрувчини кўриб қолади)* Сизлар, қўрувчилар! Сизлар! *(Кўлини биринчи қўрувчини таҳдид қилгандай силтайди)* Сизлар уни ўлдирдинглар!!! Сизлар! Қўлларингиз билан бўғиб ўлдирдинглар! Қотиллар! Қотил қўрувчилар!

Кекса аёл эрини овоз чиқармай тинчлантиришига ҳаракат қилади.

Саҳна қоронгулашади.

ПАРДА

УЧИНЧИ ҚИСМ

Йиғилганларнинг барчаси бўладиган ишларнинг оқибатини кутишмоқда. Кекса эркак тинчлантирилган, лекин яна қизишиб ора-ора биринчи қўрувчига қарайди. Эркак ҳам бу орада қўшни хона деразасига қараб безовта бўлади.

Эркак: Келишяпти!

Аёл *(кекса аёлга):* Юра оласиз-ку. Тура қолинг, энди. Бизни ҳам бироз ўйланг.

Эркак: Тинч кўй, онамни!

Кекса эркак: Бўғиб ўлдиришди акамни!!! Қотиллар!!! Қотил қўрувчилар!

Кекса аёл: Булар бошқа қўрувчилар. Ҳаммасини аралаштириб юбордингиз.

Кекса эркак: Аралаштирганим йўқ... Биттаси мана шу эди! Сен эдинг, биламан! Хоин қўрувчи! Қотил қўрувчи!

1-қўрувчи *(кекса эркакка):* Ота, биз кимни бўғизлабмиз? Мен ҳеч кимни бўғганим йўқ. *(Бошқаларга)* Нималар деяпти?

Эркак *(Биринчи қўрувчига наст овозда):* Дадам анча кексайиб колди. Кўп йиллар олдин бўлиб ўтган воқеани, худди яқинда бўлиб ўтгандай ўйлаяпти. Қулоқ солма!

Кекса эркак *(жонланиб):* Қотил қўрувчи! Қотил қўрувчи! Қотил қўрувчи!

1-қўрувчи: Балога қолдик!

Кекса эркак: Қотил қўрувчи! Қотил қўрувчи!

1-қўрувчи: Бундай давом этиши мумкин эмас!

Эркак: *(“Мен ҳал қиламан” дегандай 1-қўрувчига қараб қўяди. Отаси томонга ўгирилади)* Бўлди қилинг, ота. Гапирманг. *(Бошқаларга)* Келишди.

Кекса эркак хафа бўлиб жим бўлади. Кекса аёл билан бирга барча эшик томон юришади. Эркак эшикни очади.

Эркак: Марҳамат...

Аёл: Хуш келдингиз...

Кекса аёл: Яхшиликка бўлсин.

Тергов гуруҳи аъзолар: раис, аёл аъзо, эркак аъзо, доя, иккинчи қўрувчи ичкарига киришади.

Раис: Хуш кўрдик!

Бошқалар (*хурмат билан*): Хуш кўрдик. Хуш кўрдик.

Эркак: Марҳамат, юқорига ўтинглар.

Кекса эркак (*хотинига иккинчи қўрувчини кўрсатиб, бошқалар эшитилмас ҳолда*): Мана иккинчи қотил ҳам келди.

Кекса аёл эрига эркакнинг жаҳли чиқаятганини ишора этади.

Аёл: Қаерга ўтирасиз?

Раис (*хонани кўздан кечиради*): Мана шу баландроқ жойга ўтирамиз. Мана шунда ҳаммаси тўғри бўлади.

Эркак (*қўли билан кўрсатади*): Мана шу ер бўладими?

Раис ёнидаги гуруҳ аъзоларини кўздан ўтказлади. Аъзолар раисга қараб, ишга тайёр эканликларини ишора қилишади.

Раис: Жуда яхши.

Раис, гуруҳ аъзолари ўтиришади. 1-қўрувчи ва 2-қўрувчи эшик олдида туришибди. Кекса эркак тергов гуруҳи аъзолари ва қўрувчиларни диққат билан кузатади.

Раис: Стол олиб келинглар.

Эркак ва аёл столни олиб келиб раиснинг олдида қўйишади.

Эркак: Бирор нарса керакми?

Раис: Гаплашаётганимизда оғзимиз қуриб қолиши мумкин. Шунинг учун бироз сув келтирсангиз бизга. Етарли даражада бордоқларни ҳам олиб келинг.

Аёл сув тўла идиш билан бирга бордоқларни столни устига қўяди.

Раис: Раҳмат қизим. Келин қаерда?

Аёл: Келсинми? (*Ўғлига*) Мен ўзим чақириб келаман.

Аёл ичкарига юради. Ёш аёлнинг меҳмонхонага келишини ишора қилади.

Раис: Келин келмаса бирор бир масалага ойдинлик кирита олмаймиз. (*Кекса аёлга*) Шундайми?

Кекса аёл: Шундай!

Раис: Ҳаммангиз ўтиришингиз мумкин. Бу йиғилишимизнинг сабабчиси, бу ерга келиб ҳаммамизнинг олдимизда пайдо бўлган саволларга очиқ-ойдин жавоб бериши лозим. Тушунарлими?

Ҳамма: Тушунарли!

Раис (*қолган кенгаш аъзоларига*): Бошлаймизми?

Бошқа аъзолар бошларини эгиб, розилик аломатини кўрсатишади.

Кекса эркак (*хотинига овозини пасайтириб*): Ниҳоят қўрувчиларни жазолашади!

Кекса аёл эрига ишора қилиб, жим бўлишини сўрайди. Понтамимачи сингари қўл ҳаракатлари билан эрига бўлаётган жараёнларни англатишига ҳаракат қилади.

Кекса эркак: Ҳомиладор аёлни нега қийнашади? Қотиллар!

Кекса аёл: Жим!

Раис: Бу ерга келишдан олдин, махсус ҳовуздаги сув ҳажмини ўлчаб

келдик. Маълумки, бу ҳовуздаги сув ҳажми қорларнинг эришига қараб тўлади ва шундан кейин таҳлика битади. Ҳозир сув тўлишига, таҳлика ўтиб кетишига яна икки бармоқ бўш жой қолибди. (*Кўли билан кўрсатади*) Бу дегани бугун кечга яқин ёки энг кечи билан эртага бу бўшлиқ сув билан тўлади ва қор кўчкиси таҳликаси ортда қолади. Ундан кейин, қиш бошланиш арафасида кетиб қолган оилалар, болалар, турли озик-овқатлар, ун, гўшт, туз-шакарлар ва бошқа нарсалар билан қайтиб келишади ва уч ойга яқин, яъни қор ёғгунга қадар шу ерда бизлар билан бирга яшашади. Бошқа ерлардаги сингари тўйлар, чақалоқларнинг туғилишлари, турли хил байрамлар нишонланади. Биринчи қор ёғиши билан ҳомиладорлар ва бошқа келганлар қайтиб кетишади. Шундай қилиб кейинги қор эригунга қадар бир-бирларини кўришмайди. Шундай қилиб бу ҳол ҳар йили такрорланаверади. Бизлар эртанги кунни байрамонга нишонлаш учун маслаҳат қилиб турган жойда, доя келиб кутилмаган нохуш хабарни етказди.

Эркак вакил йўталгиси келганини билдиради. Ҳамма хавотир олади. Бундай ҳолларда бўлгани сингари, аёл вакил унга овозини ёпиш учун ёстиқ беради. Эркак вакил ёстиқ билан юзини ёпиб яхишлаб йўталиб олади, томоғини қириб, ўзига келади. Кейин ёстиқни аёл вакилга қайтаради.

Раис: Афсусланиб шуни билдиришга мажбурманки, сўнгги эллик йил ичида бўлмаган бир мудҳиш воқеага гувоҳ бўлмоқдамиз. Яъни, кутилгандан олдин тўлғоқ гувоҳи бўлмоқдамиз... Бу воқеадан бошқалар сингари мен ҳам жуда ранжидим. Кўлимиздан ҳеч нарса келмайди. Қабул қилинган қоидаларга бўйсунамиз! Чунки бу ходиса барчанинг умрига зиён келтиради.

Эркак вакил яна йўталгиси келганини билдиради. Энди унинг юзига бир неча ёстиқни босишади. Эркак вакил бу ҳаракатдан нафас ололмай ҳалок бўлади. Бу майитни юқорироқ ерга жойлашади ва ҳамма ҳурмат билан ёнидан ўтади. Барча бир дақиқали сукут сақлайди.

Раис: Энди вақт йўқотмасдан, зиммамизга тушган ишни охирига етказайлик. (*Дояга*) Сенга қачон хабар беришди?

Доя: (*Ўрнидан туриб*) Яқинда...

Раис: Аҳвол қандай?

Доя: Келинни ҳар томонлама кўриб чикдим. Кейин сизга хабар бердим. Қайғу ва хавотир билан айтаманки, келин туғади...

Раис: Ишончинг комилми?

Доя: Ишончим комил.

Раис: Балким янгидан ташхис ўтказарсан.

Доя: Кераги йўқ. Чунки барча белгилар тўлғоқ яқинлигини кўрсатапти.

Раис: Ўтиришинг мумкин. Сизлар! (*ёш эркак ва ёш аёл ўрниларидан туришади*) Бизнинг қонун-қоидалар бўйича туғиш фақат бир ойдан кейин мумкин, лекин сизлар бу талабларни бузиб, бир ой олдин яқинлашибсизлар. Бу билан шу ерда яшаётганларни таҳлика остида қолдирибсизлар. Сизлар ўз айбларингизни биласизларми?

Ёш аёл: Биламиз...

Ёш эркак: Биламиз...

Ёш аёл: Лекин, бу бизнинг айбимиз эмас.

Раис: Бу нима дегани?

Ёш эркак: Ҳисобни катталар қилишган. Мана шу кундан рухсат

дейишди. Бизга рухсат берилган кун чимилдикқа кирдик. Унгача менга хотинимни фақат узокдан кўрсатишди, холос.

Эркак: Хурматли раис, рухсат беринг, мен гапирсам.

Раис: Қисқароқ қилиб гапиринг.

Эркак: Ўғлим тўғри гапирапти. Уларни белгиланган кунга қадар бирга бўлишларига қаршилик қилдик.

Аёл: Ҳатто қўллари ҳам бир-бирларига тегмаган.

Раис: Рухсатсиз гапириш мумкин эмас. Тушунарлими?!

Аёл: Тушунарли, Раисбей.

Раис: Айтилик, сизлар иддао қилганларингдай ҳаммаси ўз вақтида қилинди. Унда бундай аҳволга қандоқ қилиб етиб келдик.

Ёш эркак: Бу эрта туғилиш.

Доя (ўрнидан туриб): Тўғри Раисбей. Бу эрта туғилишдир.

Ёш эркак: Яъни биз айбдор эмасмиз.

Жимлик

Раис: Хоҳ ундай, хоҳ бундай, нима фарқи бор? Биз бу ерда туғиш эртамиди, кечмиди, бу ҳақда баҳс юритаётганимиз йўқ. Биз учун натижа муҳим. Шу онда хотининг туғиш ҳолига келибди ва таҳлика ҳали ҳам бор. Демак, ҳозир бу ерда қилиниши шарт бўлган ишни қилишимиз керак. (*Овоз чиқармай, кенгашининг бошқа аъзоларидан розилик олади*) Бу ёш аёл вақт ўтмасдан тобутга қўйилади ва кейин тупроққа кўмилади! Бу қарордан биз ҳам жуда афсусдамиз, лекин наилож...

Ёш эркак: Раисбей!

Раис: Бўладиган иш бўлибди, энди тортишишдан фойда йўқ. Чунки бу ёш аёл ҳар дамда туғиши мумкин. Бунинг оқибати барчамизга фожиа бўлиши маълум. Агар дояни бу қарорга қарши эътирози бўлса, марҳамат, гапирсин! (*Дояга*) Чунки бу ҳолатда эътироз этиш ва қайтадан текширишни фақат сиз ҳал қиласиз. Бу масалада бирон бир фикрингиз борми?

Доя: Йўқ, Раисбей.

Раис: Бўладиган иш бўлибди, энди тортишишдан фойда йўқ...

Доя: Тегишли жараёни бошланглар!

Кекса эркак: Булар кўрувчиларни тергов қилишмаяпти!

Эркак ва кекса аёл, кекса эркакка жим бўлишни ишора қилишади.

Ёш эркак: Хотинимни айбсиз айбдор қилаяпсизлар. Ноҳақ жазо бераяпсизлар. Биз барчасини тўғри қилдик, айтилган пайтда тўй бўлди, айтилган пайт чимилдикқа кирдик.

Раис (жаҳли чиқади): Бу гапларни гапириб бўлдик, болам. Бизни қароримизга қарши чиқиш мумкин эмас. Қабул қилинган қонун-қоидаларга биноан Кенгаш чиқарган қарорга барча бирдек бўйсунуши шарт! (*Яна жаҳли чиқади*) Сен нима демоқчи бўлаяпсан?! Сенга қарасак, шунча инсонни ўлимга маҳкум қилмоқчисан, шундайми?!

Ёш эркак (ҳаяжонланади): Шунча инсон... ўлмасин! Хотиним ҳам ўлмасин!

Раис: Мени сени тушунаяпман, йигит! Бизлар ҳам ўз вақтида ёш бўлганмиз, лекин бошқаларни нобуд қилишга ҳақимиз йўқ.

Ёш эркак (сал бўлмаса йиғлаб юборишга қодир): Туғиш дегани бирдан бўлмайдик-ку. Яна бироз кутайлик, сизлардан ўтиниб сўрайман.

Раис: Буни биздан сўрама, мумкин эмас. Бутун қишлоқ аҳлини

тахликага ташлай олмайман. Сен танлашинг керак, ё хотининг ёки бутун қишлоқ ахли. Бошқа иложи йўқ. Агар бошқа йўли бўлса эди, биз уни қўллардик. Энди чўзмасдан айбдорни қатл қилишимиз керак. Қабул қилинган қоидага биноан барча жараёнларни амалга оширишимиз даркор. *(Яна ҳам жаҳли чиқиб)* Агар ҳозирнинг ўзида бирдан хотининг туғишни бошласа, унинг ҳайқириғидан тоғдаги қорлар кўчиб тушса, нима бўлади? Агар сен шундай қайсарлик қилаверсанг, сени ҳам айбдор қилиб, хотинингга қўшиб қатл қиламиз. Овозингни ўчир!

Ёш эркак: Раис жаноблари...

Раис: Огоҳлантираяпман! Унутма! Сўз кумуш бўлса, сукунат олтиндир! Юз йилларча шу тушунча билан яшаб келмокдамиз. *(Кўриқчиларга қатл жараёнини бошлашни ишора қилади)*

Кекса эркак: Булар қўрувчиларни тергов қилишмаяпти! Қотилларни эмас, айбдорларни қатл қилишмаяпти!

Раис: Бу қария нима деб валдираяпти?!

Кекса эркак: Акамни бўғиб ўлдирганларни тергов қилинглари!

Раис: Нималар деяпсан?

Кекса эркак: Қотилларни тергов қилинглари! Улардан қўрқасан-да, чунки улар сени ҳам бўғиб ўлдиришлари мумкин-да.

Раис: Буни ҳам оғзини боғланглари!

1-Кўриқчи ёнида олиб келган каттакон бир бўз латта билан эркакнинг оғзини боғлаш билан овора бўлади.

Раис: Тезроқ бўлинглар!

Кекса эркак *(оғзини боғлашларига қарши чиқади):* Энди акамни аҳволини жуда ҳам яхши тушунаяпман!

Раис *(2-қўрувчига):* Наригисини ҳам тайёрланглари! Тезроқ бўлинглар!

2-қўрувчи: Амрингиз бажо келтирилади!

2-қўрувчи келиннинг оғзини бўз латта билан боғлашга киришади.

Раис: Мени шоширтириб кўйдинг, йигит. Майли, дардинг катта деб, сени авф этдим...

2-қўрувчи *(ёш аёлнинг оғзи ва қўлларини орқадан боғлаб қўйилади):* Тамом, бошлиқ!

Раис *(қўли билан келиннинг кўзларини ҳам боғлашга ишора қилади):* Ишингни чала қилма.

2-қўрувчи келиннинг кўзларини ҳам боғлайди. Келин қўрққанидан титрай бошлайди.

Раис: Тамом. *(Қолганларга)* Ҳеч ким бу ердан кетмасин! Иш тугагунча барчамиз шу ерда, уй ичида қолишимиз керак. *(1-қўрувчига)* Сен шу ерда қолиб, ишни охиригача олиб борасан. *(Бошқа аъзоларга)* Қани турунглари. Гувохлигимизни бажарайлик.

Раис ва бошқа аъзолар ўтирган ўринларидан туришади. Иккинчи қўрувчи ёш аёлни олиб кетишга ҳаракат қиларкан, қийналади. Чунки келин юришга тўсқинлик қилади. Ҳатто инграб, кетишни хоҳламаётганини кўрсатади. Иккинчи қўрувчи раиснинг ишораси билан ёш аёлни судраб ташқарига олиб чиқишга ҳаракат қилади. Уларнинг орқаларидан раис ва Кенгаш аъзолари юриб боришади. Бошқалар сассиз кутишар экан, ёш эркак уларга билдирмай, милтиққа ўқларни жойлаштиради.

Ёш эркак *(милтиқни осмонга қаратиб):* Тўхтанглари!!! *(Бирдан ҳамма қотиб қолади)*

Раис: Нима қилмоқчисан, болам?

Ёш эркак: Тўхтанглар, дедим!!!

Аёл вакил: Бу нима дегани? Бу нима қилмоқчи?!

Ёш эркак: Мени милтиқни отишга мажбур қилманглар!!!

Раис: Бу мумкин эмас!

Аёл вакил: Милтиқ отилса, нима бўлишини биласанми? Аллоҳим, ўзинг асра!

Раис: Ҳаммамиз ўламит!

Ёш эркак: Тўғри, ҳаммамиз ўламит! Ё хотиним яшайди ёки ҳаммамиз бирликда халок бўламит!

Жимлик.

Эркак: Пастга тушир қуролни!

Аёл: Бизни ҳам ўлдирмоқчимисан?

Эркак: Ахир ҳаммамиз ўлиб кетамиз-ку!

Ёш эркак: Дада, энди сизлар менинг ишимга аралашманглар.

Эркак: Қандай қилиб ишингга аралашмаймиз? Ўзингга кел, ўғлим...

Ёш эркак: Хотиним ўлиб кетаверсинми? Хотиним ва бўлажак боламнинг тирик қолишлари учун кўлимдан келган барча ишни амалга оширишим керак.

Эркак: Кўлингдан нима ҳам келарди?

Кекса аёл: Ҳаммамиз биргаликда ўламит!

Аёл: Ҳали ёшсан... Сенга бошқа хотин топилади. Бошқа аёллар ҳам сенга бола туғиб бера олади.

Кекса аёл: Ота-онангни қотили бўласан!

Кекса эркак: Мен неварам билан ғурурланаяпман! Яша!

Ёш эркак: Мени тушунмаяпсизлар. *(Раисга)* Ҳеч ким қимирламасин! Ҳамма жойида қолсин! Жойларингизга ўтинглар!

Раис ва аъзолар ўринларига ўтишади. 2-қўрувчи келини ўз ўрнига олиб келади. Эрининг ишораси билан қўлларини, кўзларини ва оғзини ечади, бўшатади. Жимлик.

Раис: Оғзим куриб қолаяпти. Сув ичиб олсам бўладими?

Ёш эркак: Бўлади.

Раис сув ичиб олади. Бошқа аъзолар ҳам сув ичишади.

Раис: Энди нима бўлади?

Аёл вакил: Нимани кутаяпмиз?!

Ёш эркак: *(1-қўрувчига)* Сен! Дада сиз ҳам, бориб сув хавзасига қаранглар! Аҳволни билайлик! Бўлақолинглар!

1-қўрувчи ва эркак ташқарига чиқишади.

Кекса эркак: Қўрувчиларни ҳам тергов қилайлик!

Кекса аёл эрининг тинчлантиради. Ҳамма нима бўлишини кутмоқда. Раис ва кенгаш аъзолари ҳам ҳайрат билан жараённинг давомини кутишмоқда. Бироз вақт ўтгандан кейин эркак ва 1-қўрувчи кириб келишади.

Эркак: Бир бармоқ бўш жой қолибди!

1-қўрувчи: Тўғри, бир бармоқ!

Ёш эркак: Зотан, ҳозирча санчиқ қайта бошлангани йўқ. Балким доя адашгандир! Бу санчиқ туғиш аломати эмасдир. Лекин сабрсизликдан менинг хотиним ўлиб кетиши мумкин эди. Мана ўзларингиз кўринглар, ҳеч қандай санчиқ йўқ!

Раис: Нималар деяпсан, болам? Доя ҳеч ҳам ёлгон гапирмайди. Майли, бизни қўя тур, ота-онанг ҳам ўлиб кетишади-ку?! Ҳамма ўлиб, қор тагида қолиб кетамиз. Қанча одам яқинларидан айрилади. Уларга раҳминг келмайдими?!

Эркак ишонч билан ёш эркакнинг ёнига келади. Милтиқни дастга туширишни талаб қилади. Қуролни қўлига олади. Шу пайт кекса эркак нариги милтиқни қўлига олиб, эркакка тўғрилайди ва уни четга чиқишга мажбурлайди. Ёш эркак милтиқни дадасининг қўлидан олади. Бирдан ёш аёл оғриқдан букила бошлайди.

Раис: Ё тангрим!

Доя: Бу аёл ҳозир туғишни бошлайди!

Ёш эркак (1-қўрувчига): Оғзини боғла!

1-қўрувчи келиннинг оғзини яна боғлаб қўяди.

Ёш эркак: Ичкарига олиб киринглар! Оғзини боғла!

1-қўрувчи келинни ичкарига олиб киради. Кекса эркак қўллари билан қарсак чалиб хурсанд бўлади.

Ёш эркак (дояга): Ичкарига ўтинг. Она сиз ҳам ёрдам беринг.

Доя (аёлга): Битта тоғора билан иссиқ сув келтиринглар! Тезроқ!

Ёш эркак: Тезроқ она!

Раис (даҳшат ичиди): Чақалокнинг бақириши нима бўлади?

Аёл вакил (даҳшатга тушиб): Бақиради!

Раис: Ҳаммамиз ўламиз!

Аёл вакил: Ўламиз! Ҳалок бўламиз!

Кекса эркак: Зотан мени вақти соатим келиб қолган... Менга фарқи йўқ. Мен энди акамнинг аҳволини яхши тушунаяпман. Ўлишдан олдин мен ҳам эркин бўлиб, бақиришни хоҳлаяпман. Ҳайқиргим келяпти. Ҳозирок!

Кекса аёл: Йўқ! Мумкин эмас!

Эркак: Мен сизни ўғлингизман, ота.

Аёл: Ҳаммаси тугади, шекилли!

Эркак: Мени ўлимимга сабабчи бўласизми? (Қўли билан отасининг оғзини ёпишга ҳаракат қилади)

Аёл (ўғлига қараб): Сени ўлимимга сабабчи бўлсин, деб катта қилганмидим? Оқ сутимни ва меҳнатимни сенга ҳалол қилмайман!

Ёш эркак: Жим бўлинглар!

Доя 1-қўрувчига ташқарига чиқишини ишора қилади. 1-қўрувчи бошқаларнинг ёнига келиб туради. 2-қўрувчи ёш эркакка билдирмасдан яқинлашади. Ёш эркак сезиб қолиб, милтиқнинг дастаси билан уни уриб ерга ётқизади.

Ёш эркак: Эҳтиёт бўлинглар! Яна бундай ишни қилмоқчи бўлсангиз, ёмон бўлади!

Раис (1-қўрувчига): Тентак!

Ёш эркак: Тушунарлими?

2-қўрувчи: Тушунарли.

Ичкарида келинни туғишга ёрдам бериш учун ётқизишган. Доя аёлга нима қилиш кераклигини тушунтирмоқда.

Аёл вакил (қўрқиб): Аммо, чақалокнинг оғзини ёпиб туриш керак. Ахир у тинмай бақириб йиғлайди-ку.

Раис: Сув ҳавзаси тўлгунча чақалоқнинг оғзини ёпиб туриш зарур.

Келиннинг инграишлари ортади. Инграишлар ичидан чиқади... Келиннинг инграиши бирдан тўхтайди. Доя чақалоқнинг оғзини ёпиб юқорига кўтаради. Чақалоқ доянинг қўлидан тоғорага тушиб кетади... Кучли бақариш эшитилади. Қулоқни қар қилувчи чинқиришлар эшитиларкан, доя чақалоқни яна қўлига олади. Жимлик. Ҳамма қор кўчишининг кўрқинчли овозини диққат билан кутмоқда... Баъзилар эса қўлларини очиб дуо қилишга киришган. Қор кўчкисидан эса ҳамон дарак йўқ...

Раис: Қор кўчки тушмади!

Аёл вакил: Энди тушмаса керак.

Раис: Иншоллоҳ!

Ёш эркак: Жим бўлинглар!

Жимлик давом этади.

Кекса эркак хотинининг қаршилига қарамай, ёш эркакнинг қўлидаги милтиқни тортиб олиб, ташқарига отилиб чиқади. Ваҳимали бир отиш қилади. Милтиқдан даҳшатли овоз чиқади. Бироздан сўнг ҳамма хурсанд бўлиб бақира бошлайди. Ташқарида милтиқ овозлари билан бирга доул – сурнай овозлари ҳам янграйди...

ПАРДА

2001 йил. Саригерме. Ўртажа.

Луи МАССИНЬОН

(1883–1962)

МАНСУР ҲАЛЛОЖ

*Форс тилидан
Олимжон ДАВЛАТОВ
таржимаси*

Таниқли француз шарқшуноси Луи Массиньон 1883 йил 25 июлда Франциянинг Ножан-сюр-Мари шаҳрида туғилган. Отаси – Фердинанд Массиньон ўз даврининг машҳур ҳайкалтарошларидан бўлган. Дастлабки таълимни Луи Париждаги Монтень лицейида олиб, 13 ёшидан ўша даврдаги машҳур Луи-де-Гран лицейида ўз ўқишини давом эттиради. Бу таълим даргоҳида у мисршунос олим Гастон Масперонинг ўғли Анри Масперо билан дўстлашади. Бу дўстлик шарофати билан унинг қалбида Шарқ оламига нисбатан муҳаббат пайдо бўлади. Ана шу муҳаббат уни Франция мустамлакаси бўлган Марокаш мамлакатида ўқишни давом эттиришга ундайди.

Марокашда у тарих ва жуғрофия фанлари билан жиддий шуғулланиб, 1904 йили XV асрдаги Марокашнинг жуғрофий харитасини тузгани учун магистрлик унвонига лойиқ кўрилади. Массиньон таҳсилни давом эттириш мақсадида Мисрга жўнайди. Икки йил давомида у мумтоз ва ҳозирги замон араб тилини кунт билан ўрганади. Болалик чоғидаги дўстининг отаси Гастон Масперо тавсияси билан у Шарқшунослик ва археология институтининг вақтинчалик аъзолигига сайланади. Ушбу институтдаги фаолияти давомида у араб тили билан бир қаторда форс тилини ҳам мукамал эгаллайди.

Массиньон болалигидан ирфон фалсафаси ва мистик тафаккур тарихи билан қизиқарди. Шайх Фаридуддин Атторнинг “Тазкират ул-авлиё” асари мутолаасидан сўнг бу қизиқиш янада кучаяди. Айниқса, машҳур сўфий Ҳусайн Мансур Ҳалложнинг тақдири уни бутунлай ўзига маҳлиё қилиб қўйган эди. 1907 йилнинг 24 мартдан бошлаб у Мансур Ҳалложнинг “То син ал-азал” асари бўйича докторлик диссертациясини ёзишга киришади.

Айни ўша пайтларда Массиньон машҳур археолог Леон Бейли бошчилик қилган экспедиция таркибида Бағдодга келади. Бағдодда у арабларнинг урф-одатини ўрганиш билан бир қаторда турк тилини ҳам мукамал ўзлаштиради.

Йигирма ёшга тўлганида Массиньон руҳоний Марсель Дансертнинг жиянига уйланади. Кўп ўтмасдан, Биринчи жаҳон уруши бошланиб, у армияга чақирилади. Луи Франциянинг Шарқий армиясига сафарбар қилингани сабабли, зобитлик пайтида ҳам илмий фаолиятини давом эттиришга имкон топади. Беш йил ўтгач, Биринчи жаҳон уруши тугагани муносабати билан Массиньоннинг ҳарбий фаолияти тугайди. У Коллеж де Франсда ислом фалсафаси ва социология ка-

* Манба: Массиньон Л. Қавси зиндагии Мансури Ҳаллож. Форс тили таржимони: док. А.Равон Фарҳодий. Эрон Маданият жамғармаси нашриёти, 1970.

федраси мудир сифатида ишини бошлайди. Уч йилдан сўнг ислом оламининг машхур орифи Хусайн Мансур Ҳалложнинг асарлари бўйича номзодлик диссертациясини ҳимоя қилади.

Массиньон 1933 йили Қоҳира шаҳрида асос солинган Бутунжаҳон араб тили анжуманига Европа шарқшуносларидан танланган бешта олимдан бири бўлиб аъзо бўлади. Айти пайтда у Франциянинг Олий илмий-амалий тадқиқотлар мактабининг директори лавозимида француз фанининг ривожига ўз ҳиссасини қўшади. Массиньон Қоҳирадаги машхур Дор ус-салом университетининг асосчиларидан биридир. У ислом, яҳудий ва христиан цивилизацияларининг ўзаро мулоқотлари, Шарқ ва Ғарб маданий алоқаларининг тарихий негизлари ва фалсафий асослари, мусулмон Шарқи ирфоний тафаккури тарихи бўйича илмий тадқиқотлар олиб бориб, Европа шарқшунослигида мактаб яратган олим сифатида ном қозонди.

Луи Массиньоннинг илмий фаолияти асосан Мансур Ҳалложнинг ҳаёти ва ижодига боғлиқ. У, юқорида қайд қилиб ўтилганидек, Шайх Фаридуддин Атторнинг “Тазкират ул-авлиё” китоби мутолаасидан сўнг бутун умрини Ҳалложнинг ҳаёти ва фаолиятини илмий тадқиқ этишга бағишлади. Массиньон томонидан Ҳалложнинг илмий биографияси яратилди, шунингдек, унга нисбат бериладиган сўфиёна ҳикматлар, мактублар ҳамда “То син ал-азал” китобининг танқидий матни яратилиб, француз тилига таржима ва нашр қилинди.

Таржимаси тақдим этилаётган рисола Массиньоннинг эллик йиллик тадқиқотларининг хулосаси сифатида 1945 йилда Париждаги “Дью вивон” (Dieu vivant) журналда эълон қилинган. Сўнг Массиньоннинг шахсий илтимоси билан бу рисола афғонистонлик олим, Массиньоннинг собитқадам шогирди Абдулғафур Равон Фарҳодий 1952 йили форс тилига таржима ва нашр этди. Таржима жараёнида Фарҳодий муаллифнинг кўрсатмаси билан айрим жузъий тўлдириш ва ўзгартишлар киритган. Бу нарса, табиийки, ўзбекча таржимада ҳам акс этди.

Таржимондан

БИРИНЧИ БОБ

МАНСУР ҲАЛЛОЖ ҲАЁТИ

Болалик, ёшлик, уйланиш ва биринчи ҳаж

Мансур Ҳаллож яшаган замондан минг йилдан ортиқ вақт ўтди. Ҳаллож тарихда “Ислом уйғониши даври” деб аталадиган Бағдод халифалиги гуллаб яшнаган бир даврда яшаб ўтди. Унинг ҳаётидаги айрим воқеалар ислом тарихида ёрқин из қолдиргани маълуму машхурдир.

Хусайн Мансур Ҳаллож тахминан ҳижрий 244 (милодий 857) йилда туғилиб, умр унга ҳижрий 309 (милодий 922) йилгача вафо қилган. Туғилган жойи Шероздан етти чақирим узоқликда жойлашган Байзо шаҳрининг шимоли-шарқидаги Тур қишлоғидир. Байзо шаҳрида араб тилининг нуфуз ва мавқеи жуда мустаҳкам бўлиб, бунинг самараси ўлароқ, араб грамматикасининг асосчиларидан бири машхур Сибавайҳи ҳам айнан ушбу шаҳарда туғилиб, вояга етган эди.

Байзо бир вақтлар Басрадан Хуросонга юриш қиладиган ислом лашкарининг кўним топадиган жойларидан бўлган. Ҳорис Яманий авлодлари бу жойда ҳокимлик қилишарди. Хусайн бин Мансурнинг отаси ҳалложлик (пахтани тозаловчи) касби билан шуғуллангани эҳтимол қилинади. Ип

йигириш билан ихтисослашган минтақа – Тустардан Дажла қирғоғидаги Воситгача чўзилган бир водий бўлиб, Ҳусайнлар оиласи Байзодан ўша водийга кўчиб ўтади. Восит аҳлининг тили арабий эди. Ҳусайн бин Мансур у пайтда ёш бола эди, шунинг учун, Воситда форсий тилни унутади. Восит шаҳри аҳолиси, шаҳар атрофида жойлашган айрим қишлоқлардаги шиалардан ташқари, асосан, суннат ва жамоат аҳли ва Имом Ҳанбал мазҳабида эдилар. Воситдаги дор ул-хуффоз (Қуръон ҳофизлари мактаби) ўша пайтларда қориларнинг асосий марказларидан бири сифатида танилган эди. Мансур ҳам ўн икки ёшгача ушбу дор ул-хуффозга қатнаб, Қуръонни ёдлайди, сўнгра Қуръон маъноларини англаш пайида бўлади, чунки фақат маъно бандани Яратган зотига ошно қила олади.

Араб тилида унли сўзлар деярли ёзилмайди. Ушбу овозларни ифодаловчи фатҳа, замма ва касра ҳаракатларини тўғри қўйиб ўқиш учун араб тили грамматикасидан яхши хабардор бўлмоқ зарур. Араб тилининг ушбу хусусияти мазкур тилни ўрганмоқчи бўлган одамни ҳар бир сўзнинг маъно-моҳиятини диққат билан уқиб-ўрганишга ундайди. Бу, ўз навбатида, ўрганиш пайтида ҳар бир нарсани мазмуни ва асл моҳиятини аниқ билиб олгандан сўнг хотирда сақлаш малакасини ҳосил қилади. Ҳусайн болалик чоғиданоқ имон ҳақиқатини англашга бел боғлади. Шу сабабдан ота-онаси ва ватандошларининг тили форсий бўлса ҳамки, у сўфиёна ҳикмат ва шарҳларини бутун умр давомида фақат араб тилида баён этди.

Қуръон араб тилида нозил бўлган. Мусулмонлар ақидасига кўра, Қуръон каломи раббоний – илоҳий Сўздир, азалдан бор эди ва яратилган – халқ бўлган эмас; унинг ҳар бир ҳарфида илоҳий рамз ва сирлар мужассам. Мусулмон киши ҳар бир арабий оятнинг маъносини чуқур ўйлаши лозим, ўшанда у оятлар замирига сингдирилган ҳақиқатларга етишиши мумкин.

Шаҳодат ислом динининг биринчи рукни – асосидир. Шаҳодат – якка-ю ягона ва меҳрибон Аллоҳнинг бандалигига сидқидилдан иқрор бўлишдир. Ҳаллож англадики, Тангрининг ўзи бунинг айтувчиси бўлган тақдирдагина Тангрининг ягоналигига гувоҳлик бериш ҳақиқатга айланади, чунки Унинг (Аллоҳнинг) Ўзи шохид ул-кидам (руҳ) дир (руҳ азалийлигига гувоҳлик берувчи ягона зотдир). Шайх Абдуллоҳ Ансорийнинг айтишича, шаҳодат “Лойиҳу мин ал-азал” (азалнинг бир кўриниши) дир. Шу сабабдан Мансур Ҳаллож айтди: “Қавлу бисмиллоҳи минка биманзалати КУН минҳу”, яъни “Бисмиллоҳ сўзи сен томонингдан шундай айтилиши керакки, Тангри таолодан “КУН” амри келиши каби бўлсин”.

Мансур Ҳаллож дейди: “Ҳақиқат ул-муҳаббати қиёмука маъа маҳбубика бихалъи авсофика вал-иттисофи бииттисофиҳи” (“Севги-муҳаббатнинг ҳақиқати ўз Ёринг билан бирга бўлишинг ва ўз сифатларингдан покланиб, Унинг сифатлари билан зийнатланишингдадир”). Бу сўзлардан маълум бўладиким, Ҳаллож ибодат чоғида арабча дуо ва оятлар айтган чоғида шундай камолотга эришувига сабаб бўладиган иттиҳод – бирлашувни ҳис этарди. Бошидаёқ Ҳаллож шу ҳақиқатни англадики, Аллоҳ бир кўнгилда икки ёр бўлишини ёқтирмайди. Ислому пайғамбари Муҳаммад с.а.в. буюрадиким: “Ло шахса ағяр мин ал-Ҳаққи”, яъни “Аллоҳ (ибодат ва муҳаббат бобида) ҳаммадан ғаюр ва рашкчиरोқдир”.

Мансур Ҳаллож айтади: “Ҳува ар-ромий биаввали қасдиҳи илаллоҳи таъоло ва ло яъражу ҳатто ясил” (“Ўқ узувчи фақат Аллоҳ таоло васлини нишон олади ва нишонга тегмагунча ўз нишонини ўзгартирмайди”). Яна

айтади: “Ман ло ҳаззал- аъмола ҳужибба ған ил-маъмули лаху ва ло ҳаззал-маъмула лаху ҳужибба ған рўъятил- аъмоли” (“Кимки ўз қилмишига назар солса ва қилмиши унга кўринмаса ҳамда кимгадир унинг қилмиши маълум эканлигини билса, бундан хурсанд бўлмас”).

Байзодаги Ҳорисий ҳукмдорлар Бани Маҳлаб билан яхши муносабатда эмасдилар, шу сабабдан Ҳалложга бу ерда яшаш кундан-кунга оғирлашиб борарди. Мансур Байзони тарк этиб Воситда яшашга мажбур бўлди. Ўз оиласи билан ҳам алоқани узди ва Саҳл Тустарий (283 х.й.да вафот этган) га шогирд тушди. Саҳл тасаввуф йўлида илк устози эди ва унга “Арбаъини Калимуллоҳ” – Мусо пайғамбар с.а.в. каби чилла ўтиришни ўргатди.

Кўп ўтмай, Мансур Саҳлни тарк этди, йигирма ёшида Басрага бориб, Ҳасан Басрий мактабига шогирд тушди. Абулвоҳид ибн Зайд Ибодон (ҳозирги Ободон)да қурган хонақоҳда Амр Маккий кўлидан тасаввуф хирқасини кийди ва унинг ўзи ҳам тариқат йўлининг пирларидан бирига айланди.

Жоҳилия давридан мерос қолган уруғ-аймоқчилик ва қабилалар ўртасидаги низолар таъсирида Мадинада бўлган ислом аҳли ўртасидаги хусуматлар аста-секин йўқолиб, унинг ўрнини исломдаги руҳий биродарлик ва аҳиллик эгаллади; натижада, сўфия тариқатига кирган киши ўз хоши-истакларидан воз кечиши ва бошқа сўфий биродарлари каби Ислому пайғамбари Муҳаммад с.а.в. ва умуман жамийки пайғамбарлар (айниқса, Иброҳим Халилуллоҳ) ҳаётига уйғун ва ўхшаш ҳаёт кечириши, илоҳий қурб (яқинлик)ни жамоа орасида излаши лозим эди. Бу олдинги пайғамбарлардан қолган маънавий мерос эди. Қолаверса, ислом олдинги барча пайғамбарлар меросига ҳурмат билан қарайди ва эътироф этади. Ислому – оламшумул диндир.

Тасаввуф хирқасини кийгандан сўнг Ҳаллож Умумул-Ҳусайн – Шайх Абу Яъқуб Ақтаъ Басрийнинг қизига уйланди ва умри охиригача шу хотин билан кифояланди. Тўрт фарзанд – уч ўғил ва бир қиз кўради. Ўзи уйда бўлмаган пайтларида қарбаннойлар уруғидан бўлган қайниси унинг оиласига қарашиб турарди.

Шайх Абу Яъқуб Ақтанинг қизига уйланиши устози Амр Маккийга унчалик хуш келмагани учун Ҳаллож Басранинг Тамим маҳалласига кўчиб ўтди. Ушбу маҳалла Бани Мушожиъ уруғига тегишли эди. Қарбаннойлар аслида Банул-Ғамнинг Тийрий шохасидан ва Бани Мушожиънинг хожаларидан эдилар. Булар сиёсий жиҳатдан Зайд занжи кўзғолонига алоқадор кишилар эдилар (бу даврда ирқоъ (қон тўкилишини тўхтатувчи) урушлар кўп бўларди). Муҳаммиса (исломнинг ақидапараст фирқаларидан бири) таълимотининг асосчиси Нувайнийнинг бидъатлари ҳам ушбу қавмга доғ туширди.

Бу мутаассиб фирқага эргашганлар ўтакетган ақидапараст эдилар. Ҳалложнинг бу тоифа орасида яшаши ҳам кейинроқ унинг “қайсарлик ва бидъатчилик” билан бадном бўлишига сабаб бўлган.

Жумладан, биринчи марта Дабарийда шу баҳона билан ҳибсга олинди. Ҳаттоки айримлар уни хуфия бузғунчилар гуруҳлари билан маслакдош эканликда айблашарди. Ҳалложнинг ёзишмаларида шиа мазҳабини қаттиқ ҳимоя қилувчи фикрлар ҳам учраб туриши ушбу мутаассиб фирқа билан бўлган алоқаси натижаси сифатида баҳоланади.

Шунга қарамасдан, у Басрада ўз оиласи бағрида бир комил зоҳид ва мўмин каби ҳаёт кечирарди. Фарзларни ўз вақтида ва бекам-кўст бажаришга ҳаракат қиларди, суннат ва жамоат аҳлининг содиқ издошларидан эди. Рамазон рўзасини тўла-тўқис тутарди, Рамазон ҳайити кунда гуноҳкорлар либоси – қора тўн кийиб, намозга борарди. Ҳаллоҷнинг қора тўн кийиши кизик ҳодиса, чунки у Худо даргоҳи олдида хоксорлигини кўз-қўз қилиб изҳор этарди. Ҳаллоҷнинг пири – Амр Маккий ва қайнотаси – Абу Яъқуб Ақтаъ муносабатлари ҳамиша зиддиятли эди. Машҳур сўфий Жунайд Бағдодий (вафоти ҳижрий 298 йил) Мансурга бу масалада сабрли бўлишни маслаҳат берарди. Ҳаллоҷ унинг насиҳатига амал қилиб, бир муддат сабр қилди, аммо охири турмушнинг майда ташвишларидан қаттиқ сиқилди ва Макка томон йўл олди.

Шу даврда Зайд занжи кўзғолончилари қатта мағлубиятга учрадилар. Ҳаллоҷ амин эдики, бу жангу жадаллар ва қон тўқишлар дунё аҳлига хосдир, бундан Муҳаммад уммати орасидаги ягоналикка путур етади. Бирдамлик ва ягоналикка холис ибодат ва нафс қутқусига учмаслик, риёсиз парҳезкорлик орқали эришилади. Дин ва мазҳаб софлиги ниқоби остидаги тинимсиз уруш ва қон тўқишларни кўриб, Ҳаллоҷ ўз ақидасига янада собитроқ бўлди.

Ҳаж амалларини бажо келтириш учун Ҳаллоҷ Маккага сафар қилди (ҳижрий 270 йилда, йигирма олти ёшида). Ҳаж ислом рукнлари ичида ягона амалдирким, ҳаёт бўлган пайтда (агар узрли ва камбағал бўлса) бошқа биров ёрдами билан уни бажо келтириш мумкин. Ҳаллоҷ ушбу ҳаж зиёратида Байтуллоҳда намозу рўза ва тавбаю истиғфор билан бир йил умр кечиритишни ниёт қилди.

Қуръонда келтирилишича, Марям(а) ҳам шундай ниёт қилган, натижада Аллоҳнинг КУН калимаси унинг баданига пуфланди (яъни Исо Рухуллоҳга ҳомиладор бўлди). Бу хилват, сукунат ва узлатда унинг ботиний завқи янада сайқал топди, дунё ҳою ҳавасидан покланган кўнгли Калом жавҳари сандигига айланди.

Мансур Ҳаллоҷ айтади: “Лав улқия миммо қалби зарратун ғало жиболиларзи лазобат” (“Агар кўнглимдаги (олов)дан бир зарра бу дунё тоғларига тушса, барчаси эриб кетарди”). Шу маънода бошқа бир шеърида ёзади:

*Жабалат руҳука фи руҳий камо
Яжбал ил-ъанбару бил-мискил-фатиқ*

*(Мушки ноб анбар билан қўшилгани каби,
Сенинг руҳинг менинг руҳим билан бирлашиди).*

Девонида қуйидаги байтлар мавжуд:

*Музижат руҳука фи руҳий камо
Тамзуж ул-хамрату бил-мои-з-зулол
Фаизо массака шайъун массаний
Фаизан анта ано фи кулли ҳол*

*(Сенинг руҳинг менинг руҳим билан бирлашиди,
Гўёки шароб зилол сувга қўшилди).*

*Агар сенга бирор нарса бўлса, менга ҳам шундай бўлади,
Сен қандай бўлсанг, мен ҳам ўша ҳолатдаман).*

*Ва таҳуллу-з-замиру жавфа фуодий,
Каҳуллул ил-арвоҳи фи-л-абдон*

*(Қалбим Дўст олдида шундай намоён бўлди
Гўёки руҳлар баданларга қўшилди).*

Бошқа бир жойда айтади: “Кўнглимга сирларингни шундай сиғдирдингки, жасадга руҳни жойлаганингни эслатар”. “Асроруно бикрун ло яҳзур фийҳо илло хотирил-Ҳаққи”, яъни “Бизнинг сир-асроримиз бокира (қиз каби)дир, Ҳақ ёдидан бошқа ҳеч ким унга йўл тополмайди”.

Барча сўфийлар ёлғиз қолганда бу тўлқинлантирувчи ва ҳаяжонли сўзлардан лаззатланардилар, аммо буларни авом олдида ошкора айтишни рўзани тарк қилишдек катта гуноҳ ҳисоблардилар.

Ҳаллож замонидаги сўфийлар, одатда, муножот ва илтижо пайти одамлардан узилиб, хилват ўтирардилар ва илоҳий сирни бировга айтмасдилар. Шу сабабдан, Ҳалложни дорга осаетган пайтда, Шиблий фарёд қилди ва Қуръони мажиддан ушбу оятни ўқиди: “А ва лам нанҳақа ъан ил-ъолабийн” (“Биз сени барча оламдан (одамлар ҳимоясидан) қайтармаганмидик?” – “Ҳижр” сураси, 70-оят).

Шариат бандани Рабубият олами билан бирлашуви мумкин эмас деб билади, шу жиҳатдан Ҳаллож ўз устози Амр Маккий билан келишолмади. Ибодатда Ҳаллож энг оғир йўлни танлади, шаръий масалаларни ҳал қилиш ва татбиқ этишда суннат ва жамоат аҳлининг тўрт мазҳабидаги энг қийин усулларни қўлларди. У муридларининг севимли пирларига айланди; шеърларида ҳам уларни “асҳобий”, “хилоний” (суҳбатдошларим, дўстларим) номлари билан ёд этади. Қудсий ҳадислар асосида яратган 27 ривояти ҳам уларга аталган бўлса ажаб эмас.

Жаҳонгашталиқ, иккинчи ва учинчи ҳаж

Ҳаллож Маккадан Аҳвозга қайтганидан сўнг, одамларни тўғри йўлга ҳидоят қилишни бошлади. Замонасининг риёкор сўфийларига ўхшамаслик учун сўфийлик хирқасини ёқиб юборди ва оддий одамлар билан эркин муомалада бўлди. Кўпроқ қалам аҳли ва савдогарлар (бу тоифадагиларнинг кўпчилиги саводли, аммо тошбағир ва кўнгиллари шак-шубҳага тўла эди) билан ҳамсуҳбат бўлди. Натижада, асл-насаби оромий ё эронлик бўлган бир гуруҳ ҳамда Қино шаҳридаги несториан мазҳабига мансуб насронийлар (бу тоифадан айримлари исломни қабул қилиб, шу қавмга мансуб бўлган Бани Ваҳб, Бани Жарроҳ, Қиноийлар каби сулолалар Бағдодда бир муддат вазирлик даражасига етдилар) Ҳалложга қўл бериб, охиргача ўз ақидаларида устувор қолдилар. Аммо бу даврда, ҳокимиятда, айниқса, молия ва солиқ тизимида катта нуфузга эга бўлган Ибн ал-Фурот ва Ибн Нав-бахт бошчилигидаги мўътазилийлар Ҳалложга қарши чиқдилар, унинг айрим қилмишларини (масалан, муридларга таом улашиш, Табриздаги мискин-бенаволарга ёрдам бериш) кўзбўямачилиқ, риёкорлик деб талқин қила бошладилар.

Шунга қарамасдан у муридларни даъват қила бошлади ва “Ҳаллоҷ ул-асрор” лақаби билан машҳур бўлди. Кейинроқ қисқарок қилиб уни Ҳаллоҷ дея бошладилар. Унинг тариқати ботин оламини англаш ва қайси дин, қайси мазҳабда бўлишдан қатъий назар, мистик тафаккур орқали Мутлақ ҳақиқатни англашга эришиш эди, у ҳар бир одам ўзининг ички оламидан Худони излаши ва топишини хоҳларди.

Ҳаллоҷ ўзини барча дин ва мазҳаблар қобиғидан ёриб чиққан одамдек тутарди. Тавҳидга асосланган Ислом динида бир неча оқим ва мазҳаб борлиги ҳамда Ҳаллоҷнинг ўзи ҳам қадария¹ мазҳабиغا муҳолиф бўлганига қарамасдан, мазҳаб ҳамда тариқатлар ўртасидаги жузъий фарқият ва тафовутларга жиддий эътибор бермасди. У дерди: “Ҳар бир киши ўз маслагини танлашда озод эмас, тақдирнинг таъсири ҳам бор”. Ҳаллоҷ мутлақ ва абадий ҳақиқат сарчашмасига йўл кидирарди, чунки ундан баҳраманд бўлгач, барча нарсанинг моҳиятига йўл очиларди. Унинг назарида, шариат ва мазҳабларнинг расм-русум ва зоҳирий одоблари иккинчи даражали нарсалардир. Илоҳий ҳақиқатдан огоҳ бўлиш ва лаззатланиш учун булар билан чекланиб қолмаслик керак. Шу нуқтаи назардан, Ҳаллоҷ ҳеч қандай иккиланишсиз ўз ғоявий муҳолифлари, масалан, мўътазилийларнинг асосий ақидалари – “шукр” ва “адл”, ёхуд шиа мазҳабининг мутаассиб фирқалари кўп ишлатадиган “ъайн, мим, син” тушунчаларини ўз фикри баёнида қўллайди. Бу билан Ҳаллоҷ ўз муҳолифларидан фарқли ўларок, тил ва фикр маҳдудлигига барҳам бериб, умумий эътирофга эришмоқчи бўлади. Парҳезкорлик либосини улоқтириб, сўфийлик хирқасини йиртиб юбориши ҳам ўз замонаси сўфийлари амаллари билан уйғун. У шуҳратпарастлик офатидан қутулмоқ учун ўзини бепарда ва бадном қилиб, минглаб одамларнинг ихлосини қайтаришга ҳаракат қилади. У дейди:

“Изооставлий ал-Ҳаққу ʔало қалбин, ахиллоҳу ʔан ғайриҳи, ва изо ахабба ʔабдан ҳасса ʔибодаҳу бил-ʔадовати ʔалайҳи ҳатто ятақарраба-л-ʔабду муқбилан ʔалайҳи” (“Аллоҳ бирор кўнгилни тасарруф қилганида, ўзидан бошқа барча нарсалардан поклайди ва агар бирор бандани яхши кўрса, бошқа бандаларини унга душман қилиб қўяди, токи севган бандаси унда паноҳ топсин”). “Даъвийил-ʔилми жаҳлун, таволи-л-хидмати сукут ул-хурмати, ал-ихтирозу мин ҳарбиҳи жунунун, ал-ифтирору бисулҳиҳи ҳамоқатун” (“Унинг ошнолигига даъво қилиш жоҳилликдир; бандаликка қаттиқ киришиш Унга нисбатан ҳурматсизликдир, чунки унга ҳақиқий банда эканлигинга далил бўлгувчи бирор амал йўқ; У билан курашишдан қочиш – телбаликдир; У билан сулҳ тузишни истамоқ – нодонликдир). Ушбу мисрада ҳам шунга яқин фикр айтилган: “Тақийка нафси-с-суъи мин ҳокимин” (“Ҳаргиз кўрсатмасинки, менинг нафсим сени золим деса”). “Ав-сайка ан ло тағтар биллоҳи, ва ло таъяс минҳу, ва ло тарғиб фи муҳаббатиҳи, ва ло тарза ан такуна ғайра муҳибби, ва ло тағул биисботҳи ва ло такул ило нафйиҳи, ва ийёка ва-т-тавҳид” (“Сенга насиҳатим шуки, унинг лутф ва марҳаматига ҳам умидвор бўлма, ғзаби ва қаҳридан ҳам ғамгин бўлиб, тушкунликка тушма, дўстлиги бандида ҳам бўлма, душманлигини ҳам орзу қилма, борлигига гувоҳлик келтирма, йўқлиги ҳақида ҳам ҳеч қачон сўзлама; фақат тавҳид билан бирга бўл”).

¹ Қадарийлар илоҳий тақдирни инкор этувчилар бўлиб, инсонни ўз тақдирини ўзи яратувчиси деб биладилар. Ҳаллоҷ қадарийларни мажусийларнинг бир тури деб ҳисобларди, негаки уларнинг ақидаси санавийт (иккилик)га олиб келади (инсон яратувчилик бобида Худого шерик бўлиб қолади). Соғлом ақида соҳиби бўлган мусулмонлар илоҳий тақдирга имон келтирадилар ва қадарийларнинг эътиқодини инкор этадилар.

Ҳаллож Басрадан Толиқон (Афғонистоннинг Жузжон вилоятидаги шаҳар)га у ердаги арабзабон аҳолини ҳидоят қилиш учун сафар қилди. Шу тахлит у турли шаҳар ва мамлакатларга бориб, халқ орасида ўз ақидаларини тарғиб қила бошлади. Ислом мужоҳидлари қурган работ ва карвонсаройларда беш йилдан ортиқ яшади. Беш йилдан сўнг у Аҳвозга қайтди, кўп муддат ўтмасдан, Бағдодга вазир Ҳамд Қиноий хизматига чақирилди. Аҳвознинг обрўли кишиларидан бўлган бир гуруҳ муридларини ўзи билан олиб кетди. Шу вақтда Каъбапўш тўкийдиган шоханшоҳликнинг энг йирик тўқимачилик корхонаси Тустардан Маккага кўчирилди.

Ҳаллож тўрт юз муриди билан Маккага йўл олди ва иккинчи маротаба ҳаж амалини бажо келтирди. Маккада сўфийликда ном қозонган айрим собиқ сафдошлари найрангбозлик ва ҳатто жодугарлик тухмати билан унинг номини булғамокчи бўлдилар.

Ҳаллож яна бир марта сафарга отланди; бу сафар у ислом оламидан ташқари бўлган шаҳарларни кўришга жазм қилди. Бу маконлар ўша давр одамлари назарида Яъжуж ва Маъжуж садди(чегараси)нинг нариги томони бўлиб, шу сабабдан у ерларда Муҳаммад с.а.в. шафоатидан бебаҳра қолган халқлар яшардилар. Ҳаллож Синд дарёси орқали Ҳиндистонга сафар қилди ва Мулттондан ўтиб, Кашмирга етди. Бу шаҳарга Аҳвоз савдогарлари Тироз ва Тустар зарбоф кийимларини олиб келиб, бу ердан Хитой қоғози – чочиу олиб бориб, Бағдодда сотардилар (кейинроқ Ҳаллож шогирдлари устозлари айтганларини шундай қоғозларда ёзиб қолдирдилар). Мансур Ҳаллож бу ерда савдогарлар карвонига кўшилиб, тоғ йўли орқали Хитойнинг шимоли-шарқида жойлашган Турфонгача етиб борди.

Бу сафардан сўнг, Ҳаллож кўнглида сабр ва ҳаё чегараларини бузмаган ҳолда, бошқа бир орзу пайдо бўлди: энди фақатгина мусулмонларни эмас, балки бутун дунё аҳлини, қайси дин ва мазҳабда бўлганлигидан қатъий назар, илоҳий муҳаббат шайдосига айлантирмоқ истаги унга тинчлик бермасди. Бир марта Наҳовандда Наврўз айёмида карнай ва табл овозини эшитиб қолиб, сўради: “Мато Навруз?” (“Мен қачон Наврўз байрамидаги тухфамни оламан?”) Сўнгра кўшиб кўйди: “Қачон мен қатлгоҳда ўлдириламан ва Худога яқинлашаман?” Ўн уч йилдан кейин, Ҳалложни ҳамма олдида дорга осиб, уч кун дордан олмаганларида ҳам баҳор фасли ва Наврўз айёми эди. Шогирдларидан бири Наҳовандда айтган сўзларини эслади ва ҳазил тариқасида айтди: “Айюҳо-ш-шайху, атҳафта?” яъни “Эй Шайх, Наврўз байрамига аталган тухфангни олдингми?” Мансур жавоб берди: «Бало, атҳафу бил-кашфи вал-яқийни ва ано миммо атҳафу биҳи хижилун, ғайроний таъжалту-л-фараж» (“Ҳа, мени кашф ва яқин билан сийлашди ва бу совғадан хурсандман, фақат шундай улуғ шодликнинг эртароқ ҳаракатини қилмаганимдан афсус чекмоқдаман”).

Мансур Ҳалложга ушбу оятни дорнинг бошида ўқидилар: “Ястаъжилу биҳо-л-лазийна ло юъминуна биҳо вал-лазийна оману мушфикуна минҳо ва яъламуна анҳо-л-ҳаққу” (“Унга (қиёматга) имон келтирмайдиган кимсалар уни қистагайлар. Имон келтирган зотлар эса ундан кўркувчидирлар. Улар унинг ҳақ эканини билурлар”. – “Шўро” сураси, 17-оят).

Ҳаллож Бағдоддан Маккага сўнгги – учинчи ҳаж сафарига борди. Маълумки, ҳаж фарзи чоғида бажарадиган амалларнинг энг асосий ва муҳими Арафот тоғида Иброҳим Халилуллоҳ каби қурбонлик қилиш маросимидир. Ислом пайғамбари Муҳаммад с.а.в. Ҳажжат ул-видоъда икмолни (“Ал-

явму акмалту лакум дийнукум ва атмамту ʔалайкум ниъматий” (“Ана энди бугун, динингизни камолга етказдим, неъматимни тамомила бердим” мазмунидаги “Моида” сураси, 3-оятига ишора) шарҳлаётган чоғида ҳаж амали фақатгина мусулмонлар эмас, балки барча инсоният учун гуноҳлардан покланиш маросими эканлигини зикр этиб, шу билан бирга, ҳаж баракоти аслида ҳаж қилувчи бандаларнинг ҳаракати ва ҳимматига боғлиқ эканлигини таъкидлаб ўтган эдилар. Шиалар мазкур ҳаж икмолидан ташқари, ғадир байрамини ҳақиқий икмол деб биладилар ва айтадилар: бу кунда Пайғамбар с.а.в. Каъба шафоатини Ҳажар ул-асвадданким, безабондир, олиб, Имоми замонгаким, Каломуллоҳи нотикдир, берганлар. Ҳаллоҷ икмол бобида куйидагича фикрлайди: “Байтуллоҳ мезбони (яъни, Аллоҳ) висоли шавқи бизнинг фикр-ёдимизни шундай қамраб олиши лозимки, Каъба уйи ўй-хаёлимиздан чиқиб, бу чордеворни бизга ибодатгоҳ қилган буюк Зот Каъба тасвири ўрнини эгалласин”.

Арафотда тўхташ пайтида ҳар бир ҳожи ўзининг энг яқин ёру дўстларининг исмини баланд овозда айтади ва Худодан уларнинг гуноҳларидан ўтишни сўрайди. Тахминан ҳижрий 290 йилда амалга ошган сўнгги ҳажида Ҳаллоҷ барча ҳожилар каби “Лаббайк” деб фарёд солди, сўнгра айтди: “Илоҳи, мени бундан ортиқ хор ва бенаво қилма; Илоҳи, мени расво қилгин, токи халқ мени лаънатласин; Илоҳи, одамларни мендан безор қилгин, токи барча шукроналарим Сен учун бўлсин, бировларнинг миннат юқини тортишга бошқа тоқатим йўқдир”.

Арафотда ҳожилар томонидан ўқиладиган икки ракъат намоз кўп фазилатларга эга. Араб Мағрибийнинг бу ҳақдаги фикри жуда машҳур: “Бу икки ракъат намоз “Завжу ҳумомоти тавъамин яшрибу марратин ва яғбу ʔоман” (яъни икки эгизак кабутарларким, бир марта сув ичиб, бир йил чанқаб юрадилар)га ўхшайди. Бу намоз “Салот ун-наҳр” деб аталиб, ҳожилар қурбонлик амалини бажаргандан сўнг ўқийдилар ва унда ҳозир бўлмаган дўстлар исми зикр этилади. Ҳаллоҷ айтади:

*Линноси ҳажжун ва лия ҳажжун ило сакани
Таҳдил-азоҳи ва аҳдий муҳжатий ва дамий*

*(Халқ ҳам ҳаж қилмоқда, мен ҳам дилоромимни
зиёрат қилмоқдаман,
Улар қўйларни қурбон қилмоқдалар, мен эса,
қон бўлган дилимни ҳадя этаман).*

“Рақъатони фил-ъишқи ло яссаху вузуъахумо илло би-д-дамъи” (“Ишқ намози икки рақъатдир, таҳорати агар қон билан қилинмаса, дуруст эмас”).

Тафаккур исёни ва бадномлик қиссаси

Маккадан қайтгандан сўнг Ҳаллоҷ хаёлини ажиб бир фикр чулғаб олди. У шариат соҳибларининг маломати ва нафратига учраб, шу орқали футувват йўлининг соҳибига айланмоқчи бўлди. Шу мақсадда, ўз уйида кичкина бир Каъба қурди¹. Кечалари Ибн Халил макбараси ёнида ибодат билан машғул эди, кундузи эса Бағдод кўчаларини кезиб, одамларга

¹ Замон халифаси Ал-Муътазид Каъбадаги ҳажар ул-асвад (Қора тош)дан бир парчасини қасрига келтириб, мусулмон бўлмаган мамлакатлардан келган элчиларни ушбу тошни тавоф қилдирарди. Ҳаллоҷ эса ўз уйига Каъба тошини эмас, балки руҳиятини келтирганди.

ажойиб сўзлар айтарди, бозорда хурсанд ва масрур ҳолда одамларга қараб ҳайқирарди: “Ё айхоҳ-л-ислом, ағисуний мин Аллоҳи, фалайса ятрукний ва нафсий фаонаса биҳо, ва лайса яъхузний мин нафсий фастарийху минҳо, ҳозо дилолун ло атийқаху” (“Эй мусулмонлар, Худодан менинг додимни сўранглар, на менинг жонимни тинч қўядики, у билан ором топсам, на нафсимдан жудо қиладики, унинг исканжасидан қутулсам, бу ишва ва нозларини кўтаришга менда таҳаммул ва тоқат қолмади”).

Шариатда агар бирор киши ўзини илоҳиятга етишган деб ҳисобласа, расво бўлгани шудир. Ҳаллож бу расволик арқонини кесмоқ учун одамлардан уни ўлдиришларини сўради. У ал-Мансур жомеъ масжидига бориб ҳайқирди: “Иъламу, инналлоҳа таъоло абоҳа лакум дамъий, фақтулуний, ақтулуний тужару вастарих, лайса фид-дунё лил-муслимийна шуғлун аҳамму мин қатлий” (“Огоҳ бўлингларким, Аллоҳ таъоло менинг қонимни тўкишни сизларга раво кўрди, бас, мени ўлдилинглар, ўлдилингларким, сизларга мукофот етар, менга эса ором. Мусулмонларга бу дунёда мени ўлдиришдан муҳимроқ иш йўқдир”). Айрим ривоятларга кўра, Ҳаллож бу жойда яна шундай деган: “Ва такуну антум мужоҳидийна ва ано шаҳидун” (“Мени ўлдилинглар, ўшанда сизлар мужоҳид бўласизлар ва мен шаҳидлик даражасига еришаман”).

Шунингдек бир шеърида шундай ёзади:

*Ақтулуний, ё сақоний,
Инна фи қатлий ҳаётий*

*(Эй дўстларим, мени ўлдилинглар,
Чунки менинг ҳаётим қатлимдадир).*

Яна бошқа бир жойда шундай башорат қилади: “Бало дини-с-салиби якуну мавтий” (“Менинг ўлимим салб дини шевасидадир”). Бу сўздан мақсадини сўраганларида жавоб берди: “Ан тактул ҳозо-л-мальуни” (“Бу мальун (ўзига ишора)ни ўлдилинглар”).

Ҳалложнинг бу сўзларидан одамлар жунбушга келдилар, илм аҳли баҳсининг асосий мавзуси ҳам Ҳаллож эди. Чунки Ҳаллож мазҳабий масалаларда бир нечта рисола ёзиб, уларда Пайғамбарлик Муҳаммад с.а.в.га қадим ва азалий мерос эканлиги (Ҳаллож талқинига кўра, Ислом Пайғамбари вуслат – Аллоҳга яқинлик бўйича биринчи ва нубувват нуқтаи назаридан энг сўнгги Пайғамбардир; унинг бу фикри шиалар таълимотига мутлақо қарши эди) тўғрисида фикрлар билдирган эди. Энди эса у барча мазҳаб ва динларни инкор этаётгандек туюларди.

Зоҳирия оқимининг намояндаларидан бири – Муҳаммад бин Довуд сунниймазҳаб ва шоирпеша эди, одамларни “ишқи узроий” (руҳоний муҳаббат)га ташвиқ этарди ва айтарди: “Шавқ ва лаззат ҳамиша мен билан боқий қолмоғи учун ўткинчи жисмоний муҳаббатни ўзимга ҳаром қилдим”. Бу одам Мансурнинг сўфиёна иттиҳод ва илоҳий висол тўғрисидаги иддаоларини ҳазм қилолмади, Бағдод қозикалонининг маҳкамасида қози бўлганлигидан фойдаланиб, Мансурни маҳкамага чақириб, қатлига ҳукм чиқармоқчи бўлди. Аммо бошқа бир қози, шофеий мазҳаби фақиҳи – Ибн Сурайх бунга йўл қўймади ва айтди: “Сўфиёна ҳол ва ақволни шариат

мезонлари билан ўлчаш ва муҳокама қилиш дуруст эмас”. Бу фикрий келишмовчиликлар Ҳаллоҷни яна бир марта ўлимдан қутқарди.

Кўп ўтмай, Ҳаллоҷнинг бошқа муҳолифлари – Басра тилшунослик мактабининг йирик олимлари Сайрофий ва Насавий катта шов-шувга сабаб бўлган бошқа бир гапни овоза қилдилар. Уларнинг айтишлари бўйича, Шиблий Ҳаллоҷни ал-Мансур жомеъ масжидида кўриб, аҳвол сўраганида, Ҳаллоҷ енги билан юзини кўзларигача яшириб, “АНАЛҲАҚ”, деб айтибди.

Мансур айтади:

*Ё сирри сиррий тадуқ ҳатто
Тахфий ғало ваҳми қулли ҳай
Ва зоҳиран ботинан тажаллий
Фи қулли шайъин лиқулли шай
Ан иътизорий илайка жаҳлун
Ва ғзму шаклин ва фарти ғай
Ё жумлатал- қулли ласта ғайри
Фамо иътизорий изан илай*

*(Эй сирларнинг сирри, жуда дақиқсан,
Сен тириклар учун пинҳон қолурсан.
Тажаллийда пинҳону ошкорсан
Ҳар нарсага ҳар нарсадан ортиқсан.
Сендан кечирим сўровчи нодон эмасман.
Бу шаккоклик ва ё хом ҳаёлданмас.
Сен – ҳамма нарсасан, мендан ўзга эмассан,
Нега мен ўзим ўзимдан узр сўрайин?!)*

Бошқа яна бир муносабат билан айтади: “Ано бимо важадту мин равойиҳи насим ҳуббика, ва ғавотира қурбика, астаҳқиру-р-росиёти ва астаҳфиф ил-арзийна ва-с-самовота, ва биҳаққи лав биъта мин ал-жаннати биламҳати мин вақтий, ав битарафатин аҳарра анфосин ламо аштарайтуҳо ва лав ғаразту ғало-нори бимо фийҳо мин алвони ғазобика, ва лаастаҳвантуҳо фи муқобалати мо ано фийҳи мин ҳоли иститорика минний фаъфу ған ил-халқи ва ло таъфа ғанний варҳамҳум ва ло тарҳамний, фало ухосимука линафсий ва ло усойлука биҳаққий” (“Муҳаббатинг насими ва яқинлигинг шамим(ифор)ини топганимдан, еру кўк, тоғу тошлар кўзимда ожиз ва кичкина кўринмоқда. Сенинг ҳақиқатингга қасам ичиб айтаманки, оний шу лаҳза учун жаннатингдан воз кечдим, олов пуркаб турган оҳим эвазига уни истамоқни тарк айладим, агар мени тарк айламоқни ихтиёр этсанг, Сендан айро қолиб, ғунчадек сўлиб қоларман, бу дарддан агар бир зарра дўзахга берсам, дўзах дардим ҳароратидан қуйиб, жизғанак бўлғай.

Бас, барчани кечир ва менга раҳмат қилма, барчага, мендан ташқари, меҳрибон ва раҳмли бўл, чунки мен ўз ширин жоним учун Сен билан қурашмаяпман, нафсим ҳаққини ҳам Сендан талаб этмайман”).

Ҳаллоҷ ҳайратангиз жавонмардлиги билан бу нажиб орзу уруғларини кўпчилик қалбларда ундириб-ўстиришга эришди. Бу орзу барча катта-кичик мусулмонлар ахлоқини тубдан ислоҳ қилиш қудратига эга эди.

Исломда авлиёлар, хусусан, дунё руҳониятининг аркони бўлмиш абдол ҳамда улардан даражаси юқорироқ бўлган ва оддий одамлар уларни бил-

майдиган кутбларнинг дуо ҳамда ҳикматли сўзлари одамлар ҳаётига кучли таъсир кўрсатиб келган. Истахрий айтади: “Улуғ зотларнинг кўпчилиги шу фикрдаларким, оддий одамлар назаридан пинҳон ва халқ орасида яшовчи кутб МАНСУР ҲАЛЛОЖдан бошқа кимса эмас”. Истахрий “улуғ зотлар” деб, Нўъмон Дўлобий, Ибн Абил-Бағал, Муҳаммад бин Абдулҳамид каби Али ибн Исо ва Ҳамд Қиноий исмли ўша даврнинг вазирларнинг дўстлари ва қариндошлари; Хусайн бин Ҳамдон, Наср ал-Қашурий каби амирлар, Қоҳирада Каъба тақлидида кичик бир зиёратгоҳ қурган Абу Бакр Мозаройи ҳамда Нажҳ Талулий каби файласуфлар; Сомонийлар сулоласининг намояндаларидан Али Марвазий, Ахи Саълук Симжўр, машҳур Балъамий ва Қаротегин; Абубакр Рабеъ, Ҳайкал, Аҳмад бин Аббос Зайний каби асилзодаларни назарда тутган. Бу зотлар Мансур Ҳалложни давлат миқёсида қўллаб-қувватлаб турардилар, бунга жавобан, Ҳаллож вазирлар сиёсати ва вазифалари тўғрисида бир неча рисоалар ёзиб, Хусайн бин Ҳамдон Наср ва Ибн Исога бағишлади.

Бу даврда ҳатто олимлар ҳокимият ишида қатнашиб, оддий фуқаролар дардига малҳам бўлишни орзу қилардилар. Ҳақиқий, халқпарвар бир исломий тузум шаклланиб, бошқарув соҳасида, айниқса, ижроия ҳокимият (вазирлар маҳкамаси)да давлат сиёсатини адолат мезонларини бузмасдан, молия ва солиқ соҳасида зулмга йўл қўймасдан ҳаётга татбиқ эта оладиган тизим шаклланиши барчанинг истагига айланган эди. Чунки, юқорида қайд қилганимиздек, солиқ тизимида мутаассиб шиаларнинг айримлари юқори лавозимни эгаллаб олиб, Аббосийлар сиёсатига қарши пинҳона фаолият кўрсатардилар (уларнинг ақидаларига биноан, мўминларга “имомлик” (рахбарлик) қилиш фақат Али ибн Абутолиб авлодларига тегишли эди; Аббосийларнинг халифалик босқинчилари сифатида “хумс” солиғига ҳаққи йўқдир; бу маблағ шиаларнинг хуфиёна жамғармаларига йўналтирилиши лозим. Натижада, кўп жойларда солиқ икки-уч маротаба кўп йиғиларди). Халифа ва умуман давлат арбоблари Ҳақ ва халқ олдида масъул эканлигини улар онгига сингдириш, мусулмонлар намоз, ҳаж, рўза, жиҳод каби Аллоҳ томонидан буюрилган амалларни тинч-осойишта бажариш учун мувофиқ шарт-шароит яратиш зарурлиги давр талабига айланган эди. Буларни амалга ошириш учун Ҳалложнинг дўстлари уни халифа қилиб кўтармоқчи бўлдилар, аммо у буни қабул қилмади, ўз она юртида рухий риёзат ва чиллада ўтириш орзусида эканлигини билдирди.

Ҳижрий 296 йилда сунниймазҳаб ислоҳотчилар томонидан кўзғолон кўтарилди, аммо бу кўзғолон натижасиз қолди, чунки кўзғолончилар томонидан халифа қилиб кўтарилган Ибн ал-Мўътаз ҳукуматида шиамазҳаб молиётчилар билан ҳамтовоқ бўлган яҳудий судхўрлар қарз беришдан бош тортдилар. Натижада, бу халифалик атиги бир кун давом этди. Дорга осилган Ибн ал-Мўътаз ўрнига ҳали ёш бола бўлган ал-Муқтадир халифалик тахтига ўтирди. Молия ва солиқ вазири курсиси эса мутаассиб Ибн ал-Фуротга насиб этди. У қочиб кетган собиқ вазир Хусайн бин Ҳамдонга қидирув эълон қилди. Шунингдек, Ибн ал-Фурот Хусайн бин Ҳамдоннинг сафдоши ва маслаҳатчиси бўлган Ҳалложни назорат остига олишга буюрди. Қиноийлар гуруҳи ҳам ишдан кетиб, бирор сунниймазҳаб вазир қолмагандан сўнг, Ибн ал-Фурот Мансур Ҳалложнинг тўрт нафар яқин дўстларини ҳибсга олишга фармон берди. Мансур ва Карнабойи Аҳвозда яширинди. Уч йил Ибн ал-Фурот одамлари уларни қидирдилар, охири Во-

сит шахрининг солиқчиси, сунний мазҳабида бўлган Ҳомид исмли одам унга хиёнат қилиб, тутиб берди. Ҳаллож Бағдод зиндонига ташланди ва тўққиз йил зиндонда ётди.

Ҳижрий 301 йилда Қиноийлар сулоласидан Ибн Исо исмли бир киши вазирлик курсисига ўтиради. Унинг қўл остида ишлайдиган амакиваччаси – Ҳамд Қиноий Ҳаллож муриди эканлигини очиқ-ойдин баён этарди. Ибн Исо, шофеий фақиҳ Ибн Сурайх фатвосига таянган ҳолда, сўфийларнинг аъмолини шариат қозиси томонидан муҳокама қилиниши нодуруст деб, ҳукми бекор қилди. Ҳаллож муридлари озод бўлишди, душманлари яна бош кўтардилар. Натижада, унинг қатли ҳукмига имзо чекилди ва жасади халқ ибрати учун уч кун дорда осилган ҳолда қолдирилди. Дейдиларки, дорга осилаётган пайтда бўйнида “Ҳозо Доъи ал-қаромата” (“Бу – қарматийлар тарғиботчисидир”) ёзувли тахтача ҳам бўлган. Бу ёлғон сўзларни соқчилар бошлиғи Мунис Фаҳл, вазир Ибн Исонинг Ҳалложга нисбатан келтирган далилларига қарши ишлатиш мақсадида ёздирган эди.

Ҳаллож султон саройининг ичкари қисмида жойлашган зиндон – Матбақда бўлган пайтда оддий маҳбусларни ҳидоят ва иршод қилишга ижозат топди. Бу ердан халифанинг сарой аҳли билан алоқа қилиш ва ҳатто халифа қабулига киришга ҳам эришди. Ҳижрий 303 йилда қаттиқ иситмага мубтало бўлган халифани даволади, 305 йилда эса валиаҳд Розий бин Жаъфар ал-Муктадирнинг Уммондан келтирган тўтисини “тирилтиради”. Мўътазилийлар Ҳалложнинг халифа хонадони билан яқинлашувидан ҳасад қилиб, Аворажийнинг ҳажвиясини (унда Ҳаллож қаллоб ва фирибгар деб масҳара қилинган эди) халқ орасида тарқатиб, халифанинг ўзига ҳам етказишга эришадилар.

Ҳижрий 304-306 йилларда вазирлик мансаби яна ўша шиа ақидапарастларидан бўлган Ибн ал-Фуротга насиб қилади, аммо халифанинг онасидан кўрққанидан Ҳаллож ишини шариат қозиётида қайтадан кўриб чиқишга журъат қилмайди. Зиндонда Ҳаллож ижод билан шуғулланиб, қатор рисола ва китоблар ёзади. Энг сўнггиси “То син ал-азал” рисоласидирким, ҳижрий 309 йилда Ибн Ато уни топиб, йўқолиб кетишидан сақлаб қолди.

Бу асар мутолаасида Ҳалложнинг умр сўнгидаги фикрий эврилишларидан хабардор бўлиш мумкин.

“То син ал-азал” мухтасари

Мансур Ҳаллож бу вақтда аста-секин ўзини бу йўлга қурбон қилишга замин ҳозирларди. Ҳақиқат ва поклик йўли ягона бўлганлиги сабабли, Худога эътикод ва ибодат қилишнинг турли йўллари бирлаштириш унинг орзуси эди, аммо ички дунёлари ишқ оловидан бебахра қолиб, музлаб, қотиб қолган замондошлари унга эргашмадилар. Охир-оқибат Ҳаллож бу осмоний сарчашма сари бир ўзи мардонавор йўл олди.

Охирги рисоласининг тўлиқ номи куйидагича: “То син ал-азал вал-илтибосу фи сиҳхати-д-даъвий биъаксил-маъоний” (“Азал «то, син»и ва маънога зид бўлган даъволардаги чигалликлар”). Бу билан у айтмоқчики, агар Худо бирлигини инкор этсанг, оддий одамлар унинг ягоналиги тўғрисида айтган сўзлар билан моҳиятан бир хилдир. У айтади: “Илоҳий моҳиятга бандалар фаҳми етмаслигига гувоҳ бўлиш икки кишига тақдир қилган эди: бири – осмонда фаришталарга қарши турган Иблис, иккинчиси

– ерда одамлар орасида яшаб юрган Муҳаммад расулуллоҳ с.а.в.га. Аммо булар ҳам йўлнинг ярмида қолиб кетганлар, содда улуҳиятга қийинчилик билан эътиқод қилдилар; улар ҳеч қачон айтмайдиларки, шаҳодат калимаси матлабидан юқорироқ нарсани истамоқ керак, ҳеч қачон айтмайдиларки, инсон ягона Аллоҳнинг ягоналик бағишловчи иродасига қўшилиб кетмоғи лозим.

Алмисоқ кунида ягона Маъбуд ўз бандаси – Одамнинг моддий суратида тажаллий этди, бу билан Аллоҳ қиёмат куни ҳукм чиқаришнинг биринчи суратини Одамга бағишлади. Аммо Иблиснинг басират кўзи бу нарсани кўриш ва англашга ожизлик қилди. Меърож кечаси Пайғамбар с.а.в. Раббоний оташ ва Илоҳий нур остонасида турарди, аммо ўзи Тур тоғидаги дарахт каби нурафшон бўлишга журъат қилмади. Мансур тахайюл оламида ўзини меърож кечаси қоба қавсайн манзилида кўриб, сўфиёна оҳангда расулуллоҳга далда берадики, кел, бу оловга қўшилгин, парвона каби фидо бўл, ўшанда максудинг билан бирлашасан...

Пайғамбар с.а.в. Байтуллоҳ ҳажи тартибини барқарор суратда белгилаб берганди, шу билан бирга, мусулмонларнинг ўзлари икмол (“Ал-явму акмалту лақум дийнуқум – бугун мен динларингизни мукамал қилдим) маъносини ўзлари англаб, камолот чўққисини фатҳ этишларини истарди. Мансур айтади: қиблани руҳият Байт ул-муқаддасига тўғрилаш керак, чунки Пайғамбар с.а.в. Илоҳий висол шуъласи одам сабр-тоқати чегарасидан йироқ эканлигини кўриб, уни шариат қўрғони билан ўради, токи биров бу Висол оташига яқинлашмаса; аммо бу тўсиқ ва монелик вақтинчалик бўлиб, буюк авлиёлар зуҳуригача давом этади. Бу авлиёлар фаришталар каби жонфидолик кўрсатиб, шариат қўрғони деворини ошиб ўтадилар ва кечиргувчи Аллоҳ билан ҳамсуҳбат бўладилар ва Ундан барча бандаларни шафоат қилиш фармонини олиб қайтадилар. Ана шу замонда ислом ўз камолоти чўққисига етади. Иблис одамларни гумроҳ қилиш учун йўл ярмида қолди, ислом пайғамбари Муҳаммад с.а.в. эса қиёмат муҳлатини узайтириш фармонини олмоқ учун бу мукаммаллашув йўлининг қолган ярмини босиб ўтмади.

Иблис лаънатланган бўлиб, унинг гуноҳи ҳеч қачон кечирилмайди; унинг бу ҳолатидан шундай хулоса қилиш керакки, инсон унинг йўлидан бормаслиги ва унга ўхшамаслик учун ишқ йўлида ҳам “кўрпачага қараб оёқ узатиши” керак.

Пайғамбар с.а.в. қиёмат содир бўлишини секинлатди, токи бу фоний дунёнинг бир неча кунлик муддатида Ҳақ валийлари дунёга келсинлар; гўёки Пайғамбар с.а.в. авлиёлар келиб, Ҳақ остонасидан ўтишларини кутарди. Бу ўша остонаким, Илоҳий Рух уни ИШҚ тадбири билан бунёд этган ва пок зотларга ўша ердан парвоз бағишлайди. Ишқнинг бу тадбири фавқулудда ҳодисадир. Шу сабабдан Иблис ҳам, ислом пайғамбари Муҳаммад с.а.в. ҳам бу остонага қадам босмадилар, аммо, наъзу биллоҳки, бундан Иблис қисмати ислом Пайғамбар (с.а.в.)нинг тақдири билан бир даражада экан, деган янглиш фикрга бормаслик керак. Иблис фаришталар руҳий олами намояндасидир, бу оламдагилар табиатан сўфиёна висолдан бебаҳра қолганлар, шунинг учун ҳам Иблис иккиланиб, хор – залил бўлди. Аммо Муҳаммад расулуллоҳ с.а.в. Инсон олами намояндасидир, Инсон руҳига аласт куни¹ “омонат юкини” унга берганлар, инсон бу омонат

¹ Аласт куни – руҳлар ўз парвадигорига имон келтирган кун, ал-Мийсоқ куни.

юки туфайли илоҳий асрор юзидан парда очиб, сўфиёна висолга муяссар бўлиш имконига эга. Шунинг учун Муҳаммад охирати мақбул ва Мустафо бўлди. Яралиш куни Аллоҳ барчага Ўз тажаллийгоҳи – Одам вужуди олдида сажда қилишга амр этди, Иблис бу амрни бажаришдан бош тортди ва ўз ақидасида (фақат Аллоҳга сиғинмоқ керак, аммо Унга етишиш амримаҳолдир) устувор қолди. Иблис бу амали билан фақат Аллоҳга сиғинмоқни мақсад қилди ва содда улуҳият даражасида қолмоқни истади. Зеро, Одам илоҳий тажаллийга муносиб кўрилгани, қиёфаси Унинг илк кўриниши каби бўлиб, хоксорлиги билан улуғ мартабага сазовор бўлгани иблисга ёқмаганди. Ҳаллож Иблис тилидан айтади:

*Жухудий фийка тақдийсу
Ва ғақлий фийка таҳвийсу
Ва мо Одаму иллока
Ва ман фил-байти Иблису?*

Мазмуни: Илоҳи, Сенинг амрингдан бош тортганимнинг сабаби, Сендан бошқасини ПОК деб билмайман ва бировга сиғинмайман. Агар бу Одам Сендан ўзга бўлмаса, Иблисга бу даргоҳда бошқа жой йўқ.

Аллоҳ ўз бандаси – Одамда тажаллий қилмоқни истади. Иблис Яратган ва яралганни алоҳида ҳолда кўрмоқни истарди, гўё у бу ҳолни Аллоҳга тўғри келмайдиган номувофиқлик (парадокс) деб баҳолади, шунинг учун лаънатланди. У арши аълода фаришталар устози эди, ерда одамларни йўлдан оздиргувчиси бўлди. Иблис бу ишқ майдонида ғаюрона ва такаб-бурлик билан рақобатга киришди, ҳасад қилди ҳамда Зотни иккита, деб ҳисоблади. Шу сабабдан Иблис одамийлик оламига душман бўлади ва олам сарварига айланган одам боласини жон-жаҳди билан йўлдан адаштириш учун айтади: “Мен Аллоҳни мени лаънатлагани учун севаман ва бидаманки, у хайр ва шар (яхшилиқ ва ёмонлик)ни азалдан тақдирга ёзиб қўйган ва бу ўзгармасдир”. Иблис мураккаб мавжудотдир. Аллоҳнинг хос бандаси ва муваҳҳид бўлган пайтларида Раббоний жалол ошиғи эди ва айтардики, Унга етмоқ амри маҳолдир, аммо амали сўзига хилоф бўлди ва ўзи шу йўлда лаънатга учради.

“То син ал-азал”нинг қисқача мазмуни шундан иборат эди. Оё Ҳаллож шарият қонуни бўйича кофир бўлишни истаб, Иблис йўлини танлаганимиди? Йўқ, асло, Ҳаллож умрининг сўнгги дақиқаларигача шарият одобига риоя қиларди ва фарзларни вақтида, мукамал бажарарди. Илоҳий тақдирни айни савоб деб биларди ва унга сўзсиз итоат қиларди. Аммо Шайтон адашган эди, бу Илоҳ даргоҳидан ҳайдалган ошиқи гумроҳ исён қилди ва оқибат, илоҳий амрдан бош тортди (Рўзбехон Буқлий шарҳи).

Ҳалложнинг дорга осилиши

Ҳаллож “То син ал-азал”ни ёзиб тугатганида, халифа дарборида янги фитна (ҳижрий 306 йилда) бошланганди. Бу фитнанинг бошида Ҳомид – Восит шаҳрининг солиқ хизмати бошлиғи билан Бағдодга келган Шамлағоний исмли мутаассиб бир шиамазҳаб турарди. Ҳомид сунниймазҳаб бўлгани билан барча ишларда Шамлағоний билан маслаҳатлашарди, чунки куёви – Абу Ҳусайн бин Бистом (ақидапараст шиалар гуруҳи раҳбари) Шамлағоний муридларидан эди.

Шамлағоний бузгунчи, золим ва ичи қора бир кимса эди, у куйидагича иршод қиларди: “Имон ва куфр, фазилат ва ёмон хислат, нажот ва азоб жуфт тушунчалар бўлганлари билан, ҳар бири алоҳидадир ва шу алоҳидаликда бошқа, ўзининг муқобил тушунчасига мос ва лойиқдир. Шундай экан, бу жуфт тушунчалар алоҳидаликда ҳам Аллоҳ олдида пок ва унинг ризолигига боисдир”.

Айнан шу Шамғалоний ҳижрий 311йилда Мансур Ҳалложнинг яқин дўст ва муридларидан бўлган Қиноийларнинг улуғларини барчасини қатл эттирди. Бу қора ниятли фитначи Ҳомидни ҳам Ҳалложни турли исканжалар билан азоб беришга ундаган бўлиши эҳтимолдан холи эмас.

Бағдод ўша пайтларда энг йирик маданий марказ ва энг буюк империянинг пойтахти эди. Беш юз йилдан кейин Жанна д’Арк можароси бутун Европани жунбушга келтирганидек, ҳижрий 308-309 йилларда Аббосийларнинг дабдабали салтанати саҳнасида ҳам БУЮК ИШҚ, ишқи раббоний муҳокамаси бўлиб ўтди.

Ҳижрий 306 йилда бўлган иқтисодий инқироз туфайли молия тизимида сунний ва шиа намояндаларининг янги коалицион вазирлиги тузилди. Солиқ ундиришда шафқатсиз бўлган Ҳомид билан Ибн Исо деган билимли бир киши масъул этиб тайинланди. Дастлаб Ибн Исонинг қўли баланд келди. У солиқ ва молия тизимидаги айрим адолатсизликларга барҳам бериб, бу соҳада халифалик миқёсида шундай ислоҳот жорий қилдики, шу пайтгача ўз илмий-амалий аҳамиятини йўқотгани йўқ. Аммо Ҳомид унга қарши чиқди ва халифани ғаллачилик соҳасини монополияга айлантириб, ортиқча бугдойни четга сотишга тарғиб қилди. Ибн Исо бу нарса очарчиликни юзага келтиришини англаб, ижтимоий сиёсатга хилоф бўлгани учун бунга қарши чиқди. Ҳақиқатан ҳам, ғалла можароси умумий кўзғолонга сабаб бўлди. Сарой кўриқчилари бошлиғи Наср Қашурий кўзғолончи ҳанбалийларни ўз холига қўйди ва уларга қарши ҳеч қандай чора кўрмади. Бағдоднинг фақир ва кашшоқ халқи (бундан олдинроқ Басра, Макка ва Мавсил шаҳарларида бўлганидек) савдогар ва бадавлат одамлар омборларига хужум қилиб, барча нарсаларни ғорат қилдилар. Бу кўзғолонда зиндон эшиклари ҳам очилди, аммо Мансур Ҳаллож қочмади. Ҳомид узокни ўйлаб, Восит шаҳрига кетди. Орадан бир неча ҳафта ўтди. Халифа лашкарбошиси Мунис Бағдодга қайтганида, Ҳомид ҳам вақтни ғанимат билиб, пойтахтга қайтиб келди. Бунгача Мунис Миср мамлакатини Фотимийлар (исмоилий шиалар ҳукумати) дан тозалаб келганди. Энди эса Шарқда Дайлабийлар сулоласига қарши қўшин тортишни режалаштирган эди. Дайлабийлар иқтоъ ерларини ўзлаштириб олиб, Райгача етиб келгандилар¹. Дайлабийларнинг муваффақияти Муниснинг собиқ ўринбосари Ахи Саълук туфайли эди. Ахи Саълукни Наср Қашурий ва Ибн Исо қўллаб турардилар. Ҳомид Мунисга Ахи Саълукни йўқотишга маслаҳат берди. Ахи Саълук Сомонийлар амири эди, бу сулоланинг вазири аъзами Балъамий билан ҳам муносабатларни узиш лозим кўринарди. Балъамий ҳам сунний ва Имом Шофеий мазҳабида бўлиб, Ҳалложнинг тарафдорларидан эди. Бу пайтда Нишопур маҳкамасида Сақафий – Шиблий дўсти ва Ибн Сурайх шогирди муфтийлик қиларди. Шиблий ва Ибн Сурайх Ҳалложнинг тарафдорлари эдилар, шу сабабдан Сақафий Балъамийга Ҳаллож ва унинг тарафдорларини ҳимоя қилишини сўраб мурожаат қилганди (ҳижрий 309 йилда Балъамий Ҳаллож

¹ Фаҳрий фуқароларга ҳадя қилинган ерлар – Тарж.

тарафдорларини шариат маҳкамасига топширмади). Сиёсий мақсадларни амалга ошириш учун халифага катта миқдорда маблағ зарур эди, натижада, ўзи хоҳламаса ҳам, Ибн Исо ва Наср Қашурийни вақтинча “тор доира”га яқинлаштирмасликдан бошқа чораси қолмади. Ҳомид Ибн Исо ва Наср Қашурийни сиёсий жиҳатдан заифлаштириш учун (буларнинг иккаласи ҳам Ҳаллож тарафдорларидан эди) Ҳаллож можаросини яна янгиламоқчи бўлди ва охири, учинчи бир шахс – Абу Бакр Мужоҳид орқали буни амалга оширди. Ибн Мужоҳид Шайх ул-қуро (Макка ва Мадина шаҳарлари шайхи) ва халқ орасида катта обрў ва эътибор эгаси эди. У Ибн Солим ва Шиблий каби машҳур сўфийларни дўст тутганди, аммо Мансур Ҳалложга нисбатан ижобий фикрда эмасди. Ҳомид ўз мақсадига етди. Фалак тегирмони унинг фойдасига шундай айландики, Наср Қашурий Мансурни кўриқлаб туришга ва Ҳалложнинг бошқа бир дўсти – Ибн Исо тергов жараёнини бошлаб беришга мажбур бўлишди.

Бу пайтда ханбалийлар эҳтиёткорлик ва андишани йиғиштириб қўйиб, Ҳомидга қарши бош кўтардилар. Солиқ ва молия соҳасида уни бебурдликда айблаб, Ҳалложни озод қилишни сўрадилар. Кўзғолончиларнинг раҳбари Ҳалложнинг шогирди Ибн Ато эди. Ибн Исо ва Ҳалложнинг оқсоқол дўсти – машҳур тарихчи Табарий кўзғолончиларни бу йўлдан қайтармоқчи бўлдилар, аммо кўзғолончилар буларни ҳам душман эълон қилиб, Табарийнинг уйини қамал қилдилар.

Вазир Ҳомиднинг ваколатига хавфсизликни таъминлаш ҳам кирарди, шу сабабдан у кўзғолончилар сардори Ибн Атони маҳкамага тортди. Маҳкамада бирор киши Ҳалложга қарши кўрсатма бермади. Ибн Ато Ҳомидга қараб ҳайқирди: “Сен солиқ ва молияда шунча қинғир ишлар қилатуриб, менинг пирим, Худонинг бу азиз бандасининг аъмолини муҳокама қилишга ҳеч қандай ҳақнинг йўқдир”. Маҳкамада Ибн Атони аёвсиз калтақладилар ва у ўша ерда жон берди.

Ҳомид Ҳаллож қатлининг ҳукми шариат маҳкамасидан чиқишини истарди. Шу жиҳатдан, нотиклиги билан машҳур бўлган моликиймазҳаб Абу Умар Ҳомидийни ушбу ишга тайинлади. Ҳомид кўрсатмаси билан Абу Умар Ҳалложнинг “кўнгил Каъбасини зиёрат қилиш ҳаж амалини бажо келтиришдан афзалроқдир”, деган ақидасини “Ислоннинг бешинчи рукнини инкор этиш” деб талқин қилди ва шундай умумий хулоса чиқарди: “Ҳалложнинг қилмиши Каъбатуллоҳни бузмоқчи бўлган қарматийлар билан бир хилдир, ушбу гуноҳи учун Мансур Ҳалложнинг қатли вожибдир”.

Мансур Ҳаллож ўз дўсти Шокир бин Аҳмадга ёзган хатларининг бирида “Иҳдим ал-Каъба” (Каъбани вайрон қилинг) деб ёзган эди. Бу сўздан Мансурнинг мақсади шаҳидлик истикболи эди, яъни бадан Каъбасини бузинг ва шаҳид бўлинг. Аммо зоҳир аҳли айтдиларки, Мансурнинг мақсади Байтуллоҳни бузмоқ бўлган.

(Давоми келгуси сонда)

Ян ПАРАНДОВСКИЙ

(1895–1978)

СЎЗ КИМЁСИ¹

*Рус тилидан
Мирзаали АКБАРОВ
таржимаси*

УСЛУБИЁТ

Нутқ, бу – белгилар тизимидир. Биз сўзлар орқали бошқаларга онгимизда нималар содир бўлаётгани ҳақида хабар берамиз. Бундай тил билишни бегона станциянинг эшиттиришини қабул қилиш учун зарур бўлган шифрли калитга эга бўлиш билан қиёслаш мумкин. Шифр орқали берилган хабар қандайдир далил ҳақида маълумот беради, уни қабул қилувчи тафсилотларни ўз тасавури билан тўлдиради, икки суҳбатдош ўртоқлашган энг оддий жумла ҳам тушунтиришни талаб қилувчи ва тушунмасликдан суғурта қилинмаган қисқача сигналдан бошқа нарса эмас.

Кимдир: “Бу – баҳайбат махлуқ”, дейди. Олти бўғиндан иборат қисқа, лўнда ахборот, рамз, иероглиф. Ушбу жумла истиора сифатида унда ифода-ланган маънавий-ахлоқий баҳо билан ҳеч қандай алоқаси бўлмаган образларни боғлайди. Айтилган заҳоти у бизда бир талай тасаввур, ассоциация, кучли ҳаяжон уйғотади ва уларни муфассал баён қилиш учун бир неча саҳифа керак бўлади. Ҳатто Пруст ҳам бундай оғир вазифани бажаришдан бош тортган бўлар эди. Ҳаёт эса буни кўз очиб-юмгунча ҳал қилиб қўяди. Икки суҳбатдош бир-бирига минглаб шарада²ларни ёғдиради-да, сўнг бир-бирини тушунганига ишонч билан мамнун тарқалишади. Кимки бу ҳақда обдан ўйлаб кўрса ва бунинг устига табиатан пессимист бўлса агар, сўзлардан фойдаланиш ўрнига, файласуф Кратил каби, имо-ишоралар билан кифояланган бўларди. Эҳтимол, Панургнинг очиқ мунозара сахнасини ёзган пайтида Рабленинг қувноқ фантазиясида ҳам шунга ўхшаш нимадир намоён бўлган бўлса ажаб эмас.

Сўзнинг белги, рамз эканлиги шоирларни хижолат қилмайди, аксинча, поэзиянинг қоронғи тунни ҳар хил рангли сигналлари билан ёритиб турадиган семафор сингари образи улар учун ўта жозибали туюлади. Фақат бизни ўз орзулар оламига олиб кириш учун саъй-ҳаракатларида шоирларга йўлдош бўладиган сигналларнинг ҳаммага ва энг оддий, жўн мақсадларга

¹ Давоми. Бошланиши ўтган сонларда.

² Шарада –топишмоқнинг бир тури – Тарж.

хизмат қилиши ёқимсиз, бунинг устига ўта рангсиз, сийқа ҳам. Воқеа, ҳодисаларнинг сирти остига тушишинг билан ё сукут сақлашга ёки энг ёмони, тушуниб бўлмайдиган минғирлашга маҳқум бўласан. Бундан ташқари, воқеа, ҳодисаларнинг ўзи ҳам гапга кирмайдиган, хийла ўжар. Мана, ҳатто Бальзакнинг қалами ҳам қоқингани кўриниб турибди, қани, бир ўқиб кўрайлик-чи: "... хонада тунги ғира-шира, нимқоронғилик хукмрон. Уни тасвирлаш учун сўзларни қайси бир луғатдан излаш лозим? Бу ерда рассомнинг мўйқалами зарур. Шамол тебратаётган пардаларнинг фантастик тарзда титрашини, осилиб турган сояларнинг даҳшатли ўйинини, тунда ёқиб кўйиладиган хира чироқнинг қизил мато узра сирғалаётган рангсиз нуруни, стулдаги осифлик кўйлакнинг ташқи кўринишини ифодалаш учун сўзларни қаердан олмоқ керак?.." Ҳақиқатан ҳам, қаердан? Рухий ҳолатимизни ифодалаш ва моддий воқеликни тасвирлашдаги ҳар қандай нафислик, энг оддий нарсалар ҳақида имкони борича аниқ ва ёзма маълумот беришга бўлган ҳар қандай уриниш сўз томонидан муқаррар равишда улкан, баъзан эса мутлақо енгиб бўлмайдиган тўсиқларга дуч келади, кўплаб асрлар муқаддам пайдо бўлган мазкур сўзлар бу қадар юксак мақсадлар учун мўлжалланмаган. Ана энди ёзувчи олдида дилемма¹ кўндаланг туради: ё ўз фикрини охиригача айтмаслик ёки рамзий сўзлардан фойдаланиб, уни ноаниқ ва тушунарсиз қилиб айтиш.

Баъзи бировлар бунга фавқуллода чора сифатида янги сўзларни ўйлаб топадилар. Адабиёт тарихида гўё мерос қолган табиий сўзлар етишмагандай, бутун бир даврларни неологизмларнинг шиддатли васвасаси қамраб олган пайтлар бўлган. Ва ўзини ана шундай номуносиб, меҳнат зое кетадиган беҳуда машғулотга бағишлаган қанчадан-қанча ёзувчилар ҳалокатга учраган! Бронислав Трентовский ўзича ишониб бўлмайдиган сўзларни жорий этган ва мутафаккир сифатидаги ҳалол ишини бекорга сарф қилиб, кулги бўлган. Неологизмлар Красинский поэзиясининг, айниқса, прозасининг бевақт сўниб, хазон бўлишига сабаб бўлди. Норвидга ўз даврининг "сўз сумбати" етарли бўлмади, чунки у буюк поляк шоирларимиз Мицкевич, Словацкий, Красинский ифодалаган фикрлар бу ёқда қолиб, бутунлай бошқа нарсалар ҳақида гапирди. Агар Норвид ўз замондошлари орасидан сезгир, зийрак ўқувчиларни топиб, улар билан алоқа ўрнатгандами, эҳтимол, одамови ёзувчиларга осонгина "ёпишиб" оладиган тилга оид кўпгина ғалатликлардан холи бўлиб, поляк тилининг ундан бошқа ҳеч кимнинг ҳаёлига келмаган имкониятларини кашф қилган бўлур эди.

Тил нафақат шеърят, балки кундалик ҳаётда ҳам қўлланиш учун янгидан-янги сўзларга эҳтиёж сезади. Уларни сиёсий ва ижтимоий ҳаётда, турмушда содир бўлаётган ўзгаришлар талаб қилади, уларни ҳар бир янги кашфиёт, ҳар бир ихтиро юзага келтиради. Касб-кор, майда хунармандчилик, турли касб-хунарлар ўз луғатларини доимий равишда янгилаб боради, бу жараён тусмол ва муаллифи номаълум бир тарзда рўй беради. Унда чет тиллардан олинган ўзлаштира сўз ёки иборалар, тақлид қилиш ва ўхшашликлар кучга кириб, муомалада бўлади. Баъзи бир сўзлар эса, масалан, локомотив, автомобиль, телеграф, радио ва ҳ. к. аллақачон бутун маданий дунё тилларининг маънавий мулкига айланган, ҳозирда уларнинг муаллифларини ҳеч ким эсламайди, улар эса ушбу сўзларни

¹ Дилемма – бир-бирига зид бўлган икки имкониятдан бирини танлашга мажбур бўлиб қолиш – Тарж.

лотин ва юнон тиллари луғатларидан олишган. Фақат халқ тил соҳасида соғлом ижодий инстинктга эга, холос, маълумотли кишилар ҳам кўпинча хатога йўл қўядиган ҳоллар учраб туради.

“Дурустгина янги сўз яратиш учун, – деган эди Ян Снядецкий, – янги фикр яратишга қанча иқтидор зарур бўлса, деярли шунча истеъдод керак”. Соғлом тафаккур эмас, балки ғалати жинниликлар яратиш учун яралганлар унинг тоқатини тоқ қилар, шу боис у неологизмларга қарши жон-жаҳди билан курашарди. Ўшанда поляк тили илм-фан, маъмурий аппарат, санот ҳамда XIX асрнинг барча янги эҳтиёжлари учун минглаб янги сўзлар етказиб бериши лозим бўлган ва ҳар томондан талаблар кучайган бир давр эди. Ян Снядецкийнинг укаси Енджей Снядецкий навқирон поляк кимёсига ўз атамашунослигини тақдим этди. У худди бошқаларга ўхшаб, лотинча ва грекча номларни сўзма-сўз таржима қилиб, “Oxygenium” “ни айнан “kwasorod” тарзида берган. Майли, поляк тилидаги ушбу сўз тарихи сўз яратишда ижодкорлик нима эканини англатадиган мисол бўлиб хизмат қилақолсин. Негаки, сал кейинроқ кимё мутахассиси Очаповский оғир, дағал “kwasorod” ни енгил ва чиройли янги сўз – “tlen” билан алмаштирди. Аслида бутунлай янги сўзлар йўқ, барчаси тилда аллақачон мавжуд бўлган туб илдизлардан келиб чиқади ва фақат истисноли ҳоллардагина “ўйлаб топилган” товуш расмий генеалогияга эга сўзлар оиласида фуқаролик ҳуқуқини олади. Масалан, “газ” сўзи билан худди шундай бўлган, уни физик ван Гельмонт ўйлаб топган. Батамом ўйлаб топилган сўзлар эса ҳангома, ҳазил чегарасидан ташқарига чиқмай, кичикроқ ижтимоий гуруҳ ёки ҳатто биргина оила даврасида қолиб кетган.

Снядецкий “керакисиз”, яъни ҳеч қандай янгилик олиб келмайдиган неологизмларга қарши кураш олиб борган. “Одатдагидан бошқача ва янги тўқиб-бичилган барча ушбу сўзлар тафаккуримизни тиниқлик, шаффофликдан маҳрум қиладиган ахлатдан бошқа нарса эмас”. Лелевель ҳам ғашини келтирарди, унинг кўпсонли неологизмларидан сўзма-сўз “мамлакат сура-ти”, яъни пейзаж, ландшафтни англатадиган фақат биргина “krajobraz” омон қолган, Лелевелда ушбу сўз бошқа маънони билдирарди, ундаги “dziejba” (тарих) эса шоир Лесьмян томонидан узоқ унутишдан сўнг топилган эди. Барча пуризм тарафдорлари каби, Снядецкий ҳам тоқат қилиб бўлмайдиган даражада майдакаш эди, у ўзининг рационализмига қаттиқ ёпишиб олган ва романтизм олиб келган, тил ҳамда услубга жон бахш этган янги ҳаёт нафасини ҳис қилолмас эди. Лекин умуман олганда файласуфнинг истеъмолдаги кундалик нутқни ҳимоя қилиб чиқиши (яна тағин немис фалсафасининг танҳо ҳукмронлиги даврида!) ҳарҳолда ёмон эмас эди.

Кундалик нутқ – баённинг аниқ бўлиши талаб қилинадиган прозанинг барча турлари қўлидаги бебаҳо қуролдир. Файласуф учун у гоҳида ҳақиқий нажот бўлиши ҳам мумкин. Юнон фалсафасидан бошқа барча фалсафаларни илмий атамашунослик жарғони “еб” ташлаган. Юнон файласуфларида сўзлашув тили деярли эшитилиб туради, уларнинг ҳар бир ҳолати барчага тушунарли тилда ўз ифодасини топади. Бунинг боиси, юнон фалсафасининг туғма соф, табиийлигидадир. Унинг энг яқин вориси бўлмиш Рим фалсафаси юнон манбаларининг таъсири остида кўплаб атамаларни ундан олиб ўзлаштирган. Ушбу далилнинг интеллектуал ҳаётдаги аҳамиятини камдан-кам одам тушунади. Чет сўзни ёки она тилига тўла қўшилиб, аралашиб кетмаган сўзни англаш ушбу сўз орқали ифодаланган маънони

қандай тушунишга қарамасдан, кўшимча куч, ғайрат талаб қилади. Улар билан доимий равишда иш кўрадиган мутахассислардан ташқари қолган барча одамлар учун фалсафий атамалар ҳар доим бир қадар қийин туюлади ва ҳар гал уларни ҳамма тушунадиган тилга таржима қилишга тўғри келади. Чет атамалар қанчалик кўп жорий этилса, чалкашликлар хавфи шунчалик кучаяди. Кўпгина муаллифлар ўз фикрларини ифодалаш учун оддий сўзларни қидириб топишга эринади ёки баъзи бирлари эса илм-фан сир-синаотларига оид сўзларни ишлатиб, бу билан ўқувчилар олдида гўёки кўпроқ обрў-эътибор қозонмоқчи бўлишади, деган фикрдан қутулиш қийин.

Мураккаблашган луғатлар воситасида ўз шахсий обрўсини оширишга бўлган уриниш – қовоқбошлар, қалами “тез” ва шунчаки билимсизларнинг эски усулидир. Тақдир ҳам уларга худди ўғай она каби муносабатда бўлади: ажнабий сўзларни ажойиб ва ғаройиб бир тарзда суиистеъмол қилганликлари учун кулги бўлганлари етмагандай, уларга ўзлари тузук-қуруқ тушунмайдиган сўз ва атамалардан иборат доимий тузоқ ҳам кўйилади. Бундай чет сўз ишқибозлари – ўша даврдаги интеллектуал маданият умумий таназзулининг хабарчиларидир. Польшада XVII – XVIII асрларда, Саксония сулоласи замонларида худди шундай вазият ҳукм сурган. XVI асрда шунчаки ҳазил тарикасида “макарон ҳақида шеър” ёзган Кохановский орадан юз йил ўтгандан кейин, макаронизмлар¹ урф бўлиб, услубнинг мажбурий безагига айланишига ишонмаган бўларди. Лотин ва поляк тилларида бирдай яхши ёза олган Гурницкий, Ожеховский ва Скарга ўзларининг полякча матнларида лотинча иборалардан воз кечишган (Гурницкий “Сарой амалдори”нинг бир неча саҳифасини ўзини зўр билимдон қилиб кўрсатиш учун тилни чет сўзлар билан “яхшилаш”га ёки безашга бағишлаган). Шундай қилиб, XVII асрда лотин тилини фақат мактаб дастури бўйича билган одамлар ҳар бир жумлада лотинча сўзларни қўллашга ҳаракат қилишган. Уларнинг назарида, айниқса, тантанали вазиятларда бундан бошқача бўлиши мумкин эмасдек туюлган. Ўша даврдаги барча бемаъниликлар, тутуриқсизликларнинг “қонун чиқарувчиси” Бенедикт Хмелевский қатор чоғиштиришлар қилиб, лотинча номларнинг оддий полякча сўзларга қараганда нақадар ифодали ва чиройли эканини исботлашга ҳаракат қилган.

Адабий тилдан чет сўзларни батамом чиқариб ташлаш мақсадга номувофиқ ва бунинг иложи ҳам йўқ, улар мамлакат тилига бошқача тус, оҳанг, ўзгача жўшқинлик, ҳис-ҳаяжон бахш этади ёки ҳеч бўлмаганда, товуш сифатини яхшилади, бу эса бадий наср учун муҳимдир. Ашаддий пуризм тарафдорлари одатда ўртамиёна ёзувчилар бўлиб, улар орасида улуғ сўз санъаткорлари учрамайди. Тўғри, ҳалол, бироқ зерикарли Каетан Козьян Мицкевичнинг “Қрим сонетлари”даги туркча ва татарча сўзлар қандай услубий функцияни бажаришларини тушуниб етмаган.

Францишек Моравский ҳам “Конрад Валленрод”га муқаддима (“Литва соҳилларининг ёлғиз қулмоғи...”)даги “хмель”² сўзи учун Мицкевичдан ранжиган ва мазкур сўз “икки ҳисса пиво”ни эслатишини айтиб, унинг устидан қулишга уринган. Аслида у корчма³га шама, ишора эди, холос. Корчма билан классиклар романтикларни кўрқитган бўлса, кейинги авлод ёзувчилари башарти улардан кимдир вульгаризм⁴ларни қўллашда меъёрни

¹ Макаронизм – нутқда ўринсиз ишлатилган чет сўз ёки ибора – *Тарж.*

² Хмель – қулмоқ (ўсимлик тури); мастлик, кайф.

³ Корчма – қадимда Украина, Белоруссия ва Польшада: қовоқхона; карвонсарой.

⁴ Вульгаризм – адабий тилда учрайдиган беадаб сўз ёки ибора.

бузса, у билан бир-бирларига таъна қилишган. Адабиёт ўзини жуда хурмат қилади. Баъзи бир сўзлар кўплаб асрлар давомида унга кириш ҳукукига эга бўлмаган. Юнон, лотин ва француз тилларида ҳаттоки хиатус¹ – икки унлининг ёнма-ён келиши кулоққа ҳақорат каби эшитилган. Икки юз йил мобайнида биронта ҳам фаранг шоири, гарчи кундалик нутқда доимо ишлатиб юрган бўлса ҳам, лекин ҳеч қачон *tu as ёки tu es* деб ёзмаган. Бундай қоидалар охир-оқибат жонга теккан шекилли, адабиёт тилига ҳар кунги доимий тил ҳаётбахш сел каби қуйилиб келган. Одатда бундай ҳолларда кимдир маданиятсизлик дея қичқиришга тушади, аммо маданиятсизлик ўз ҳосилини берадиган пайтлар ҳам бўлади.

Адабиёт баъзан буткул, гоҳида эса айрим жанрларда ўзини кундалик нутқдан ҳимоя қилиб туради. Агар комедия билан сатира бўлмаганда эди, қадимги кундалик нутқнинг қандай янграганини тинглай олмаган бўлардик. Ҳораций ўз суҳбатларида кундалик ва ҳатто кўча ибораларидан ҳам фойдаланар, аммо уларни ҳеч қачон ўз қасидаларига киритмаган эди. Ҳеч бўлмаса, *sodes* – “марҳамат” деган хушмуомала сўзни эшитиш одамга қандай ҳузур бағишлайди. Ушбу сўз бизни антик даврни яшириб турган ғира-шира туман орасидан тўғри қадимги Рим кўчасига олиб чиқиб, жонли тил садосини тинглашимизга имкон беради. Вергилийнинг бутун поэтик меросида биронта ҳам кўпол сўз учрамайди, эҳтимол, ҳаётда қандай янграган бўлса, худди шундай ёзилган биронта жумла ҳам топилмаса керак. “*Tityre, tu potulae recubans sub tegmine fagi...*” – “О Титир, қорақайин сояси остида мангу ором олаётган сен...” – Вергилийнинг илк эклога²сидаги ушбу дастлабки сатрларни поэзия тарихига, ҳа, сўз ва жумлалар қурилиши одатдаги жонли инсон нутқидан фарқли ўлароқ, бутунлай бошқача қонун-қоидаларга бўйсунувчи поэзия тарихига бемалол эпиграф қилиб олиш мумкин эди. Кейингиси реванш олса, одамлар ёмон кўриниб қолган сўзлар, иборалар ва сўз тузилишларининг эндиликда поэзияга эмин-эркин киритилаётгани ҳамда луғат ва синтаксисга қараганда ёмон хизмат қилмаётганини кўриб туриб, зўр завқ-шавқ ҳиссини туядилар. Шу қадар тантанавор ва жўшқин Клодель ўз қасидаларига шундай бир образларни киритса ҳам, ҳеч нима йўқотмайди, бундан Боссюэ тушкунликка тушиб, қўлларини букиб синдирган бўларди, ва у бу образларни шундай сўзлар билан ифодалайдики, улардан Ронсар юз ўгирган бўлар эди.

Адабиётдаги ўзгаришлардан олдин сиёсий ва ижтимоий ҳаётда ўзгаришлар бўлиб ўтади – янги ижтимоий қатламлар куч ва аҳамият касб этиб, ўз тилини жорий қилади (учинчи табақа томонидан зодагонлар салонининг одат-қилиқлари ахлатхонага равона қилинган), – баъзан эса диний ҳаракатлар, жумладан, насронийлик анъанавий лотин шеърятини билан икки юз йил бирга яшаб келгандан сўнг, охирида унга ўзининг силлабик (бўғин вазнидаги) ва қофияли шеъри билан қақшатқич зарба берди. “Билимсиз” ёш халқлардан чиққан шоирлар бўлса, грамматик нафисликни сақлаб қололмаган ва сўз танлашда ҳам эҳтиёткор бўлишмаган. Мавзу бўйича энг юксак саналган асарларда ҳам кўпол, ғализ ва нотўғри иборалар учрар, улардан хирмон, устахона, кўчалар ва турар жойларнинг ҳиди келиб турар, уларни классик тилдаги каби *domus* эмас, балки оддий тилдаги сингари *casa* деб атардилар. Буларнинг барчаси авлодлар кўз ўнгида шундай “номукамал” асарларнинг жозибасини оширади, холос.

¹ Хиатус – бир сўзнинг охирида, иккинчи сўзнинг бошида икки унлининг қатор келиши – *Тарж.*

² Эклога – идиллияга ўхшаш шеър; танланган шеърлар тўплами.

Таъб-дид тўғрисида тўхталмабман. Бугунги кунда бу ҳақда гап кетгудай бўлса, эски урфдаги қандайдир кулгили бир нарса ҳақида гапираётгандек бўламиз. Аммо таъб-дид қачонлардир буюк рағбатлантирувчи омил бўлиб, ҳамма нарсани бошқарган: XIX асрнинг бошларидаёқ, трагедияда дастрўмолча ҳақида эслатиш ман этилган эди. Романтизм кириб келиши билан таъб-дид ўз эркини йўқотди ва айнан ўша даврдан бошлаб, адабий тилда ҳеч қандай чекланмаган эркинликнинг катта тарихий даври бошланди. Ҳеч қандай нотўғри тушунчалар, ҳеч қандай сохта фикрлар, ҳеч қандай хурофот, бидъатлар сўз танлашда ёзувчига ортиқ монелик қилмайди, бугун ҳатто Рабле ҳам бундан хижолат тортмаган бўларди. Бюффоннинг: “Nommez les choses par les termes geneaux” – “Нарсаларни умумий номлар билан атанг” деган, предметни буткул ва тўппа-тўғри аниқлаб берувчи бирдан-бир, ягона ва ҳақиқий сўзни излашдан иборат бўлган бизнинг принципларимизга зид, қарама-қарши ўгити узил-кесил унут бўлган эди. Шева, лахжаларни адабий тилга олиб кириш ҳукуки тўғрисида Дигасинскийнинг Конопницкая билан қачонлардир қилган баҳс-тортишувлари эндиликда тушунарсиз туюлса, Тарновскийнинг Тетмайер қаламига мансуб “Серқоя Подгальеда” асари муносабати билан билдирган қаҳр-ғазаби эса мактабда ўқиб юрган пайтларимиздаёқ кулгимизни қистатар эди.

XVIII асрнинг қилични “ҳалокатли пўлат”, ғозни эса “Капитолий халоскори” деб аташни буюрган ғалатиликлари мана, неча-неча адабиёт авлодларига қанчадан-қанча қувноқ дақиқаларни бахш этиб келмаяпти, дейсиз. Ўша замонларда итни тўғридан-тўғри ит деб атагани учун Ҳомернинг айбсизлигини исботлашга тўғри келган экан. Романтизм даврларидаёқ “оловли трубка”дан ўқ узишган, йўлларда эса “яшил либос кийган кентаврлар”¹, яъни драгунлар² от ўйнатиб юришган. Делиль ипак қуртини “Тисба баргларининг ошиғи” деган сўзлар остига яширган ва унинг “L ‘homme des champs” – “Қишлоқда яшовчи” поэмаси бошдан-оёқ шунга ўхшаш шарада (топишмоқнинг бир тури – тарж.)лардан ташкил топган. Бироқ Мицкевичнинг “Шаҳарда қиш” асари айқаш-уйқаш чалқаш ва чигал киноя, қочиримлардан бошқа нарса эмас.

Биз ўзимиз булардан холимиз, демаймиз. Мана, Каспровичнинг шеърлар китобини очиб, уни ўқийман: “Қуёш энг қисқа соя ташлаганда” – бу демак, туш, қиём пайти. Ўқишда давом этаман: “У пўлатни силташ учун ўрнидан турди”. Гапнинг маъносини тушуниш учун озгина тўхтаб, ўйлашга тўғри келади, “пўлатни силташ”, бу – бор-йўғи ўлим ўроғи, демак. Қўлимга замонавий шоир шеърлари босилган қайсидир журнал тушиб қолди, у шундай деб ёзибди: “Мен унинг юмалоқ меваларини кафтимда чамалардим”, унинг фаранг ҳамкасби эса “Un lendemain de chenille en tenue de bal” – “Бал либосидаги капалак куртининг эртанги куни” ҳақида эслатади. Шу қадар жимжимадор ном берилган капалакни Делиль қувонч билан ўзининг поэтик боғларига чорлаган бўларди. Ниҳоят, яқинда шоирнинг эмас, бир носирнинг, бунинг устига тағин келиб-келиб сипо Англияда денг, қуйидаги жумласига дуч келдим: “Раҳм-шафқат сталактити³ афсус-тавба сталагмити⁴ узра осилиб турибди”.

¹ Кентавр – юнон афсоналарида: ярми одам, ярми от қиёфасидаги махлук.

² Драгун – ҳам отда, ҳам пиёда ҳаракатлана оладиган отлик аскар.

³ Сталактит – ғор шипида ҳосил бўлиб, осилиб турадиган сумалаксимон томчи.

⁴ Сталагмит – ғор тагида ҳосил бўлиб, юқориға қараб ўсадиган конуссимон томчи.

Хоҳ шоир бўлсин, хоҳ носир бўлсин, ҳеч ким метонимиядан¹ ҳам, перифразадан² ҳам бош тортмаган ва бундай адабий усуллар орасида жуда қадимдан маълумлари то ҳозиргача ҳам учраб туради, улар Август даври (XVII аср охири – XVIII аср ўрталари)даёқ шоирларга оддий ва сийқа туюлган. Улар билан бир қаторда эса яна янгилари ҳам юзага келади ва улар келажакда давримизнинг адабий ғалатиликлари ҳақидаги асарларнинг саҳифаларини безаши, шубҳасиз. Лили, Гонгора, Марини ўз арабескалари³ услубини замонавий адабиётнинг биргина иборасидан билиб ололмаган бўлардилар, бундан йигирма йил муқаддам ўқувчиларни олис ўтмиш муаллифи томонидан топилган адабий усуллар билан қойил қолдирган Лотреамон прозаси ҳақида эса нима ҳам дейиш мумкин!

Метонимия, перифраза, худди истиора сингари, барча асрлар поэзиясига хос, у билан бирга туғилган, эҳтимол, ундан олдин бўлган бўлса ҳам ажабмас. Охири гипотезанинг тасдиғи сифатида эвфемизмларни⁴ кўрсатиш мумкин. Улар ибтидоий халқлар маданиятида етук тамаддунлардагига қараганда ҳам кўпроқ тарқалган эди. Алмаштирадиган сўзлар, истиоралар, киноя, қочиримлар панасида тилга олиш лозим бўлмаган сўзлар яширинган бўлиб, улар ифодалаган тушунчалар эса парда остига олинган ва таниб бўлмас даражада никобланган. Одамлар ёввойи ҳайвонларнинг, табиатдаги даҳшатли ҳодисаларнинг, касалликлар ва ўлимнинг номини тилга олишдан сақланишган. Баъзи бир қабилаларда шунга ўхшаш урф-одатлар то ҳозирга қадар сақланиб қолган, жумладан, қабила бошлиғига тааллуқли бўлган барча нарсаларни очик-ойдин айтиш мумкин эмас ва шама, ишоралардаги топқирлик, ижодкорлик гоҳо браунингча чигаллик даражасигача етиб боради, масалан, Полинезия оролларида бирида битилган жумла қуйидагича: “Осмондаги қора булутлар орасида чакмоқ чакнади”, маъноси: “Шоҳнинг истиқоматгоҳида машъалалар ёқилди”.

Эҳтимол, истиораларни нафақат шеърият сарчашмаларидан, балки илмфан манбаларидан ҳам қидириш лозимдир, чунки у турли хил ҳодисалар ўртасидаги ўзаро алоқалар, яқинлик, ўхшашлик ва муқоясалардан ташкил топган илмий тадқиқотнинг дастлабки, энг қадимий методининг бир тури ҳисобланади. У муайян бир нарсани аниқлаш асносида бир қарашда унга ўхшаш бўлган бошқасига ҳам назар солиб, шу тариқа билиш жараёнининг тобора чуқурлашиб, кенгайиб боришига имкон берарди. Бироқ истиоралар, метонимия ва перифразалар учун энг муҳими ижоднинг айна негизида ётадиган кутилмаган воқеа, ҳодиса, тасодиф ва ҳайрат лаҳзасидир. Поэтик фигуралар ўзининг мана шу функциясида инсонга кўплаб мингйилликлар мобайнида ҳамроҳлик қилиб келаётган бошқотирмалар, жумбоқлар, пичинг, киноя, қочиримлар ва маталларга ўхшаб кетади.

Одатдаги, кундалик нарсалар янгича ва нотаниш қиёфада гавдаланган пайтда инсон ақли зўр лаззат ҳиссини туяди. Воқеликни рўйирост очиб ташлаб, фош қилувчи ва тубдан ўзгартирувчи сўз худди бўш шляпа ичидан каптарни чиқариб олаётган фокусчининг сезилмас ҳаракатлари каби ўзига бутунлай махлиё қилиб кўяди. Барча нарсаларни маълум бир маънода идрок этишга одатланган одамлар оддий предмет ўхшашликлардан ҳайратга тушиб, ўзларини бахтиёр ҳис қиладилар. Усти ялтироқ, ичи қалтироқ нар-

¹ Метонимия – бир сўз ўрнига унга алоқадор бошқа бир сўзни мажозий қўллаш.

² Перифраза – муайян ибора ёки сўз маъносини тавсифий ифодаловчи ибора – Тарж.

³ Арабеска – бу ерда: кичик ҳажмли адабий ёки музикий асарлар тўплами.

⁴ Эвфемизм – айтиш нуқулай бўлган сўз ўрнида ишлатиладиган пардали сўз ёки ибора – Тарж.

саларга устаси фаранглар эса ўз шон-шухратини ана шу асосда курадилар – шунда улар кўпроқ фокусчига ўхшаб кетади, – мияларида ассоциациялар фавкулудда кўпириб ётган сўз, фикр ва образ жонглёрларига, суҳбатлар, импровизациялар, мунозаралар чоғида “ярқ” этиб кўзга ташланадиган, ҳикматлару парадоксларни тўкиб ташлайдиган, ёлғиз қолди дегунча эса “ўчиб” қоладиган сахна, театр ва эстрада ходимларига гоҳо тасаннолар айтгинг келади. Айнан ўша ёлғизлик ва сукунат бағрида энг буюк кутилмаган воқеа, ҳодиса, тасодифларни олиб келадиган, нарсаларнинг туб моҳият-манбаига разм солишга имкон берадиган, бир-биридан жуда узоқ ходисалар ўртасидаги сир-синоатли алоқаларни очиб берадиган, оддийликдан улуғворликни кашф этадиган ваҳий сўзлар дунёга келади. Ҳеч бир улуғ ёзувчи йўкки, ўз сўзи воситасида нарсалар моҳиятига, ходисаларнинг сир тутилган маъно-мазмунига, поэтик *natura gentium* – нарса, воқеалар табиати сари етиб боришга интилмаган бўлсин. Бири фантазиялар дунёси бўйлаб қилган саёҳатидан рамзлар ва аллегориялар билан бойиб қайтса, бошқа бирови эса бутун илм-билимларимиз таянган барча расм-русумлар, конвенциялар, битим ва келишувларнинг дабдаласини чиқариб, ушбу харобалар узра ўз фантазиясининг сирли ва мустаҳкам бошкентини барпо қилади.

Роберт Браунинг худди шундай эди. Унинг “Сорделло”си босилиб чиққандан сўнг, Теннисон поэмани ўқиб бўлгач, ниҳоятда таажжубланган, чунки айтишича, унда бор-йўғи икки сатрнигина тушунган, холос, бунинг устига икковиям ёлғондакам, сохта туюлган – биринчиси: “Мен сизларга Сорделло тарихини сўйлаб бераман” ва охиргиси: “Мен сизларга Сорделло тарихини сўйлаб бердим”. Тиниқ-шаффоф ёзилган “Эноха Арден”нинг муаллифи Теннисон учун бунақанги поэзия мутолааси тўғри келмас эди. Аммо ноаниқ ва тушунарсиз нарсаларга кўникиб қолган Карлейль Браунингга хат йўллаб (Карлейль қалтис, нозик вазиятларда хотини панасига яширинишни яхши кўрарди), аёли “Сорделло” поэмаси инсон, шаҳар ёки ой ҳақидами, шуни билишни хоҳлаётгани ҳақида ёзади... Шоир ҳаётлигидаёқ *Browning Society* – ўз ижоди шарҳловчиларининг жамияти тузилган бўлиб, Браунинг тушунтириб беришини сўраб мурожаат қилган кишиларни ўша ерга жўнатар ва ўз ижодининг шарҳловчилари уни ўзидан ҳам кўра яхшироқ тушунишларини ярим ҳазил-ярим чин эътироф этарди.

Шоир мухлислари неча ўн йиллар давомида, баъзи бирлари йўл бошловчилар билан, бошқалари худди Уильям Блейкнинг булутли ўлкасига йўл олгани сингари, Браунинг истиқоматгоҳини зиёрат қилиб келишган. Сайёҳ зиёратчилар Малларме ҳузурига илгаригидан ҳам кўра ҳозир кўпроқ боришади. Ҳар бир адабиётда шу хилдаги шоирларнинг қизгин ихлосмандлари ҳам, ашаддий душманлари ҳам кўп бўлади. Кимки уларни тушунмаса, тўғрироғи, тушуниш учун ўзини уринтиришни истамаса, “тушунарсиз шеърият”ни рад этиб, уни адабий ҳаётда қавсдан ташқарига чиқариб кўяди. Тўғри, бу шоирларда бадий ва оддий тил ўртасидаги тафовут ўзининг охирги нуқтасига етиб борган бўлади. Ва Браунингга ўхшаган шоир нозик, нафис, гўзал ва фавкулудда нодир сўзлар ўрнига сўзлашув тилидан, газеталардан олинган ва кўча-кўйда қулоққа чалинган энг оддий сўзларни қўллай бошласа ҳам, ҳеч нима ўзгармайди, аммо улардан қандай фойдаланиши ва қай тарзда жойлаштиришининг ўзиёқ уларни кундалик истеъмол доирасидан олиб чиқишга етарли бўлади. Малларме қайсидир сўзга ўзига хос куч-қудрат ва ифодалилик, маънодорлик бахш этиши

учунгина жумлалар тузилишини бузиб, авра-астарини ағдариб юборар, шу мақсадда ҳатто салкам бемаъниликкача ҳам бориб етарди. Малларме Верленнинг дафн маросимида қатнашиб, фақат сўзнинг мазмун-моҳияти ҳақидагина ўйлаб ирод этган нутқининг тарихи ўта ибратлидир. Репортёр маросимдан сўнг унинг олдига келиб, нутқ матнини бериб туришини сўрайди, шоир эса уни қахвахонага таклиф қилиб, у ерда матндаги ўта аниқ ва тиниқ ёзилган жумлалар тузилишини шоша-пиша чалкаштиришга киришади. Ушбу манзарани – ғижимланган варақлар узра энгашиб, сўзларнинг энгил оқимига хўмрайиб боқаётган шоирни кўз олдимга келтиришга уринар эканман, – қулоқларимга Квинтилиан иктибос келтирадиган қадимий Юнон нотифининг овози узоқ-узоқлардан эшитилаётгандек туюлади, – ўз ўқувчиларига мурожаат қиларкан, шундай дер экан: “Skotison!” – “Чалкаштир!”

Барча даврлар адабиётида икки хил оқим оқади. Бири равон, текис, бир маромда оқиб, сувлари тубида олтин қум, бетида эса кўм-кўк осмон акси жилва қилса, унисининг қирғоқлари ҳувиллаган, ваҳимали бўлиб, шиддат билан лойқаланиб оққани етмагандай, маккорона гирдоблари ҳам хавф солиб туради. Бироқ шуниси ҳам борки, биринчиси равон, энгил ва мўл-кўл оқиши учун, иккинчиси қояларни ювиб, оқизиб, унга йўл очиб бериши керак. Қалами қийин сўзларни битадиган ёзувчилар адабий тилга янги куч ва жасорат бахш этадилар. Аммо бир савол ҳар доим очиклигича қолади: фақат ҳамкасблар ва зийрак, сезгир шарҳловчилар учунгина қалам тебратиб, қолган бошқа барча ўқувчиларни ҳисобга олмай ёзишда маъни бормикин? Бутун-бутун поэтик мактаблар, янги юзага келган бутун адабиёт даврлари бундай саволга менсимай қўл силтаб, “profanum vulgus”, яъни “жирканч авом”дан узоқлашган ва ўз нафис санъати билан халқ ўртасидаги барча кўприкларни бузиб ташлаган. Бундай даврларда шеърхонлик, худди бугунги кундаги олий математика бўйича ёзилган асарларга ўхшаб, фақат тор билимдонлар даврасидагина урф бўлган, холос.

Ёзувчиларнинг умумий истеъмолдаги сўзларни “янгилаб туриш” устида иш олиб боришлари адабий тил учун зарурдир. Кунда кўз-кўзга тушадиган чехралар каби таниш, энг оддий сўзлар ҳам бирданига янги, кутилмаган маъно касб этиб, уларда яширинган ҳаёт шукухи “ярқ” этиб кўзни қамаштиради. Тилда ҳозирга қадар ўз ифодасини топишга муваффақ бўлмаган тушунчалар чуқур қатламлар қаъридан юзага қалқиб чиқиб қолади. Бу қандай амалга ошади, буни яхши шеър таҳлили ёки дурустгина наср мисолида кўриш мумкин. Ёзувчи қалами остида ўша пайтгача бири-бири билан кўришмаган сўзлар “учрашув” белгилайдилар, феъллар ўша вақтгача номаълум бўлган ҳаракатларни бошқариб, отлар эса ўз мулкларини кенгайтирадидлар. Бу орада истеъмолдаги кундалик тилга, сифатсиз адабиётга, арзон-гаров публицистикага оид сўзлар худди ўша, доимий тарзда бир хил такрорланадиган бирикмалар ичида “зерикиб” қийналади. Худди ўша-ўша сифатларнинг барчаси одатдаги отлар ортидан соядек эргашади. Тошқотган иборалар, айниган, бузилган истиоралар. Моғор, пўпанак, ботқоқлик, кўлмак сув. Қотиб қолган бу дунё, баайни фариштаннинг қаноти тегишига маҳтал Силоэ ҳавзаси каби, ҳақиқий, чинакам ёзувчининг лабла-ридан майин шаббода эсишига мунтазирдир.

Аммо Силоэ узра мўъжиза рўй беришининг зарурий шарти шу эдики, фариштани ҳеч ким қузатмаслиги лозим эди. Шоирнинг аҳволи эса жуда

ёмон: кимдир унинг бармоқларига қарагани-қараган. Адам Мицкевич: “О аёл, илохий шайтон!” дея ёзган, Ян Чечот эса уни: “О аёл, арзимас нарса!” тарзида ўзгартирган. Эзгу ниятли Ян Чечот билан Адам Мицкевич ўртасида қандай бўлса, илохий шайтон билан арзимас нарса ўртасида ҳам худди шундай тафовут бор. Бодлер қиз болани тасвирлаётди, “les seins aigus” – “чўққи сийна” иборасини қўллаган, уятчан муҳаррир бўлса уни “les formes de son corps” – “қиз баданининг шакли” сўзлари билан алмаштирган. Поэтик образларнинг расвосини чиқарадиган бунақанги муҳаррирлар дунёда қанча!

Ёзувчи билан сўз ўртасидаги муносабатлар турлича шаклланади: К.Ростворовский таъбири билан айтганда, бири “у билан худди йўлбарс-ла олишгандай курашади”, бошқаси эса уни худди Анатолий Франс каби суйиб эркалайди, зеро, унинг севимли шиори “caressez la phrase” – “жумлани эркаланг” бўлган. Эмпедокл жуфтлиги – Муҳаббат билан Нафрат дунёмизни бошқаради. Сўз билан доимий адоватда бўладиган ёзувчилар ва мутафаккирлар ҳам бор: сўз уларни ҳар доим алдайди, хамиша беўхшов, ғализ, кўпол, дағал, муваффақиятсиз чиқади, уларнинг талабларига қулоқ солмайди. Улар ўз фикр ва образларига зарур бўлган бирикмага эга бўлиш учун сўзни ўзгартиришга, керак бўлса, расвосини чиқариб, дабдала қилишга ҳам тайёр. Бирларида бу нарсага фикр, тушунчаларнинг сероблиги сабаб бўлса, бошқаларида эса сўз бойлигининг етишмаслиги, ночорлиги туфайлидир. Биринчилар имконсиз, чунки ўз фикрларидаги қутурган, асов бўронни ҳеч қачон енголмайди, иккинчиларни эса фақат сўзлар билан дўстлашишгина кутқариши мумкин, улар сўзлар билан дўстлашишлари лозим, шундагина сўзлар уларга ўз хазинасини очадилар. Кимки шундай қилмас экан, ўз-ўзини адоқсиз ночорликка маҳкум этиб, борган сайин қашшок, ғариб тилдан фойдаланишга мажбур бўлади ва сийқаси чиққан ёки кулгили, чалқаш-чигал ибораларга кўникиб қолади.

Ҳорацийнинг фикрини ишонувчанлик билан қабул қилган Буало тантанавор тарзда шундай хитоб қилади:

... *Ният, мақсад миянгизда шай бўлса агар,
Илк чорлов ила барча зарур сўзлар кириб келар.*

Ҳеч қайси бир ҳақиқий шоир ёки носир ушбу юзаки шеър остига имзо чекмаган бўларди. Улуғ шоирлардан бири айтган эдики, “тил фикрларни алдайди”, зотан, фикр билан сўз бир-биридан ўзаро жарлик билан ажралган ҳоллар тез-тез учраб туради! Албатта, биз сўзлар билан фикрлаймиз, бироқ улар орқали ифодаланган нарса, бу – фикрнинг сирти ёки унинг умумий сиртки кўриниши, шакли холос. Энг қийини эса биз фикрни бутунлай, бутунлигича, бутун ҳолда ифодалашга уринган лаҳзадан бошланади.

“Фикримизни ифодалаш лозим бўлган барча жоиз иборалардан, – дейди Лабрюйер, – фақат биттаси ҳақиқийдир. Уни нутқ ёки хат ичидан ҳар доим ҳам топиб бўлмайди. Аммо у доим мавжуд ва ундан бошқа қолган барчаси саёз ва сийқа бўлиб, ўзини тушунишларини истаган зўр ақл эгасини қониқтирмайди”. Худди мана шу “зўр ақл эгаси” замирида яхши ёзувчи мужассам, “ўзини тушунишларини истаган” лиги учун эса шоир файласуф билан, фикр эса образ билан яқдил ва ҳамоҳангдир.

Образ – поэзиянинг энг муҳим, эҳтимол, ҳеч нарса – на вақт, на поэтик мода таҳдид қилолмайдиган бирдан-бир, ягона унсуридир. Оқимлар ва йўналишлар, мавзулар ва сюжетлар, мотив ва кайфиятлар ўзгараверади, сўз танлови ва шеър ёзиш ёки шеър тузилишини аниқлайдиган шарт-

шароитлар, расм-русумлар ўзгаради, аммо образ, хоҳ бевосита бўлсин, хоҳ истиора, хоҳ муқояса шаклида бўлсин, ҳаминша сақланиб қолажак. Образ – шеърятнинг қони-жонидир.

Фақат мавҳум тушунчалар билангина яшашни истаган поэзияни шунчаки тасаввур қилиб бўлмайди, у образлардан ташқарида мавжуд эмас ва унинг сифатини образлар сифати олдиндан белгилаб беради. Образ кутилмаган янгилик бўлмоғи лозим, янги сўзлар билан ифодаланган бўлиб, ҳозиргача ҳеч кимнинг кўзи илғамаган нарсани кўрсата олиши, камгина сўз билан имкони борича кўпроқ ранглар ва қиёфалардан иборат, тўла, мукамал, бой бўлмоғи лозим. Сувга ирғитилган тош кенг айланалар ҳосил қилгани каби, поэтик образ ҳам ассоциацияларнинг каттароқ ҳудудини қамраб олиб, фикрларимиз доирасини янада кенгайтирмоғи лозим. Поэтик образ, ранглар воситасида чизилган ҳақиқий, чинакам тасвир сингари визуалдир, бироқ поэтик образ учун хизмат қиладиган бирдан-бир, ягона материал, бу – Сўз ва ҳамма нарса унинг куч-қудрати, бехатолиги, ўткирлиги, ифодалилиги, жонлилиги, маънодорлиги ва гўзаллигига боғлиқ.

Сўзга бўлган муҳаббат – оғир, қийин муҳаббатдир. Кўпинча сўз унга мафтун бўлган ижодкорнинг энг оташин эҳтиросига-да, таслим бўлавермайди. Аммо-лекин сабр-тоқат, чидам ҳаминша ундан ғолиб келади. “Битта жумлага икки ярим кун вақт сарфлабман, унда менга зарур бўлган атиги биттагина сўз бўлиб, уни тополмай роса қийналдим. Ўзимга намоён бўлиб турган образнинг ўқувчига ҳам “кўриниши” учун жумлага керакли шаклни бериш мақсадида уни ҳар мақомга солиб кўрдим, бунақа пайтларда *ut posci* (билиб олмоқ учун – тарж.) биргина чизги, ҳатто энг арзимас туюлган тус, ранг, оҳанг кифоя қилади...” – деб ёзган эди Виланд Мёрку. Поэзия тарихи илҳом, умидсизликлар, руҳий тушқунликларга тўла бир неча йиллар мобайнида муаллифларнинг ўй-хаёлларида пишиб етилган, жуда кўп марта қайта ишланган сонетлар ҳақидаги хотираларни ардоқлаб сақлаб келади ва ушбу ўн тўрт сатрли шеърларда сўзга бўлган энгиб бўлмайдиган ва қизғин, эҳтиросли муҳаббат тўғрисидаги узундан-узун драматик афсоналар тараннум этилган. Жозе Мария де Эредиа “Ўлжалар” деб номланган сонетлар тўплами устида 30 йил меҳнат қилган. Арвер биргина сонет билан машҳур бўлиб кетган ва француз адабиёти тарихига оид биронта китоб йўқки, унинг номи тилга олинмаган бўлса, ҳаттоки қомусий маълумотномаларда ҳам унинг исми-шарифи остида келтирилган мазкур шеърни ҳар бир киши ёддан билади: “*Ma vie a son secret, mon ame a son mystere...* – “Ҳаётимнинг бордир ўз сири, сир-синаот бор қалбимда ҳам...”

Ҳорацийнинг гувоҳлик беришича, бутун бир соат давомида бир оёқда туриб, икки юз сатрни айтиб ёздирган беғам Луцилий ёки сермахсул қалам соҳиби (буни асарларидан сезиш мумкин) Ламартин каби оз сонли ижодкорлардан ташқари, деярли барча шоирлар ўз хайкалларига мутлақо ўхшашмаган. Словацкий мистицизм даврида гўё унга фаришталар айтиб ёздирганини эътироф этган, бироқ “Рух қироли”нинг қўлёмаси шоирнинг мукамал сўз шаклини топиш учун қанчалик сабот-матонат ва эҳтирос билан излангани, гоҳо қайсар сўз билан қандай кураш олиб боргани ҳақида гувоҳлик беради, сўз эса унга кўп ҳолларда хийла итоаткор бўлган.

Польшада ёзувчилар ўзларининг ва бошқаларнинг услубиёт соҳасидаги изланишлари ва ютуқлари ҳақида гапиришни кўпам хуш кўрмайдилар. Тўғри ва нотўғри гап тузилишлари ҳақида бир-бири билан баҳс юритган

Расин ва Буалога ўхшаб хат ёзишишлар, Флобер, Доде, Золя, Тургенев, Гонкурлар ўзаро дўстона зиёфатлар чоғида айрим сўз ва ибораларнинг авра-астарини ағдариб, уюштирган баҳс-мунозаралар бизларда (агар бўлганда ҳам, балки устидан кулишармиди) қаёқда дейсиз. Бундай масалаларда сергаклик, хушёрлик ҳаттоки “сўз олдидаги бутпарастлик”дан нафрат билан юз ўгирган Клоделга ўхшаган француз ёзувчиларига ҳам хос, аммо унинг яқинда эълон қилинган хат ёзишмаларида куйидаги сатрларни ўқишимиз мумкин:

“Сизнинг услубингиз қандай ажойиб! Синтаксисдан фойдаланишингиз эса нақадар ҳайратланарли! Бир жумладаги истак майлида ўтган замон феълининг икки тугалланмаган тури битилган саҳифа ҳамон ёдимда, бу мени қойил қолдирган”. Гонкурнинг ўзи ҳам бунга муносабат билдирган, у “Ҳис-туйғулар тарбияси”нинг икки қалин жилдини ўқиб чиққач, хурсандлигини атиги икки сўз билан ифодалаган: “les cris suaves” – “ширин нолалар”. Ана шундай ўзаро назорат ёзувчилардан интизомни талаб қилган ва бусиз француз тили ўзининг ажойиб сифат хусусиятларига эга бўлолмаган бўларди.

Агар антик даврга мурожаат қиладиган бўлсак, унда ҳам худди шундай тил ҳақидаги ғамхўрликка дуч келамиз. Бу борада эса юнонларга тенг келадигани йўқ. Уларда поэтик лабораторияларга ўхшаш нарсалар мавжуд бўлган ва агарда уларнинг адабиёти тўлиқ сақланган ҳолда бизгача етиб келганда эди, улар билан батафсилроқ танишган бўлардик. Шунда биз юзлаб ва минглаб мисоллар ёрдамида қадимги юнон маданиятининг кўплаб авлод вакиллари тил устида тинмай меҳнат қилиб, мавзулар, мотивлар, образлар, истиоралар, ҳатто энг янги иборалар, янги сўз бирикмалари, янгича поэтик жумлалар, янгича оҳанг, талқинлар топиш йўлида ҳормай-толмай изланишлар олиб борганига гувоҳ бўлар эдик. Улар фрагментларга бамисоли олмос каби сайқал беришган, бунинг учун энг нозик тафовутларни ҳам фарқлаш, зўр диққат билан синчиклаб қараш, кузатиш талаб этиларди. Гоҳо авлодлар олиб борган ана шундай сермашакқат меҳнат самараси ўлароқ шеър яратилган ва қайсидир омилкор уни ўзининг поэтик хазинасига киритиб, унга боқийлик, абадийлик бахш этган.

Бу – эшитиш, тинглаш, фарқлаш ва ёдда сақлаш даври эди. Ҳар бир шеър ва насрнинг ҳар бир жумласи энг аввало, нутқ органлари ёрдамида ишлаб чиқилган. Поэзия китоб шаклида эмас, балки кўпроқ жонли сўз воситасида дунё бўйлаб айланиб юрган. Севимли шоирлар ижодидан танлаб олинган доимий кутубхона эса ёдда сақланган. Шеърни ифодали ўқиб берувчилар ва актёрларнинг аъло сифатли дикцияси (талаффуз даражаси) шеъринг асарнинг ютуқ ва камчиликларини, ундаги оҳангсизликлар, шеър тузилишидаги қусур ва нуқсонларни бир хилда аниқлаб берган ва муваффақиятсиз чиққан иборалар, худди мусиқадаги сохта ноталар каби, қулоққа ёқимсиз эшитилган. Лекин шунга қарамай, ўша даврда китоблар ҳам овоз чиқариб ўқилган. Авлиё Августин авлиё Амвросийнинг “саҳифаларга фақат кўз югуртириб, фикрни фақат қалбан қўллаб-қувватлагани, тили эса ҳаракатсиз, овози чиқмагани”га жуда ҳайрон бўлган. Авлиё Августин ҳам епископнинг бундайин ғалати хатти-ҳаракатларини ўз ошналари билан муҳокама қилиб, китоб билан бу қадар ғайриоддий мулоқотга оид ҳар хил гумон, хаёлларини изҳор қилган.

Китоб босиш ихтиро қилиниши билан мазкур давр ҳам ўз ниҳоясига етган. Шеърятни идрок қилишда, унинг яратилишида бўлгани каби,

оптик шакл ва графика муҳим аҳамият касб этган. Ўқувчи саҳифалар узра паришон ҳолда кўз югуртираркан, ҳарфий шаклдаги қофиялар ва оҳангдошликларни ажрата олади.

Китоб босиш санъати бадиий адабиётни унинг қадимий кўлёмалар қатида яшириниб ётган жозибаторликларидан маҳрум этибгина қолмади. Бутунлай бир-бирига ўхшаш ва ўзига хос хусусиятларга эга бўлмаган минглаб нусхаларда тарқаладиган китобчага ҳам ҳар қандай оммабоп маҳсулотдаги сингари оддийлик, ўртамиёналик хос бўлиши аниқ. Бироқ шоирлар ўз асарларининг график шаклда босилишига аллақачонлар бефарқ бўлиб қолишган. Кўплаб муаллифлар ўз ёзганларининг босилиб чиқишига шунақанги муштоқки, улар ўз шеърларининг ҳеч бўлмаса газета саҳифаларида хроника ёки эълонлар ўртасида бўладими, ёмон шрифт билан эртага ахлат ўрага ирғитиладиган арзон-гаров қоғозда бўлсаям, чоп этилишини орзу қиладилар. Қадимий ва гўзал шеър маданиятини кўраман деган одам Хитойга бориши лозим, у ерда наинки сўзлар, балки пухта танланган белгилар ҳам нақшлар билан зийнатланган сифатли қоғозга обдан ўйланган хуснихат шаклида тасвир этилган. Европада эса муаллифларнинг ўзлари томонидан уй-рўзғор буюмларига битилган, Маринетти ёки Малларме шеърлари босилган алюминийдан ясалган ажиб, ғалати китобчалар жуда оз сақланиб қолган.

Тиниш белгиларидан воз кечиш фикри Аполлинерга бориб тақалади. Эмишки, унинг нуқта ва вергулларни қўйиш тартиби билан боғлиқ инжиқликларига кўнмаган муҳаррир ва мусахҳихларнинг норозиликлари ниҳоят, жонига тегиб, улардан умуман фойдаланмай қўяқолган. Бу эса шеърни идрок қилишни хийла қийинлаштирган, лекин шунга қарамасдан, Аполлинернинг кўплаб издошлари пайдо бўлган ва айримлари ўз шеърларида нуқта ва вергулларнинг йўқлигини уларни псалом¹ каби бир хил овозда ўқиш мумкинлиги билан изоҳлашган, бу эса эҳтимол, дунёвий шеъриятнинг ўз диний сарчашмаларига билвосита, яъни ғайриихтиёрий равишда қилинган қайтиши бўлгандир, балки.

Бироқ насрда ҳам тиниш белгилари билан боғлиқ кўплаб муаммолар юзага келган. Пунктуация – тиниш белгиларини қўйиш тартиби ҳақидаги қонун-қоидалар яхши асосланган азалий анъаналарга эга эмас, шунинг учун ҳам уни кўпол равишда бузиш ҳоллари учраб туради. Бу борада тоқати тоқ бўлган Бой-Жиленьскийнинг ёзувчилар учун “вергулга оид муқаддас ҳуқуқ” йўлида жонбозлик кўрсатганини яхши биламиз. Аммо бу ҳуқуқ пунктуациянинг бемаъни қоидалари ҳисобига ҳар қадамда бузилиб туради. Мисол учун, айтайлик, муаллиф воз кечган вергулли нуқта айрим ношуд, нўноқ мусахҳихлар томонидан қўйилиб, китобнинг қиёфасига путур етса, ҳеч бир жумлани кўп нуқта ёки сўроқ белгисисиз тугатолмайдиган, фикр-хаёли тарқок, паришонхотир ёзувчиларга яхши мусахҳихнинг фойдаси тегиши мумкин. Тўғри, ёзувчиларга мавжуд тиниш белгилари ҳар доим ҳам кифоя қилавермайди, чунки ушбу белгилар кўпинча жумла маромини ифодалаб беролмайди. Албатта, бу соҳага қўшимчалар киритиш борасида уринишлар бўлган, аммо уларнинг барчаси жуда тез орада имлога оид ғалатиликлар сақланаётган қазноқдан жой олди.

Ёзилган сўз ўз табиий муҳитидан “юлиб” олинади, унда овоз, мимика, имо-ишоралар бўлмайди. У ҳар доим катта ё кичик – эллипс ёки гипербола

¹ Псалом – Инжилнинг тўрт китобидан бири бўлмиш псалтирдаги диний қўшиқлар ёки оятлардан бири – Тарж.

шаклида бўлиб, маънони чеклайди ёки тўплайди ёхуд уни кенгайтиради, умумлаштиради. Босма белгиларнинг бир хиллиги сўз динамикасига ёмон таъсир кўрсатади. Ўзгармас, бир хил шаклда текис қилиб терилган қатор ҳарфлар сўзнинг эгилувчанлигини йўқотиб, уни интонация, урғу, имо-ишоралар бажарадиган ифодавий имкониятлардан маҳрум этади. Баъзи бировлар кам самара берадиган усуллардан фойдаланиб, ё ҳарфлар орасини очиб теради ёки сўзларни курсив билан беради. Бу борада айниқса, Поль Валери жуда кўплаб суиистеъмолликларга йўл қўйган. Саҳифанинг ташқи кўриниши одатдаги бир хилликни йўқотиб, айрим сўз ёки жумлалар алоҳида сатрларга ажралиб турган пайтдан бошлаб, бу нарса наср услуби, мароми ва йўналишига таъсир қилмай қолмайди, ёзувчининг фаоллиги, серғайратлиги эса абзацлар сонига қараб билинади.

Шеърда насрга қараганда кўпроқ овоз чиқариб талаффуз этилишига умид боғлаш мумкин. Драмадан ташқари, наср камдан-кам ҳолларда эшитилади, у соф оптик ҳодисага айланган. Оддий китобхон прозанинг мазмун-моҳиятига лоқайд муносабатда бўлади. Қийин талаффуз қилинадиган ундош товушларнинг тўпланиши натижасида чўзилиб кетадиган чалкаш гаплардаги камчиликлар саҳифалар узра тезгина кўз югуртираётган ўқувчига ҳадеганда сезилавермайди. Ҳали кўплаб адабиётлардаги бадий наср, ўз қалами остида туғилаётган ҳар бир жумлани овоз чиқариб такрорлайдиган ўз Флоберларини кутиб ётибди. Флобер ҳар бир жумла тузилишига, унинг жаранги ва маъно-моҳиятига алоҳида эътибор берган. У бу ҳақда шундай деган эди: “Ҳали яна ўн бет ёзишим керак, бу ёқда эса жумлаларим захираси аллақачон тугаб бўлган”.

Прозанинг шеърий нутқдан фарқладиган ўзига хос мароми, сўзларни товуш, маъно ва таъсирчанлигига қараб танлаш, ёйиқ ва содда гапларнинг ўзаро муносабатлари, уларни алоҳида абзацларга жойлаштириш – буларнинг барчаси наср техникаси сифатида ўқувчига сирлигича қолади ва одатда, у бу ҳақда ҳатто ўйлаб ҳам кўрмайди. Шу аснода шеърлардаги ғайриоддий сўз бирикмалари, ажойиб истиоралар ва ўткир иборалар ҳамиша ўқувчи эътиборини ўзига жалб қилади, лекин ҳаттоки энг мукамал даражада ёзилган насрий асар ҳам унчалик таассурот қолдирмаслиги мумкин. Эндиликда Юлий Цезарни ҳеч ким буюк услубчи деб ҳисобламайди ва унинг ҳақида антик адабиёт дарсликларида ёзилган гапларга кўпчилик ишончсизлик билан қарайди. Оддийликдаги гўзалликни дарҳол пайқаб олиш қийин, чунки у яшириниб турган бўлади. Уни ҳаммабоп, барчага баравар дейишади, аслида эса у жуда оз одамларгагина тушунарлидир. У хира, туссиз кўринса-да, аммо оддий, содда услубга эришиш учун trompe-l’œil, яъни сохта кўриш қобилиятига, чалкаш нақшли барокко усулига қараганда кўпроқ куч-ғайрат сарфлашга тўғри келади. Хшановский Бретанда бўлган чоғида, у ерда “Салбчилар” асарини ёзаётган Сенкевич билан учрашган. Ёзувчи эрта тонгдан то тушга қадар иш кабинетига қамалиб олган, сўнг ранги оқариб, тер босган ҳолда пляжга чиққан. Уни бунчалик нима қийнаётгани ҳақидаги саволга у: “Содда услуб устидаги иш”, – дея жавоб қайтарган экан.

Мағрур ва ҳаммадан ҳам кўра ўзига ишонган XVIII аср яхши наср, бу – яхши одатларнинг худди ўзи, деб ҳисоблаган. Ўша давр учун бу қандайдир даражада табиий ҳол эди, нафис маданиятли, назокатли инсонлар ҳақиқатан ҳам санъаткорона наср сингари қадриятларни яратишга қодир эдилар ва

бунинг учун ғоят қулай муҳит ва шароит ҳам мавжуд эди. Бироқ адабиёт ҳаддан ташқари узоқ давом этадиган бир хилликни ёқтирмайди. XVIII аср прозасига хос бўлган аниқлик романтизм бўронларида эриб, ғойиб бўлди. Силлиқ, хушоҳанг наср товуш уйғунсизлигининг ғичирлашини келтириб чиқаргани каби, шеърнинг сокин йўналиши ҳам пировардида уни лойқалатиб, кўпиртиришларини талаб қилади. Телбаваш истиоралар ва шиддатли жумлалардан сўнг, ниҳоят, хушёр тортиб, вазминликка, сиполикка интилиш сезилади. Оқибатда нафақат истиоралардан, балки сифатлашлардан ҳам воз кечадиган ёзувчилар, ргесіеих – “аниқ, нафис, нозик”лардан кейин Расин, Лабрюйер, Польшада эса XVII аср барокко-сидан сўнг, Красицкий ва Трембецкий пайдо бўлди. Бунақа пайтларда ҳар доим янгича услубда ёзиладиган китоблар ўқувчини ёқимли тарзда ҳайрон қолдиради, уларда одатдаги қизил юзли муаллиф ўрнига оддий инсон қиёфаси акс этган бўлади.

Поляк адабиёти ўзининг Декартига эга бўлмаган, бундан айримлар афсусланса, бошқалар – Худога шукур, дейди. Чунки Декарт ҳам фойдали, ҳам зарарли ҳодиса бўлган. Французлар ўзларининг аниқ услуб мактаби билан фахрланишади ва бунда мазкур файласуфнинг ҳам ҳиссаси бор. Шубҳасиз, французлар ўзларининг ҳамма нарсадан ҳам кўра кўпроқ мантиқ ҳукмрон бўлган адабий тилидаги ўзига хос фазилат ва афзалликлар учун айнан унинг билими ва таълими олдида қарздордирлар. Поляк тилида гапларни унинг таркибига кирадиган ҳар қандай сўздан бошлаш мумкин ва буни бўшлиқ, беқарорлик, ноаниқлик ва хомхаёлликнинг исботи сифатида далил қилиб келтириш ўрнига, яхшиси, биздаги грамматик родларнинг қатъийлиги, турланиш ва тусланишлар тизими билан мақтанганимиз маъқулроқ, чунки айнан мана шулар туфайли шама, ишора, пичинг, қочиримлар ва тушунмовчиликлардан холи бўлган тил эркинлигига эга бўлди. Бунда нафақат шубҳали “таъсирчанлик”, бунинг учун бизларни кўпинча уялтиришади, балки стихиялардан холи барча тўғрилиқ ва самимиятлар ҳам ғолиб бўлди.

Жеймс Жойс ўзининг “Финнеган маъракаси”ни яратган даврда Гюгонинг мазкур шиорини болаларча журъатсизлик ёки шунчаки кўрқоқсизлик деб атаган бўларди. Жойснинг ушбу ажойиб асари шуҳрат қозонмади ва унинг ҳеч қачон донғи чикмайди, дейиш учун барча асослар бор. Агар ундан олдин Жойсни машҳур қилган “Улисс” ва бошқа бир неча китоблар ёзилмаганида, унга содиқ қолишга энг оташин мухлисларининг ҳам жасорати етмай қолармиди, деб ўйлайман. “Финнеган маъракаси”нинг мутолааси, агар шарҳловчининг эҳтиросларига берилиб кетмаса, китобхондан фидо-корлик, жонбозлик талаб қилади.

Жойс бу асарда ўзининг ўзига хос тилини яратибгина қолмай, нафақат синтаксис, балки флексия¹, фонетика ва сўзнинг аъъанавий шакли билан тўқнашади. У – менга бу ҳақда ўзи айтганидек – ўз олдиға: унғача бўлган инсон нутқида ўз ифодасини топмаган нарсаларни тасвирлаш учун янги тил яратишдек улкан, буюк ва дадил мақсадни вазифа қилиб қўйган. Бунинг учун нафақат инглиз тилининг барча вариантларидан, балки бошқа тиллардан ҳам материаллар олиб, тўплаган. Барча коктейллар сингари, бу ҳам ўз навбатида фавқулудда кучли, ўткир ичимликка айланган: бир неча саҳифани ўқигандан сўнг, ўқувчининг боши айлана бошлайди. Жойс ўзининг эксперименти билан бу борада биринчи ва ягона эмасди, бундай

¹ Флексия – грамматикада сўзнинг турланиш ёки тусланишида ўзгарадиган тугалланмаси – Тарж.

тажрибаларни эса ҳаммаёқда учратиш мумкин эди, Польшада бу нарса билан Виткаций шуғулланган, аммо унинг уринишлари жиддий бўлмаган. Жойс эса бунақа нарсалар билан ҳазиллашишни ўзига раво кўрмас ва ўзининг асарини бизнинг даврда яратилган асарлар ичида энг муҳими деб ҳисоблар эди. У албатта, адашган ва лекин бу хато кўлами жиҳатидан улуғвор эди.

Ўзаро келишиш, мураса қилиш зарурати, буни ўз қонунлари билан тўла қуролланган тил ёзувчидан талаб қилгани каби, биргина Жойснинг ўзини қийнамасди. Бўйинбоғда безовта тўлғаниб, ўзини ҳар томонга ураётган биргина у эмас эди.

“Ўз ҳиссиётларини ифодалаш учун зарур бўлган сўз кетидан кувиш” (Конрад) китоб устида олиб борилаётган бутун ишнинг ярмини, баъзан эса ҳатто каттагина қисмини ҳам “ютиб” юборади. Образлар тўлақонлиги, персонажларнинг ифодалилиги, жонлилиги, фикр ёрқинлиги кўп жиҳатдан изланишлар самарасига боғлиқ, бу эса баъзи бировларга ҳақиқатнинг ўзидан ҳам кўра у ифода этилган шакл ва усул муҳимроқ, деб ҳисоблаш учун баҳона бўла олади. Бундай фикрни мен муболаға деб ҳисобламаган бўлардим, зеро, тил ва услубнинг қашшоқлиги сабабли қанчадан-қанча ажойиб фикрларнинг нобуд бўлганини эслашнинг ўзи кифоя. Кучсиз, заиф ва ўта бесабр муаллифлар қўлида расвоси чиқиб, дабдала бўлган ғоялар билан бир қаторда, улар ўзларига ҳаёт бахш эта оладиган ўз ишининг усталарини кутиб ётибди.

Замонавий ёзувчиларнинг шуҳратпарастлигидаги айрим ўта нозик нуқталардан бирига мисол: ҳеч ким ҳеч кимдан қарздор бўлиб қолишни хоҳламайди, ҳаттоки биргина сўз учун ҳам. Худо кўрсатмасин – ғирт тасодиф туфайлими ёки эътиборсизлик биланми, башарти шунақа бўлиб қоладиган бўлса, – ёзувчининг бир умр обрўсига путур етиши мумкин. Бошқа бировнинг китобидан бирор фикр, жумла ёки биронта шеърий сатрни ўзлаштириб олиш, бу – адибликдан кассавурга айланиш демакдир. Бизнинг ота-боболаримиз бунақанги “нозик” ишларга қўл уришмаган. Мольер ўзини “озуқасини қидириб топадиган асаларича” деб атаган экан. Дарҳақиқат, унинг замонида бундай муқояса урф бўлган. Ёзувчилар ўша даврларда асалари ва чумолиларга бўлинишган – бири гулларга зиён-заҳмат етказмай, ўз озуқасини қидириб топган бўлса, иккинчиси тўла ва бутун донни олиб қочган. Бирок чумолиларнинг талончилигини ҳам кечиришган.

Олимлар Шекспир томонидан ўз ўтмишдошлари ёки замондошларининг асарларидан ўзлаштириб, ўзиники қилиб олинган узундан-узун рўйхатлардаги минглаб шеърий сатрларни санаб чиқишган: бу жиҳатдан унинг баъзи бир драмалари мозаикага ўхшаб кетади. Шекспир ўз навбатида шоирларнинг улкан бир гуруҳига ўзи яратган нарсалар билан бирга, бошқалардан ўзлаштириб олганларини ҳам ҳадя қилган. Гёте Эккерманга Фауст учун бинойидек мос келадиган кўшиқчани улуғ драматургдан ўғирлаб олганини, бундан яхшироғини эса тасаввур ҳам қилолмаслигини айтиб, ўзи иқдор бўлган экан. Ўша суҳбат чоғида у адабий ўғриларни топиб, уларни аниқлаб, исботлашга интилган майдақашлар устидан кулган (бу воқеа “Literaturgeschichte” – “Немис адабиёти тарихи”нинг илк нашри босилиши арафасида бўлиб ўтган). Гёте ҳар бир асарда шак-шубҳага ўрин қолдирмайдиган ҳақиқий мулкимизнинг қанчалик кам эканлигини яхши биларди. Мерос мулкимиз – тил, ўқиган китобларимиз, давр, замонлар

томонидан материал етказиб берилади, бизлар эса ундан, оригиналликнинг ўша камгина дозасини кўшган ҳолда, нимадир яратамиз ва бу албатта, орамиздаги энг яхши инсонларга насиб этади. Фақат аҳмоқ одамгина ўзига номаълум бўлган, шак-шубҳасиз, аллақачонлар кўпгина муаллифлар томонидан фойдаланилган нарсаларга менинг мулким деб даъвогарлик қилиши мумкин. Мицкевич айтганидек:

*Қандай ўрганолдинг она тилни сен,
Хусн, куч-қудратин қайлардан олдинг?
Ахир онанг-ку, уни сен гўдакка,
Сут билан бериб, тарбия қилган.*

Лекин мутлақ оригиналлик васвасасига мубталло бўлган шундай шоирлар ҳам борки, сўз бирикмаларини уларгача ҳали ҳеч ким қўллаб улгурмаганига ишонч ҳосил қилмагунларига қадар, истифода этмайдилар. Ҳаттоки “усуллар” бирор адабий мактабга тегишли бўлса, ундан фойдаланиб бўлмайди, деб ҳисоблашади, мабодо сатрлар устига қайси поэтик қонунқоидалар асосида яратилгани ёзиб қўйилган бўлса, бундай асарни бутунлай қадрсизланган деб санаган. Яхшиямки, бундай шоирларни билим етишмаслиги кутқариб қолади: шубҳали ва нождидий ўхшашликлар кетидан қувиб, уларни фош қилишга интилишаркан, шундоқ ёнгиналарида турган адабий ўғрилари сезишмайди, чунки улар аслиятдан беҳабардирлар. Уларнинг бошқаларга қарамлигига келсак, буни шунчаки англаб етмайдилар ёки бўлмасам, онгли равишда яширишга ҳаракат қилишади.

Адабий асар, энг аввало, “гўзал тил ҳодисаси” бўлмоғи лозим. Китнинг ушбу фикрига қўшилмайдиган ёзувчи бўлмаса керак: “Мен чиройли жумлага ҳамиша маҳбубамга қарагандай қарайман”. Кимки агар услуб сифатига етарлича баҳо бермас экан, у адабиётда ҳеч қачон узоқ қололмайди. Фақат яхши услубгина муаллифларга ундан муносиб ўрин эгаллаш имконини беради. Француз ва поляк адабиётларида агар ўзига хос давр яратолмаганида, Боссюэ ёки Скарга прозаси билан бугунги кунда ким ҳам қизиқарди дейсиз? Асарлари йирик кутубхоналарда лутфан ёки шунчаки библиографияни тўлдириш учунгина сақланаётган юзлаб ваъзхонларнинг қисмати уларнинг ҳам бошига тушган бўларди. Агар Тацит Катта Плиний сингари ёзганида, унинг асарлари фақат тарихий манба сифатидагина аҳамиятга эга бўлган ва лекин арвоҳларнинг антик салтанатидаги дафнсиз марҳумларнинг мунгли, ғамгин ҳаёти ҳақида ҳикоя қилувчи адабий версиядан фарқ қилмаган бўлар эди. Муаррих сермахсуллиги ёзганларининг бадиийлиги учун тўловдир. Агар Тацит ўз услубининг мукамаллиги ҳақида камроқ қайғуриб, битта жумлага бутун бир драмани жо қилиш устида бош қотирмай, биргина сифат билан инсон қалбининг ич-ичига кириб боришга интилганда эди, у ўзининг бутун умри давомида нафақат “Тарих” асарини тугаллашга, балки янги лотин насрининг улуғвор, зўр ғалабаси ва тантанаси учун курашга бағишланган бир қанча асарлар ёзишга эришган ва бу унинг учун ўз асри тарихини яратишдек муҳим аҳамиятга эга бўлган бўларди. Тацит Теодор Моммзендан кам яшамаган ва таъбир жоиз бўлса, меҳнатсеварликда ҳам ундан қолишмаган, аммо Тацит библиографияси атиги бешта асардан иборат бўлса, немис тарихчиси минглаб асарлар ёзишга муваффақ бўлган. Зотан, бадиий проза яратиш далиллар ва маълумотлар тўплашдан кўра қийинроқ ва хийла кўпроқ вақт сарфлашни талаб қилади.

Флобер битта роман ёзиш учун ҳар куни бир неча соатлаб ишлаб, бунга беш йилдан то олти йилгача вақт сарфлаган; Ибсенга ҳар бир драма тахминан икки йилга тўғри келган; Бернард де Сен-Пьер “Поль ва Виржиния”нинг биринчи бетини ўн тўрт марта ўзгартиб, қайта ишлаган; Мопассан ўзининг баъзи бир новеллаларини саккиз мартагача кўчириб, қайтадан ишлаган; Бальзакнинг бир новелласида жами йигирма еттита корректура бўлган экан. Энди унинг корректуралари қанақа бўлганини билсангиз эди! Босма матн узра аввало, арк-равоклар қад ростлай бошлайди, сўнг баайни мушакбозликни эслатувчи юлдузча-ҳаволалар ҳар томонга “ялт-юлт” қилиб сочилиб кетади, турли хил чизик ва чизикчалар эса ҳар тарафдан саҳифанинг кенг хошияларига қараб интилади, у ерда янги саҳналар юзага келади, иштирок этувчи янги персонажлар пайдо бўлади ва биргина сифатнинг ўзидан мутлақо кутилмаган тарзда бирданига ўзгариб кетадиган қахрамон характери билан белгиловчи янги бир хусусият келиб чиқади. Поляк ёзувчиси учун буларнинг барчаси эришиб бўлмайдиган ва ақл бовар қилмайдиган гўзал ҳодиса ҳисобланади. Ким унга шунча корректура қилсин дебди? Агар уларнинг ҳақини ўз чўнтагидан тўлагандами, китоби чиқмай туриб, аллақачон тиланчилик қилган бўлур эди. Бизда эса бутун иш қўлёманинг ўзидаёқ тугалланмоғи лозим.

Мана, бир парча, у Жан Жак Руссонинг “Иқрорнома”сидан олинган:

“Миямда фикрлар ғужғон ўйнаб, аранг сиғишиб турибди. Улар тинмай айланади, мавж уриб, қайнаб-тошади – ўзим эса буткул асабийлашиб, ёниб кетяпман, юрагим дук-дук уради... Мана, нима учун ёзолмай, қийналаётганим сабаби. Қўлёмаларим – улар ўчириб ташланган, ўкиб бўлмайдиган даражада бўялиб, чалкашиб кетган – тортган азобукубатларимга гувоҳ. Уларни босмаҳонага топширишдан олдин, ҳар бирини тўрт ё беш мартадан қайта кўчириб чиқишга мажбур эдим. Ёзув столимда, қўлда қалам билан бир варақ қоғоз узра мук тушиб ўтирган ҳолда, ҳеч қачон, ҳеч нима яратолмаганман. Фақатгина кенг далалар бўйлаб ёки қоялар ва ўрмонлар орасида сайр қилиб юрган пайтларимда, фақат кечалари ўринда уйкум келмай, бедор ётган чоғларимдагина, хаёлан гўё бир нималарни ёзиб-чизаётгандек бўламан... Аксарият фикр, ғоя, режаларимни қоғозга туширишдан аввал, беш ёки олти тун мобайнида ўйлаб, миямда обдан пишитиб олар эдим”.

Ўчириб-чизилмаган, тузатишларсиз топ-тоза қўлёмаларга дуч келганимизда, беихтиёр ўйланиб қоламиз: чиндан ҳам бу асарнинг биринчи ва охириги вариантимикин? Жуда оз қўлёмаларни истисно қилганда (Вольтер Фонтенелнинг топ-тоза қўлёмаларида атиги ўнтача ўчириб, тузатилган жойни кўргач, ҳайрон бўлишни ҳам, бўлмасликни ҳам билолмай, ақли шошиб қолган), бунақаси ҳеч қачон бўлмайди, муаллиф жумлани ярим кун ўйлаб юриб, унинг ҳар хил вариантларини бир неча маротаба такрорлаган ва шундан кейингина қоғозга туширган бўлмаса агар. Қоғозга битилган топ-тоза, пухта ва силлиқ жумлага қараб туриб, унга қанча куч, меҳнат сарф этилганини ҳеч қандай билиб бўлмайди. Худди шунга ўхшаб, шеърий сатрларини ойлар давомида “миясида” ўйлаб, пишитиб юрган шоирнинг қўлёмаси ёки машинкада ёзилган матни бизни чалғитиб, хато фикр уйғотиши мумкин. Гоголь шундай ажойиб услубга қандай эришгани, ўзининг тил, сўз бойлигини қаердан олиши ҳақидаги саволга: “Тутундан. Ёзаман ва ёзганларимни ёқаман. Ва яна ёзаман”, деб жавоб берган экан.

Санъат енгиб ўтиши керак бўлган материал қаршилигидан туғилади. Биронта ҳам дурдона, шоҳ асар қийинчиликсиз, куч-ғайрат сарфламасдан, бемалол яратилмаган. Ўз ишининг ҳақиқий, чинакам устаси бўлган ёзувчи ҳеч қачон шошма-шошарлик билан қалам тебратмайди. Башарти қалам ўз-ўзидан ошиқаверса, ўртамиёна муаллифнинг ҳеч қандай хаёлига ҳам келмайдиган қўшимча “қийинчиликлар”ни ўйлаб топиб, уни тўхтатади. Бундай қийинчиликларни ўйлаб топиш эса нақадар осон! Бунинг учун аллақачон қоғозга тушиб бўлган биргина сўз устида ўйланиб, хаёл суришнинг ўзи кифоя ва ҳеч қандай шак-шубҳага ўрин қолдирмайдиган даражада аниқ, равшан ушбу сўз бирданига туман билан қопланиб, ўзининг асл қиёфасини йўқотади, шубҳа уйғотиб, ташвиш, хавотирга сола бошлайди. Қарабсизки, яна ўчириб, чизишлар авж олади, янги саҳифалар юзага келади, эскилари эса ташлаб юборилади.

Мана шундай меҳнатлар, ҳаракат ва интилишлар эвазига ёзувчи ўзининг сўз бойлигига доир характерли хусусиятлар мажмуи, гапларнинг тузилиши ва уларнинг ўзаро муносабатлари, истиоралар, муқоясаларни қўллаш, нутққа оид ўзига хос хусусиятлар ва ҳ. к. лардан иборат бўлган ўз индивидуал услубини шакллантиришга эришади. Яхши ёзувчини асаридан бир бет ўқигандаёқ, баъзан эса ҳатто биргина жумласиданок, бошқалардан осонгина ажрата олиш мумкин. Қадимги муаллифларнинг асарларидан “увоқ” териб юрадиган филологлар ўзларини шу ишга бағишлаган. Мисол учун, қандайдир танқидий ёки публицистик мақолалардан бирида Жеромскийдан келтирилган кичик бир иқтибос, таъбир жоиз бўлса, дағал холст¹га тушган тўқ-қизил ямоқ сингари “ярқ” этиб турибди!

Ёзувчининг индивидуал услуби қай тариқа туғилади ва етилади, бу масала ижод психологияси соҳасидаги энг қийин, мураккаб муаммолар сирасига киради. Ёзувчи шубҳасиз, доим муайян мойиллик, интилиш, қизиқишлар билан машғул бўладики, бу келгусида ўз услубини шакллантиришнинг шарти ҳисобланади. Чунки ифода усули, жумлалар тузиш ва уларни жойлаштириш тартиби борасида ҳар бир киши ўзига хос хусусиятларга эга. Романапислар ва драматурглар бу ҳолатдан унумли фойдаланиб, персонажлар тилини индивидуаллаштиради. Оддий инсоний нутқ орқали одамларнинг мижози, жўшқинлиги, қизикконлиги, қусур ва фазилатлари, қолаверса, ўзига хос ғалатиликлари ҳам намоён бўлади. Ва буларнинг барчаси ёзувчи бўлишни ният қилган кишида ҳам мужассамдир. Қолган ҳамма одамларга ўхшаб, унга ҳам баъзи бир сўзлар ёкса, бошқаси ёкмайди, грамматик шакллар ва синтаксис қоидаларига нисбатан ҳам худди шу фикрни билдириш мумкин. Ёзувчи мана шундай қизиқиш, интилишлар билан йўлга отланади. Йўлда у ўз муҳитига хос бўлган тил билан, мактабда ўқиган ёки ўзи мустақил равишда мутолаа қилган муаллифлар билан муомала қилади, у ёки бу чет тили билан яқин алоқада бўлади ва бу ташқи материал ёзувчига ҳар томондан таъсир ўтказиши ва у аввалига савқи табиий равишда, сўнг эса онгли тарзда ўзига кераклигини танлаб олади.

Пруст услуби – юксак интеллектуал маданиятли инсоннинг қойил қолган тингловчилар олдида олиб борган суҳбати ёки тўғрироғи, ирод этган нутқидир. Адабиёт салонларида ва Риц ресторанидаги зиёфатлар чоғида Пруст шундай тарзда суҳбатлашар, имо-ишора ва маъноли ҳаракатларига қошиқ, санчқи, пичоқ халал бермаслиги учун ўзи ҳеч нарса емасди (бунақа

¹ Холст – канопдан тўқилган мато – Тарж.

пайтларда бир соат олдин тамадди қилиб оларди). Узундан-узоқ, давомли тарзда сўзлар, ўз нутқини кириш гаплар билан мураккаблаштирар, уни шиддатли бир йўсинда, тез ўзгартирар, чекинишлар қилар, айтилмай чала қолган гапларини табассум ёки имо-ишоралар билан тўлдирар, баъзида эса атайлаб тўғри ва бир хил оҳангда сўзлай бошлардики, хира, туссиз туюлаётган суҳбат асносида бирданига кутилмаган фикр-мулоҳаза ёки танбех, парадокс ёки афоризм “ялт” этиб, тингловчиларни ўзига жалб этарди. Кимки уни эсласа, гўё овозини эшитгандай, китоб матнида унинг чехрасини кўриб тургандай бўлади. Пруст ўзининг шу қадар ғайриоддий, бошқалардан ажралиб турадиган ўзига хос оҳангдор услубига адабиётдаги кучли бир шахс ижоди билан яқиндан танишиш туфайли эришган эди. Рескинни мутолаа ва таржима қиларкан, у кутилмаган янгиликни ҳис этади: нахотки шундай ёзиш мумкин бўлса, дея махлиё бўлиб қолади. Анатолий Франс олдида бош эгиб, ижодига тан берган одам учун бу нажотбахш янгилик бўлди. Рескин унинг йўлидаги тўсиқларни олиб ташлади ва унга ўз йўлини ўзи белгилаш имконини берди. Бинобарин, ҳар бир ёзувчининг ўз Рескини бўлади.

Тадқиқотчилар ёзувчиларнинг шахсий кутубхоналарини титқилаб, уларнинг сеvimли муаллифи кимлар бўлганини аниқлашга, уларнинг “livres de chevet” – “энг зарур, энг керакли китоблари”ни билишга уринишлари бежиз эмас, чунки шу тариқа уларнинг шахсий эътирофлари, ёзишмаларидан, атрофдагиларнинг эсдаликлари ёрдамида ана шу “махфий маслаҳатчи”ларни ва ниҳоят, баъзан асарнинг ўзига қараб, у айнан кимнинг таъсири остида дунёга келганини ҳам аниқлаб, билиб олиш мумкин бўлади. Ёзувчи мутолаа учун одатда минглаб турли хил асарлар орасидан айни ўзига қандайдир руҳан яқин бўлган муаллифларнинг китобларини танлайди ва ана шу ёзувчилардан маънавий кўмак, рағбат ҳамда ўз қизиқишларини ривожлантириш юзасидан йўл-йўриқ, кўрсатмалар ҳам олади. Аммо ёзувчи аксинча, ўзига руҳан карама-қарши бўлган адиблардан ўрнак олмоғи мақсадга мувофиқроқ бўларди, негаки кўпгина ёзувчилар ўз қоқоқлигига ботиб қолмаслик учун худди мана шу қоқоқда риоя қиладилар. Кўпинча шунақаси ҳам бўлиб туради, яъни эътибор қозонган, кекса ёзувчи ўзига яқин бўлган бир-иккита классикнинг асаридан бошқа деярли ҳеч нарса ўқимайди.

Ўтган асрларнинг адиблари ўзларининг йўл бошловчи ва мураббийлари кимлар бўлгани ҳақида ўртоқлашишни бажонидил ёқтиришган, ҳозир эса бундайин очиқ-ойдин эътирофларга камдан-кам дуч келасан, киши. Эндиликда бу нарса астойдил сир тугилади, қолаверса, баъзан анкеталардаги ёлғондакам, сохта жавобларни ўқишга тўғри келади, уларда ёзувчилар кўпинча, ўзлари ҳеч қандай қарздор, бурчли бўлмаган муаллифларнинг номларини тилга олган бўлади. Сомерсет Моэм ўзининг адабий кундалигида ёзувчилик маҳорати сирларини ўқиб-ўрганган барча китобларини кўнгилни эритадиган самимият билан номма-ном санаб ўтади. Фақат ўзига бино қўйган аҳмоқларгина гўё бошқа ёзувчилардан ҳеч қандай қарздор эмасликларини айтишдан уялмай, кўпол хатога йўл қўядилар.

Замонавий адабий ҳаётда ёзувчини тақлидчилик қилишда айблаш – уни ҳақоратлаш билан барабардир. Лекин шундай бўлса ҳам, ёзувчиларнинг ўзлари кимнингдир қиёфасида ўз тақлидчисини кўришни ёқтиришади. Масалан, Байрон ҳам бошқаларни ўзига тақлид қилишда ўпкалаган, ўзи эса ғоят миннатдор бўлиши лозим бўлган Шатобриан номини бутун умр бўйи

ақалли бир марта бўлса-да, эслаб, тилга олишга фурсат топмаган. Уйғониш даври ёзувчилари, гарчи уларда ижод қилиш учун материал тақчиллиги деган гап бўлмаган бўлса-да, бутунлай бошқача йўл тутишган. Антик асар намуналарига тақлид қилиш ўз аҳамияти жиҳатидан оригинал ижоддан қолишмаган. Муаллиф ҳатто лотин ёки юнон тилларидан қилган таржималарини ўз асарлари билан ёнма-ён қўйган, замондошлари ҳам таржимага катта эътибор билан қараган. Бу бежиз эмасди. Зеро, қайси бир асардан нусха кўчираётганда, яъни таржима қилаётганда, унинг “ичига” кириб кетишинг ва уни қандайдир даражада янги тилдан яратишинг лозим бўлади. Тақлидчининг намуна, тимсол даражасига кўтарилган, баъзан эса ундан ҳатто ўтиб ҳам кетгани ҳақида қанчадан-қанча мисоллар мавжуд! Мицкевич “Герман ва Доротеа”ни намуна сифатида назарда тутган ва “Пан Тадеуш”ни ёзган. Лабрюйер ўз китобини Теофрастники каби “Характерлар” деб атаган, бу билан тўғридан-тўғри ўз устозига ишора қилган ва, асарининг ҳар бир саҳифаси кузатувлар, фикрлар ва услубнинг оригиналлиги билан ажралиб туришига қарамасдан, камтар шогирд сифатида ўзи панада қолган. Лафонтеннинг “Масаллар” титул варағидаги фамилияси ўқувчида гўё у Эзоп эртакларини фақат шеър қилиб айтиб бергандек таассурот қолдиради.

Антик адабиётнинг нафис, гўзал намуналаридан бири бўлмиш “Буюклик ҳақида” деб номланган асарда номаълум муаллиф шундай ёзади: “Тасаввур қилайлик: агар ҳозир Хомер ёки Демосфен шу ерда бўлиб, мен қўллаган иборани эшитганларида, уни қандай баҳолаган бўлардилар?” Кўпгина ижодкорлар, мукамаллик сари интиларкан, ўтиб кетган устозларнинг пинҳоний нигоҳларини доим ана шундай ҳис қилиб турадилар. Бу ерда гап уларнинг таъсири ёки тақлидчиликда эмас, балки буни худди синов тошига менгзаш мумкин. Уларга, ўтмишнинг юксак намуналарига қараб, ёзувчи ўзининг насрий ёки шеърый асарларини қайта тафтиш қилиб, уларнинг асл металлдан “эритилиб” қуйилганми-йўқми, юқори пробами-йўқми, буни текшириб, синовдан ўтказиб оладилар. Улуғ ўтмишдошлар ўз даврида эришган юксак марраларга етиш, тил устида ишлашни давом эттириб, унинг янгича оҳанг, теран маъно-мазмун касб этишига эришиш, флексия ва синтаксиснинг эскирган балласт (ортиқча нарса, даҳмаза)ларидан халос бўлишга интилиш – сўз санъаткорининг ўтмишдошларга нисбатан бугунги кунда ўз олдига қўядиган вазифалари мана шулардан иборат.

Мазкур боб якунида ёзувчилик санъатига ақл бовар қилмайдиган даражада завқ-шавқ билан қараган кишилардан бири, гуманист Пьетро Бембонинг ушбу сўзларини келтириб ўтмоқчиман. У ўз дўсти, машҳур, ажойиб инсон Пико делла Мирандолага йўллаган мактубларидан бирида ўз фикр-мулоҳазаларини шундай баён этган: “Бутун борлиқ, мавжудотнинг яратувчиси бўлмиш Тангрида наинки адолат, мўътадиллик ва бошқа кўплаб яхши фазилатлар, эзгу ишларнинг илоҳий шакли мавжуд, балки гўзал адабиётнинг илоҳий шакл-шамойили, мукамал шакли ҳам мужассам ва уни тафаккур ила қанчалик кўра олиш бахти – Ксенофонтга, Демосфенга, айниқса Платонга ва энг аввало, Цицеронга насиб этган, деб ўйлайман. Улар ўз фикр ва услубларини мана шу шаклга мувофиқлаштиришга эришганлар. Бизлар ҳам шундай йўл тутмоғимиз, гўзалликнинг ушбу тимсолига имкон қадар яқин боришга ҳаракат қилмоғимиз лозим, деб ҳисоблайман”.

(Давоми келгуси сонда)

Наим КАРИМОВ

ТАРЖИМА САНЪАТИ ВА ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Одамзод қаерда, ер куррасининг қайси бир гўшасида яшаган бўлмасин, янги ҳаёт манзилларини кашф этиш, дарёлар, денгизлар, ҳатто уммонларнинг нариги соҳилидаги ҳаёт билан ошно бўлишга, ўша ердаги ҳаёт манбаларидан баҳраманд бўлишга интиланган. У шу мақсадда сузишни ўрганган, қайиқлар ясаган, кўприклар қурган. Инсоният тараққиётнинг муайян босқичига кўтарилганидан сўнг бошқа мамлакатлар ва қитъаларда яшаган халқлар бадий маданиятидан, нафис адабиёт оламида эришган ютуқларидан баҳраманд бўлишга катта эҳтиёж сезган. Одамзоднинг ана шу эҳтиёж тақозоси билан адабиётлар аро қурган “кўприги” ҳозир кунда “бадий таржима” деб аталади.

Жаҳондаги қайси бир ривожланган мамлакатнинг адабий ҳаётига назар ташламайлик, бошқа халқлар адабиётининг мумтоз намуналари таржима қилинганини кўрамиз. Ўзбекистон ҳам бу масалада истисно эмас.

Жаҳон икки улкан қисмдан – Ғарб ва Шарқдан иборат. Ўзбекистон жаҳоннинг араб, форс, хинд ва туркий тиллар устуворлик қилган шарқий қисмида жойлашган. VII асрдан бошлаб Ўрта Осиёда, жумладан, ҳозирги Ўзбекистон ҳудудларида араб тили, маълум сабабларга кўра, иккинчи она тили мақомида фаолият кўрсатган. Ўзбек олимлари илмий асарларини араб тилида ёза бошлаганлар. Шу даврдан эътиборан араб тилидаги асарлар форсий ва туркий тилларга таржима қилина бошлаган. Айни пайтда араб оламида ҳам форсий ва туркий тилларидаги асарларга қизиқиш уйғонган.

Шу нарса ҳайратланарлики, Шарқда араб тили ҳукмронлик қилаётган бир даврда, 1340 йилда, туркий (ўзбек) тилига илк бор таржима қилинган асар араб муаллифининг эмас, балки форсийзабон Низомий Ганжавийнинг “Хусрав ва Ширин” достонидир. Тарих Қутб Хоразмий ташаббусидан илҳомланиб, 1390 йилда форсийзабон Саъдийнинг “Тулистон” асарини туркийга ўгирган Сайфи Саройига хоразмлик устози билан бирга мумтоз ўзбек таржима мактабининг асосчилари бўлиш шарафини берди. Шу даврдан бошлаб ҳозирги Ўзбекистонда бадий таржима ўзбек маданиятининг таркибий қисми сифатида яшаб, даврдан-даврга камол топиб келди.

“...XIV асрдан бошлаб, – деб ёзган эди академик Воҳид Зоҳидов, – сўз санъати усталари томонидан қатор бошқа халқлар адабиётининг анчагина намуналарини, дунё адабиётининг шоҳ намуналаридан ҳисобланганларини меҳр ва матонат билан, кенг ижодий йўсинда ўзбек тилига таржима қилиб келдилар, ўзбек халқи орасига ёйдилар, уларга кўра ўзбек китобхонлари ўз тилларида улкан ва нодир асарлар ҳисобланган “Хусрав ва Ширин” (Низомий Ганжавий), “Тулистон” (Саъдий), “Шоҳнома” (Фирдавсий), “Калила

* Наим Каримов – Филология фанлари доктори, профессор.

ва Димна”, шунингдек, А.С.Пушкин, Л.Н.Толстой, И.А.Криловнинг баъзи асарларини ўқишга муяссар бўлдилар”¹.

Бизнинг мақсадимиз Ўзбекистонда янги таржима мактабининг шаклланиш йўли ҳақида мухтасар тасаввур бериш бўлгани учун энди устоз Воҳид Зоҳидов билан бирга рус мумтоз адабиёти асарларининг таржима қилиниш тарихига ўтсак.

В.В.Бартольднинг “Туркистоннинг маданий ҳаёти тарихи” (1927) китобидан аён бўлишича, XIX асрнинг сўнгги йилларида Тошкентнинг Эски шаҳаридаги маҳаллий аҳолини “русларнинг ақлий ҳаёти билан таништириш” учун “халқ китобхонликлари” кечаси ўтказилган. 1901 йил 18 мартда Самарқанддаги Шердор мадрасасида 4-5 минг киши иштирокида ўтказилган “халқ китобхонлиги”да Мулла Маҳмуд Л.Н.Толстойнинг “Одамлар нима билан тирик?” ҳикоясини Н.П.Остроумов таржимасида ўқиб эшитирган. “Окраина” газетасининг 1894 йил сонларидаги хабарга қараганда, Самарқандда Пушкиннинг “Балиқчи ва балиқ ҳақида эртак” асари ўқилганида, 200 киши ҳозир бўлган. 1898 йили рус олимлари ташаббуси билан ташкил этилган “халқ китобхонликлари”нинг қачонгача давом этгани ва қандай самара бергани маълум эмас. Лекин шу нарса аёнки, бу “китобхонликлар” ташкил этилишидан аввал – 1870 йилдан бошлаб Тошкентда “Туркистон вилоятининг газети” нашр этила бошлаган. 1875 йили рус шоири И.А.Крилов масаллари газетада биринчи марта ўзбек тилида чоп этилган. 1899 йили Пушкин таваллудининг 100 йиллиги муносабати билан шу газетада “Балиқчи ва балиқ ҳақида эртак”дан ташқари, “Шоир” ва “Шоирга” шеърлари, шунингдек, “Боқчасарой фонтани” достонидан олинган парча ўзбек газетхонлари эътиборига ҳавола этилган. Маҳаллий аҳолига тушунарли бўлиши учун Пушкин эртаги ҳам шеърий, ҳам насрий таржимада босилган. Шу йилларда рус шоирлари асарларини таржима қилишга, Остроумовдан ташқари, газетанинг Сатторхон, Мулла Абдулла сингари маҳаллий таржимонлар ҳам ўз ҳиссаларини қўшишган.

XIX аср охири – XX аср аввалида рус-тузем, шунингдек, жадид мактаблари учун Саидрасул Азизий, Асқар ибн Байрамали Калинин, Абдулла Авлоний дарслик ва мажмуаларининг яратилиши шеърий ва насрий таржиманинг изчил тус олиши ва ривожланишида муҳим омил бўлди. 1917 йилдан кейин эса рус адабиёти намуналарининг ўзбек тилига таржима қилинишига катта эътибор берилди ва шу даврда бадиий таржима соҳасига қатор истеъдодли журналист, шоир ва ёзувчилар кириб келдилар. 1922 йилдан бошлаб М.Ю.Лермонтов, Н.В.Гоголь, И.С.Тургенев, Л.Н.Толстой, А.П.Чехов, М.Горький, А.Блок асарлари таржима қилина бошлади. 1917 йилдан аввал Саидахмад Сиддикий томонидан ўзбек тилига таржима қилинган, аммо чор оҳрангаси чийриғидан ўтолмаган Гоголнинг “Шинель” қиссаси, ниҳоят, 1926 йилда китобхонлар қўлига бориб тегди.

Агар шоир ва ёзувчилар шундай ғайрат билан таржима қилишда давом этсалар, яқин орада Шекспирдек жаҳон адабиёти байроқдорлари асарларининг ҳам ўзбек хонадонларига кириб келиши ҳеч гап эмас эди. Афсуски, худди шу ҳол адабиёт ва санъат атрофида ўралашиб юрган айрим жоҳил кимсаларни чўчитиб юборди. “С” имзоли танқидчи “Туркистон” газетасида босилган “Ўзбек театри” деган мақоласида Шекспир сингари буюк жаҳон ёзувчилари асарларининг ўзбек тилига таржима қилинишига

¹ Қаранг: “Ўзбек адабиёти”. Тўрт жилдлик. 1-жилд. – Т.: Ўздавнашр, 1954. – Б. 9.

кескин қарши чиқди. “Халқимиз ҳозирги даврда, – деб ёзди у, – санъатни, айниқса, Европа санъатини хоҳламайдир. Бизнинг театримиз кимор ва бачча ўйинлари, сафсата ва бачча мажлислари, чойхона манзаралари ва чапани полвонлардан чиққан воқеалардан иборат бўлмоғи лозимдирки, буни халқимизга таъсирини Шекспир ва Шиллернинг қўйилишида кўрсатиладиган санъаткорликдан тополмаймиз... *Бизнинг турмуш ва руҳимиз нуқтаи назаридан бирор қийматга эга бўлмаган Шекспир, Гоголь, Камолларни ҳозирги театримиз доирасидан чиқариб турмоқ керакдирки* (таъкид бизники – Н.К.), биз уларни эплай билмасмиз ва улар бизга бирор таъсир қила олмаслар”¹.

Афсуски, нафақат XIX аср охири – XX аср бошларида, балки XX асрнинг 20-йилларида ҳам киморбоз ва баччабозлар ҳаётидан олинган асарларни хуш кўрадиган, олис даврларнинг ис босган қавагида яшаётган шундай бадфеъл кимсалар бўлган. Аммо бизнинг бахтимизга, халқимиз ва адабиётимиз бахтига, Шекспир ва Шиллер сингари жаҳон адабиётининг буюк намоёндаларининг асарларини юксак бадиий савияда таржима қилишга чоғланган ижодкорлар оз бўлмаган. Улар туфайли 20 – 30-йиллардаёқ Пушкин, Лермонтов, Гоголь, Толстой, Чехов сингари буюк рус; Сервантес, Шекспир, Шиллер, Мопассан, О’Генри, Твен, Тагор, Роллан сингари машхур жаҳон ёзувчиларининг ҳам асарлари ўзбек тилига таржима этила бошлаган.

Шундай мураккаб туғилиш ва шаклланиш йўлини босиб ўтган ўзбек таржимачилиги 1935 йилда “Ҳамлет” трагедиясини буюк маҳорат билан таржима қилган Чўлпон туфайли мухташам бадиий мактаб макомини олишга муваффақ бўлди. Шекспир “Ҳамлет”ининг ўзбек сахнасида илк бор сахналаштирилиши маданий ҳаётимизда қандай қатта маданий воқеа бўлган бўлса, Чўлпоннинг олтин қаламидан чиққан “Ҳамлет” таржимаси ҳам ўзбек таржима адабиёти тарихида шундай улуғ ва унутилмас адабий воқеадир.

Агар аср бошларидаги жадид адабиёти асарлари у ёқда турсин, ҳатто 20-йиллар ўрталарида яратилган ўзбек адабиёти асарларининг тили билан қиёс қилсангиз ҳам, “Ҳамлет”ни таржима қилиш жараёнида Чўлпоннинг А.Қодирий билан биргаликда янги ўзбек адабий тилига пойдевор қўйганига ишонч ҳосил қиласиз. Ҳолбуки, Чўлпон ва Қодирийгача бўлган ўзбек адабий тили XVI асрнинг иккинчи ярми – XVII аср бошларида яшаган Шекспир ва бошқа Ғарб мумтоз шоир ва ёзувчилари асарларини таржима қилишга тайёр эмас эди. Шекспир тилида шундай ғаройиб халқ мақоллари ва мутойибалари, муаллифнинг ўзи тўқиган ҳикматли сўз ва иборалар, тарихий шахс, жой, либос, таом номлари бисёр эдики, уларни ўзбек тилида ифодалаш ва XX асрнинг 30-йилларидаги ўзбек китобхонларига етказиш учун Чўлпон араб, форс ва туркий тиллар оламида яшаган ўзбек тили хазинасини “титкилаб”, эскирган ёки бегона ҳисобланган сўз ва ифодаларга янги ҳаёт бағишлади, ўз бадиий тафаккурининг лисоний имкониятларини ишга солиб, янги сўзлар ва ифодаларини ижод қилди, уларни янги ўзбек тили тароналарида янградиб юборди.

Аслида, буюк асарларни таржима қилишнинг муҳим ва аҳамиятли томонларидан бири ҳам худди шудир.

1937 йил – совет мамлакатаида нафақат “Қатта қирғин” бошланиб, минглаб давлат, фан ва маданият арбоблари қамоққа олинган, балки Пушкин отилган куннинг 100 йиллиги нишонланган сана ҳам. Шу сўнгги воқеа

¹ Ўзбек театри, – “Туркистон”, 1922 йил 22 сентябрь.

муносабати билан 1936 йилда Ўзбекистон ҳукуматининг қарорига мувофиқ Пушкин асарларини таржима этишга киришилди. Шайхзода ва Миртемир Пушкин лирикасини, Ҳамид Олимжон “Кавказ асири”ни, Абдулла Қаҳҳор “Капитан қизи”ни, Темур Фаттоҳ “Лўлилар”ни, Усмон Носир “Бокчасарой фонтани”ни, Ойбек эса “Евгений Онегин” шеърӣ романини ўзбек тилига таржима қилдилар. (Бундан аввал Чўлпон “Дубровский” қиссаси ва “Борис Годунов” трагедиясини ўзбек тилига ўгириб, китобхонларга ҳадя қилган эди.) Чўлпоннинг “Ҳамлет” устида олиб борган ижодий тажрибасини ўрганган Ойбек ва Усмон Носир Пушкин асарларини шундай илҳом билан таржима қилдиларки, бу таржималар ўша даврнинг маданий ҳаётида улкан воқеа бўлди.

Ойбек олдида турган вазифанинг машаққатли томони шунда эдики, французча жой, киши, асар, таом номлари билан тўлиб-тошган, айниқса, шу асар учун Пушкин томонидан махсус ишлаб чиқилган 9 ямб (9 ҳижо) ли, абаб, аабб, абба, аа тартибидаги қофия тизимига асосланган 14 сатрли “Онегин банди” билан ёзилган шеърӣ романнинг барча бадий хусусиятларини сақлаб қолиш амримаҳол эди.

“Шуни айтиш керакки, – деган эди Ойбек “Евгений Онегин” таржимаси муҳокама қилинган илмий анжуманда, – биз гарчанд Пушкин асарларининг таржимонлари бўлсак-да, таржима борасида бизда катта тажриба йўқ эди. Ваҳоланки, Пушкинга қадар *биз кўпгина шоир ва адибларнинг асарларини таржима этиб, маълум ижодий тажриба орттиргач, Пушкин асарларига ёндашишимиз керак эди. Биз, аксинча, Пушкин асарларини таржима қилиш орқасида тажриба орттирмақдамиз (таъкид бизники – Н.К.)*

Бевосита таржима масалаларига келсак, эркин таржима қилиш керакми ёки айнан таржима йўлидан бориш маъқулми, деган савол туғилади. Шубҳасиз, бадий асар таржимасида энг тўғри йўл – эркин таржима йўлидир. Лекин эркин таржима методини ҳам ҳар қандай асар ва ҳар қандай шоирга нисбатан қўллаш мумкин эмас... Лекин “Евгений Онегин”дек ўзида бутун бир даврни ифодалаган 5 минг йўллик романни эркин таржима қилиш қийин. У кичик шеър эмаски, таржимон унинг ички хусусиятларини англаб, уни янгидан, ўзича шеър тарзида бера билса...

...асардаги ҳар бир деталь маълум бир маънога эгадир. Ҳар бир деталь, ҳар бир чизиқ даврнинг кенг ва ҳар томонлама образини яратишга хизмат қилади. Шунинг учун ҳам биронта чизиқни, биронта детални тушириб қолдириш ёки уларни бошқача бериш таржимада ўша давр образини ҳаққоний ифодалашга путур етказди. Масалан, романдаги “*фагот, флейта*” сўзларини “*карнай*” деб таржима қилиш тўғри бўлмайди. Романнинг бир эпизодида эса Ленский *клавикорда* ўйнайди. Бу сўзни ҳам таржимада бошқа бир тушунча билан алмаштириш маҳолдир. Роман қаҳрамонлари балларда *мазурка, вальс* каби рақсларга ўйин тушадилар. Бу рақс куйларини *сегоҳ, чоргоҳ* сингари ўзбек миллий куйлари билан алмаштириш тўғри бўлмайди. Шунинг учун ҳам бу ўринда, менимча эркин таржима йўлидан бормай, мумкин қадар оригинал руҳини сақлаб қолишга интилиб, адекват таржима қилиш керак бўлади. Бундай таржима методи Пушкин романининг руҳи ва маъносини бузмаслик имконини беради”¹.

Пушкин асарини таржима қилишнинг бошқа мураккаб томонлари ҳам оз бўлмаган. Шулардан бири романда французча сўзларнинг, французча киши,

¹ Ойбек. Мукамал асарлар тўплами. 20 жилдлик. XVIII жилд. – Т.: “Фан”, 1981. – Б. 13.

асар, таом номларидир. “Евгений Онегин”да шундай жойлар ҳам борки, – деб давом этган Ойбек, – уларда французча сўзлар француз тилининг имло қоидалари асосида ёзилган. Бундай сўзлар ёзилишига нисбатан бошқача ўқилади. Бундай сўзларни тўғри талаффуз этиш, умуман, асарни тўғри тушуниш учун китобхон маълум даражада тайёрланган бўлиши керак. Китобхон асарда тасвирланган даврдан ташқари, Европа маданияти билан ҳам танишган бўлиши лозим. Масалан, Ленскийнинг табиатини тушуниш учун Кантнинг кимлигини ёхуд Онегиннинг нима учун Адам Смитни ўқишини билиш керак бўлади. Пушкин асардаги бир-икки чизиқлар орқали уларнинг, шунингдек, бошқа ёзувчи ва олимлар ижодининг моҳиятини очиб беради”¹.

Таржимон олдида турган шундай жумбоқлар Ойбекка “Евгений Онегин”ни эркин таржима этиш имконини бермаган. Айниқса, “Онегин банди”нинг шаклий белги ва талабларига таржима давомида тўла рия қилиш ва айни пайтда Пушкин шеърининг бадиий жозибасини сақлаб қолиш масаласи Ойбек олдида ҳисобсиз тўсиқларни қўйди. У шу вақтга қадар поэтик асарлар таржимасида катта тажриба ортирмаганига қарамай, Пушкин асарини юксак савияда таржима қилишга эришди. “Евгений Онегин”, “Боқчасарой фонтани” ҳамда “Демон”нинг Ойбек ва Усмон Носир қаламига мансуб таржималари замонавий ўзбек таржима мактабининг 30-йилларда эришган энг катта ютуқларидан бири бўлди.

Пушкин романини таржима қилиш, шубҳасиз, ўзбек шеърятининг, шу жумладан, Ойбек шеърятининг янги ижодий босқичга кўтарилишида муҳим омил бўлди. Унинг таржимадан ҳориган кезларида жаннатмонанд Чимён бўйлаб кезиниб, табиатдан олган таассуротлари билан тўйинган лирик шеърлари бу фикрнинг далилидир. Биз Ойбекнинг Чимён туркумига кирган шеърини дурдоналарини ўқиганимизда, унинг: “Пушкин ижодиётининг кўркам, гўзал дарахти бутун илдизлари билан она-Ватан заминидадир”², – деган сўзлари ёдимизга келади.

Ойбек Пушкин асарини таржима қилиш жараёнида кўп нарсани ўрганди. Ҳаттоки, 1946 йил октябрида “Қизлар” достонини ёзишга киришганида, ўзи ҳам абаб, абаб, аа тартибида қофияланган 10 сатрлик янги банд тизимини яратди. Афсуски, Ойбек бу банд тизими поэтик тафаккурнинг эркин ва раво оқимига ҳалал бериши мумкинлигини сезгач, ундан воз кечди.

Чўлпон ва Ойбекнинг таржима мактабида шаклланган Миртемир бутун ҳаёти давомида қозоқ, қирғиз, туркман ва озарбайжон адабиётлари намуналаридан ташқари, рус ва жаҳон шоирларининг асарларини ҳам ўзбек тилига қойилмақом қилиб таржима қилди. Лекин Миртемирнинг 50-йилларда Н.Некрасов ижодига мурожаат этиб, “Русияда ким яхши яшайди” достонини таржима қилиши ўзбек таржима мактаби учун фавқуллодда катта воқеа бўлди. Айниқса, жулдур рус қишлоқларининг номларини, мужиклар оғзидан чиққан халқона сўз ва ибораларнинг ўзбеккона нусхаларини топгани таржимани аслият турган юксак поғонага кўтариб юборди.

Ўтган асрнинг 40 – 50-йилларидаги уруш, тикланиш, янги мафкуравий сиқувлар ва шахсга сиғиниш оқибатларининг фош этилиши каби сиёсий кампаниялардан сўнг, 60-йилларда совет мамлакатига эркинлик шабадаси эса бошлади. Даврнинг шу ҳаётбахш тўлқинида ўзбек адабиётига икки ўта истеъдодли шоир – Эркин Воҳидов билан Абдулла Орипов далил кириб келди. Тарих улардан бирининг зиммасига буюк Гётеннинг “Фауст”, иккин-

¹ Ўша асар. – Б. 17.

² Ойбек. Мукамал асарлар тўплами, 20 жилдлик. XVI жилд. – Т.: “Фан”, 1979. – Б. 262.

чисининг елкасига эса буюк Данте “Илоҳий комедия” асарининг “Дўзах” қисмини таржима қилиш масъулиятини юклаган эди. Улар жаҳон адабиётининг шу икки дурдонасини катта илҳом, маҳорат ва сабр билан таржима қилдилар. Бу таржималарнинг майдонга келиши ўзбек таржима мактаби ва ўзбек шеърятининг янги тараққиёт босқичига кўтарилишига туртки берди.

“Евгений Онегин”нинг “Онегин банди” билан ёзилганлиги Ойбек олдида қандай қийинчиликни туғдирган бўлса, “Дўзах”нинг терцет билан ёзилганлиги ҳам А.Ориповга яйраб таржима қилиш имконини бермаган кўринади. Шу сабабли у “Илоҳий комедия”нинг қолган қисмини таржима қилишга журъат этмади. Лекин у умрининг сўнгги йилларида Дантенинг уч сатрлик банд тизимидан истифода этган ҳолда бир неча гўзал ва пурҳикмат шеърларни яратди. Бу, Данте билан ғойибона мулоқот А.Ориповнинг руҳий оламида чуқур из қолдирганидан дарак берди. Гёте асарини таржима қилиш таржимондан қанчалик катта энергияни талаб қилганига қарамай, Э.Воҳидов “Фауст” таржимасини муваффақият билан тугатди. У шу жараёнда турли-туман сирлар, жумбоқлар билан тўла “Фауст”нинг мағзини чақиб, улуғ немиснинг ижодий лабораториясига дадил кира олди.

Бу икки гениал асарнинг ўзбек тилига таржима қилиниши ҳар икки шоир учун катта мактаб бўлди.

Мустақиллик йилларида “Жаҳон адабиёти” журналининг майдонга келиши адабий-маданий ҳаётнинг тақозоси билангина эмас, балки устоз таржимонлар ижодий ишларини янги тарихий шароитда давом эттириб, халқимизнинг маданий ва маънавий оламини янада бойитиш талаби билан ҳам рўй берди. Журнал ўтган давр ичида ўзбек таржима мактаби хазинасини бойитган ўнлаб романлар, қиссалар, дostonлар ва драмаларни эълон қилди; янги таржимонлар авлодининг етишиб чиқишида бош-қош бўлди. Уларнинг ижодий меҳнатлари туфайли ҳанузга қадар ўзбек китобхонларига таниш бўлмаган тўрт қитъа ижодкорларининг асарлари Навоий ва Қодирий тилида сўзлаб юборди.

Биз юқорида академик Воҳид Зоҳидовнинг ўзбек таржима мактаби ҳақидаги фикрини: “...шунингдек, А.С.Пушкин, Л.Н.Толстой, И.А.Криловнинг баъзи асарларини ўқишга муяссар бўлдилар”, деган сўзлари билан тугатган эдик. Олим шу сўзлардан кейин давом этиб, ёзган: “Бу билан сўз санъаткорлари – таржимонлар ўзбек халқининг бошқа халқларга ҳамда шу халқларнинг маданиятига, тилига бўлган муҳаббатларини, хурматларини ифодалаган эдилар; ўзбек халқи билан бошқа халқлар орасидаги дўстлик, ҳамкорликни мустаҳкамлашда иштирок этган эдилар ва, ниҳоят, ўзбек маърифати, ўзбек адабий тилини бойитишда муҳим хизмат қилган эдилар”

Академик олимимизнинг бу сўзларига қўшилган ҳолда яна шуни айтиш керакки, бадиий таржима мактаби шаклланмаган миллий адабиётнинг келажаги бўлмайди. Ҳар бир миллий адабиётнинг ривожланганлик даражаси миллий адабий анъаналарининг барқарорлиги ва ўзига хослиги билангина эмас, балки шу анъаналарнинг бошқа миллий адабиётлар билан ижодий алоқада бойиб, шу адабиётлардаги энг яхши адабий-бадиий тамойиллардан, ижодий ютуқлардан баҳраманд бўлиб борганлиги билан ҳам белгиланади.

Яқинда – ташкил топганининг 20 йиллиги нишонланган “Жаҳон адабиёти” журнали ва журнал атрофида уюшган ҳозирги ўзбек таржима мактаби вакиллари ана шу йўналишда самарали фаолият олиб бормоқда.

ЯПОНИЯДАН ЧИҚҚАН ИНГЛИЗ КАДЗУО ИСИГУРО

Кадзуо 1954 йилнинг 8 ноябрь кунида таваллуд топиб, 1981 йилдан буён постмодерн йўлида, инглиз тилида ижод қилиб келаётган ёзувчидир. У асли Япониянинг Нагасаки шаҳридан. Бу шаҳарни ҳамма билади. 1945 йил, иккинчи жаҳон уруши якунига бориб, бутун дунё учун Иккинчи жаҳон уруши ҳам бир бўлди-ю, Хиросима билан Нагасакидаги атом бомбасининг портлатилиши ҳам бир бўлди. Исигуронинг отаси океаншунос бўлган. 1960 йилда уларнинг оиласи Британияга кўчиб ўтади. Унинг отасини Суррейм графлигининг маъмурий маркази бўлган Суррей шаҳрида жойлашган Миллий Океаншунослик институтига илмий ишга таклиф этишган эди.

Кадзуо Стафтондаги биринчи босқич мактабда, кейин Суррейдаги гимназияда ўқийди. Мактабни тугатгач, у АҚШ ва Канадага саёҳатга чиқади. Дарҳақиқат, унинг болаликдаги мусиқачи бўлиш орзуси орзулигича қолиб кетди, ундан дуруст мусиқачи чикмади.

1978 йилда у Кент университетидеда инглиз тили ва фалсафа бакалаври дипломини олди. 1980 йилда Шарқий Англия университетидеда магистрлик ишини химоя қилди. Университетда бир гал Малькольм Брэдбэрининг ўтган дарси унда ўзгача таассурот қолдиради. У адабиётга чексиз кизиқиш ва муҳаббат уйғотган ўша сабоқларни кўп бор эсга олишни хуш кўради. Исигуро 1983 йилда Англия фуқаролигини олган.

У жаз йўналишида куйловчи Стейси Кентнинг “Трамвайдаги нонушта” (2007 йил), “Ўзгарувчан аланга”(2013 йил) номли кўшиқларининг муаллифи эди. У ўзининг ёзган кўшиқ матнлари ҳақида хотирлар экан, “улар ўзига яраша ўта эҳтиросли, ишонувчанлик руҳида ёзилган, янаям аниқроғи, ўта шахсий ҳис-туйғуларнинг инъикоси, уларга қандайдир мавҳумлик, ноаниқлик хос”, дейди.

У 1986 йилда Лорн Макдугаллга уйланган. У Лорн билан ҳали уйсизликдан қийналиб юрган пайтларида, Лондондаги Ноттинг Хилл етимхонасида танишган эди. Ҳозирги вақтда улар қизлари Наоми билан Лондонда яшашади.

Кадзуонинг адабиётдаги парвози 1981 йилда унинг Introduction 7: Stories by New Writers антологиясига киритилган учта ҳикоясидан кейин бошланган. 1983 йилда унинг биринчи романи босилиб чиққач, Британиянинг энг ёш ёзувчиларидан бири номинацияси учун номзоди кўрсатилади. У айнан шу муваффақиятлари учун 1993 йилда яна бир бор мазкур номинация ғолиблигини кўлга киритди.

Унинг 1982 йилдаги “Тутун қоплаган қирлар” романида Англияда яшовчи япониялик бева Эцуконинг ҳаёти қаламга олинган. Қизининг ўзини ўлдириши уни Нагасаки фожеасини бот-бот эслашига сабаб бўлади. Адибнинг тилга тушган асарларидан яна бири япон халқининг иккинчи жаҳон урушига муносабати ёритилган “Омонат дунё мусаввири” романи бўлди. Асар қаҳрамони Мацуи Оно расом бўлиб, адиб унинг ҳарбий жараёнлар билан кечган ҳаёти орқали японияликларнинг урушга муносабатини,

қарашларини тадқиқ қилади. Мазкур асар Буюк Британияда “Йилнинг энг яхши асари” дея тан олинган.

“Куннинг қолган қисми” деб номланган учинчи романда кекса инглиз қаролининг кечмишлари қаламга олинган. Унда ҳам муаллиф яқинлашиб келаётган уруш домига кириб бораётган одамлар ҳаёти мисолида халқ ҳаётини хотира монолог шаклида ҳикоя қилади.

Адибнинг ушбу романи Букер мукофотини олган. Ажабки, унинг номзоди ҳайъат аъзолари томонидан бир овоздан маъқул топилган. Адабий жамоатчилик мазкур асарни “Йигирманчи асрнинг инглизча энг яхши романи”, дея эътироф этди. Исигуро миллати япон бўла туриб, бундай юксак мақомга эга бўлгани албатта, эътирофга лойиқдир. Жозеф Конрад ва Владимир Нобаковлар ҳам ўз миллатига мансуб бўлмаган тилларда мумтоз асарлар яратиб ном қозонишган эди. Мазкур роман асосида Энтони Хопкинс ва Эмма Томпсонлар бош ролларни ижро этган ҳолда фильм ҳам суратга олинган. Бу фильм русчага “Кун поёнида” деб таржима қилинган.

1995 йилда Исигуронинг услуб жиҳатдан анчагина мураккаб бўлган “Ҳасрат чекаётганлар” романи эълон қилинди. Агар бундан аввалги асарларида воқеалар ўтмишга хос бўлган бўлса, бу романда Исигуро ҳозирги даврга мурожаат қилади, воқеалар номи қайд этилмаган Европанинг марказидаги мамлакатда бўлиб ўтади. 2000 йилда нашрдан чиққан “Бизлар етимликда бўлган даврлар” романидаги воқеалар йигирманчи асрнинг биринчи ярмида Шанхайда бўлиб ўтади. Роман қаҳрамони бундан йигирма йил муқаддам сирли равишда йўқолган ота-онасининг йўқолиши сабаблари, сирли тафсилотларини изкувар ёллаган ҳолда ўргана бошлайди. Исигуро бу романида ўзининг сеvimли услубини кўллаган ҳолда ўтмишга сайр этади.

Исигуро телевидение учун ҳам иккита оригинал фильм яратди. У Қироллик адабий жамиятининг аъзоси ҳисобланади. Унинг асарлари қарийб 30 дан ортиқ тилларга таржима қилинган. “Тайм” журнали тадқиқотларига кўра, унинг 2005 йилда эълон қилган “Мени кўйиб юборма” номли романи инглиз адибларининг барча замонларда яратган энг яхши романлари юзталигидан ўрин олган.

Исигуро 1989 йилда Букер мукофотини олган, 1995 йилда Британия империяси ордени, 1998 йилда Санъат ва адабиёт ордени билан мукофотланган. 2017 йилги Норвегия академиклари уни адабиёт йўналишидаги Нобель мукофотига муносиб деб топдилар.

Кадзуо Исигуронинг ҳар бир асари адабиётда ўзига хос шов-шув бўлиб келаётир. Унинг энг оммалашган “Мени кўйиб юборма” романида ўттиз ёшли Кэти Хейлшемдаги имтиёзли мактабда ўтган ҳайратомуз воқеликлар, чала ярим янгиликлар-у, сирли хавф-хатарлар ҳақида эслайди. У ўзини ўша даврдагидек ҳис этади, ўша воқеликларга қайтгандек ҳикоя қилади. Асар оддийгина муҳаббат қиссаси ёки дўстлик ва хотиралар ифодаси эмас, унда “ҳаётингни бахшида этиш фалсафасининг муайян даражада моддийлашуви”га эришилган.

Бу асар ҳозирги замон ва ўтмишнинг қалбни изтиробга солувчи воқеалари ҳақидаги роман-ҳикоятдир. Дардқи, шифоси бор, бироқ асарни ўқиғач, узоқ вақт сиз билан бирга қолади...

Исигуронинг “Куннинг қолган қисми” ҳамда “Мени кўйиб юборма” романларининг адади бир миллиондан ошиб кетди. “Дафн этилган баҳодир” романи ноодатий, ўқувчини гўёки сеҳрлаб кўяди. Муаллиф бизни ўрта асрлардаги

Англияга олиб боради. Уруш даврларини кўз олдингизга олиб келар экан, тасаввурингизда олам талотўп, курраи заминни зулмат қоплаган, ўтган бир соатлик умр худди узоқ йил илгари яшаб ўтилган тонг каби тез хотирадан ўчади. Кекса жуфтлик Аксель ва Беатриса ўз жонажон гўшасидан чиқиб ўта хатарли йўлга отланишади, улар кўп йилдан буён кўрмаган ўғлини излаб юрт кезишади. Мана шу саёхат жараёнида дуч келинган хотираларнинг жонланиши, уруш ва қасос, муҳаббат ва кечириш каби инсоний ҳолатлар талқинида бир хулоса келиб чиқади, “майлига, шаклга эътибор қилманг, аслида барчамиз ёлғиз эканмиз...”.

“Омонат дунё мусаввири” романи қахрамони урушгача бўлган даврда Япониядаги энг машхур рассомлардан бири, ўзининг осуда ҳаётини камтарлик билан яшаб, ўз қизини орзусидагидек йигитга узатиш қайғуси билан яшайди. Аммо унинг хотиралари, ўтган кунларига кулоқ тутсангиз, эски Токионинг шовқин-суронли, шўх-шаънли кварталларига бориб коласиз, у жойда ҳаёт жуда мўртдек, омонатдек, бўғиқ эҳтиросларнинг маҳзун олами, гўзаллик ва киши билмас эҳтиёжларга дуч келасиз. Ҳаммаси оддий одамнинг ички дунёси тадқиқига хос битиклар...

Малькольм Брэдберининг адабиётдан сабоклари таъсирида улғайган Исигуронинг “Куннинг қолган қисми” асари қахрамони Эцуко Англия провинциясида яшайди. Катта қизининг ўзига суиқасд қилиб вафот этишидан сўнг унинг ҳаёти урушдан кейинги йиллардаги Нагасакида ўтган ўзининг ўсмирлик даври хотираларига қоришиб кетади. Бу хотиралар уни чулғаб олади гўё. Қашшоқлашиб қолган аристократ хоним Сатико билан танишув ва бу яқинлик билан боғлиқ ғалати, айтиш мумкин бўлса, хайратомуз воқеликлар қаламга олинган.

“Бизнинг етимлик йилларимиз” романи 30-йилларнинг қора прозаси ҳамда йигирманчи асрнинг охири – йигирма биринчи аср бошларида урфга кирган културологик наср жанрининг уйғунлигига эришилган. Таниқли изқувар Кристофер Бэнксни болалигидан ота-онасининг ҳалок бўлиши сабабларини билиш орзуси қийнаб келади ва ниҳоят, бу ишга киришади. Аммо Лондондан Шанхайга жуда таҳликали вақтда йўлга чиққан Кристофернинг бу сафари бугунги кун воқелигидан тарихга, шафқатсиз ҳаёт реалликларига юриш юриш бўлади.

2017 йилнинг адабиёт соҳасидаги Нобель мукофоти Япониянинг Нагасаки шаҳрида туғилиб, ўзининг онгли ҳаётини Англияда яшаб келаётган бетақрор истеъдод ва тафаккур соҳиби бўлган адиб Кадзуо Исигурога насиб этгани тасодиф эмас. Бу галги танловда швед академиклари адашмаган бўлсалар керак!

Ҳусан ЭРМАТОВ

JAHON MADANIYATI VA SAN'ATI

Виктор ШКЛОВСКИЙ

(1893–1984)

ЧАПЛИН ВА ЭЙЗЕНШТЕЙН

Рус тилидан
Шохрух АБДУРАСУЛОВ
таржимаси

Жаҳон кинематографиясининг икки буюк намояндаси, овозсиз кинонинг йирик даргалари – Чарли Чаплин (1889–1977) ва Сергей Эйзенштейн (1898–1948) ижоди ҳеч шубҳасиз, умуминсониятга дахлдор ҳодисалардир. Ҳар икки санъаткор оқ-қора тасвирдаги унсиз нигоҳлар ила миллионлаб санъат муҳибларини ўзига ром этди, гоҳо қувноқ эпизодлар, гоҳида эса ҳазин дард билан йўғрилган фильмлари қурраи заминни ҳайратга солди. Вақт ўтиб овозли кино пайдо бўлди, рангли фильмлар экранга чиқди, шунда айрим даврларда “овозсиз кинонинг умри тугади, энди Чаплину Гриффитлар, Пудовкину Эйзенштейнларнинг ленталарини ёқиб юборса ҳам бўлаверади”, қабилдаги гап-сўзлар қулоққа чалинди. Йўқ, улар адашишди, овозсиз кинонинг шухрати, мақому мартабаси кундан-кунга ортаверди, “Буюк диктатор”, “Катта шаҳардаги ёнгинлар”, “Олтин вазвасаси”, “Кичкинтой”, “Дайди”, “Гонгонглик хоним” (Чарли Чаплин фильмлари), “Александр Невский”, “Иван Грозний”, “Яшасин, Мексика!”, “Потёмкин Броненосеци” (Сергей Эйзенштейн фильмлари) сингари картиналар классик даражага етди.

Чаплин ва Эйзенштейннинг илк танишуви 1930 йилга тўғри келади, ўшанда собиқ Иттифоқ режиссёрлари АҚШга ижодий сафар билан ташириф буюрган эди. Бу кезларда Чаплин аллақачон ўз ижодининг чўққисига чиққан, Эйзенштейн эса “Потёмкин Броненосеци” ва “Октябрь” номли фильмларини суратга олганди. Рус кинорежиссёрининг океан ортига келишидан яна бир мақсади Теодор Драйзернинг “Америка фожияси” романини экранлаштириши эди, бироқ Paramount Picture кинокомпанияси фильм сценарийсини инкор этади. Эҳтимол америкаликлар ўзларининг буюк романини ўзга миллат вакили кино қилишидан хавфсираб, шундай қарорга келгандир? Шундай бўлса-да, Эйзенштейн юртига қуруқ қўл билан қайтмайди, у ўз сценарийси асосида Калифорния штатидаги олтин талвасаси билан боғлиқ жуда қизиқ ҳужжатли манбаларга асосланган “Зуттернинг олтинлари” номли фильмни суратга олади.

Сергей Эйзенштейн Чаплин ижодини доимо юксак баҳолаб, уни устоз сифатида ҳурмат қилгани сир эмас. Ўз навбатида Чарли ҳам Эйзенштейнни йирик кинорежиссёр сифатида эътироф этган, хусусан унинг “Иван

* Манба: В.Шкловский. Эйзенштейн – Москва: “Искусство”, 1973.

Грозный” номли фильмини томоша қилгач, ўз таассуротларини шундай баён қилади: “Мен иккинчи жаҳон урушидан сўнг Эйзенштейннинг “Иван Грозный” фильмини кўриб чунонам ҳайратга тушдим, ушбу картина тарихий жанрнинг олий намунаси эди. Режиссёр мозий саҳифаларини поэтик кўламда ифодалайди ва фикримча бу талқиннинг қойилмақом шаклидир. Боси тасвирланаётган даврнинг умумий манзараси, ҳолату рафтори шундоққина кўз ўнгимизда жонланади. Назаримда, санъат асари тарихий далилу манбаларни илмий трактатлардан кўра яхшироқ сақлай олади ва “Иван Грозный” фильми айни ҳақиқатга ишончимни янада мустаҳкамлади”.

Кўйида эътиборингизга ҳавола қилинаётган таниқли рус мунаққиди, адабиётшунос, киношунос олим Виктор Шкловский (1893–1984)нинг мақоласида Чаплин ва Эйзенштейннинг илк танишуви, ижодий олами ўзига хос йўсинда ифодаланган бўлиб, бу ҳар икки санъаткор ҳақидаги тасаввурларимизни янада бойитмоғи шубҳасиз.

ЛОС-АНЖЕЛЕСДАГИ ҚАБУЛ

Америка бўйлаб саёҳатга чикқан Сергей Эйзенштейн шу вақтгача Чаплинни фильмлари орқали яхши танир ва ҳурмат қиларди; Москвада эса у Мэри Пикфорд ва Дуглас Фербенкс билан учрашган эди.

Эйзенштейн Дуглас билан Нью-Йоркда қайта юз кўришди. Бу палла Америкада “ғаройиб” қонун ҳукм суради: спиртли ичимликлар бутунлай тақиқлаб қўйилганди. Ўша кезлари ароқ, айникса, винони баланд нархга пуллаб юрган лўттивозларнинг пайтавасига қурт тушганди.

Табиийки, Дуглас Фербенкс анча-мунча кўзга кўриниб қолган Сергей Михайловичдек режиссёрни бор расм-русумини ўрнига қўйиб, юсак даражада кутиб олишни хоҳларди. Бироқ, Эйзенштейн Америкага киришдан аввал ҳукумат раҳбарлари билан учрашиб, бирор қоидага хилоф иш тутмасликка ваъда берганини айтди; модомики маст қилувчи ичимликларга рухсат йўқ экан, эрка кўнглининг бедодликларини жиловлаб, шу таомилга да риюя қилмоқни истарди.

– Унда Лос-Анжелесга йўл олдик. Бизни Чарли кутмоқда – деди Дуглас дафъатан. – Бу шаҳар – кинонинг пойтахти!

Меҳмонлар йўлга тушди. Поезд шамолдек гувиллаб учиб борар, кумли даштлару ясси адирлар секин-аста ортда қоларди. Эйзенштейн ўз купесиди одатдагидек китоб мутолааси билан банд эди.

Бизнинг кинематографлар Лос-Анжелесга “Бирлашган артистлар” ташкилотининг аъзолари сифатида ташриф буюришди. Бу ташкилотга Дуглас Мери Пикфорд билан бирга асос солганди.

Меҳмонлар кенг ва шинам кабинетга кириб келишди. Девор бўйлаб узун ёзув столи жойлашган эди. Бу Дугласнинг иш столи бўлиб, устида турфа эскизлар тўплами, ранг-баранг фотосуратлар қалашиб ётарди, катта-кичик предметлар орасида айникса, бронзадан ясалган иккита леопард ҳайкалчаси яққол кўзга ташланарди.

Чап тарафда кичкина эшик кўринади: у очик турибди. Бу эшикдан кирилса, шарқона руҳ ила жиҳозланган меҳмонхонани кўриш мумкин. Марказдаги алвон курсида Фербенкс ўтирибди. Бироқ ҳамма интиқиб кутаётган Чаплиндан хозирча дарак йўқ.

Туйкус юқоридаги эшикни кимдир тақиллатди ва оҳиста ичкарига қадам қўйди. Хонада мисли Саваоф маъбуди¹ни ёдга солувчи, қоп-қора сочли, қадди-қомати келишган кимса пайдо бўлди. Бир қарашда уни Чаплинга ўхшатиш ҳам, ўхшатмаслик ҳам иложсиз эди.

Киноихлосмандларга аёнки, Чаплин машхурлигу муваффақият бобида анча-мунча ҳамкасбларидан илдамлаб кетган. Шу кезларда у “Катта шаҳардаги ёнғинлар” номли фильмини суратга олиш ишларини якунлаган эди.

Шу пайт чор атрофдагилардан бири тантанали овозда таништирди:

– Чарльз Спенсер Чаплин!

Актёрлар ўз елкасида турфа қисматларни кўтариб юради: улар ҳаётни ўйнайди; баъзан қойилмақом, баъзан қониқарсиз... Баъзида образлар дунёсига шу қадар шўнғиб кетишадики, ўзлари ва яқинлари учун яшашга фурсатлари етмайди, шафқатсиз вақт ижодкор устидан ҳукмини ўқиб қўя қолади. Чаплиннинг пешонасига шундай ёзиқ битилганди. Хуллас бугунги ижодий, қизғин учрашув чинакам машхур ва закий икки санъаткор: Лондоннинг ташландиқ, гадейтопмас кўчаларида улғайган Чарли Чаплин ва Рига осмонида порлаган болакай Сергей Эйзенштейн ўртасидаги дўстликнинг ибтидосини бошлаб берди. Стол атрофида турфа тақдирга эга икки ажойиб шахс юзма-юз ўтирарди: қизиғи, уларнинг даҳосини ҳам, насл-насабини ҳам бир-бирига менгзаб бўлмасди.

Чаплин Эйзенштейндан тўққиз ёш катта эди. У қашшоқ оилада туғилди, болалиги мураккаб шароитда, хору зорликда кечди. Аммо бутун умр юксак мақсадларни кўзлади, шу йўлда астойдил ва муттасил ҳаракат қилди.

У ўқирди, бироқ кам нарса биларди, аниқроғи, билганлари ҳам негадир тарқоқдек, сочма иллюзиядек таассурот уйғотарди. Чаплин ўз эсдаликларида алланечук истехзо билан шундай ёзади: “Назаримда, ер юзидаги ҳар бир инсон ниманидир ўрганишга жидду жаҳд билан интилади. Ва мен ҳам ўшалардан бириман. Энг муҳими, билимга талпинишим, хайрихоҳлигим мутлақо беғараз. Афсуски, кўпчиликнинг илмга рағбати, муҳаббати ҳақиқий бўлмайди, улар зоҳиран нодонлигини никоблаш учун ўзларини билгич қилиб кўрсатади. Мен эса бўш вақтим бўлиши ҳамано китоб дўконларига йўл оламан” (*Чарльз Чаплин. “Менинг таржимаи ҳолим” китобидан*).

У шунчаки вақт ўлдириш ёки енгил-елпи мулоҳазалар учун китоб ўқимасди. Эҳтимол у барча китоблар орасида “Инжил”ни яхшироқ биларди. Шунингдек, у Шопенгауэрнинг барча уч жилдлик асарларини мутлақо қилишга тутинарди, аммо мана қирқ йилдирки, бунинг уддасидан чиқолмасди.

У Уитменни ўқирди, бироқ унинг ижоди билан мураса қилолмасди: боиси Уитмен мутлақо бошқа Америкада туғилиб, ўсганди.

Чарли кинода Қирол Лирдек ҳукмдор эди, фақат ундан фарқли ўлароқ бахтли эди. У икки мамлакат – АҚШ ва Буюк Британияга бадарға қилинган қироллардек ҳур ва озод яшарди.

Эйзенштейн ва Чаплин илк бор учрашган мазкур кун 1930 йилга тўғри келди, бу вақтда Чаплин оламшумул шуҳрат қозонган “Парижлик аёл”, “Олтин васвасаси”, “Цирк” каби фильмларини суратга олиб бўлганди. У ўз даҳосининг чўққисига чиққан, айни ижодий етукликдан сармаст юрарди: юқоридаги киноасарлардан сўнг у “Пилигрим”ни ҳам бошлаган ва мазкур

¹ Саваоф маъбуди – яҳудий ва христиан дини эътиқодига хос маъбудлардан бири. Унинг исми “Инжил”да учрамаса-да, айрим авлиёлар ҳикматлари ва диний қўшиқларда тез-тез қўлланилади – *Тарж.*

фильм ҳам худди аввалгиларидек кулгили саргузаштларга бой бўлмаслиги мумкин эмасди. Эйзенштейн эса “Иш ташлаш”, “Потёмкин Броненосеци”, “Генерал чегараси”, “Октябрь” сингари фильмлар яратганди. Иккови ҳам бир-бирини яқиндан таниб олди, иккови ҳам ўз даврининг авж нуктасида учрашганига шубҳа қилмасди ва энг муҳими, иккови ҳам кинематографияни кучли муҳаббат билан севарди.

ЧАПЛИН ВА ЭЙЗЕНШТЕЙН КАТТА ЭКРАНДА

Биз барчамиз Чаплинни экранда қандай кўринган бўлса, шундайлигича қабул қиламиз: меланхолик, кичик жуссали, беўхшов кийинган ва худди судралиб юрувчидек аранг қадам ташловчи одам.

У қачонлардир эски-туски қалашиб ётган бозордан ўзининг машхур костюмини харид қилди, ваҳоланки, бу костюм ўша пайтлар урфда эмасди. Бироқ қаҳрамонимиз учун бу муҳим ҳисобланмайди, унга нимадир ёқиб қолдими тамом, албатта, сотиб олади.

Умуман Чаплиннинг кийиниш услуби ўзига хос. Ёдингизда бўлса, Чарльз Диккенснинг “Дэвид Копперфилд” асари қаҳрамони доимо калта шим кийиб юради, Чаплин эса аксинча, узун шимни маъқул кўради.

Чаплин ингичка ҳассага таяниб юради, аслида ҳассасиз ҳам яшаш мумкин, айниқса, экрандаги Чаплиннинг ёшида бу мутлақо осон вазифа. Унинг ҳассаси ортиқчадек, худди дабдаба учундек таассурот уйғотади.

Унинг костюми тамомила “чаплинона” эди: бош кийими, шими, бошмоқи – барчаси ҳақиқий масҳарабознинг либосини ёдга соларди: бироқ шунчаки масҳарабоз эмас.

Агар таъбир жоиз бўлса, бу либослар қиролнинг тожи ва ридосидан кам эмасди!

Чаплин тез орада бойиб кетди. Ажойиб кино тарихчиси Ежи Теплицнинг қайд этишича, унинг ҳар бир фильми курраи заминни ҳайратга солар ва қарийб 300 миллионга яқин аудиторияни қамраб оларди.

“Катта шаҳардаги ёнғинлар” фильмида Чаплин икки хил қиёфада намён бўлади: кашшоқ ва бадавлат Чаплин. Камбағал Чаплин улуг актёрнинг чинакам даҳосини мужассам этади: унда Чарлининг ботиний олами, руҳияти кўриниб туради.

Чарли ўзининг серташвиш болалиги ва “Кичкинтой” номли фильмини ҳеч қачон унутмайди. Ушбу картинани у Жекки Куган билан ҳамкорликда суратга олганди. Фильм воқеалари Чаплиннинг кашшоқлигу муҳтожликка тўла мурғак кунларини кинотасмаларда жонлантиради: каталакдек хужрада ака-укалари билан оч-наҳор ҳаёт кечирган актёрнинг болалиги фильмга кўчиб ўтгандек бўлади.

Чарли кино аталмиш “дунёча” да эркин парвоз қиларди, унинг муносиб замондоши Сергей Эйзенштейн эса “Потёмкин Броненосеци” номли машхур фильмини яратиш хаёли билан яшарди.

Сергей Эйзенштейннинг “Потёмкин Броненосеци” фильми – Иттифок киносининг буюк кашфиёти. Табиийки, картина бундай рутбага осонликча эришмаган. Фильм қай тахлит дунёга келди, қандай қилиб дурдона киноасарга айланди?

Шухрат пиллапоялари сари дастлабки қадамни аввало режиссёр қўйди (*С.Эйзенштейн назарда тутилмоқда – Тарж.*), у суратга олиш жараёнида

кинематографиянинг эски қонуниятларига кўр-кўрона ёндашишдан воз кечиб, янги тажрибаларни синовдан ўтказди.

Шу вақтгача асосан ҳарбий хроникада ишлаб келаётган маҳоратли кино-оператор Эдуард Тиссэ¹ Эйзенштейн билан ёнма-ён туриб ижод қилди.

Тиссэ том маънода оператор-стратег эди.

У барча тасодифларни мақсадга бўйсунтириб, фильм ғоясини очишга сафарбар этди.

Эйзенштейннинг атрофида ажойиб ижодкорлардан иборат фидойи жамоа йиғилган эди: масалан, Григорий Александров – кинотасмаларни яхши билади, ҳаракатларга мослашувчан, чопқир, мохир спортчи ва иродали инсон. Ҳатто хатога йўл қўйса-да, истеъдоду ғайратига шубҳа уйғонмайди.

Фильм директори – Яков Блюх. Блюх чинакам ташкилотчи эди, тез ва мақбул қарор қабул қиларди.

Кинофабрикани М.Капчинский бошқарди. У дастлаб армияда хизмат қилди, аскарлар қўмитасига раис ҳам бўлди, шундан сўнг биринчи Москва давлат кинофабрикасига директор лавозимига тайинланди.

Кинофабрика фильм суратга олиш учун зарур асбоб-ускуналар билан тўла жиҳозланган, фақат режиссёрнинг “Мотор!..” – дея иш бошлаши қолганди, холос.

Фильм сценарийси ҳаддан ташқари катта эди, ҳатто айтиш мумкинки, ҳажман бундай сценарийнинг мавжудлигига ақл бовар қилмасди, бунинг сабаби шундаки, фильм сюжети кадрлар бўйича, анъанавий йўсинда батафсил акс эттирилганди. Уни дастлаб мовий кўзли, ёшгина Нина Агажанова исмли киз қоғозга туширди.

Аммо сценарий муаллифи масаласида аниқ тўхтамга келиш анча қийин кечди. Ўшанда, даъвогарларнинг сони ўндан ортиқ эди. Биз каби “Броненосец” нинг туғилишига гувоҳ авлод эса Агаджановани ҳақиқий муаллиф деб тан олдик ва ҳанузгача шу фикрда собитмиз.

Албатта, сценарий фильмга айланганига қадар анча-мунча ўзгаришларга юз тутди, хусусан, қоғозда йўқ айрим эпизодлар қўшилди, режиссёр кўримлари, топилмалари билан бойиб, ўзгача шаклда экранга кўчди. Кино бўйича кўплаб тадқиқотлар олиб борган олим М.Штраух шундай хотирлайди: “Кунларнинг бирида французларнинг “Иллюстрасьон” журналида эълон қилинган қизиқ бир суратга кўзим тушди. Рассом вайрона бўлган Одесса зинапояларини маҳорат билан тасвирлаган, ҳатто манзара хунук бўлса-да, суратда томошабин нигоҳини тортувчи недир жозиба, ажиб тилсимот мужассам эди. Ғарб журналистларининг топқирлигига қойил қолиб, суратни Эйзенштейнга кўрсатдим ва бу ноёб картина режиссёр тасаввурини бамисоли яшиндек чакнатиб юборди”. Фильмда зинапоялар узра базўр ҳаракатланаётган, атроф-жавонибаги бефарқ инсонлардан ёзғираётган ногирон аёл тасвири кўрсатилади, бу том маънода интеллектуал режиссёрларга хос рамзий, фавкулудда оҳорли эпизод, назаримда, Эйзенштейн мазкур лавҳани яратишда Штраух таъкидлаган суратдан илҳомланган кўринади.

Умуман, Эйзенштейн фильмнинг ҳар бир эпизодига жиддий аҳамият қаратди ва яқунда ажойиб картина яратди. Ўз вақтида “Потёмкин Броненосеци”нинг “барча даврларнинг энг яхши фильми” дея эътироф этилиши ҳам бежиз эмас.

¹ Эдуард Тиссэ – асли латиш миллатига мансуб таниқли кинооператор. С.Эйзенштейн билан мунтазам ҳамкорлик қилиб, кўплаб фильмларини тасвирга туширган.

ХОРИЖЛИК ҲАМКОРЛАР БИЛАН МУЛОҚОТ

Дунёда мамлакатлар кўп, халқлар ҳам турли-туман. Улар гоҳо айро тилларда сўзлашса-да, кўп асрлик умумий тарих, маданий-маънавий муштараклик элларни, дилларни боғловчи муҳим омил бўлиб келган. Хусусан, ўзбек ва тожик халқларининг ўхшаш урф-одат ҳамда санъати ана шундай маданий мулоқот шаклларини топиш, ютуқлар билан алмашишга имкон берган.

Бугун ҳам бу каби анъаналар давом этмоқда. Ўзбекистонда Тожикистон маданияти кунлари ўтказилгани ўзаро ҳамкорлик алоқаларини янги босқичга кўтаришдаги саъй-ҳаракатларнинг амалий ифодасидир.

Ўзбекистон Республикаси маданият вазирининг биринчи ўринбосари О.Назарбеков, Тожикистон Республикаси маданият вазирининг бирин-

чи ўринбосари И. Машрабов ва бошқалар мазкур фестиваль санъат, маданият ҳамда маънавият соҳасидаги ҳамкорликни фаоллаштириш, халқларимиз ўртасидаги дўстлик ва ҳамжиҳатликни мустаҳкамлашга хизмат қилганини таъкидлади. Мамлакатларимиз раҳбарларининг учрашув ва мулоқотлари ўзаро ишончга асосланган ижтимоий-иқтисодий алоқаларни мазмунан бойитиб, ижодий муваффақиятларни рағбатлантириш учун зарур шароит яратишга асос бўлмоқда.

Маданият кунлари доирасида ташкил этилган тадбирларда тожикистонлик санъат усталарининг дўстлик ва тинчликни тараннум этувчи куй-кўшиқлари янгради.

“Замонавий Тожикистон” номли фотокўргазма, мўйқалам усталарининг ижод намуналари, ёзувчи ва шоирларнинг китоблари тақдимоти таассуротларга бой бўлди. Ташкил этилган турли байрам кечалари санъат намояндalари билан унутилмас учрашув онларини тақдим қилди. Шунингдек, тожикистонлик киноижодкор Носир Саидов томонидан суратга олинган “Акси йўқ кўзгу” ва “Муаллим” бадий фильмлари намойиши бўлиб ўтди. Халқаро кинофестивалларда муваффақият қозонган мазкур картиналар ҳалоллик ҳамда софдиллик сингари инсоний кечинмалар ҳақида ҳикоя қилади.

– Ўзбекистон ва Тожикистон ўртасидаги муносабатлар ўзаро ишонч, манфаатли ҳамкорлик тамойиллари асосида ривожланаётир, – деди Тожикистон маданият вазирининг биринчи ўринбосари И.Машрабов. – Халқларимиз ўртасидаги дўстлик ва маданий ҳамкорлик алоқалари ана шундай байрамлар ҳамда тадбирларда янада мустаҳкамланмоқда. Маданият кунлари давомида намойиш этилган бадиий чиқишлар, ижодий учрашувлар ўзбекистонлик санъат ихлосмандлари томонидан илиқ кутиб олинди.

“Жаҳон адабиёти” журналида ушбу тадбирларнинг узвий қисми сифатида истеъдодли тожик ёзувчиси Абдуғаффор Абдужабборов билан ижодий учрашув бўлиб ўтди. Ушбу тадбирда икки халқ ўртасидаги адабий алоқаларни мустаҳкамлаш, таржимачилик борасида ўзаро ҳамкорликни йўлга қўйиш, “Жаҳон адабиёти” журналининг йигирма йиллик фаолияти, унда кардош халқлар, хусусан, тожик адабиёти намуналарини ёритилиши масалалари муҳокама этилди.

Тадбир сўнгида журналимизнинг 2016 йил 9 сонидан чоп этилган Абдуғаффор Абдужабборовнинг “Сўнги қор” қиссаси муаллифга тақдим этилди.

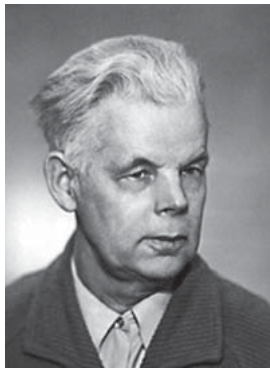
Худди шундай тадбирлардан бири 16 октябрда бўлиб ўтди. Бангладеш элчихонасининг ташаббуси билан бангладешлик режиссёр Танвир Мокамела 12-16 кунлари мамлакатимизга ташриф буюрди. Бангладеш элчихонаси вакиллари ҳамда “Ўзбеккино” миллий агентлиги, “Жаҳон адабиёти” журнали раҳбарияти билан ўтказилган учрашувда бугун мамлакатимизда

олиб борилаётган маънавий-маданий соҳадаги ислохотлар, муаммолар ва ўзаро ҳамкорлик масалаларида сўз борди.

Тадбирда Бангладеш Республикасининг Ўзбекистондаги Фавкулудда ва мухтор элчиси Маъсуд Маннан ўзбек ва бенгал халқларининг уйғун кадриятлари, урф-одатлари, адабиёти ҳақида сўзлаб, “Жаҳон адабиёти” журналида бенгал адабиёти вакилларининг асарлари мунтазам тарзда эълон қилинаётгани учун алоҳида миннатдорчилик билдирди.

*Муамтар АЛИЕВА
тайёрлади.*

ПЁТР ФИЛИППОВИЧ АЛЬБЕРТИ

Пётр Филиппович Альберти рангтасвир устаси. Бўлажак рассом 1913 йили 25 ноябрда Астраханда темирйўлчилар оиласида туғилган. 1927 йилда Астрахань рассомлик олийгоҳига ўқишга киради ва таникли мусаввир ҳамда педагог Павел Алексеевич Власовга шогирд тушади.

1932 йилда Альберти олийгоҳни тугатди ва устозининг маслаҳати билан Бутунроссия рассомлар академияси қошидаги тайёрлов курсларида таҳсил олиш учун ҳозирги Санкт-Петербург (Ленинград) шаҳрига йўл олди. Уч йил ўтгач, бу ердаги таҳсил ва тажриба асносида анча қалами чархланган ижодкор Санкт-Петербург ҳайкалтарошлик ва архитектура институтининг рангтасвир бўлимига ўқишга кирди.

Рассом 1938 йилда Валентина Ивановна Белова исмли аёлга уйланади. У дунёни ларзага солган Иккинчи жаҳон уруши йиллари – 1941 йилнинг 30 октябрида жангга отланади. 1944 йил Болтикбўйи мамлакатларини фашистлар қўлидан озод қилиш учун кечаётган жангларда Альберти қаттиқ жароҳатланади.

Аммо яраси битар-битмас яна жангга отланади. Урушда кўрсатган жасоратлари учун қатор орден ва медаллар билан тақдирланади.

Адиб урушдан сўнг яна сеvimли касбини давом эттиради. Қирк ёшга тўлар-тўлмас, 1951 йилда катта кўргазма уюштиради. Унда мусаввирнинг “Шахматчилар”, “Қайиқдаги қиз”, “Туллар”, “Асфальтчилар”, “Палитра билан натюрморт”, “Эркак портрети”, “Аёлим портрети” каби қатор қатор асарлари намоёйиш этилади.

1957 йилда Альберти рассомлар уюшмасига қабул қилинади.

1960-1970 йилларда рассом ижодининг сермахсул даври бўлди. Рассом бу йиллар давомида мамлакат бўйлаб кўплаб саёхатларда бўлди. Шунингдек, Япониядаги Гикоссо галереясида бўлиб ўтган кўргазмада қатнашади. 1989-1992 йилларда унинг ишлари Франциядаги кимошди савдоларида қўйилди.

Рассом услуби кенг қўламли бўлиб, у кўпинча ёрқин ранглардан кўпроқ фойдаланади. Бу ҳолат айниқса сўнгги натюрмортларида яққол кўринади.

Пётр Альберти табиат ошиғи эди. Бор кучини табиатнинг мафтункор, бетакрор манзараларини акс эттиришга интиларди. Шунинг учун унинг ижодида табиийлик, самимийликка алоҳида эътибор берилган. Бир оз мураккаблиги, сирлилиги ва мажозий маънога эгалиги билан характерланиб турадиган рассом асарлари дастлаб ўзига унчалар жалб этмаса-да, уларни

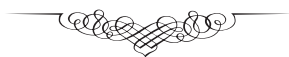
яхлит ҳолда кўра олган инсон мукамал манзараларнинг гувоҳи бўлади.

1960–70 йилларда рассом асосан портрет жанрида ижод қилган бўлса, кейинчалик у турли пейзаж ва натюрморт яратиш ишларига қизиқиш кетди. Бу давр ичида яратилган “Пионерлар”, “Дугоналар”, “Веранда”, “Меҳнат”, “Қовунли натюрморт”, “Тарвузли натюрморт”, “Болалар”, “Куз. Натюрморт”, “Кўл”, “Устахона” каби асарлари рассомнинг услуби, умуман олганда, ижодининг асосий мазмуни, умумий йўналишини кўрсатиб туради.

Муқоламизда берилган суратда ҳам унинг услуби яққол намоён бўлиб турибди. Эътибор берсангиз, кумуш патнис, жом ва қадаҳ қанча ялтираб турган бўлмасин, улар табиатни ҳақиқий мўъжизалари бўлмиш гул ва сархил мевалардан эътиборни чалғитмаяпти, аксинча, улар яхлитликда гўзал композиция ҳосил қиляпти. Расмларидаги баъзи чизиқлар ноўрин ва кўполроқ туюлиши мумкин, лекин айни шу усул ёрдамида ижодкор масофа ва ҳажмни бериш маҳоратини кўрсатиб берган.

Пётр Филиппович Альберти 1994 йили 7 октябрда оламдан кўз юмган. Унинг асарлари Россия, Бельгия, Япония, Буюк Британия, АҚШ, Франция ва бошқа давлатларда сақланади.

*Оловиддин СОБИР ЎҒЛИ
тайёрлади.*

TAQVIM

УЛАР ҲАМ ШУ ОЙДА ТУҒИЛГАНЛАР...

2 ОКТАБРЬ

1869–1948 йиллар. Ганди Моҳандас КАРАМЧАНД, Ҳиндистон миллий озодлик ҳаракати раҳбарларидан бири, мутафаккир. Ҳинд халқи уни “Маҳатма” (“Буюк қалб”) деб атайдди. Унинг номи билан боғлиқ бўлган гандизм таълимоти Ҳиндистондаги асосий ҳукмрон партия – Ҳиндистон Миллий конгрессининг расмий мафқураси ҳисобланади. Ганди “аҳимса” (“куч ишлатмасдан курашиш”) тактикасини ишлаб чиқди ва инглиз мустамлакачилик сиёсатига барҳам беришда катта ишлар қилди. М.Гандининг “Менинг ҳаётим” автобиографик асари ўзбек ўқувчиларига яхши таниш.

9 ОКТАБРЬ

1547–1616 йиллар. Мигель де СЕРВАНТЕС, испан ёзувчиси, шоир ва драматург. Сервантес “Галатея” романи билан танилган. 1602 йил Севиля камокхонасида бошлаган “Дон Кихот” романи нашр этилиши биланоқ адиб Европа миқёсида машҳур бўлиб кетади. “Персилес ва Сихизмунданинг саргузаштлари” романи эса адибнинг хасталик пайтида ёзиб тугатган сўнгги асаридир. Сервантеснинг адабий меросида ҳажвий ва ишқий шеърлар, ишқий қаҳрамонлик ва ҳаётий-маиший мавзудаги драма ва комедиялар, кўплаб ҳикоялар мавжуд.

11 ОКТАБРЬ

1885–1970 йиллар. Мориак ФРАНЦУА, француз ёзувчиси. “Алвидо болалик”, “Туғён”, “Атис қони” каби шеърый китоблари чоп этилган. “Ташвишлар остидаги бола”, “ Волида”, “Тереза Дескейру”, “ Илонлар ўрами”, “Боши берк кўча”, “Маймун”, “Худойига аталган кўзичок”, “Ўтмиш ўспирини” каби романлари машҳур. Ёзувчининг “Илонлар чангалида” романи таржимон Шоазим Минаваров томонидан ўзбек тилига таржима қилинган.

12 ОКТАБРЬ

1935–2007 йиллар. Лучано ПАВАРОТТИ, италиялик машҳур опера кўшиқчиси. 1966 йилда “Ковент-Гарден” театрида, сўнг Нью-Йоркдаги “Метрополитен-опера” театрида Доницеттининг “Полк қизи” операсидан Тонио партиясини ижро этди. У опера тарихида “Quel destin” ариясидаги барча ноталарни ижро эта олган ягона тенор ҳисобланади. “Метрополитен-опера”даги чиқишларидан бирида Паваротти мухлисларни шундай хайратга солдики, сахна пардасини 160 марта кўтариб туширишга тўғри келди. Бу ҳолат Гиннес рекордлар китобига киритилган.

15 ОКТАБРЬ

1814–1841 йиллар. Михаил Юревич ЛЕРМОНТОВ, рус шоири. “Черкеслар”, “Кавказ асири”, “Одамлар ва эхтирослар”, “Ҳожи Абрек” каби дostonлар, “Маскарад” драмаси, “Замонамиз қахрамони” каби романлар муаллифи. “Ўйлар”, “Шоирнинг ўлимига”, “Ўзингга ишонма...”, “Пайғамбар” каби шеърлари, “Демон” (“Иблис”) каби дostonлари Лермонтов ижодининг камолот босқичига кўтарилганидан шаҳодат беради.

19 ОКТАБРЬ

1909–1987 йиллар. Марям ЁҚУБОВА, таниқли театр ва кино актрисаси, Ўзбекистон халқ артисти (1955). Театрда Рўзвон (Гулсара), Жаҳон хола, Зебо (“Аршин мол-олон”), Майсара (Майсаранинг иши), графиния Диана (“Ит пичан емайди, ўзгагаям бермайди”), қиролича Изабелла (“Қўзибулок қишлоғи”) ва бошқа ролларни маҳорат билан ижро этган. Ёқубова кинода ҳам сермахсул ижод қилиб, ўзбек миллий киноси равнақига ўз ҳиссасини қўшди. Хонзода (“Бой ила хизматчи”), судья (“Опа сингил Раҳмоновалар”), Ойпошша (“Маҳаллада дув-дув гап”), Ўзбекойим (“Ўтган кунлар”) кабилар шулар жумласидан. Телеспектакллар ва Ўзбекистон радиосининг болалар учун эшиттиришларида фаол иштирок этган.

20 ОКТАБРЬ

1946 йил. Эльфрида ЕЛИНЕК, австриялик адиба. Унинг “Пиониночи” асари асосида яратилган фильм Канн кинофестивалида бирйўла учта номинация бўйича ғолиб бўлади. Елинек турли жанрларда қарийб 30 га яқин асар яратган. Адибанинг “Алп устида” пьесалар тўплами ва “Ўлим ва қиз” драмалари ҳозирча сўнгги асарлари саналади. Ёзувчи йигирмадан ортиқ адабиёт соҳасидаги юксак мукофот соҳибаси бўлган. 2004 йилда адабиёт соҳаси бўйича Нобель мукофоти Эльфрида Елинекка берилади.

22 ОКТАБРЬ

1870–1953 йиллар. Иван Алексеевич БУНИН, рус шоири ва ёзувчиси. Нобель мукофоти совриндори (1933). Уни “Ёлғизлик куйчиси”, “Рус қишлоғи ва кузги сўлғинлик куйчиси” деб аташади. “Хазонрезги”, “Антонов олмалари”, 38 та ҳикояни жамлаган “Қоронғи хиёбонлар”, “Арсеньев ҳаёти”, “Сан-Францисколик жаноб”, “Сувсиз водий”, “Қишлоқ” каби қатор шеърлий тўпламлар, насрий асарлар муаллифи.

1887–1964 йиллар. Маршак Самуил ЯКОВЛЕВИЧ, рус шоири, XX аср рус болалар адабиёти асосчиларидан. “Жек қурган уй”, “Болалар қафасда”, “Аҳмоқ сичқонча ҳақида эргак” каби шеърлий китоблар, “Мистер Твистер” ҳажвий памфлети, “Номаълум қаҳрамон ҳақида ҳикоя” романтик дoston, “Ҳаёт бўсағасида” автобиографик қисса ва кўплаб болалар китоблари муаллифи. Шекспир сонетларининг таржимони сифатида ҳам машҳур.

25 ОКТАБРЬ

1825–1899 йиллар. Штраус ИОГАНН-ЎҒЛИ, оммавий ракс мусикаси ва оперетта жанри устаси. Штраус венача вальс (“Гўзал мовий Дунайда”, “Вена ўрмони эртаклари”, “Минг бир кеча”, “Баҳор овозлари” ва бошқалар; жами 150 дан ортиқ), венача “раксли” оперетталарнинг мумтоз намуналарини яратган. Штраус вальслари, “Форсча марш”и ва бошқа асарлари Ўзбекистонда ҳам оммавийлашган. Айрим оперетталари Тошкент оперетта театрида сахналаштирилган. Штраус туркумли “венача вальс” турини яратиб, “вальс Қироли” номига сазовор бўлган. У, шунингдек, турли ракс асарлари – галлоп, кадрий, маршлар муаллифи.

1907–1999 йиллар. Қуддус МУҲАММАДИЙ, таникли ўзбек болалар шоири. Ўзбекистон халқ ёзувчиси (1982). “Ўқувчига эсдалик”, “Шеър ва эртақлар”, “Синов”, “Орзу”, “Баҳор келди”, “Қирқ ўғил, қирқ қиз” шеърый тўпламлари ва қатор эртақлари нашр қилинган.

1908–1967 йиллар. Мақсуд ШАЙХЗОДА, шоир, драматург, адабиётшунос. Таржимон, педагог. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби (1964). “Ўн шеър”, “Ундошларим”, “Учинчи китоб”, “Янги девон”, “Жанг ва кўшиқ”, “Кўнгил дейдики...”, “Ўн беш йилнинг дафтари”, “Йиллар ва йўллар”, “Шеърлар” ва бошқа шеърый тўпламлари нашр этилган. Шайхзода “Тошкентнома” лирик достони, “Жалолиддин Мангуберди”, “Мирзо Улуғбек” трагедиялари, бир қанча илмий мақолалар, монографиялар муаллифи. У Ш.Руставелининг “Йўлбарс терисини ёпинган паҳлавон” эпоси, У. Шекспирнинг сонетлари, А.С.Пушкиннинг қатор асарларини ўзбек тилига таржима қилган.

1928–2009 йиллар. Пиримқул ҚОДИРОВ, ёзувчи, адабиётшунос олим. Ўзбекистон халқ ёзувчиси (1988). Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими (1978). “Эл-юрт хурмати” (1998), “Буюк хизматлари учун” (2006) орденлари ва “Шухрат” медали (1994) билан мукофотланган. “Қадрим”, “Эрк”, “Мерос”, “Акрамнинг саргузаштлари”, “Яйра институтга кирмоқчи”, “Нажот”, “Бахиллар ва ботирлар” қиссалари, “Уч илдиш”, “Қора кўзлар”, “Олмос камар”, “Юлдузли тунлар”, “Авлодлар доवони”, “Она лочин нидоси” романлари, “Тил ва дил”, “Халқ тили ва реалистик проза”, “Тил ва эл” “Амир Темур васияти” рисоалари муаллифи. Адибнинг “Бобур”, “Инсоф” пьесалари сахналаштирилган.

28 ОКТАБРЬ

1818–1883 йиллар. Иван Сергеевич ТУРГЕНЕВ, атокли рус ёзувчиси. “Овчи кундалиги”, “Андрей Колосов”, “Уч сураг”, “Бретер”, “Му-Му”, “Ортиқча кишининг кундалиги”, “Яков Пасинков”, “Карвонсарой”, “Ёзишма” каби ўнлаб қиссалар, “Рудин”, “Дворянлар уяси”, “Арафа”, “Оталар ва болалар” сингари романлар муаллифи. Тургенев драматургия жанрида ҳам қалам тебратиб, “Сармоясизлик”, “Йўлбошловчининг нонуштаси”, “Бўйдоқ”, “Текинхўр” комедияси ва “Қишлоқда бир ой” лиро-психологик драмаси муаллифидир.

Жамила АСҚАРОВА тайёрлади.

РЕЗЮМЕ

●● Автобиографическая книга французского журналиста и писателя Жан-Доминика Боби “Скафандр и бабочка” совершенно уникальна, так как продиктована лишь миганием одного глаза. Дело в том, что автор данной книги в 43 года перенес инсульт и был фактически полностью парализован. Книга пропитана горечью воспоминаний. Это обнаженные чувства пленника собственного тела. Произведение, опубликованное в 30 странах мира, представлено на узбекском языке молодым переводчиком Нилуфар Усмановой.

●● Один из главных русских поэтов эпохи “шестидесятников” Евгений Евтушенко завоевал сердца читателей смелой, порой протестной лирикой. Творчество его многогранно, сочетает пламенную патетику и тонкое вдохновение. В стихотворениях Евтушенко, переведенных на узбекский язык популярным поэтом Абдумаджид Азимом, веют восторг и воодушевление.

●● Большинство произведений российского прозаика и поэта Фазиля Искандера вызывают невольную улыбку. Лейтмотив творчества Искандера - победоносный смех, выступающий против страха. В рассказах “Должники”, “Гнилая интеллигенция и аферизмы” автор, посредством ироничного юмора и язвительного сарказма, повествует о причудливых особенностях человеческой природы.

●● Драма известного турецкого писателя Тунджера Джюдженоглу “Лавина” завоевала театральные сцены более, чем 40 стран. Беспомощность человека перед лицом страха и смерти, отчаянье и предрассудки – извечная тема, лишь в разной трактовке. Произведение изобилует символикой и аллегориями, что еще более привлекает читателя.

●● Научная деятельность известного французского ученого, востоковеда Луи Массиньона тесно связана с жизнью и творчеством суфия Мансура Халладжа. Ознакомившись однажды с книгой Шейха Фаридуддина Аттара “Тазкират ул-авлия” (“Жизнеописание святых”), он посвятил всю свою оставшуюся жизнь научным исследованиям жизни и деятельности Халладжа. “Мансури Халладж” – результат полувекового научного труда автора. Представляем вниманию читателей перевод трактата, который был опубликован в парижском журнале “Дью вивон” (Dieu vivant) в 1945 году.

●● В 2017 году Нобелевская премия по литературе была присуждена британскому писателю японского происхождения, уроженцу Нагасаки Кадзуо Исигуро. Статья журналиста Хусана Эрматова “Японский англичанин Кадзуо Исигуро” – это краткий экскурс в жизнь и творчество писателя.

RESUME

●● Well-known French playwright Jan Bobi Dominik in his narrative “The Diving Bell and the Butterfly” shows to readers a power of literature and a will of a literary man. A young translator Nilufar Usmonova translated the narrative into Uzbek.

●● Well-known Russian poet Yevgeniy Yevtushenko’s works conquered world readers souls with its beauty and fervor. Popular poet Abdumajid Azim translated some of them into Uzbek with ardor, inspiration and verve.

●● Russian writer Fozil Iskandar’s stories make readers amuse and smile. His stories “Debtors” and “Spoiled Intellectuals and Aferisms” are full of humor, irony and sarcasm. They are about amazing features of human being.

●● Well-known Turkish author Tunjer Jujen ugli’s work named “Snow Avalanche” was shown in theatrical stages of more than 40 countries. Author describes captivity, feebleness and submissiveness of nation by symbols in his play.

●● Popular Frenchman Luis Massinion’s scientific creativity basically related with Mansur Halloj’s life and creativity. After reading Fariduddin Attor’s “Tazkirat ul-avliyo” he devoted all his life for scientific analyze of Halloj’s life and creativity. The translation of “Mansuri Halloj” treatise which is published in this issue is a result of fifty years research and had been published in “Dieu vivant” magazine in Paris.

●● Nobel Prize winner for 2017 is Kadzuo Isiguro who was born in Nagasaki city of Japan and now is living in England. Journalist Husan Ermatov reviews the career of the author in his article “Kadzuo Isiguro. An Englishman from Japan”.

Жаҳон АДАБИЁТИ

2017 йил октябрь сони

Навбатчи муҳаррир: Н.ЖЎРАЕВА
Техник муҳаррир: О.СОБИР ўғли
Мусахҳих: Д.АЛИЕВА
Компьютерда саҳифаловчи: М.АЛИЕВА

ИНДЕКС 828, 829

2007 йилда №0252 рақами билан лицензия олинган.
Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №189.
Уч босма табоқ ҳажмгача бўлган қўлёзмалар қайтарилмайди.
“Жаҳон адабиёти” журналида эълон қилинган асарларни кўчириб босишда
ва қайта нашр этишда таҳририятнинг ёзма розилиги олиниши шарт.

Таҳририят манзили:

100011, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Телефонлар: (0371) 244-41-60, 244-41-61, 244-41-62.
Сайт: www.jahonadabiyoti.uz
E-mail: jahonadabiyoti@list.ru

Босишга рухсат этилди 22.11.2017 й. Бичими 70x108^{1/16}. Офсет қоғози.
Офсет босма. Шартли босма табоқ 18,2. Нашриёт босма табоғи 20,0.
Адади 2108 нусха. 5042 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.
“Жаҳон адабиёти” журнали компьютер марказида терилиб, “Sharq” НМАҚда чоп этилди.

Босмахона манзили:

100000, Тошкент, Буюк Турон кўчаси, 41.

© **Жаҳон адабиёти, 2017 й.**